Persian Poetry

Maulana Jalal-ud-Din Rumi
Masnavi Molvi Manavi
written in 1216 H
Printed in 1331 H /1931 AD
at Press of Munshi Naulkishore
Lucknow
150 Pages (Large size)
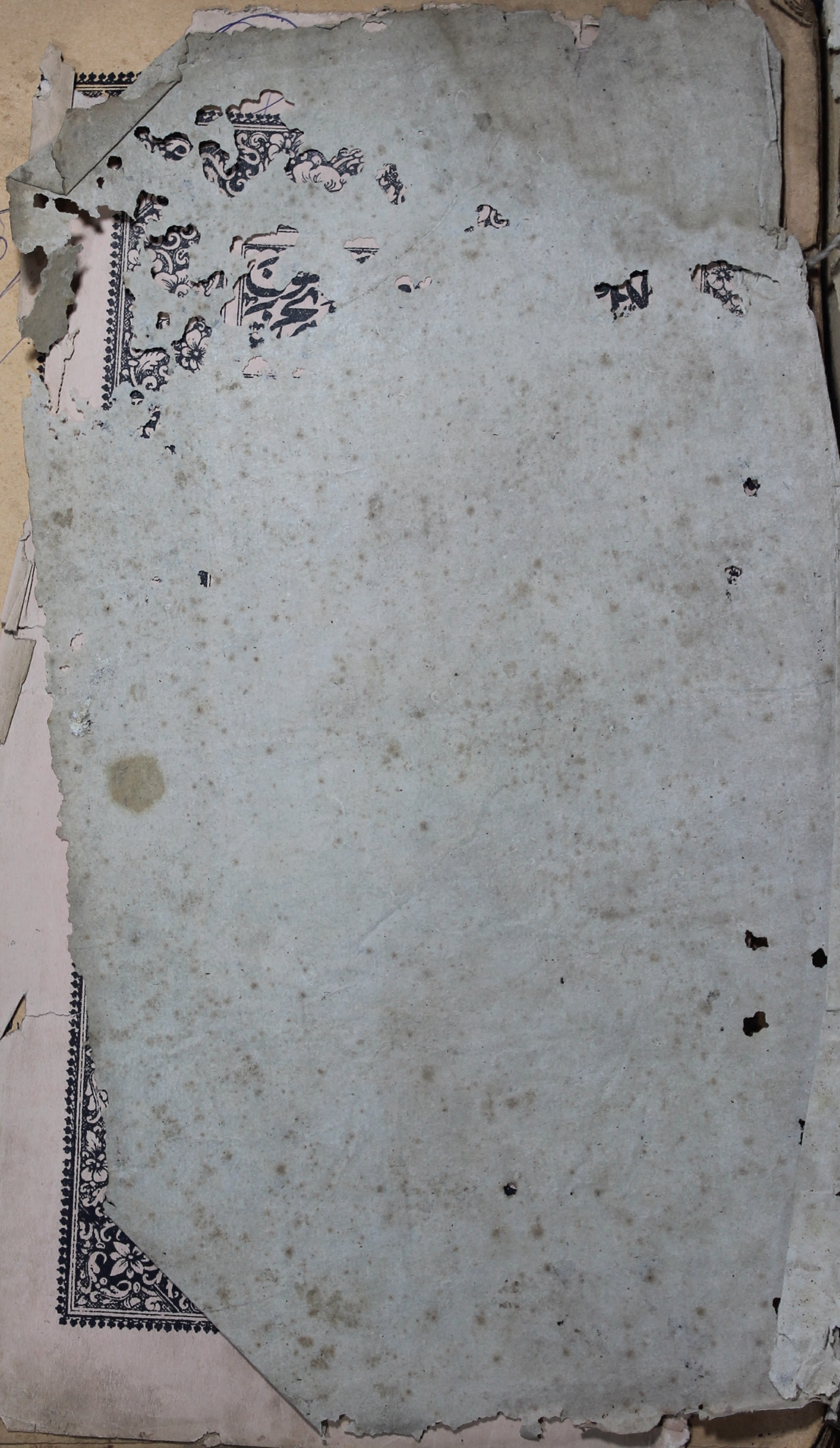
الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

بعون اللہ العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تجبیل

گر ز سرِّ معرفت آگہ شوی | لفظ بگذارے سوِ معنے روی

از نئے کلک این حکایت بشنوی

مثنوی مولوی معنوی

ہست قرآن در زبان پہلوی

من چہ گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چندین تفضیل

در مطبع منشی نولکشور واقع لکھنؤ طبع رسید

باہتمام پنڈت منوہر لال بھارگو سپرنٹنڈنٹ

اطلاع - اس مطبع مین ہر علم وفن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہی جسکی فہرست مطول ہر ایک شار چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جسکے معائنہ و ملاحظہ سے شایقین اصلی حالات کتب کے دریافت کرسکتے ہین قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحون مین بعض کتب تصوف فارسی و اردو وغیرہ درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

نام کتاب	قیمت
کتب تصوف بزبان فارسی	
انوار الرحمن - در ملفوظات یعنی ارشاد فیض بنیاد مولانا شاہ عبدالرحمن صاحب صوفی کامل -	عہ ر
التاویل المحکم - فی متشابہ فصوص الحکم مصنفہ مولوی محمد حسن صاحب امروہوی -	عـــا ر
تذکرۃ اللہی - احوال شاہ مظفر علی صاحب قدس سرہ از مولانا ابوالحسن صاحب فرید آبادی متضمن مطالب تصوف بزبان فارسی و ملفوظات و ارشاد جناب ممدوح	۵ ر
جواہر غیبی - از حضرت مظفر علی شاہ اکبرآبادی بحث وحدت وجود و توحید صفات و تحقیق رسالت و مراتب نبوت و مدارج طریقت -	۴ ر
جواہر الاسرار - شرح مثنوی مولانا روم دفتر اول و دوم و سوم مصنفہ حضرت مولانا حسین بن حسن سبزواری بزبان فارسی قلمی کتاب بہت تلاش سے اسی قدر دستیاب ہوئی جو چھاپی گئی -	سے ر
حدیقہ حکیم سنائی - معروف بہ الٰہی نامہ مع شرح جدید موسوم بہ مراۃ الحدائق و حل غوامض جسکے شارح مولانا عبداللطیف رح ہین - کاغذ سفید گندہ -	عـــا ر
ایضاً - حسب مراتب بالا بر کاغذ حنائی -	۸عہ ر

نام کتاب	قیمت
دیوان خواجہ شمس الدین حافظ شیرازی - محررہ اعجاز رقم منشی شمس الدین صاحب بقلم جلی کاغذ سفید گندہ مشہور و معروف کلام عارفانہ جسکو لسان الغیب کہنا بجا ہے	عہ ر
دیوان حافظ - جدید الطبع کاغذ رسمی سفید و حنائی	۴ ر
ایضاً - متوسط قلم محررہ منشی جوالا پرشاد خوشنویس کاغذ سفید گندہ -	۱۵ ر
ایضاً - کاغذ سفید و حنائی رسمی -	۱۲ ر
رسالہ معرفۃ السلوک - از حضرت شاہ محمود خوش زبان کلام عارفانہ -	۴ ر
زبدۃ المقامات - جامع حالات حضرت خواجہ باقی باللہ شیخ احمد المعروف مجدد الف ثانی رح اور اُنکے خلفا وغیرہ کے حالات رحمۃ اللہ علیہم	۱۲ ر
شرح مثنوی مولانا روم - از ملا بحر العلوم رح مقبول عام در سہ مجلد کامل -	صہ ر
شرح مثنوی مولانا روم - از شاہ عبداللطیف صاحب معروف بلطائف معنوی -	۸ ر
شرح مثنوی مولانا روم - از ملا محمد رضا معروف بہ مکاشفات رضوی -	۹ ر
شرح مثنوی مولانا روم کامل مصنفہ مولوی ولی محمد اکبرآبادی	للعہ ر

الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیھم ولا ھم یحزنون

بعون اللہ العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تبجیل

گر ز سر معرفت آگہ شوی | لفظ بگذار سوئے معنے روی

از نے کلک این حکایت بشنوی

مثنوی مولوی معنوی

ہست قرآن در زبان پہلوی

من چہ گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چنین تفضیل

در مطبع منشی نولکشور واقع لکھنؤ جلسہ طبع پوشید

کرامات قصہ حضرت ابراہیم ادہم در دفتر ۴

هذا كتاب المثنوي المعنوي

بسم الله الرحمن الرحيم

أحمدك اللهم يا مجيب كل سائل وأصلي وأسلم على من هو لنا إليك أشرف الوسائل محمد وعترته المعصومين ذوي الفضائل والفواضل أما بعد فهذا كتاب أشرقت شموس تحقيقه وأزهرت في سماء الفهوم نجوم تدقيقه قد أخذت البلاغة فيه زخرفها وأشبه الروض من صحيفته أحرفها ولما أفرط محققه في بحار تحقيقه غايته وعلا في علاء تدقيقه نهايته طفق أن يستفهم المستفهم استفهام الدهش الحائر الهائم الدائر فيقول هذا الكتاب مرقوم أم رحيق مختوم أو مواقع نجوم أم عقد منظوم وهذه النفثات السحار نفحات الأشجار أم هذا نسيم الأرواح أم نسيب الأدواح فهذه فقر أم درر وهذا فصل البديع أم فصل الربيع وهذه رياض أزهار أم غياض أفكار تجري من تحتها الأنهار قد اطردت من منبع البلاغة أنهارها وغردت بألسن الفصاحة أطيارها وزهي وردها وحلا وردها وراقت غضارتها وشاقت نضارتها ومالت بأدلة التوحيد خضر أوراقها حتى توصل السالك الحريق الغريق الفاني من غير الله الباقي بمقام يقول فيه رأيت الحبيب بعينه ورآني بعينه الله يرزقنا وإياكم ولقد أحسن كاتبه وبانيه في تهذيب هذا التصنيف وأجاد في انطباع هذا الترصيف وعلمنا كيف يكون الإملاء وإن الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء واستنطقت لساني ليعرب عن حسن كتبه وترزه فاستعجم واستقدمت جواد قلمي في هذا الميدان فأحجم فنعم القول القائل الماهر كم ترك الأول للآخر وهذا هو قول الذي عليه التعويل ومن ذهب إلى غيره لم يهتد إلى سواء السبيل فإن فضائل الله ليست محصورة في قوم ولا مختصة بيوم دون يوم وهو سمي خليل الله الرحيم وتلك حجتنا آتيناها إبراهيم وسلام على إبراهيم ورزقه الله المقام في جنات النعيم والوفود والعكوف إلى مجاورة سيد أوليائه الولي الكريم العلي العظيم آمين يا رب الرؤوف الحليم

دیباچہ مجلد اوّل از کتاب مثنوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

هذا الکتاب المثنوی المعنوی وهو اصول اصول اصول الدین فی کشف اسرار الوصول والیقین وهو فقه الله
الاکبر وشرع الله الازهر وبرهان الله الاظهر مثل نوره کمشکوة فیها مصباح یشرق اشراقا انور من
الاصباح وهو جنان الجنان ذو العیون والاغصان فیها عین تسمی عند ابناء هذا السبیل سلسبیلا
وعند اصحاب المقامات والکرامات خیر مقاما واحسن مقیلا الابرار منه یاکلون ویشربون والاحرار
منه یفرحون ویطربون وهو کنیل مصر شراب للصابرین ودم وحسرة علی آل فرعون والکافرین کما قال الله
تعالی یضل به کثیرا ویهدی به کثیرا وانه شفاء الصدور وجلاء الاحزان وکشاف القرآن وسعة الارزاق وتطییب
الاخلاق بایدی سفرة کرام بررة یمنعون بان لا یمسه الا المطهرون تنزیل من رب العلمین لا یاتیه الباطل من
بین یدیه ولا من خلفه والله یرصده ویرقبه وهو خیر حافظا وهو ارحم الراحمین وله القاب اخر لا یسعها احاطة التحریر
واقتصرنا علی هذا القلیل والقلیل یدل علی الکثیر والجرعة تدل علی الغدیر والحفنة تدل علی البیدر الکبیر یقول العبد
الضعیف المحتاج الی رحمة الله تعالی محمد بن محمد بن حسین البلخی ثم الرومی تقبل الله منه اجتهدت فی تطویل المنظوم
المثنوی المعنوی المشتمل علی الغرائب والنوادر وغرر المقالات ودرر الدلالات وطریقة الزهاد وحدیقة العباد
قصیرة المبانی کثیرة المعانی لاستدعاء سیدی وسندی ومعتمدی ومکان الروح من جسدی وذخیرة یومی
وغدی وهو الشیخ قدوة العارفین امام الهدی والیقین مغیث الوری امین القلوب والنهی ودیعة الله بین
خلیقته وصفوته فی بریته ووصایاه لنبیه وخبایاه عند صفیه مفتاح خزائن العرش امین کنوز الفرش ابو الفضائل
حسام الحق والدین حسن بن محمد بن حسن البلخی المعروف بابن اخی ترک ابو یزید الوقت جنید الزمان صدیق ابن
صدیق بن صدیق رضی الله عنه وعنهم الارموی الاصل المنتسب الی الشیخ المکرم بما قال امسیت کردیا
واصبحت عربیا قدس الله روحه وارواح اسلافه واخلافه فنعم السلف ونعم الخلف وله نسب القت الشمس
علیه رداءها وحسب ارخت النجوم لدیه اضواءها لم یزل فناؤهم قبلة الاقبال یتوجه الیها بنو الولاة وکعبة
الامال یطوف بها وفود العفاة ولا زال کذلک ما طلع نجم وذر شارق لیکون معتصما لاولی البصائر الربانیین
الروحانیین السمائیین العرشیین النوریین السکت النظار الغیب الحضار الملوک تحت الاطمار اشراف القبائل اصحاب
الفضائل انوار الدلائل امین یا رب العلمین وهذا دعاء لا یرد فانه دعاء لاصناف البریة شامل والحمد لله وحده وصلی
الله علی سیدنا محمد وآله وعترته الطاهرین وحسبنا الله ونعم الوکیل نعم المولی ونعم النصیر یفعل ما یشاء ویحکم ما یرید تمت

دفتر اول مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

بشنو از نی چون حکایت میکند ... وز جدائیها شکایت میکند
کز نیستان تا مرا ببریده اند ... از نفیرم مرد و زن نالیده اند
سینه خواهم شرحه شرحه از فراق ... تا بگویم شرح درد اشتیاق
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش ... باز جوید روزگار وصل خویش
من بهر جمعیتی نالان شدم ... جفت خوشحالان و بدحالان شدم
هر کسی از ظن خود شد یار من ... وز درون من نجست اسرار من
سر من از ناله من دور نیست ... لیک چشم و گوش را آن نور نیست
تن ز جان و جان ز تن مستور نیست ... لیک کس را دید جان دستور نیست
آتش است این بانگ نای و نیست باد ... هر که این آتش ندارد نیست باد
آتش عشق است کاندر نی فتاد ... جوشش عشق است کاندر می فتاد
نی حریف هر که از یاری برید ... پرده هایش پرده های ما درید
همچو نی زهری و تریاقی که دید ... همچو نی دمساز و مشتاقی که دید
نی حدیث راه پر خون میکند ... قصه های عشق مجنون میکند
دو دهان داریم گویا همچو نی ... یک دهان پنهانست در لبهای وی
یک دهان نالان شده سوی شما ... های و هوئی در فکنده در سما
لیک داند هر که او را منظر است ... کاین فغان این سری هم زان سر است
دمدمهٔ این نای از دمهای اوست ... های و هوی روح از هیهای اوست
محرم این هوش جز بیهوش نیست ... مر زبان را مشتری جز گوش نیست
گر نبودی ناله نی را ثمر ... نی جهان را پر نکردی از شکر
در غم ما روزها بیگاه شد ... روزها با سوزها همراه شد
روزها گر رفت گو رو باک نیست ... تو بمان ای آنکه چون تو پاک نیست
هر که جز ماهی ز آبش سیر شد ... هر که بی روزیست روزش دیر شد
در نیابد حال پخته هیچ خام ... پس سخن کوتاه باید والسلام
باده در جوشش گدای جوش ماست ... چرخ در گردش اسیر هوش ماست
باده از ما مست شد نی ما ازو ... قالب از ما هست شد نی ما ازو
بر سماع راست هر تن چیر نیست ... طعمهٔ هر مرغکی انجیر نیست
بند بگسل باش آزاد ای پسر ... چند باشی بند سیم و بند زر
گر بریزی بحر را در کوزهٔ ... چند گنجد قسمت یک روزهٔ
کوزهٔ چشم حریصان پر نشد ... تا صدف قانع نشد پر در نشد
هر کرا جامه ز عشقی چاک شد ... او ز حرص و عیب کلی پاک شد

شاد باش ای عشق خوش سودای ما — ای طبیب جمله علتهای ما
ای دوای نخوت و ناموس ما — ای تو افلاطون و جالینوس ما

جسم خاک از عشق بر افلاک شد — کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق جان طور آمد عاشقا — طور مست و خر موسی صعقا

سر پنهان ست اندر زیر و بم — فاش اگر گویم جهان برهم زنم
با لب دمساز خود گر جفتمی — همچو نی من گفتنیها گفتمی

هر که او از همزبانی شد جدا — بینوا شد گرچه دارد صد نوا
چونکه گل رفت و گلستان درگذشت — نشنوی زین پس ز بلبل سرگذشت

چونکه گل رفت و گلستان شد خراب — بوی گل را از که جوییم از گلاب
جمله معشوق ست و عاشق پرده — زنده معشوق ست و عاشق مرده

چون نباشد عشق را پروای او — او چو مرغی ماند بی پروای او
پر و بال ما کمند عشق اوست — مو کشانش میکشد تا کوی دوست

من چه گویم هوش دارم پیش و پس — چون نباشد نور یارم پیش و پس
نور او در یمن و یسر و تحت و فوق — بر سر و بر گردنم مانند طوق

عشق خواهد کاین سخن بیرون بود — آینه‌ات غماز نبود چون بود
آینه‌ات دانی چرا غماز نیست — زانکه زنگار از رخش ممتاز نیست

آینه کز زنگ و آلایش جداست — پر شعاع نور خورشید خداست
رو تو زنگار از رخ او پاک کن — بعد از آن آن نور را ادراک کن

این حقیقت را شنو از گوش دل — تا برون آیی بکلی زاب و گل
فهم اگر دارید جان را ره دهید — بعد از آن از شوق پا در ره نهید

بشنوید ای دوستان این داستان — خود حقیقت نقد حال ماست آن

حکایت عاشق شدن بادشاه بر کنیزک و خریدن او آن کنیزک را و بیمار شدن کنیزک و درمان بیماری او

نقد حال خویش را گر پی بریم — هم ز دنیا هم ز عقبی برخوریم

بود شاهی در زمانی پیش ازین — ملک دنیا بودش و هم ملک دین
اتفاقا شاه شد روزی سوار — با خواص خویش از بهر شکار

بهر صیدی میشد اندر کوه و دشت — ناگهان در دام عشق او صید گشت
یک کنیزک دید شه در شاهراه — شد غلام آن کنیزک جان شاه

مرغ جانش در قفس چون می طپید — داد مال و آن کنیزک را خرید
چون خرید او را و برخوردار شد — آن کنیزک از قضا بیمار شد

آن یکی خر داشت پالانش نبود — یافت پالان گرگ خر را در ربود
کوزه بودش آب می نامد بدست — آب را چون یافت خود کوزه شکست

شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست — گفت جان هر دو در دست شماست
جان من سهل ست جان جانم اوست — دردمند و خسته ام درمانم اوست

هر که درمان کرد مر جان مرا — برد گنج و در و مرجان مرا
جمله گفتندش که جانبازی کنیم — فهم گرد آریم و انبازی کنیم

هر یکی از ما مسیح عالمی ست — هر الم را در کف ما مرهمی ست
گر خدا خواهد نگفتند از بطر — پس خدا بنمودشان عجز بشر

ترک استثنا مرادم قسوتی ست — نی همین گفتن که عارض حالتی ست
ای بسا ناورده استثنا بگفت — جان او با جان استثنا ست جفت

هرچه کردند از علاج و از دوا — گشت رنج افزون و حاجت ناروا
چون قضا آید طبیب ابله شود — وان دوا در نفع خود گمره شود

آن کنیزک از مرض چون موی شد — چشم شاه از اشک خون چون جوی شد
از قضا سرکنگبین صفرا فزود — روغن بادام خشکی می نمود

از هلیله قبض شد اطلاق رفت — آب آتش را مدد شد همچو نفت
سستی دل شد فزون و خواب کم — سوزش چشم و دل پر درد و غم

شربت و ادویه و اسباب او — از طبیبان ریخت یکسر آب رو

عاجز شدن طبیبان از معالجهٔ کنیزک و ظاهر شدن عجز ایشان بر بادشاه و روی آوردن او بدرگاه بادشاه حقیقی

شه چو عجز آن طبیبان را بدید — پا برهنه جانب مسجد دوید

رفت در مسجد سوی محراب شد / سجده گاه از اشک شه پر آب شد
چون بخویش آمد ز غرقاب فنا / خوش زبان بگشاد در مدح و ثنا
کای کمینه بخششت ملک جهان / من چه گویم چون تو میدانی نهان
حال ما و این طبیبان سربسر / پیش لطف عام تو باشد هدر
ای همیشه حاجت ما را پناه / بار دیگر ما غلط کردیم راه
لیک گفتی گرچه میدانم سرت / زود هم پیدا کنش بر ظاهرت
چون برآورد از میان جان خروش / اندر آمد بحر بخشایش بجوش
درمیان گریه خوابش در ربود / دید در خواب او که پیری رو نمود
گفت ای شه مژده حاجاتت رواست / گر غریبی آیدت فردا ز ماست
چونکه آید او حکیم حاذق ست / صادقش دان کو امین و صادق ست
در علاجش سحر مطلق را ببین / در مزاجش قدرت حق را ببین
خفته بود این خواب دید آگاه شد / گشته مملوک کنیزک شاه شد
چون رسید آن وعده گاه و روز شد / آفتاب از شرق اختر سوز شد
بود اندر منظره شه منتظر / تا ببیند آنچه بنمودند سر
دید شخصی کاملی پرمایهٔ / آفتابی در میان سایهٔ
میرسید از دور مانند هلال / نیست بود و هست بر شکل خیال
نیست وش باشد خیال اندر جهان / تو جهانی بر خیالی بین روان
بر خیالی صلحشان و جنگشان / بر خیالی نامشان و ننگشان
آن خیالاتی که دام اولیاست / عکس مه رویان بستان خداست
آن خیالی را که شه در خواب دید / در رخ مهمان همی آمد پدید
نور حق ظاهر بود اندر ولی / نیک بین باشی اگر اهل دلی
آن ولی حق چو پیدا شد ز دور / از سراپایش همی میریخت نور
شه بجای حاجبان پیش رفت / پیش آن مهمان غیب خویش رفت
ضیف غیبی را چو استقبال کرد / چون شکر گویی که پیوست او بورد
هر دو بحری آشنا آموخته / هر دو جان بی دوختن بر دوخته
آن یکی چون تشنه وان دیگر چو آب / آن یکی مخمور و آن دیگر شراب
گفت معشوقم تو بودستی نه آن / لیک کار از کار خیزد در جهان
ای مرا تو مصطفی من چون عمر / از برای خدمتت بندم کمر

درخواستن توفیق رعایت ادب و وخامت بی ادبی

از خدا جوییم توفیق ادب / بی ادب محروم ماند از لطف رب
بی ادب تنها نه خود را داشت بد / بلکه آتش در همه آفاق زد
مائده از آسمان در میرسید / بی شری و بیع و بی گفت و شنید
درمیان قوم موسی چند کس / بی ادب گفتند کو سیر و عدس
منقطع شد خوان و نان از آسمان / ماند رنج زرع و بیل و داسمان
باز عیسی چون شفاعت کرد حق / خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
مائده از آسمان شد عائده / چونکه گفت انزل علینا مائده
باز گستاخان ادب بگذاشتند / چون گدایان زله‌ها برداشتند
کرد عیسی لابه ایشان را که این / دائم ست و کم نگردد از زمین
بدگمانی کردن و حرص آوری / کفر باشد نزد خوان مهتری
زان گدارویان نادیده ز آز / آن در رحمت بر ایشان شد فراز
نان و خوان از آسمان شد منقطع / بعد از آن زان خوان نشد کس منتفع
ابر بر ناید پی منع زکات / وز زنا افتد وبا اندر جهات
هرچه بر تو آید از ظلمات غم / آن ز بیباکی و گستاخی ست هم
هر که بیباکی کند در راه دوست / رهزن مردان شد و نامرد اوست
از ادب پرنور گشته ست این فلک / وز ادب معصوم و پاک آمد ملک
بد ز گستاخی کسوف آفتاب / شد عزازیلی ز جرأت رد باب
هر که گستاخی کند اندر طریق / گردد اندر وادی حیرت غریق
حال شاه و میهمان بر گو تمام / زانکه پایانی ندارد این کلام

ملاقات پادشاه با طبیب الهی که در خوابش

شه چو پیش میهمان خویش رفت / شاه بود و لیک بس درویش رفت

دست بگشاد و کنارانش گرفت — همچو عشق اندر دل و جانش گرفت

دیده بود و بشارت بقدوم او داده شده بود

دست و پیشانیش بوسیدن گرفت — وز مقام و راه پرسیدن گرفت
پرس پرسان میکشیدش تا بصدر — گفت گنجی یافتم آخر بصبر
صبر تلخ آمد ولیکن عاقبت — میوهٔ شیرین دهد پر منفعت
گفت ای نور حق و دفع حرج — معنی الصبر مفتاح الفرج
ای لقای تو جواب هر سؤال — مشکل از تو حل شود بی قیل و قال
ترجمان هرچه ما را در دلست — دستگیر هر که پایش در گلست
مرحبا یا مجتبی یا مرتضی — ان تغب جاء القضا ضاق الفضا
انت مولی القوم من لا یشتهی — قد ردی کلا لئن لم ینته
چون گذشت آن مجلس و خوان کرم — دست او بگرفت و برد اندر حرم

بردن بادشاه طبیب غیبی را بر سر بیمار

قصهٔ رنجور و رنجوری بخواند — بعد از آن در پیش رنجورش نشاند
رنگ روی و نبض و قاروره بدید — هم علاماتش هم اسبابش شنید
گفت هر دارو که ایشان کرده‌اند — آن عمارت نیست ویران کرده‌اند
بیخبر بودند از حال درون — استعیذ الله مما یفترون
دید رنج و کشف شد بر وی نهفت — لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت
رنجش از صفرا و از سودا نبود — بوی هر هیزم پدید آید ز دود
دید از زاریش کو زار دلست — تن خوشست و او گرفتار دلست
عاشقی پیداست از زاری دل — نیست بیماری چو بیماری دل
علت عاشق ز علتها جداست — عشق اصطرلاب اسرار خداست
عاشقی گر زین سر و گر زان سرست — عاقبت ما را بدان شه رهبرست
هرچه گویم عشق را شرح و بیان — چون بعشق آیم خجل باشم از آن
گرچه تفسیر زبان روشنگرست — لیک عشق بی زبان روشن‌ترست
چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت — چون بعشق آمد قلم بر خود شکافت
چون سخن در وصف این حالت رسید — هم قلم بشکست و هم کاغذ درید
عقل در شرحش چو خر در گل بخفت — شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت
آفتاب آمد دلیل آفتاب — گر دلیلت باید از وی رو متاب
از وی ار سایه نشانی می‌دهد — شمس هر دم نور جانی می‌دهد
سایه خواب آرد ترا همچون سمر — چون برآید شمس انشق القمر
خود غریبی در جهان چون شمس نیست — شمس جان باقیست کو را امس نیست
شمس در خارج اگرچه هست فرد — مثل او هم می‌توان تصویر کرد
لیک آن شمسی که شد ستش اثیر — نبودش در ذهن و در خارج نظیر
در تصور ذات او را گنج کو — تا درآید در تصور مثل او
شمس تبریزی که نور مطلقست — آفتابست و ز انوار حقست
چون حدیث روی شمس الدین رسید — شمس چارم آسمان سر در کشید
واجب آمد چونکه بردم نام او — شرح کردن رمزی از انعام او
این نفس جان دامنم بر تافتست — بوی پیراهان یوسف یافتست
کز برای حق صحبت سالها — بازگو رمزی از آن خوش حالها
تا زمین و آسمان خندان شود — عقل و روح و دیده صد چندان شود
گفتم ای دور اوفتاده از حبیب — همچو بیماری که دورست از طبیب
لا تکلفنی فانی فی الفنا — کلت افهامی فلا احصی ثنا
کل شیء قاله غیر المفیق — ان تکلف او تصلف لا یلیق
هرچه میگوید موافق چون نبود — چون تکلف نیک نالایق نمود
من چه گویم یک رگم هشیار نیست — شرح آن یاری که آن را یار نیست
خود ثنا گفتن ز من ترک ثناست — کاین دلیل هستی و هستی خطاست
شرح این هجران و این خون جگر — این زمان بگذار تا وقت دگر
قال اطعمنی فانی جائع — فاعتجل فالوقت سیف قاطع
صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق — نیست فردا گفتن از شرط طریق
صوفی ابن الحال باشد در مثال — گرچه هر دو فارغ اند از ماه و سال

[illegible]

تو مگر خود مرد صوفی نیستی — نقد را از نسیه خیزد نیستی
گفتمش پوشیده خوشتر سر یار — خود تو در ضمن حکایت گوش دار
خوشتر آن باشد که سر دلبران — گفته آید در حدیث دیگران
گفت مکشوف و برهنه بی غلول — بازگو رنجم مده ای بوالفضول
بازگو اسرار و رمز مرسلین — آشکارا به که پنهان سر دین
پرده بردار و برهنه گو که من — می نگنجم با صنم در پیرهن
گفتم ار عریان شود او در عیان — نی تو مانی نی کنارت نی میان
آرزو می خواه لیک اندازه خواه — بر نتابد کوه را یک برگ کاه
آفتابی کز وی این عالم فروخت — اندکی گر پیش تابد جمله سوخت
تا نگردد خون دل جان جهان — لب بدوز و دیده بر بند این زمان
بیش ازین آشوب و خونریزی مجو — بیش ازین از شمس تبریزی مگو
این ندارد آخر از آغاز گو — رو تمام این حکایت بازگو
چون حکیم از این سخن آگاه شد — وز درون همداستان شاه شد

خلوت طلبیدن طبیب از پادشاه جهت دریافت مرض کنیزک

گفت ای شه خلوتی کن خانه را — دور کن هم خویش و هم بیگانه را
کس ندارد گوش در دهلیزها — تا بپرسم از کنیزک چیزها
خانه خالی کرد شاه و شد برون — تا بپرسد از کنیزک او فسون
خانه خالی کرد و یک دیار نه — جز طبیب و جز همان بیمار نه
با کنیزک گفت شهر تو کجاست — که علاج اهل هر شهری جداست
وندر آن شهر از قرابت کیستت — خویشی و پیوستگی با چیستت
دست بر نبضش نهاد و یک بیک — باز می پرسید از جور فلک
چون کسی را خار در پایش خلد — پای خود را بر سر زانو نهد
وز سر سوزن همی جوید سرش — ور نیابد می کند با لب ترش
خار در پا شد چنین دشوار یاب — خار در دل چون بود وا ده جواب
خار دل را گر بدیدی هر خسی — کی غمان را دست بودی بر کسی
کس بزیر دم خر خاری نهد — خر نداند دفع او بر می جهد
خر ز بهر دفع خار از سوز و درد — جفته می انداخت صد جا زخم کرد
آن لگدکی دفع خار او کند — حاذقی باید که بر مرکز تند
بر جهد وان خار محکم تر کند — عاقلی باید که خاری بر کند
آن حکیم خارچین استاد بود — دست می زد جا بجا می آزمود
زان کنیزک بر طریق داستان — باز می پرسید حال دوستان
با حکیم او رازها میگفت فاش — از مقام خواجگان و شهرتاش
سوی قصه گفتنش می داشت گوش — سوی نبض و جستنش می داشت هوش
تا که نبض از نام که گردد جهان — او بود مقصود جانش در جهان
دوستان شهر خود را برشمرد — بعد از آن شهر دگر را نام برد
گفت چون بیرون شدی از شهر خویش — در کدامین شهر بودستی تو بیش
نام شهری گفت وزان هم درگذشت — رنگ روی و نبض او دیگر نگشت
خواجگان و شهرها را یک بیک — باز گفت از جای و از نان و نمک
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد — نی رگش جنبید و نی رخ گشت زرد
نبض او بر حال خود بد بی گزند — تا بپرسید از سمرقند چو قند
آه سردی بر کشید آن ماهروی — آب از چشمش روان شد همچو جوی
گفت بازرگانم آنجا آورید — خواجهٔ زرگر در آن شهرم خرید
در بر خود داشت شهنشاه و فروخت — چون بگفت این آتش غم بر فروخت
نبض جست و روی سرخ و زرد شد — کز سمرقندی زرگر فرد شد
چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت — اصل آن درد و بلا را باز یافت
گفت کوی او کدام است در گذر — او سر پل گفت و کوی غاتفر
گفت انگه آن حکیم با صواب — آن کنیزک را که رستی از عذاب
گفت دانستم که رنجت چیست زود — در خلاصت سحرها خواهم نمود
شاد باش و ایمن و فارغ که من — آن کنم با تو که باران با چمن
من غم تو می خورم تو غم مخور — بر تو من مشفق ترم از صد پدر

هان و هان این راز را باکس مگوی / گرچه شاه از تو کند بس جستجوی
تا توانی پیش کس مگشای راز / بر کسی این در مکن زنهار باز

چونکه اسرارت نهان در دل شود / آن مرادت زودتر حاصل شود
گفت پیغمبر هر آنکو سر نهفت / زود گردد با مراد خویش جفت

دانه چون اندر زمین پنهان شود / بعد ازان سرسبزی بستان شود
زر و نقره گر نبودندی نهان / پرورش کی یافتندی زیر کان

وعده‌ها و لطفهای آن حکیم / کرد آن رنجور را ایمن ز بیم
وعده‌ها باشد حقیقی دلپذیر / وعده‌ها باشد مجازی تاسه گیر

وعدهٔ اهل کرم گنج روان / وعدهٔ نااهل شد رنج روان
وعده‌ها باید وفا کردن تمام / ور نخواهی کرد باشی سرد و خام

دریافتن آن طبیب الهی رنج کنیزک را و بشاه وانمودن

آن حکیم مهربان چون راز یافت / صورت رنج کنیزک باز یافت

بعد ازان برخاست عزم شاه کرد / شاه را زان شمه‌ای آگاه کرد
شاه گفت اکنون بگو تدبیر چیست / در چنین غم موجب تاخیر چیست

گفت تدبیر آن بود کان مرد را / حاضر آریم از پی این درد را
قاصدی بفرست کاخبارش کند / طالب این فضل و ایثارش کند

مرد زرگر را بخوان زان شهر دور / با زر و خلعت بده او را غرور
تا شود محبوب تو خوشدل بدو / گردد آسان این همه مشکل بدو

چون ببیند سیم و زر آن بینوا / بهر زر گردد ز خان و مان جدا
زر خرد را واله و شیدا کند / خاصه مفلس را که خوش سودا کند

فرستادن پادشاه رسولان بسمرقند در طلب آن زرگر

زر اگرچه عقل می آرد ولیک / مرد عاقل باید او را نیک نیک

چونکه سلطان از حکیم آن را شنید / پند او را از دل و از جان گزید
گفت فرمان ترا فرمان کنیم / هرچه گویی آنچنان کن ما کنیم

پس فرستاد آن طرف یک دو رسول / حاذقان و کافیان و بس عدول
تا سمرقند آمدند آن دو امیر / پیش آن زرگر ز شاهنشه بشیر

کای لطیف استاد کامل معرفت / فاش اندر شهرها از تو صفت
نک فلان شه از برای زرگری / اختیارت کرد زیرا مهتری

اینک این خلعت بگیر و زر و سیم / چون بیایی خاص باشی و ندیم
مرد مال و خلعت بسیار دید / غره شد از شهر و فرزندان برید

اندر آمد شادمان در راه مرد / بیخبر کان شاه قصد جانش کرد
اسپ تازی بر نشست و شاد تاخت / خونبهای خویش را خلعت شناخت

ای شده اندر سفر با صد رضا / خود بپای خویش تا سوء القضا
در خیالش ملک و عز و سروری / گفت عزرائیل رو آری بری

چون رسید از راه آن مرد غریب / اندر آوردش به پیش شه طبیب
پیش شاهنشاه بردش خوش بناز / تا بسوزد بر سر شمع طراز

شاه دید او را بسی تعظیم کرد / مخزن زر را بدو تسلیم کرد
پس بفرمودش که بر سازد ز زر / از سوار و طوق و خلخال و کمر

هم ز انواع اوانی بی عدد / کانچنان در بزم شاهنشه سزد
زر گرفت آن مرد و شد مشغول کار / بیخبر از حالت این کارزار

پس حکیمش گفت کای سلطان مه / آن کنیزک را بدین خواجه بده
تا کنیزک در وصالش خوش شود / آب وصلش دفع این آتش شود

شه بدو بخشید آن مه‌روی را / جفت کرد آن هر دو صحبت جوی را
مدت شش ماه می‌راندند کام / تا بصحت آمد آن دختر تمام

بعد ازان از بهر او شربت بساخت / تا بخورد و پیش دختر می‌گداخت
چون ز رنجوری جمال او نماند / جان دختر در وبال او نماند

چونکه زشت و ناخوش و رخ زرد شد / اندک اندک در دل او سرد شد
عشقهایی کز پی رنگی بود / عشق نبود عاقبت ننگی بود

کاشکی آن ننگ بودی یکسری / تا نرفتی بروی آن بد داوری
خون دوید از چشم همچون جوی او / دشمن جان وی آمد روی او

دشمن طاوس آمد پر او   ای بسا شه را بکشته فر او
چونکه زرگر از مرض بدحال شد   در گدازش شخص او چون نال شد
گفت من آن آهوم کز ناف من   ریخت آن صیاد خون صاف من
ای من آن روباه صحرا کز کمین   سر بریدندم برای پوستین
ای من آن پیلی که زخم پیلبان   ریخت خونم از برای استخوان
آنکه کشتستم پی مادون من   می نداند که نخسپد خون من
بر منست امروز و فردا بروی است   خون چو من کس چنین ضایع کی است
گرچه دیوار افکند سایه دراز   باز گردد سوی او آن سایه باز
این جهان کوهست و فعل ما ندا   سوی ما آید نداها را صدا
این بگفت و رفت در دم زیر خاک   آن کنیزک شد ز درد و رنج پاک
زانکه عشق مردگان پاینده نیست   چونکه مرده سوی ما آینده نیست
عشق زنده در روان و در بصر   هر دمی باشد ز غنچه تازه تر
عشق آن زنده گزین کو باقی است   وز شراب جانفزایت ساقی است
عشق آن بگزین که جمله انبیا   یافتند از عشق او کار و کیا
تو مگو ما را بدان شه بار نیست   بر کریمان کارها دشوار نیست

در بیان آنکه کشتن مرد زرگر باشارهٔ الهی بوده نه بخیال باطل

کشتن آن مرد بر دست حکیم   نی پی امید بود و نی ز بیم
او نکشتش از برای طبع شاه   تا نیاید امر و الهام از اله
آن پسر را کش خضر ببرید حلق   سر آن را در نیابد عام خلق
آنکه از حق یابد او وحی و خطاب   هر چه فرماید بود عین صواب
آنکه جان بخشد اگر بکشد رواست   نائب است و دست او دست خداست
همچو اسمعیل پیشش سر بنه   شاد و خندان پیش تیغش جان بده
تا بماند جانت خندان تا ابد   همچو جان پاک احمد با احد
عاشقان جام فرح آنگه کشند   که بدست خویش خوبانشان کشند
شاه آن خون از پی شهوت نکرد   تو رها کن بدگمانی و نبرد
تو گمان کردی که کرد آلودگی   در صفا غش کی هلد پالودگی
بگذر از ظن خطا ای بدگمان   ان بعض الظن اثم را بخوان
بهر آنست این ریاضت وین جفا   تا برآرد کوره از نقره جفا
بهر آنست امتحان نیک و بد   تا بجوشد بر سر آرد زر زبد
گر نبودی کارش الهام اله   او سگی بودی دراننده نه شاه
پاک بود از شهوت و حرص و هوا   نیک کرد او لیک نیک بد نما
گر خضر در بحر کشتی را شکست   صد درستی در شکست خضر هست
وهم موسی با همه نور و هنر   شد ازان محجوب تو بی پر مپر
آن گل سرخست تو خونش مخوان   مست عقل است او تو مجنونش مدان
گر بدی خون مسلمان کام او   کافرم گر بردمی من نام او
می بلرزد عرش از مدح شقی   بدگمان گردد ز مدحش متقی
شاه بود و شاه بس آگاه بود   خاصه بود و خاصهٔ الله بود
آن کسی کش چنین شاهی کشد   سوی تخت و بهترین جاهی کشد
قهر خاصی از برای لطف عام   شرع میدارد روا بگذار کام
نیم جان بستاند و صد جان دهد   انچه در وهمت نیاید آن دهد
گر ندیدی سود او در قهر او   کی شدی آن لطف مطلق قهر جو
طفل می لرزد ز نیش احتجام   مادر مشفق دران غم شاد کام
تو قیاس از خویش میگیری ولیک   دور دور افتاده بنگر تو نیک
پیشتر آ تا بگویم قصه ئے   بو که یابی از بیانم حصه ئے

حکایت مرد بقال و روغن ریختن طوطے

بود بقالے مر او را طوطیے   خوش نوا و سبز و گویا طوطیے
بر دکان بودی نگهبان دکان   نکته گفتی با همه سوداگران
در خطاب آدمی ناطق بدی   در نوای طوطیان حاذق بدی
خواجه روزی سوی خانه رفته بود   بر دکان طوطی نگهبانی نمود
گربهٔ برجست ناگه از دکان   بهر موشی طوطیک از بیم جان

جست از صدر دکان سوئی گریخت شیشه های روغن بادام ریخت
از سوی خانه بیامد خواجه اش بر دکان بنشست فارغ خواجه وش
دید پر روغن دکان و جامه چرب بر سرش زد گشت طوطی کل ز ضرب
روزکی چندی سخن کوتاه کرد مرد بقال از ندامت آه کرد
ریش بر میکند و میگفت ای دریغ کافتاب نعمتم شد زیر میغ
دست من بشکسته بودی آن زمان چون زدم من بر سر آن خوش زبان
هدیه ها میداد هر درویش را تا بیابد نطق مرغ خویش را
بعد سه روز و سه شب حیران و زار بر دکان بنشسته بد نومیدوار
باهزاران غصه و غم گشته جفت کای عجب این مرغ کی آید بگفت
می نمود آن مرغ را هر گون شگفت وز تعجب لب بدندان میگرفت
دمبدم میگفت از هر در سخن تا که باشد کاندر آید در سخن
بر امید آنکه مرغ آید بگفت چشم او را با صور میکرد جفت
تا گهانی جولقیی میگذشت باسر بی مو چو پشت طاس و طشت
طوطی اندر گفت آمد در زمان بانگ بر درویش زد که هی فلان
کزچه ای کل باکلان آمیختی تو مگر از شیشه روغن ریختی
از قیاسش خنده آمد خلق را کو چو خود پنداشت صاحب دلق را
کار پاکان را قیاس از خود مگیر گرچه ماند در نبشتن شیر و شیر
جمله عالم زین سبب گمراه شد کم کسی ز ابدال حق آگاه شد
اشقیا را دیده بینا نبود نیک و بد در دیده شان یکسان نمود
همسری با انبیا برداشتند اولیا را همچو خود پنداشتند
گفته اینک ما بشر ایشان بشر ما و ایشان بسته خوابیم و خور
این ندانستند ایشان از عمی هست فرقی در میان بی منتها
هر دو گون زنبور خوردند از محل لیک شد زان نیش و زین دیگر عسل
هر دو گون آهو گیا خوردند و آب زین یکی سرگین شد و زان مشک ناب
هر دو نی خوردند از یک آبخور آن یکی خالی و آن پر از شکر
صد هزاران اینچنین اشباه بین فرقشان هفتاد ساله راه بین
این خورد گردد پلیدی زو جدا وان خورد گردد همه نور خدا
این خورد زاید همه بخل و حسد وان خورد زاید همه نور احد
این زمین پاک وآن شوره ست و بد این فرشته پاک وآن دیوست و دد
هر دو صورت گر بهم ماند رواست آب تلخ و آب شیرین را صفاست
جز که صاحب ذوق کی شناسد بیاب او شناسد آب خوش از شوره آب
جز که صاحب ذوق کی شناسد طعوم شهد را ناخورده کی داند ز موم
سحر را با معجزه کرده قیاس هر دو را بر مکر بنهاده اساس
ساحران با موسی از استیزه را برگرفته چون عصای او عصا
زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف زین عمل تا آن عمل راهی شگرف
لعنة الله این عمل را در قفا رحمة الله آن عمل را در وفا
کافران اندر مری بوزینه طبع آفتی آمد درون سینه طبع
هر چه مردم می کند بوزینه هم آن کند کز مرد بیند دمبدم
او گمان برده که من کردم چو او فرق را کی بیند آن استیزه جو
این کند از امر وآن بهر ستیز بر سر استیزه رویان خاک ریز
آن منافق با موافق در نماز از پی استیزه آید نی نیاز
در نماز و روزه و حج و زکات با منافق مومنان در برد و مات
مومنان را برد باشد عاقبت بر منافق مات اندر آخرت
گرچه هر دو بر سر یک بازیند لیک با هم مروزی و رازیند
هر یکی سوی مقام خود رود هر یکی بر وفق نام خود رود
مومنش خوانند جانش خوش شود ور منافق تند و پر آتش شود
نام آن محبوب از ذات ویست نام این مبغوض از آفات ویست
میم و واو و میم و نون تشریف نیست لفظ مومن جز پی تعریف نیست
گر منافق خوانیش این نام دون همچو کژدم می خلد در اندرون
گر نه این نام اشتقاق دوزخست پس چرا در وی مذاق دوزخست

زشتی این نام بد از حرف نیست / تلخی آن آب بحر از ظرف نیست
حرف ظرف آمد درو معنی چو آب / بحر معنی عنده ام الکتاب
بحر تلخ و بحر شیرین همعنان / درمیان شان برزخ لا یبغیان
وانگه این هر دو ز یک اصلی روان / درگذر زین هر دو تا معنی آن
زر قلب و زر نیکو در عیار / بی محک هرگز ندانی ز اعتبار
هر کرا در جان خدا بنهد محک / مر یقین را باز داند او ز شک
آنچه گفت استفت قلبک مصطفیٰ / آن کسی داند که پر بود از وفا
در دهان زنده خاشاکی جهد / آنگه آرامد که بیرونش نهد
در هزاران لقمه یک خاشاک خرد / چون در آمد حس زنده پی برد
حس دنیا نردبان این جهان / حس عقبیٰ نردبان آسمان
صحت این حس بجوئید از طبیب / صحت آن حس بجوئید از حبیب
صحت این حس ز معموری تن / صحت آن حس ز تخریب بدن
شاه جان مر جسم را ویران کند / بعد ویرانیش آبادان کند
ای خنک جانی که بهر عشق و حال / بذل کرد او خان و مان و ملک و مال
کرد ویران خانه بهر گنج زر / وز همان گنجش کند معمورتر
آب را ببرید و جو را پاک کرد / بعد از آن در جو روان کرد آب خورد
پوست را بشکافت پیکان را کشید / پوست تازه بعد از آنش بر دمید
قلعه ویران کرد و از کافر ستد / بعد از آن بر ساختش صد برج و سد
کار بیچون را که کیفیت نهد / اینکه گفتم هم ضرورت میدهد
گه چنین بنماید و گه ضد این / جز که حیرانی نباشد کار دین
کاملان کز سر تحقیق آگهند / بیخود و حیران و مست و والهند
نی چنان حیران که پشتش سوی اوست / بل چنین حیران که غرق و مست دوست
آن یکی را روی او شد سوی دوست / وین یکی را روی او خود روی دوست
روی هر یک می نگر میدار پاس / بو که گردی تو ز خدمت روشناس
دیدن دانا عبادت این بود / فتح ابواب سعادت این بود

در فرق میان محقق و مدعی و محق و مبطل

چون بسی ابلیس آدم روی هست / پس بهر دستی نشاید داد دست
زانکه صیاد آورد بانگ صفیر / تا فریبد مرغ را آن مرغ گیر
بشنود آن مرغ بانگ جنس خویش / از هوا آید بیابد دام و نیش
حرف درویشان بدزدد مرد دون / تا بخواند بر سلیمی زان فسون
کار مردان روشنی و گرمی ست / کار دونان حیله و بی شرمی ست
شیر پشمین از برای کد کنند / بو مسیلم را لقب احمد کنند
بو مسیلم را لقب کذاب ماند / مر محمد را اولوالالباب ماند
آن شراب حق ختامش مشک ناب / باده را ختمش بود گند و عذاب

داستان پادشاه جهودان که نصرانیان را می کشت بهر تعصب ملت خود و حکایت آن استاد و شاگرد

بود شاهی در جهودان ظلم ساز / دشمن عیسیٰ و نصرانی گداز
عهد عیسیٰ بود و نوبت آن او / جان موسیٰ او و موسیٰ جان او
شاه احول کرد در راه خدا / آن دو دمساز خدائی را جدا
گفت استاد احولی را کاندر آ / رو برون آر از وثاق آن شیشه را
چون درون خانه احول رفت زود / شیشه پیش چشم او دو می نمود
گفت احول زان دو شیشه تا کدام / پیش تو آرم بکن شرحی تمام
گفت استاد آن دو شیشه نیست رو / احولی بگذار و افزون بین مشو
گفت ای استا مرا طعنه مزن / گفت استا زان دو یک را بر شکن
چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم / مرد احول گردد از میلان و خشم
شیشه یک بود و بچشمش دو نمود / چون شکست آن شیشه را دیگر نبود
خشم و شهوت مرد را احول کند / ز استقامت روح را مبدل کند
چون غرض آمد هنر پوشیده شد / صد حجاب از دل بسوی دیده شد
چون دهد قاضی بدل رشوت قرار / کی شناسد ظالم از مظلوم زار
شاه از حقد جهودانه چنان / گشت احول کالامان یا رب امان

---

۱ اشاره بآیهٔ قوله در سورهٔ رعد ست یمحو الله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب یعنی محو میکند خدا نسخ احکام لوح و ثابت می گذارد و نزد وست اصل کتاب ۱۲

۲ اشاره بآیهٔ قوله در سورهٔ رحمن مرج البحرین یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان یعنی طرف دو دریا بهم متلاقی شوند و متصل گردند لیکن در آن میان پرده ایست که بهم نیامیزند ۱۲

۳ در حدیث نبویست استفت قلبک و ان افتاک المفتون یعنی فتویٰ از دل خود طلب کن [illegible]

صد هزاران مومن مظلوم کشت / که پناهم دین موسی را و پشت

حکایت وزیر بادشاه و مکر او در تفریق ترسایان

او وزیری داشت گبر عشوه ده / کو برآب از مکر بربستی گره
گفت ترسایان پناه جان کنند / دین خود را از ملک پنهان کنند
با ملک گفت ای شه اسرار جو / کم کش ایشان را و دست از خون بشو
کم کش ایشان را که کشتن سود نیست / دین ندارد بوی مشک و عود نیست
سر پنهان است اندر صد غلاف / ظاهرش با تست و باطن بر خلاف
شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست / چارهٔ این مکر و این تزویر چیست
تا نماند در جهان نصرانیی / نی هویدا دین و نی پنهانیی

تلبیس اندیشیدن وزیر با نصاری و مکر او

گفت ای شه گوش و دستم را ببر / بینیم بشکاف و لب از حکم مر
بعد از آن در زیر دار آور مرا / تا بخواهد یک شفاعت گر مرا
بر منادی گاه کن این کار تو / بر سر راهی که باشد چارسو
آنگهم از خود بران تا شهر دور / تا در اندازم در ایشان صد فتور
چون شنوند آن قوم از من دین پذیر / کار ایشان سر بسر شوره گیر
در میان شان فتنه و شور افگنم / کاهنان خیره شوند اندر فنم
آنچه خواهم کرد با نصرانیان / آن نمی آید کنون اندر بیان
چون شمارندم امین و رازدان / دام دیگرگون نهم در پیش شان
وز حیل بفریبم ایشان را همه / واندر ایشان افگنم صد دمدمه
تا بدست خویش خون خویشتن / بر زمین ریزند کوته شد سخن
پس بگویم من بسر نصرانیم / ای خدای رازدان میدانیم
شاه واقف گشت از ایمان من / وز تعصب کرد قصد جان من
خواستم تا دین ز شه پنهان کنم / آنچه دین اوست ظاهر آن کنم
شاه بوئی برد از اسرار من / متهم شد پیش شه گفتار من
گفت گفت تو چو نان در سوزن است / از دل من تا دل تو روزن است
من از آن روزن بدیدم حال تو / حال تو دیدم کی نیوشم قال تو
گر نبودی جان عیسی چاره ام / او جهودانه بکردی پاره ام
بهر عیسی جان سپارم سر دهم / صد هزاران منتش بر جان نهم
جان دریغم نیست از عیسی ولیک / واقفم بر علم دینش نیک نیک
حیف می آید مرا کان دین پاک / در میان جاهلان گردد هلاک
شکر یزدان را و عیسی را که ما / گشته ایم این دین حق را رهنما
وز جهودان و ز جهودی رسته ایم / تا بزنار این میان را بسته ایم
دور دور عیسی است ای مردمان / بشنوید اسرار کیش او بجان
این شه بیدین ظالم بس عدوست / می ندانند هیچ دشمن را ز دوست
این نسق میگفت با نصرانیان / لیک بودش دل بسوی کشتن شان
گفت شه را کای شهنشه صبر کن / تا من ایشان را کنم از بیخ و بن
چون وزیر این مکر را بر شه شمرد / از دلش اندیشه را کلی ببرد
کرد با وی شاه آن کاری که گفت / خلق حیران ماند زان راز نهفت
کرد در سوایش میان انجمن / تا که واقف شد ز حالش مرد و زن
راند او را جانب نصرانیان / کرد در دعوت شروع او بعد از آن
حال عالم اینچنین است ای پسر / از حسد میخیزد اینها سر بسر

جمع آمدن نصاری با وزیر و راز گفتن او با ایشان

چون چنان دیدند ترسایانش زار / می شدند اندر غم او اشکبار
صد هزاران مرد ترسا سوی او / اندک اندک جمع شد در کوی او
او بیان میکرد با ایشان براز / سر انگلیون و زنار و نماز
او بیان میکرد با ایشان فصیح / دائما از اقوال و افعال مسیح
او بظاهر واعظ احکام بود / لیک در باطن صفیر دام بود
بهر این معنی صحابه از رسول / ملتمس بودند مکر نفس غول
کو چه آمیزد ز اغراض نهان / در عبادتها و در اخلاص جان
فضل طاعت را نجستندی از او / عیب باطن را بجستندی که کو

موبمو و ذره ذره مکر نفس / می شناسیدند چون گل از کرفس
گفت زان فصلی حذیفه با حسن / تا بدان شد وعظ و تذکیرش حسن

موشگافان صحابه جمله شان / خیره گشتندی دران وعظ و بیان
دل بدو دادند ترسایان تمام / خود چه باشد قوت تقلید عام

در درون سینه مهرش کاشتند / نائب عیسیش می پنداشتند
او بسر دجال یک چشم لعین / ای خدا فریاد رس نعم المعین

صد هزاران دام و دانه‌ست ای خدا / ما چو مرغان حریص بینوا
دمبدم ما بستهٔ دام نوایم / هر یکی گر باز و سیمرغی شویم

میرهانی هر دمی ما را و باز / سوی دامی میرویم ای بی نیاز
ما درین انبار گندم میکنیم / گندم جمع آمده گم میکنیم

می نیندیشیم آخر ما بهوش / کین خلل از گندم ست از مکر موش
موش تا انبار ما حفره زدست / وز فنش انبار ما ویران شدست

اول ای جان دفع شر موش کن / وانگه اندر جمع گندم جوش کن
بشنو از اخبار آن صدر صدور / لا صلوة تم الا بالحضور

گر نه موشی دزد در انبار ماست / گندم اعمال چل ساله کجاست
ریزه ریزه صدق هر روزه چرا / جمع می ناید درین انبار ما

بس ستاره آتش از آهن جهید / وین دل شوریده پذرفت و کشید
لیک در ظلمت یکی دزدی نهان / می نهد انگشت بر استارگان

میکشد استارگان را یک بیک / تا که نفروزد چراغی بر فلک
چون عنایاتت شود با ما مقیم / کی بود بیمی ازان دزد لئیم

گر هزاران دام باشد هر قدم / چون تو با مائی نباشد هیچ غم
هر شبی از دام تن ارواح را / می رهانی میکنی الواح را

می رهند ارواح هر شب زین قفس / فارغان نی حاکم و محکوم کس
شب ز زندان بیخبر زندانیان / شب ز دولت بیخبر سلطانیان

نی غم و اندیشهٔ سود و زیان / نی خیال این فلان و آن فلان
حال عارف این بود بیخواب هم / گفت ایزد هم رقود زین مرم

خفته از احوال دنیا روز و شب / چون قلم در پنجهٔ تقلیب رب
آنکه او پنجه نبیند در رقم / فعل پندارد بجنبش از قلم

شمهٔ زین حال عارف وانمود / خلق را هم خواب حسی در ربود

تمثیل مرد عارف و تفسیر الله یتوفی الانفس حین موتها

رفت در صحرای بیچون جانشان / روح شان آسوده و ابدانشان
فارغان از حرص و اکباب و حصص / مرغ وار از دام جسته وز قفص

چون بسوی دام باز اندر شوند / دادجویان در پی داور شوند
ترک روز آخر چو باز زرین سپر / هندو شب را به تیغ افگند سر

میل هر جانی بسوی تن شود / هر تنی از روح آبستن شود
از صفیری باز دام اندر کشی / جمله را در دام و در داور کشی

چونکه نور صبح دم سر بر زند / کرگس زرین گردون پر زند
فالق الاصباح اسرافیل وار / جمله را در صورت آرد زان دیار

روحهای منبسط را تن کند / هر تنی را باز آبستن کند
اسپ جانها را کند عاری ز زین / سر النوم اخ الموت ست این

لیک بهر آنکه روز آیند باز / بر نهد بر پای شان بند دراز
تا که روزش وا کشد زان مرغزار / وز چراگاه آردش در زیر بار

کاش چون اصحاب کهف آن روح را / حفظ کردی یا چو کشتی نوح را
تا ازین طوفان بیداری و هوش / وارهیدی این ضمیر و چشم و گوش

ای بسا اصحاب کهف اندر جهان / پهلوی تو پیش تو هست این زمان
غار با تو یار با تو در سرود / مهر بر چشم ست و بر گوش ست چه سود

باز دان گر چیست این روپوشها / ختم حق بر چشمها و گوشها

سوال کردن خلیفه از لیلی و جواب او را

گفت لیلی را خلیفه کان توی / کز تو مجنون شد پریشان و غوی
از دگر خوبان تو افزون نیستی / گفت خامش چون تو مجنون نیستی

دیدهٔ مجنون اگر بودی ترا ... هر دو عالم بیخطر بودی ترا
باخودی تو لیک مجنون بیخودست ... در طریق عشق بیداری بدست

هر که بیدارست او در خواب تر ... هست بیداریش از خوابش بتر
هر که در خوابست بیداریش بر ... مست غفلت عین هشیاریش بر

چون بحق بیدار نبود جان ما ... هست بیداری چو دربندان ما
جان همه روز از لگدکوب خیال ... در زیان و سود و از خوف زوال

نی صفا می ماندش نی لطف و فر ... نی بسوی آسمان راه سفر
خفته آن باشد که او از هر خیال ... دارد امید و کند با او مقال

نی چنانکه از خیال آید بحال ... آن خیالش گردد او را صد وبال
دیو را چون حور بیند او بخواب ... پس ز شهوت ریزد او با دیو آب

چونکه تخم نسل در شوره بریخت ... او بخویش آمد خیال از وی گریخت
ضعف سر بیند از آن و تن پلید ... آه از آن نقش پدید ناپدید

مرغ بر بالا پران و سایه اش ... می دود بر خاک پران مرغ وش
ابلهی صیاد آن سایه شود ... می دود چندان که بی مایه شود

بیخبر کان عکس آن مرغ هواست ... بیخبر که اصل آن سایه کجاست
تیر اندازد بسوی سایه او ... ترکشش خالی شود در جستجو

ترکش عمرش تهی شد عمر رفت ... از دویدن در شکار سایه تفت
سایهٔ یزدان چو باشد دایه اش ... وا رهاند از خیال و سایه اش

سایهٔ یزدان بود بندهٔ خدا ... مردهٔ این عالم و زندهٔ خدا

در تحریص متابعت ولی مرشد

دامن او گیر زوتر بیگمان ... تا رهی از آفت آخر زمان
کیف مد الظل نقش اولیاست ... کو دلیل نور خورشید خداست

اندرین وادی مرو بی این دلیل ... لا احب الآفلین گو چون خلیل
روز سایه آفتابی را بیاب ... دامن شه شمس تبریزی بتاب

ره ندانی جانب این سور و عرس ... از ضیاء الحق حسام الدین بپرس
ور حسد گیرد ترا در ره گلو ... در حسد ابلیس را باشد غلو

کو ز آدم ننگ دارد از حسد ... با سعادت جنگ دارد از حسد
عقبهٔ زین صعبتر در راه نیست ... ای خنک آن کس حسد همراه نیست

این جسد خانهٔ حسد آمد بدان ... کز حسد آلوده گردد خاندان
خانمانها از حسد گردد خراب ... باز شاهی از حسد گردد غراب

گر جسد خانهٔ حسد باشد ولیک ... آن جسد را پاک کرد الله نیک
یافت پاکی از جناب کبریا ... جسم پاک از کبر و از حقد و ریا

طهرا بیتی بیان پاکی ست ... گنج نور است ار طلسمش خاکی ست
چون کنی بر بی حسد مکر و حسد ... زان حسد دل را سیاهیها رسد

خاک شو مردان حق را زیر پا ... خاک بر سر کن حسد را همچو ما

در بیان حسد کردن وزیر جهود

آن وزیرک از حسد بودش نژاد ... تا بباطل گوش و بینی باد داد
بر امید آنکه از نیش حسد ... زهر او در جان مسکینان رسد

هر کسی کو از حسد بینی کند ... خویش را بی گوش و بی بینی کند
بینی آن باشد که او بویی برد ... بوی او را جانب کویی برد

هر که بویش نیست بی بینی بود ... بوی آن بوی است کان دینی بود
چونکه بویی برد و شکر آن نکرد ... کفر نعمت آمد و بینیش خورد

شکر کن مر شاکران را بنده باش ... پیش ایشان مرده شو پاینده باش

فهم کردن حاذقان نصاری مکر وزیر را

چون وزیر از رهزنی مایه مساز ... خلق را تو بر میاور از نماز

ناصح دین گشته آن کافر وزیر ... کرده او از مکر در لوزینه سیر
هر که صاحب ذوق بود از گفت او ... لذتی می دید و تلخی جفت او

نکته ها می گفت او آمیخته ... در جلاب قند زهری ریخته
ها مشو مغرور زان گفت نکو ... زانکه دارد صد بدی در زیر او

هر که باشد زشت گفتش زشت دان ... هر چه گوید مرده آنرا نیست جان
گفت انسان پارهٔ انسان بود ... پارهٔ از نان یقین که نان بود

زان علی فرمود نقل جاهلان / بر مزابل همچو سبزه است ای فلان
بر چنان سبزه هر آنکو بر نشست / بر نجاست بی شکی بنشسته است
بایدش خود را بشستن از حدث / تا نماز فرض او نبود عبث
ظاهرش میگفت در ره چست شو / وز اثر میگفت جان اسست شو
ظاهر نقره گر اسپید است و نو / دست و جامه می سیه گردد ازو
آتش ارچه سرخ رویست از شرر / تو ز فعل او سیه کاری نگر
برق اگرچه نور آید در نظر / لیک هست از خاصیت دزد بصر
هر که جز آگاه و صاحب ذوق بود / گفت او در گردن او طوق بود
مدت شش سال در هجران شاه / شد وزیر اتباع عیسی را پناه
دین و دل را کل بدو بسپرد خلق / پیش امر و نهی وی میمرد خلق
در میان شاه و او پیغامها / شاه را پنهان بدو آرامها

پیغام شاه پنهانی بسوی وزیر پر تزویر

آخر الامر از برای آن مراد / تا دهد چون خاک ایشان را بباد
پیش او بنوشت شه کای مقبلم / وقت آمد زود فارغ کن دلم
ز انتظارم دیده و دل بر رهست / زین غم آزاد کن گر وقت هست
گفت اینک اندر آن کارم شها / کافکنم در دین عیسی فتنه‌ها
قوم عیسی را بد اندر دار و گیر / حاکمانشان ده امیر و دو امیر
هر فریقی مر امیری را تبع / بنده گشته میر خود را از طمع
این ده و آن دو امیر و قومشان / گشته بندهٔ آن وزیر بد نشان
اعتماد جمله بر گفتار او / اقتدای جمله بر رفتار او
پیش او در وقت و ساعت هر امیر / جان بدادی گر بدو گفتی بمیر
چون بزن کرد آن جهود دک جمله را / فتنه انگیخت از مکر و دها

تخلیط وزیر در احکام انجیل و مکر آن

ساخت طوماری بنام هر یکی / نقش هر طومار دیگر مسلکی
حکمهای هر یکی نوعی دگر / این خلاف آن ز پایان تا بسر
در یکی راه ریاضت را و جوع / رکن توبه کرده و شرط رجوع
در یکی گفته ریاضت سود نیست / اندرین ره مخلصی جز جود نیست
در یکی گفته که جوع و جود تو / شرک باشد از تو با معبود تو
جز توکل جز که تسلیم تمام / در غم و راحت همه مکرست و دام
در یکی گفته که واجب خدمتست / ورنه اندیشه توکل تهمتست
در یکی گفته که امر و نهی هاست / بهر کردن نیست شرح عجز ماست
تا که عجز خود ببینیم اندران / قدرت حق را بدانیم آن زمان
در یکی گفته که عجز خود مبین / کفر نعمت کردنست آن عجز هین
قدرت خود بین که این قدرت ازوست / قدرت تو نعمت او دان که هوست
در یکی گفته کزین دو درگذر / بت بود هر چه بگنجد در نظر
در یکی گفته که عجز و قدرتت / بگذر و ز هر چه اندر فکرتت
از هوای خویش در هر ملتی / گشته هر قومی اسیر ذلتی
در یکی گفته مکش این شمع را / کاین نظر چون شمع آمد جمع را
از نظر چون بگذری و از خیال / کشته باشی نیم شب شمع وصال
در یکی گفته بکش باکی مدار / تا عوض بینی یکی را صد هزار
که ز کشتن شمع جان افزون شود / لیلیت از صبر چون مجنون شود
ترک دنیا هر که کرد از زهد خویش / پیش آمد پیش او دنیا و بیش
در یکی گفته که آنچت داد حق / بر تو شیرین کرد در ایجاد حق
بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر / خویشتن را در میفکن در زحیر
در یکی گفته که بگذر زان خود / کان قبول طبع تو ردست و بد
راههای مختلف آسان شده / هر یکی را ملتی چون جان شده
گر میسر کردن حق ره بدی / هر جهود و گبر ازو آگه شدی
در یکی گفته میسر آن بود / که حیات دل غذای جان بود
هر که ذوق طبع باشد چون گذشت / بر نیارد همچو شوره ریع و کشت
جز پشیمانی نباشد ریع او / جز خسارت پیش نارد بیع او

آن میسر نبود اندر عاقبت
نام او باشد معسر عاقبت
تو معسر از میسر باز دان
عاقبت بنگر جمال این و آن

در یکی گفته که استادی طلب
عاقبت بینی نیابی در حسب
عاقبت دیدند هر گون امتی
لاجرم گشتند اسیر زلتی

عاقبت دیدن نباشد دست باف
ورنه کی بودی ز دینها اختلاف
در یکی گفته که استا هم توی
زانکه استا را شناسا هم توی

مرد باش و سخرهٔ مردان مشو
رو سر خود گیر و سرگردان مشو
در یکی گفته که این جمله یکی ست
هر که او دو بیند احول مردکی ست

در یکی گفته که صد یک چون بود
اینکه اندیشد مگر مجنون بود
هر یکی قولی ست ضد یکدگر
چون یکی باشد بگو زهر و شکر

چون یکی باشد بگو زهر و شکر
مختلف در معنی و هم در صور
در معانی اختلاف و در صور
روز و شب بین خار و گل سنگ و گهر

تا ز زهر و از شکر در نگذری
کی تو از گلزار وحدت بو بری

در بیان آنکه اختلاف در صورت و روش ست نه در حقیقت

وحدت اندر وحدت است این مثنوی
از سمک رو تا سماک ای معنوی
زین نمط زین نوع ده طومار و دو
بر نوشت آن دین عیسی را عدو

او ز یکرنگی عیسی بو نداشت
وز مزاج خم عیسی خو نداشت
جامهٔ صد رنگ از آن خم صفا
ساده و یکرنگ گشتی چون ضیا

نیست یکرنگی کزو خیزد ملال
بل مثال ماهی و آب زلال
گرچه در خشکی هزاران رنگهاست
ماهیان را با یبوست جنگهاست

کیست ماهی چیست دریا در مثل
تا بدان ماند خدای عز و جل
صد هزاران بحر و ماهی در وجود
سجده آرد پیش آن دریای جود

چند باران عطا باران شده
تا بدان آن بحر درافشان شده
چند خورشید کرم افروخته
تا که ابر و بحر جود آموخته

چند خورشید کرم تابان شده
تا بدان آن ذره سرگردان شده
پرتو دانش زده بر ماء و طین
تا شده دانه پذیرنده زمین

خاک امین و هر چه در وی کاشتی
بی خیانت جنس آن برداشتی
این امانت زان عنایت یافته است
کآفتاب عدل بر وی تافته است

تا نشان حق نیارد نوبهار
خاک سرها را نسازد آشکار
آن جوادی کو جمادی را بداد
این خبرها وین امانت وین سداد

آن جماد از لطف چون جان میشود
زمهریر از قهر پنهان میشود
آن جمادی گشت از فضلش لطیف
کل شیء من ظریف هو ظریف

مر جمادی را کند فضلش خبیر
عاقلان را کرده قهر او ضریر
جان و دل را طاقت این جوش نیست
با که گویم در جهان یک گوش نیست

هر کجا گوشی بد از وی چشم گشت
هر کجا سنگی بد از وی یشم گشت
کیمیا ساز است چه بود کیمیا
معجزه بخش است چه بود سیمیا

این ثنا گفتن ز من ترک ثناست
کاین دلیل هستی و هستی خطاست
پیش هست او بباید نیست بود
چیست هستی پیش او کور و کبود

گر نبودی کور ازو بگداختی
گرمی خورشید را بشناختی
ور نبودی او کبود از تعزیت
کی فسردی همچو یخ این ناحیت

همچو شه نادان و غافل بد وزیر
پنجه میزد با قدیم ناگزیر

بیان خسارت وزیر درین خدعه و مکر

ناگزیر جملگان حی قدیر
لایزال و لم یزل فرد بصیر
با چنان قادر خدایی کز عدم
صد چو عالم هست گرداند بدم

صد چو عالم در نظر پیدا کند
چونکه چشمت را بخود بینا کند
گر جهان پیشت بزرگ بی بنیست
پیش قدرت ذره میدان که نیست

این جهان خود حبس جانهای شماست
هین روید آنسو که صحرای شماست
این جهان محدود و آن خود بی حدست
نقش و صورت پیش آن معنی سدست

صد هزاران نیزهٔ فرعون را
در شکست آن موسی با یک عصا
صد هزاران طب جالینوس بود
پیش عیسی و دمش افسوس بود

صد هزاران دفتر اشعار بود ‌‌ ‌‌ پیش حرف امیّیش آن عار بود
با چنان غالب خداوندی کسی ‌‌ ‌‌ چون نمیرد گر نباشد او خسی
بس دل چون کوه را انگیخت او ‌‌ ‌‌ مرغ زیرک با دو پا آویخت او
فهم و خاطر تیز کردن نیست راه ‌‌ ‌‌ جز شکسته می نگیرد فضل شاه
ای بسا گنج آگنان کنج کاو ‌‌ ‌‌ کان خیال اندیش را شد ریش گاو
گاو که بود تا تو ریش او شوی ‌‌ ‌‌ خاک چه بود تا حشیش او شوی
زر و نقره چیست تا مفتون شوی ‌‌ ‌‌ چیست صورت تا چنین مجنون شوی
این سرا و باغ تو زندان تست ‌‌ ‌‌ ملک و مال تو بلای جان تست
آن جماعت را که ایزد مسخ کرد ‌‌ ‌‌ آیت تصویرشان را فسخ کرد
چون زنی از کار بد شد روی زرد ‌‌ ‌‌ مسخ کرد او را خدا و زهره کرد
عورتی را زهره کردن مسخ بود ‌‌ ‌‌ خاک و گل گشتن چه باشد ای عنود
روح می‌پرد سوی چرخ برین ‌‌ ‌‌ سوی آب و گل شدی در اسفلین
خویشتن را مسخ کردی زین سفول ‌‌ ‌‌ زان وجودی که بد آن رشک عقول
پس ببین این مسخ کردن چون بود ‌‌ ‌‌ پیش آن مسخ این بغایت دون بود
اسپ همت سوی اختر تاختی ‌‌ ‌‌ آدم مسجود را نشناختی
آخر آدم زاده‌ای ای ناخلف ‌‌ ‌‌ چند پنداری تو پستی را شرف
چند گویی من بگیرم عالمی ‌‌ ‌‌ این جهان را پر کنم از خود همی
گر جهان پر برف گردد سر بسر ‌‌ ‌‌ تاب خود بگدازدش از یک نظر
وزر او و صد وزیر و صد هزار ‌‌ ‌‌ نیست گرداند خدا از یک شرار
عین آن تخییل را حکمت کند ‌‌ ‌‌ عین آن زهراب را شربت کند
در خرابه گنجها پنهان کند ‌‌ ‌‌ خار را گل جسمها را جان کند
آن گمان انگیز را سازد یقین ‌‌ ‌‌ مهرها رویاند از اسباب کین
پرورد در آتش ابراهیم را ‌‌ ‌‌ ایمنی روح سازد بیم را
از سبب سازیش من سودائیم ‌‌ ‌‌ وز سبب سوزیش سوفسطائیم
در سبب سازیش سرگردان شدم ‌‌ ‌‌ در سبب سوزیش هم حیران شدم

مکر کردن وزیر و در خلوت نشستن و شور انگلندن در قوم

چون وزیر ماکر و بد اعتقاد ‌‌ ‌‌ دین عیسی را بدل کرد از فساد
مکر دیگر آن وزیر از خود ببست ‌‌ ‌‌ وعظ را بگذاشت در خلوت نشست
در مریدان در فگند از شوق سوز ‌‌ ‌‌ بود در خلوت چهل پنجاه روز
خلق دیوانه شدند از شوق او ‌‌ ‌‌ از فراق حال و قال و ذوق او
لابه و زاری همی کردند او ‌‌ ‌‌ از ریاضت گشته در خلوت دو تو
گفته ایشان نیست ما را بی تو نور ‌‌ ‌‌ بی عصاکش چون بود احوال کور
از سر اکرام و از بهر خدا ‌‌ ‌‌ بیش ازین از خود مکن ما را جدا
ما چو طفلانیم و ما را دایه تو ‌‌ ‌‌ بر سر ما گستران آن سایه تو
گفت جانم از محبان دور نیست ‌‌ ‌‌ لیک بیرون آمدن دستور نیست
آن امیران در شفاعت آمدند ‌‌ ‌‌ وان مریدان در ضراعت آمدند
کاین چه بدبختیست ما را ای کریم ‌‌ ‌‌ از دل و دین مانده ما بی تو یتیم
تو بهانه میکنی و ما ز درد ‌‌ ‌‌ می‌زنیم از سوز دل دمهای سرد
ما بگفتار خوشت خو کرده‌ایم ‌‌ ‌‌ ما ز شیر حکمت تو خورده‌ایم
الله الله این جفا با ما مکن ‌‌ ‌‌ لطف کن امروز را فردا مکن
میدهد دل مر ترا کین بیدلان ‌‌ ‌‌ بی تو گردند آخر از بی حاصلان
جمله در خشکی چو ماهی می طپند ‌‌ ‌‌ آب را بگشا ز جو بردار بند
ای که چون تو در زمانه نیست کس ‌‌ ‌‌ الله الله خلق را فریاد رس

دفع کردن وزیر مریدان و اتباع خود را

گفت هان ای سخرگان گفتگو ‌‌ ‌‌ وعظ و گفتار زبان و گوش جو
پنبه اندر گوش حس دون کنید ‌‌ ‌‌ بند حس از چشم خود بیرون کنید
پنبهٔ آن گوش سر گوش سرست ‌‌ ‌‌ تا نگردد این کر آن باطن کرست
بی حس و بی گوش و بی فکرت شوید ‌‌ ‌‌ تا خطاب ارجعی را بشنوید
تا بگفت و گوی بیداری دری ‌‌ ‌‌ تو ز گفت خواب بویی کی بری
سیر بیرونیست قول و فعل ما ‌‌ ‌‌ سیر باطن هست بالای سما

حس خشکی دید کز خشکی بزاد   موسی جان پای در دریا نهاد
سیر جسم خشک بر خشکی فتاد   سیر جان پا در دل دریا نهاد
چونکه عمر اندر ره خشکی گذشت   گاه کوه و گاه صحرا گاه دشت
آب حیوان را کجا خواهی تو یافت   موج دریا را کجا خواهی شکافت
موج خاکی فهم و وهم و فکر ماست   موج آبی صحو و سکرست و فناست
تا درین فکری ازان سکری تو دور   تا ازین مستی ازان جامی نفور
گفتگوی ظاهر آمد چون غبار   مدتی خاموش کن هین هوش دار

مکرر گفتن مریدان که خلوت را بشکن

جمله گفتند ای حکیم رخنه جو   این فریب و این جفا با ما مگو
ما اسیرانیم تا کی زین فریب   سنی دل و جانیم تا کی زین عتیب
چون پذیرفتی تو ما را ز ابتدا   مرحمت کن همچنین تا انتها
ضعف و عجز و فقر ما دانسته‌ای   درد ما را هم دوا دانسته‌ای
چار پا را قدر طاقت بار نه   بر ضعیفان قدر قوت کار نه
دانهٔ هر مرغ اندازه ویست   طعمهٔ هر مرغ انجیری کی ست
طفل را گر نان دهی بر جای شیر   طفل مسکین را ازان نان مرده گیر
چونکه دندانها برآرد بعد ازان   هم بخود گردد دلش جویای نان
مرغ پر نارسته چون پران شود   لقمهٔ هر گربهٔ دران شود
چون برآرد پر شود پران بخود   بی تکلف بی صفیر نیک و بد
دیو را نطق تو خامش می کند   گوش ما را گفت تو هش می کند
گوش ما هوش ست چون گویا توئی   خشک ما بحر ست چون دریا توئی
با تو ما را خاک بهتر از فلک   ای سماک از تو منور تا سمک
بی تو ما را بر فلک تاریکی ست   با تو ای مه این زمین تاری کی ست
با مه روی تو شب تاری کی ست   روز را بی نور تو تاریکی ست
با تو بر خاک از فلک دیدیم دست   با سما مابی تو چون خاکیم پست
صورت رفعت بود افلاک را   معنی رفعت روان پاک را
صورت رفعت برای جسمهاست   جسمها در پیش معنی اسمهاست
الله الله یک نظر بر ما فگن   لاتقنطنا فقد طال الحزن

جواب گفتن وزیر که خلوت را نمی شکنم

گفت حجتهای خود کوته کنید   پند را در جان و در دل ره کنید
گر امینم متهم نبود امین   گر بگویم آسمان را من زمین
گر کمالم با کمال انکار چیست   ور نیم این زحمت و آزار چیست
من نخواهم شد ازین خلوت برون   زانکه مشغولم باحوال درون
جمله گفتند ای وزیر انکار نیست   گفت ما چون گفتهٔ اغیار نیست

اعتراض کردن مریدان از خلوت وزیر بار دیگر

اشک دیده است از فراق تو دوان   آه آه است از میان جان روان
طفل با دایه نه استیزد ولیک   گرید او گرچه نه بد داند نه نیک
ما چو چنگیم و تو زخمه می زنی   زاری از ما نی تو زاری میکنی
ما چو ناییم و نوا در ما ز تست   ما چو کوهیم و صدا در ما ز تست
ما چو شطرنجیم اندر برد و مات   برد و مات ما ز تست ای خوش صفات
ما که باشیم ای تو ما را جان جان   تا که ما باشیم با تو در میان
ما عدمهاییم و هستیهای ما   تو وجود مطلقی فانی نما
ما همه شیران ولی شیر علم   حمله مان از باد باشد دمبدم
حمله مان پیدا و ناپیداست باد   آنکه ناپیداست هرگز کم مباد
باد ما و بود ما از داد تست   هستی ما جمله از ایجاد تست
لذت هستی نمودی نیست را   عاشق خود کرده بودی نیست را
لذت انعام خود را وامگیر   نقل و باده و جام خود را وامگیر
در بگیری کیست جست و جو کند   نقش با نقاش چون نیرو کند
منگر اندر ما مکن در ما نظر   اندر اکرام و سخای خود نگر
ما نبودیم و تقاضامان نبود   لطف تو ناگفتهٔ ما می شنود
نقش باشد پیش نقاش و قلم   عاجز و بسته چو کودک در شکم

پیش قدرت خلق جمله بارگه / عاجزان چون پیش سوزن کارگه
گاه نقش دیو و گه آدم کند / گاه نقش شادی و گه غم کند
دست نی تا دست جنباند بدفع / نطق نی تا دم زند از ضر و نفع
تو ز قرآن بازخوان تفسیر بیت / گفت ایزد ما رمیت اذ رمیت
ما بپرانیم تیران کی ز ماست / ما کمان و تیراندازش خداست
این نه جبر این معنی جباری است / ذکر جباری برای زاری است
زاری ما شد دلیل اضطرار / خجلت ما شد دلیل اختیار
گر نبودی اختیار این شرم چیست / وین دریغ و خجلت و آزرم چیست
زجر استادان بشاگردان چراست / خاطر از تدبیرها گردان چراست
در تو گویی غافلست از جبر او / ماه حق پنهان شد اندر ابر او
هست این را خوش جواب ار بشنوی / بگذری از کفر و بر دین بگروی
حسرت و زاری که در بیماری است / وقت بیماری همه بیداری است
آن زمان که میشوی بیمار تو / می کنی از جرم استغفار تو
می نماید بر تو زشتی گنه / می کنی نیت که باز آیم بره
عهد و پیمان میکنی که بعد ازین / جز که طاعت نبودم کار گزین
پس یقین شد آنکه بیماری ترا / می ببخشد هوش و بیداری ترا
پس بدان این اصل را ای اصل جو / هر کرا درد است او بردست بو
هر که او بیدارتر پر دردتر / هر که او آگاه تر رخ زردتر
گر ز جبرش آگهی زاریت کو / جنبش زنجیر جباریت کو
بسته در زنجیر شادی چون کند / چوب اشکسته عمادی چون کند
کی اسیر حبس آزادی کند / کی گرفتار بلا شادی کند
ور تو می بینی که پایت بسته اند / بر تو سرهنگان شه بنشسته اند
پس تو سرهنگی مکن با عاجزان / زانکه نبود طبع و خوی عاجز آن
چون تو جبر او نمی بینی مگو / ور همی بینی نشان دید کو
در هر آن کاری که میل استت بدان / قدرت خود را همی بینی عیان
در هر آن کاری که میلت نیست و خواست / اندران جبری شوی کین از خداست
انبیا در کار دنیا جبری اند / کافران در کار عقبی جبری اند
انبیا را کار عقبی اختیار / کافران را کار دنیا اختیار
زانکه هر مرغی بسوی جنس خویش / میرود او در پس و جان پیش پیش
کافران چون جنس سجین آمدند / سجن دنیا را خوش آیین آمدند
انبیا چون جنس علیین بدند / سوی علیین بجان و دل شدند
ای خدا بنما تو جان را آن مقام / کاندرو بی حرف می روید کلام
این سخن پایان ندارد لیک ما / باز گوییم آن تمامی قصه را

نومید کردن وزیر مریدان را در نقص خلوت خود

آن وزیر از اندرون آواز داد / کای مریدان از من این معلوم باد
که مرا عیسی چنین پیغام کرد / کز همه یاران و خویشان باش فرد
روی بر دیوار کن تنها نشین / وز وجود خویش هم خلوت گزین
بعد ازین دستوری گفتار نیست / بعد ازین با گفتگویم کار نیست
الوداع ای دوستان من مرده ام / رخت بر چارم فلک بر برده ام
تا بزیر چرخ ناری چون حطب / من نسوزم در عنا و در عطب
پهلوی عیسی نشینم بعد ازین / بر فراز آسمان چارمین

فریفتن وزیر امیران را هر یک بنوعی و طریقی

وانگهانی آن امیران را بخواند / یک بیک تنها بهر یک حرف راند
گفت هر یک را بدین عیسوی / نایب حق و خلیفه من توی
وان امیران دگر اتباع تو / کرد عیسی جمله را اشیاع تو
هر امیری کو کشد گردن بگیر / یا بکش یا خود همیدارش اسیر
لیک تا من زنده ام این وامگو / تا نمیرم این ریاست را مجو
تا نمیرم من تو این پیدا مکن / دعوی شاهی و استیلا مکن
اینک این طومار و احکام مسیح / یک بیک خوان تو بر امت فصیح
هر امیری را چنین گفت او جدا / نیست نایب جز تو در دین خدا

اشاره بآیه واقع در سوره انفال که در غزوه بدر نازل شده فلم تقتلوهم و لکن الله قتلهم و ما رمیت اذ رمیت و لکن الله رمی یعنی چون کشتند طائفه اسلام مشرکین را ایشان نکشتند خداوند تعالی کشت و چون تیر انداختی تو نینداختی ای پیغمبر خدای عز و جل انداخته ۱۲

هر یکی را کرد اندر سر عزیز / هر چه آن را گفت این را گفت نیز
هر یکی را او یکی طومار داد / هر یکی ضد دگر بُد المراد
جملگی طومارها بد مختلف / همچو شکل حرفها یا تا الف
حکم این طومار ضد حکم آن / پیش ازین کردیم این ضد را بیان
بعد ازان چل روز دیگر در ببست / خویش کشت و از وجود خود برست

کشتن وزیر خود را در خلوت از مریدان

چونکه خلق از مرگ او آگاه شد / بر سر گورش قیامتگاه شد
خلق چندان جمع شد بر گور او / موکنان جامه دران در شور او
کان عدد را هم خدا داند شمرد / از عرب وز ترک و زرومی و کرد
خاک او کردند بر سرهای خویش / درد او دیدند درمانهای خویش
آن خلائق بر سر گورش مهی / کرده خون را از دو چشم خود رهی
جمله از درد فراقش در فغان / هم شهان و هم کهان و هم مهان
بعد ماهی خلق گفتند ای مهان / از امیران کیست بر جایش نشان
تا بجای او شناسیمش امام / تا که کار ما ازو گردد تمام
سر همه بر اختیار او نهیم / دست بر دامان و دست او زنیم
چونکه شد خورشید و ما را کرد داغ / چاره نبود بر مقامش از چراغ
چونکه شد از پیش دیده روی یار / نایبی باید ازو مان یادگار
چونکه گل بگذشت و گلشن شد خراب / بوی گل را از که جوییم از گلاب
چون خدا اندر نیاید در عیان / نایب حق اند این پیغمبران
نی غلط گفتم که نایب با منوب / گر دو پنداری قبیح آید نه خوب
نی دو باشد تا توی صورت پرست / پیش او یک گشت کز صورت برست
چون بصورت بنگری چشمت دو است / تو بنورش در نگر کان یکتو است
لاجرم چون بر یکی افتد بصر / آن یکی باشد دو ناید در نظر
نور هر دو چشم نتوان فرق کرد / چونکه بر نورش نظر انداخت مرد
ده چراغ ار حاضر آری در مکان / هر یکی باشد بصورت غیر آن

در بیان آنکه جمله پیغمبران حق اند که لا نفرق بین احد من رسله

فرق نتوان کرد نور هر یکی / چون بنورش روی آری بی شکی
اطلب المعنی من الفرقان و قل / لا نفرق بین آحاد الرسل
گر تو صد سیب و صد آبی بشمری / صد نماند یک شود چون بفشری
در معانی قسمت و اعداد نیست / در معانی تجزیه و افراد نیست
اتحاد یار با یاران خوش است / پای معنی گیر صورت سرکش است
صورت سرکش گدازان کن برنج / تا ببینی زیر آن وحدت چو گنج
ور تو نگدازی عنایتهای او / هم گدازد ای دلم مولای او
او نماید هم بدلها خویش را / او بدوزد خرقهٔ درویش را
منبسط بودیم و یک گوهر همه / بی سر و بی پا بدیم آن سر همه
یک گهر بودیم همچون آفتاب / بی گره بودیم و صافی همچو آب
چون بصورت آمد آن نور سره / شد عدد چون سایه‌های کنگره
کنگره ویران کنید از منجنیق / تا رود فرق از میان این فریق
شرح این را گفتمی من از مری / لیک ترسم تا نلغزد خاطری

در بیان آنکه انبیا علیهم السلام را گفتند کلموا الناس علی قدر عقولهم زیرا که آنچه ندانند انکار کنند و ایشان را زیان دارد قال علیه السلام امرنا ان ننزل الناس منازلهم الی آخره

نکته‌ها چون تیغ الماس است تیز / گر نداری تو سپر وا پس گریز
پیش این الماس بی اسپر میا / کز بریدن تیغ را نبود حیا
زین سبب من تیغ کردم در غلاف / تا که کژ خوانی نخواند بر خلاف
آمدیم اندر تمامی داستان / وز وفاداری جمع دوستان

ع مرے برابری ۴

کز پس این پیشوا برخاستند / بر مقامش نایبی میخواستند

۴ کردن و کوشیدن ۱۲

یک امیری زان امیران پیش رفت / پیش آن قوم وفا اندیش رفت

منازعت کردن امرا با یکدیگر

گفت اینک نایب آن مرد من / نایب عیسی منم اندر زمن
اینک این طومار برهان منست / کاین نیابت بعد ازو آن منست
آن امیر دیگر آمد از کمین / دعوی او در خلافت بد همین
از بغل او نیز طوماری نمود / تا برآمد هر دو را خشم جهود
آن امیران دگر یک یک قطار / برکشیده تیغهای آبدار
هر یکی را تیغ و طوماری بدست / درهم افتادند چون پیلان مست
هر امیری داشت خیلی بیکران / تیغها را برکشیدند آن زمان
صد هزاران مرد ترسا کشته شد / تا ز سرهای بریده پشته شد
خون روان شد همچو سیل از چپ و راست / کوه کوه اندر هوا زین گرد خاست
تخمهای فتنه‌ها کو کشته بود / آفت سرهای ایشان گشته بود
جوزها بشکست و آن کو مغز داشت / بعد کشتن روح پاک و نغز داشت
کشتن و مردن که بر نقش تن است / چون انار و سیب را بشکستن است
آنچه شیرین ست آن شد نار دانگ / وانچه پوسیده است نبود غیر بانگ
آنچه پر مغزست چون مشک است پاک / وانچه پوسیده است نبود غیر خاک
آنچه با معنیست خود پیدا شود / وانچه بی معنیست خود رسوا شود
رو بمعنی کوش ای صورت پرست / زانکه معنی بر تن صورت پرست
همنشین اهل معنی باش تا / هم عطا یابی و هم باشی فتی
جان بی معنی درین تن بی خلاف / هست همچون تیغ چوبین در غلاف
تا غلاف اندر بود با قیمتست / چون برون شد سوختن را آلتست
تیغ چوبین را مبر در کارزار / بنگر اول تا نگردد کار زار
گر بود چوبین برو دیگر طلب / ور بود الماس پیش آ با طرب
تیغ در زرادخانهٔ اولیاست / دیدن ایشان شما را کیمیاست
جمله دانایان همین گفته همین / هست دانا رحمة للعالمین
گر اناری می خری خندان بخر / تا دهد خنده ز دانهٔ او خبر
ای مبارک خنده‌اش کو از دهان / می نماید دل چو در از درج جان
نامبارک خندهٔ آن لاله بود / کز دهان او سواد دل نمود
نار خندان باغ را خندان کند / صحبت مردانت از مردان کند
یک زمانی صحبتی با اولیا / بهتر از صد ساله طاعت بی ریا
گر تو سنگ خاره و مرمر بوی / چون بصاحبدل رسی گوهر شوی
مهر پاکان درمیان جان نشان / دل مده الا بمهر دلخوشان
کوی نومیدی مرو امیدهاست / سوی تاریکی مرو خورشیدهاست
دل ترا در کوی اهل دل کشد / تن ترا در حبس آب و گل کشد
هین غذای دل بده از همدلی / رو بجو اقبال را از مقبلی
دست زن در ذیل صاحب دولتی / تا ز افضالش بیابی رفعتی
صحبت صالح ترا صالح کند / صحبت طالح ترا طالح کند

نعت تعظیم مصطفی که در انجیل بود

بود در انجیل نام مصطفی / آن سر پیغمبران بحر صفا
بود ذکر حلیه‌ها و شکل او / بود ذکر غزو و صوم و اکل او
طایفهٔ نصرانیان بهر ثواب / چون رسیدندی بدان نام و خطاب
بوسه دادندی بر آن نام شریف / رو نهادندی بر آن وصف لطیف
اندرین فتنه که گفتم آن گروه / ایمن از فتنه بدند و از شکوه
ایمن از شر امیران و وزیر / در پناه نام احمد مستجیر
نسل ایشان نیز هم بسیار شد / نور احمد ناصر آمد یار شد
وان گروه دیگر از نصرانیان / نام احمد داشتندی مستهان
مستهان و خوار گشتند از فتن / از وزیر شوم رای شوم فن
مستهان و خوار گشتند آن فریق / گشته محروم از خود و شرط طریق
هم مخبط دین شان و حکم شان / از پی طومارهای کژ بیان
نام احمد چون چنین یاری کند / تا که نورش چون مددگاری کند

نام احمد چون حصاری شد حصین
تا چه باشد ذات آن روح الامین

بعد ازین خون ریز درمان ناپذیر
کاندر افتاد از بلای آن وزیر

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی جهد کرد

یک شه دیگر ز نسل آن جهود
در هلاک قوم عیسی رو نمود

گر خبر خواهی ازین دیگر خروج
سوره بر خوان والسماء ذات البروج

سنت بد کز شه اول بزاد
این شه دیگر قدم بر وی نهاد

هر که او بنهاد ناخوش سنتی
سوی او نفرین رود هر ساعتی

زانکه هر چه این کند زان گون ستم
راو لعین جوید خدائی بیش و کم

نیکوان رفتند و سنتها بماند
وز لئیمان ظلم و لعنتها بماند

تا قیامت هر که جنس آن بدان
در وجود آید بود رویش بدان

رگ رگ ست این آب شیرین و آب شور
در خلائق میرود تا نفخ صور

نیکوان را هست میراث از خوش آب
آنچه میراث ست اورثنا الکتاب

شد نثار طالبان ار بنگری
شعله ها از گوهر پیغمبری

شعله ها با گوهران گردان بود
شعله آن جانب رود هم کان بود

نور روزن گرد خانه می دود
زانکه خور برجی به برجی میرود

هر کرا با اختری پیوستگی ست
مرد را با اختر خود همتگی ست

طالعش گر زهره باشد در طرب
میل کلی دارد و عشق و طلب

ور بود مریخی و خونریز خو
جنگ و بهتان و خصومت جوید او

اخترانند از ورای اختران
کاحتراق و نحس نبود اندران

سائران در آسمانهای دگر
غیر این هفت آسمان مشتهر

راسخان در تاب انوار خدا
نی بهم پیوسته نی از هم جدا

هر که باشد طالع او زان نجوم
نفس او کفار سوزد در رجوم

خشم مریخی نباشد خشم او
منقلب رو غالب و مغلوب خو

نور غالب ایمنی از کسف و غسق
در میان اصبعین نور حق

حق فشاند آن نور را بر جانها
مقبلان برداشته دامانها

وان نثار نور هر کو یافته
روی از غیر خدا برتافته

هر کرا دامان عشقی نابده
زان نثار نور بی بهره شده

جزوها را رویها سوی کل ست
بلبلان را عشق با روی گل ست

گاو را رنگ از برون و مرد را
از درون جو رنگ سرخ و زرد را

رنگهای نیک از خم صفات
رنگ زشتان از سیاه آبه جفات

صبغة الله نام آن رنگ لطیف
لعنة الله بوی این رنگ کثیف

آنچه از دریا بدریا می رود
از همانجا کامد آنجا می رود

از سر که سیلهای تیزرو
وز تن ما جان عشق آمیز رو

آتش افروختن پادشاه و بت در پهلوی آتش نهادن که هر که سجود بت کند از آتش رهائی یابد

آن جهود سگ ببین چه رای کرد
پهلوی آتش بتی برپای کرد

کانکه این بت را سجود آرد برست
ور نیارد در دل آتش نشست

چون سزای این بت نفس او نداد
از بت نفسش بتی دیگر بزاد

مادر بتها بت نفس شماست
زانکه آن بت مار و این بت اژدهاست

آهن و سنگ ست نفس و بت شرار
آن شرار از آب میگیرد قرار

سنگ و آهن ز آب کی ساکن شود
آدمی با این دو کی ایمن شود

سنگ و آهن در درون دارند نار
آب را بر نارشان نبود گذار

ز آب چون نار برون کشته شود
در درون سنگ و آهن کی رود

آهن و سنگ ست اصل نار و دود
فعل هر دو کفر ترسا و جهود

بت سیاه آبست در کوزه نهان
نفس مر آب سیه را چشمه دان

آن بت منحوت چون سیل سیاه
نفس بتگر چشمه بر شاهراه

بت درون کوزه چون آب کدر
نفس شومت چشمه آن ای مصر

صد سبو را بشکند یک پاره سنگ
وآب چشمه می زهاند بی درنگ

آب خم و کوزه گر فانی شود
آب چشمه تازه و باقی بود

بت شکستن سهل باشد نیک سهل
سهل دیدن نفس را جهل ست جهل

صورت نفس ار بجوئی ای پسر / قصهٔ دوزخ بخوان با هفت در
هر نفس مکری و در هر مکر زان / غرق صد فرعون با فرعونیان
در خدای موسی و موسی گریز / آب ایمان را ز فرعونی مریز
دست را اندر احد و احمد بزن / ای برادر واره از بوجهل تن

آوردن بادشاه جهود زنی را با طفل و انداختن طفل را در آتش و به سخن آمدن طفل در میان آتش

یک زنی با طفل آورد آن جهود / پیش آن بت و آتش اندر شعله بود
گفت ای زن پیش این بت سجده کن / ورنه در آتش بسوزی بی سخن
بود آن زن پاک دین و مومنه / سجدهٔ آن بت نکرد آن موقنه
طفل از و بستد در آتش درفگند / زن بترسید و دل از ایمان بکند
خواست تا او سجده آرد پیش بت / بانگ زد آن طفل کانی لم امت
اندر آ مادر که من اینجا خوشم / گرچه در صورت میان آتشم
چشم بند ست آتش از بهر حجیب / رحمت ست این سر بر آورده ز جیب
اندر آ مادر ببین برهان حق / تا ببینی عشرت خاصان حق
اندر آ و آب بین آتش مثال / از جهانی کاتش ست آبش مثال
اندر آ اسرار ابراهیم بین / کو در آتش یافت ورد و یاسمین
مرگ میدیدم گه زادن ز تو / سخت خوفم بود افتادن ز تو
چون بزادم رستم از زندان تنگ / در جهانی خوش سرای خوب رنگ
این جهان را چون رحم دیدم کنون / چون درین آتش بدیدم این سکون
اندرین آتش بدیدم عالمی / ذره ذره اندرو عیسی دمی
یک جهانی نیست شکلی هست ذات / وان جهانی هست شکلی بی ثبات
اندر آ مادر بحق مادری / بین که این آذر ندارد آذری
اندر آ مادر که اقبال آمدست / اندر آ مادر مده دولت ز دست
قدرت آن سگ بدیدی اندر آ / تا ببینی قدرت فضل خدا
من ز رحمت می کشایم پای تو / کز طرب خود نیستم پروای تو
اندر آ و دیگران را هم بخوان / کاندر آتش شاه بنهادست خوان
اندر آئید ای همه پروانه وار / اندرین آتش که دارد صد بهار
اندر آئید ای مسلمانان همه / غیر عذب دین عذابست آن همه
اندر آئید و ببینید این چنین / سرد گشته آتش گرم همچنین
اندر آئید ای همه مست و خراب / اندر آئید ای همه عین عتاب
اندر آئید اندرین بحر عمیق / تا که گردد روح صافی و رقیق
مادرش انداخت خود را اندر او / دست او بگرفت طفل مهرجو
اندر آمد مادر آن طفل خرد / اندر آتش گوی دولت را ببرد
مادرش هم زان نسق گفتن گرفت / در صف لطف حق سفتن گرفت
بانگ میزد در میان آن گروه / پر همی شد جان خلقان از شکوه
نعره میزد خلق را کای مردمان / اندر آتش بنگرید این بوستان

انداختن مردمان خود را در آتش از سر ذوق

خلق خود را بعد از آن بیخویشتن / می فگندند اندر آتش مرد و زن
بی موکل بی کشش از عشق دوست / زانکه شیرین کردن هر تلخ از وست
تا چنان شد کان عوانان خلق را / منع میکردند کاتش در میا
آن یهودی شد سیه رو و خجل / شد پشیمان زین سبب بیمار دل
کاندر آتش خلق عاشق تر شدند / در فنای جسم صادق تر شدند
مکر شیطان هم در و پیچید مکر / دیو خود را هم سیه رو دید مکر
آنچه می مالید بر روی کسان / جمع شد در چهرهٔ آن ناکس آن

کژ ماندن دهان آن شخص که نام پیغمبر را بتمسخر برد

آنکه می درید جامهٔ خلق چست / شد دریده آن او ایشان درست
آن دهن کژ کرد و از تسخر بخواند / نام احمد را دهانش کژ بماند
باز آمد کای محمد عفو کن / ای ترا الطاف علم من لدن
من ترا افسوس میکردم ز جهل / من بدم افسوس را منسوب و اهل
چون خدا خواهد که پردهٔ کس درد / میلش اندر طعنهٔ پاکان برد

[1] موقنه صاحب یقین ۱۲
سجدهٔ بت می نکرد آن موقنه
[2] انی لم امت یعنی بدرستیکه من نمرده‌ام ۱۲
[3] عذب آب گوارا ۱۲
[4] همچنین خوار گشته ۱۲
[5] ناکس سرنگون ۱۲
[6] تسخر مسخره ۱۲

ور خدا خواهد که پوشد عیب کس — کم زند در عیب معیوبان نفس
چون خدا خواهد که مان یاری کند — میل ما را جانب زاری کند
ای خنک چشمی که او گریان اوست — ای همایون دل که او بریان اوست
از پی هر گریه آخر خنده ایست — مرد آخربین مبارک بنده ایست
هر کجا آب روان سبزه بود — هر کجا اشک روان رحمت بود
باش چون دولاب نالان چشم تر — تا ز صحن جانت بر روید خضر
مرحمت فرمود سید عفو کرد — چون ز جرأت توبه کرد آن روی زرد
رحم خواهی رحم کن بر اشکبار — رحم خواهی بر ضعیفان رحمت آر
رو بآتش کرد شه کای تندخو — آن جهان سوز طبیعی خوت کو

عتاب کردن جهود آتش را که چرا نمیسوزی و جواب او

چون نمی سوزی چه شد خاصیتت — یا ز بخت ما دگر شد نیتت
می نبخشائی تو بر آتش پرست — آنکه نپرستد ترا چون او برست
هرگز ای آتش تو صابر نیستی — چون نسوزی چیست قادر نیستی
چشم بند است ای عجب یا هوش بند — چون نسوزاند چنین شعله بلند
جادوی کردت کسی یا سیمیاست — یا خلاف طبع تو از بخت ماست
گفت آتش من همانم آتشم — اندر آ تا تو ببینی تابشم
طبع من دیگر نگشت و عنصرم — تیغ حقم هم بدستوری برم
بر در خرگه سگان ترکمان — چاپلوسی کرده پیش میهمان
ور بخرگه بگذرد بیگانه رو — حمله بیند از سگان شیرانه او
من ز سگ کم نیستم در بندگی — کم ز ترکی نیست حق در زندگی
آتش طبعت اگر غمگین کند — سوزش از امر ملیک دین کند
آتش طبعت اگر شادی دهد — اندرو شادی ملیک دین نهد
چونکه غم بینی تو استغفار کن — غم بامر خالق آمد کار کن
چون بخواهد عین غم شادی شود — عین بند پای آزادی شود
باد و خاک و آب و آتش بنده اند — با من و تو مرده با حق زنده اند
پیش حق آتش همیشه در قیام — همچو عاشق روز و شب پیچان مدام
سنگ بر آهن زنی آتش جهد — هم بامر حق قدم بیرون نهد
آهن و سنگ ستم بر هم مزن — کاین دو میزایند همچون مرد و زن
سنگ و آهن خود سبب آمد ولیک — تو ببالاتر نگر ای مرد نیک
کاین سبب را آن سبب آورد پیش — بی سبب کی شد سبب هرگز ز خویش
این سبب را آن سبب عامل کند — باز گاهی بی بر و عاطل کند
وان سببها کانبیا را رهبرست — آن سببها زین سببها برترست
این سبب را محرم آمد عقل ما — وان سببهاراست محرم انبیا
این سبب چه بود بتازی گو رسن — اندرین چه این رسن آمد بفن
گردش چرخ این رسن را علت است — چرخ گردان را ندیدن زلت است
این رسنهای سببها در جهان — هان و هان زین چرخ سرگردان مدان
تا نمانی صفر و سرگردان چو چرخ — تا نسوزی تو ز بی مغزی چو مرخ
باد و آتش میشوند از امر حق — هر دو سرمست آمده از خمر حق
آب حلم و آتش خشم ای پسر — هم ز حق بینی چو بگشائی نظر
گر نبودی واقف از حق جان باد — فرق چون کردی میان قوم عاد
هود گرد مومنان خطی کشید — نرم می شد باد کانجا میرسید

قصه هلاک کردن باد قوم هود علیه السلام را

هر که بیرون بود زان خط جمله را — پاره پاره می شکست اندر هوا
همچنین شیبان راعی میکشید — گرد بر گرد رمه خطی پدید
چون بجمعه می شد او وقت نماز — تا نیارد گرگ آنجا ترکتاز
هیچ گرگی در نرفتی اندر آن — گوسپندی هم نگشتی زان نشان
باد حرص گرگ و حرص گوسپند — دایره مرد خدا را بود بند
همچنین باد اجل با عارفان — نرم و خوش همچون نسیم بوستان
آتش ابراهیم را دندان نزد — چون گزیده حق بود چونش گزد
آتش شهوت نسوزد اهل دین — باغیان را برده تا قعر زمین

موج دریا چون بامر حق بتاخت — اهل موسی را ز قبطی واشناخت
خاک قارون را چو فرمان در رسید — با زر و تختش بقعر خود کشید
آب و گل چون از دم عیسی چرید — بال و پر بگشاد و مرغی شد پرید
از دهانت چون بر آید حمد حق — مرغ جنت سازدش رب الفلق
هست تسبیحت بجای آب و گل — مرغ جنت شد ز نفخ صدق دل
کوه طور از نور موسی شد برقص — صوفی کامل شد و رست او ز نقص
چه عجب گر کوه صوفی شد عزیز — جسم موسی از کلوخی بود نیز
این عجایب دید آن شاه جهود — جز که طنز و جز که انکارش نبود

طنز و انکار کردن پادشاه جهود نصیحت ناصحان را

ناصحان گفتند از حد مگذران — مرکب استیزه را چندین مران
بگذر از کشتن مکن این فعل بد — بعد ازین آتش فزون در جان خود
ناصحان را دست بست و بند کرد — ظلم را پیوند در پیوند کرد
بانگ آمد کار چون اینجا رسید — پای دار ای سگ که قهر ما رسید
بعد ازان آتش چهل گز بر فروخت — حلقه گشت و آن جهودان را بسوخت
اصل ایشان بود ز آتش ز ابتدا — سوی اصل خویش رفتند انتها
هم ز آتش زاده بودند آن فریق — جزوها را سوی کل باشد طریق
هم ز آتش زاده بودند آن خسان — حرف می رانند از نار دخان
آتشی بودند مومن سوز و بس — سوخت خود را آتش ایشان چو خس
آنکه او بوده است امه هاویه — هاویه آمد مر او را زاویه
مادر فرزند جویان وی است — اصلها مر فرعها را در پی است
آب اندر حوض گر زندانی است — باد نشفش میکند کارکانی است
می رهاند می برد تا معدنش — اندک اندک تا نه بینی بردنش
وین نفس جانهای ما را همچنان — اندک اندک دزدد از حبس جهان
تا الیه یصعد اطیاب الکلم — صاعدا منا الی حیث علم
ترتقی انفاسنا بالاتقا — متحفا منا الی دار البقا
ثم یاتینا مکافات المقال — ضعف ذاک رحمة من ذی الجلال
ثم یلجینا الی امثالها — کی ینال العبد مما نالها
هکذا تعرج و تنزل دائما — ذا فلا زالت علیه قائما
پارسی گوییم یعنی این کشش — زان طرف آمد که آمد این چشش
چشم هر قومی بسویی مانده است — کان طرف یکروز ذوقی رانده است
ذوق جنس از جنس خود باشد یقین — ذوق جزو از کل خود باشد ببین
تا مگر آن قابل جنسی بود — چون بدو پیوست جنس او شود
همچو آب و نان که جنس ما نبود — گشت جنس ما و اندر ما فزود
نقش جنسیت ندارد آب و نان — ز اعتبار آخر آن را جنس دان
ور ز غیر جنس باشد ذوق ما — آن مگر مانند باشد جنس را
آنکه مانندست باشد عاریت — عاریت باقی نماند عاقبت
مرغ را گر ذوق آید از صفیر — چونکه جنس خود نیابد شد نفیر
تشنه را گر ذوق آید از سراب — چون رسد در وی گریزد جوید آب
مفلسان گر خوش شوند از زر قلب — لیک آن رسوا شود در دار ضرب
تا زراندودیت از ره نفکند — تا خیال کژ ترا چه نفکند
از کلیله باز خوان این قصه را — وندر آن قصه طلب کن حصه را

قصهٔ نخچیران و بیان توکل و ترک جهد کردن

در کلیله خوانده باشی لیک آن — قشر و افسانه بود نه مغز جان
طایفهٔ نخچیر در وادی خوش — بودشان با شیر دائم کشمکش
بسکه آن شیر از کمین در می ربود — آن چرا بر جمله ناخوش گشته بود
حیله کردند آمدند ایشان بشیر — کز وظیفه ما ترا داریم سیر
جز وظیفه در پی صیدی میا — تلخ بر ما تا نگردد این گیا

جواب شیر نخچیران را و بیان خاصیت جهد

گفت آری گر وفا بینم نه مکر — مکرها بس دیده ام از زید و بکر
من هلاک قول و فعل مردمم — من گزیده زخم مار و کژدمم

نفس هر دم از درونم در کمین / از همه مردم بتر در مکر و کین
گوش من لا یلدغ المؤمن شنید / قول پیغمبر بجان و دل گزید

باز ترجیح نهادن نخچیران توکل را بر جهد

جمله گفتند ای حکیم با خبر / الحذر دع لیس یغنی عن قدر
در حذر شوریدن شور و شر است / رو توکل کن توکل بهتر است
با قضا پنجه مزن ای تند و تیز / تا نگیرد هم قضا با تو ستیز

باز ترجیح نهادن شیر جهد را بر توکل و تسلیم

مرده باید بود پیش حکم حق / تا نیاید زخم از رب الفلق
گفت آری گر توکل رهبر است / این سبب هم سنت پیغمبر است
گفت پیغمبر بآواز بلند / با توکل زانوی اشتر ببند
رمز الکاسب حبیب الله شنو / از توکل در سبب کاهل مشو
در توکل جهد و کسب اولی ترست / تا حبیب حق شوی این بهترست
رو توکل کن تو با کسب ای عمو / جهد می کن کسب می کن مو بمو
جهد کن جدی نما تا وارهی / ور تو از جهدش بمانی ابلهی

باز ترجیح نهادن نخچیران توکل را از جهد و کسب

قوم گفتندش که کسب از ضعف خلق / لقمهٔ تزویر دان بر قدر حلق
پس بدانکه کسبها از ضعف خاست / در توکل تکیه بر غیری خطاست
نیست کسبی از توکل خوبتر / چیست از تسلیم خود محبوبتر
بس گریزند از بلا سوی بلا / بس جهند از مار سوی اژدها
حیله کرد انسان و حیله‌اش دام بود / آنکه جان پنداشت خون آشام بود
در ببست و دشمن اندر خانه بود / حیلهٔ فرعون زین افسانه بود
صد هزاران طفل کشت آن کینه کش / و آنکه او می جست اندر خانه‌اش
دیدهٔ ما چون بسی علت دروست / رو فنا کن دید خود در دید دوست
دید ما را دید او نعم العوض / یابی اندر دید او کلی غرض
طفل تا گیرا و تا پویا نبود / مرکبش جز گردن بابا نبود
چون فضولی گشت و دست و پا نمود / در عنا افتاد و در کور و کبود
جانهای خلق پیش از دست و پا / می پریدند از وفا سوی صفا
چون بامر اهبطوا بندی شدند / حبس خشم و حرص و خورسندی شدند
ما عیال حضرتیم و شیرخواه / گفت الخلق عیال للاله
آنکه او از آسمان باران دهد / هم تواند کو برحمت نان دهد

دیگر بار بیان کردن شیر ترجیح جهد بر توکل

گفت شیر آری ولی رب العباد / نردبانی پیش پای ما نهاد
پایه پایه رفت باید سوی بام / هست جبری بودن اینجا طمع خام
پای داری چون کنی خود را تو لنگ / دست داری چون کنی پنهان تو چنگ
تکیه بر جبار کن تا وارهی / ورنه افتی در بلای گمرهی
خواجه چون بیلی بدست بنده داد / بی‌زبان معلوم شد او را مراد
دست همچون بیل اشارتهای اوست / آخراندیشی عبارتهای اوست
چون اشارتهاش را بر جان نهی / در وفای آن اشارت جان دهی
پس اشارتهاش اسرارت دهد / بار بردارد ز تو کارت دهد
حاملی محمول گرداند ترا / قابلی مقبول گرداند ترا
قابل امر ویی قابل شوی / وصل جوئی بعد از آن واصل شوی
سعی شکر نعمتش قدرت بود / جبر تو انکار آن نعمت بود
شکر نعمت نعمتت افزون کند / کفر نعمت از کفت بیرون کند
جبر تو خفتن بود در ره مخسپ / تا نه بینی آن در و درگه مخسپ
هان مخسپ ای جبری بی اعتبار / جز بزیر آن درخت میوه دار
تا که شاخ افشان کند هر لحظه باد / بر سر خفته بریزد نقل و زاد
جبر و خفتن درمیان رهزنان / مرغ بی هنگام کی یابد امان
ور اشارتهاش را بینی زنی / مرد پنداری و چون بینی زنی
آن قدر عقلی که داری گم شود / سر که عقل از وی بپرد دم شود
زانکه بی شکری بود شوم و شنار / می برد بی شکر را در قعر نار

گر توکل میکنی در کار کن / کسب کن پس تکیه بر جبار کن

باز ترجیح نهادن نخچیران مر توکل را بر جهد

جمله با وی بانگها برداشتند / کان حریصان کاین سببها کاشتند

صد هزار اندر هزاران مرد و زن / پس چرا محروم ماندند از زمن

صد هزاران قرن ز آغاز جهان / همچو اژدرها گشاده صد دهان

مکرها کردند آن دانا گروه / که ز بن برکنده شد زان مکر کوه

کرده مکر و حیله آن قوم خبیث / ور ز ما باور نداری این حدیث

کرد وصف مکرشان ذو الجلال / لتزول منه اقلال الجبال

جز که آن قسمت که رفت اندر ازل / روی ننمود از شکال و از عمل

جمله افتادند از تدبیر کار / ماند کار و حکمهای کردگار

کسب جز نامی مدان ای نامدار / جهد جز وهمی مپندار ای عیار

نگریستن عزرائیل علیه السلام بر مردی و گریختن او در سرای سلیمان علیه السلام و تقریر ترجیح توکل بر جهد و کوشش

ساده مردی چاشتگاهی در رسید / در سرا عدل سلیمانی دوید

رویش از غم زرد و هر دو لب کبود / پس سلیمان گفتش ای خواجه چه بود

گفت عزرائیل در من اینچنین / یک نظر انداخت پر از خشم و کین

گفت هین اکنون چه میخواهی بخواه / گفت فرما باد را ای جان پناه

تا مرا زینجا بهندستان برد / بو که بنده کان طرف شد جان برد

پس سلیمان کرد بر باد این برات / برد باد او را بسوی سومنات

نک ز درویشی گریزانند خلق / لقمهٔ حرص و امل زانند خلق

ترس درویشی مثال آن هراس / حرص و کوشش را تو هندستان شناس

روز دیگر وقت دیوان و لقا / شه سلیمان گفت عزرائیل را

کاین مسلمان را بخشم از چه سبب / بنگریدی باز گو ای پیک رب

ای عجب این کرده باشی بهر آن / تا شود آواره او از خانمان

گفتش ای شاه جهان بی زوال / فهم کژ کرده نمود او را خیال

من در او از خشم کی کردم نظر / از تعجب دیدمش در رهگذر

که مرا فرمود حق کامروز هان / جان او را تو بهندستان ستان

دیدمش اینجا و بس حیران شدم / در تفکر رفته سرگردان شدم

از عجب گفتم گر او را صد پر است / زو بهندستان شدن دور اندر است

چون بامر حق بهندستان شدم / دیدمش آنجا و جانش بستدم

تو همه کار جهان را همچنین / کن قیاس و چشم بگشا و ببین

از که بگریزیم از حق این محال / از که برتابیم از حق این وبال

شیر گفت آری ولیکن هم ببین / جهدهای انبیا و مرسلین

باز ترجیح شیر جهد را بر توکل و فوائد جهد بیان کردن

سعی ابرار و جهاد مومنان / تا بدین ساعت ز آغاز جهان

حق تعالی جهدشان را راست کرد / آنچه دیدند از جفا و گرم و سرد

حیله‌هاشان جمله حال آمد لطیف / کل شی من ظریف هو ظریف

دامهاشان مرغ گردونی گرفت / نقصهاشان جمله افزونی گرفت

جهد می کن تا توانی ای کیا / در طریق انبیا و اولیا

با قضا پنجه زدن نبود جهاد / زانکه این را هم قضا بر ما نهاد

کافرم من گر زیان کردست کس / در ره ایمان و طاعت یک نفس

سر شکسته نیست این سر را مبند / یکدو روزی جهد کن باقی بخند

بد محالی جست کو دنیا بجست / نیک حالی جست کو عقبی بجست

مکرها در کسب دنیا بارد است / مکرها در ترک دنیا وارد است

مکر آن باشد که زندان حفره کرد / آنکه حفره بست آن مکریست سرد

این جهان زندان و ما زندانیان / حفره کن زندان و خود را وا رهان

چیست دنیا از خدا غافل بدن / نی قماش و نقره و فرزند و زن

مال را گر بهر دین باشی حمول / نعم مال صالح گفت آن رسول

آب در کشتی هلاک کشتی است / آب در بیرون کشتی پشتی است

چونکه مال و ملک را از دل براند / زان سلیمان خویش جز مسکین نخواند

کوزهٔ سربسته اندر آب زفت / از دل پر باد فوق آب رفت
باد درویشی چو در باطن بود / بر سر آب جهان ساکن بود
آب نتواند مر او را غوطه داد / کش دل از نفخهٔ الهی گشت شاد
گرچه این جمله جهان ملک وی است / ملک در چشم دل او لاشی است
پس زبان دل ببند و مهر کن / پر کنش از باد کبر من لدن
جهد حق است و دوا حق است و درد / منکر اندر نفی جهدش جهد کرد
کسب کن سعیی نما و جهد کن / تا بدانی سر علم من لدن
گرچه جمله این جهان بر جهد شد / جهد کی در کام جاهل شهد شد
زین نمط بسیار برهان گفت شیر / کز جواب آن جبریان گشتند سیر

مقرر شدن ترجیح جهد بر توکل

روبه و خرگوش و آهو و شغال / جبر را بگذاشتند قیل و قال
عهدها کردند با شیر ژیان / کاندرین بیعت نیفتد در زیان
قسم هر روزش بیاید بی ضرر / حاجتش نبود تقاضای دگر
عهد چون بستند رفتند آن زمان / سوی مرعی الامین از شیر ژیان
جمع بنشستند یکجا آن وحوش / اوفتاده در میان جمله جوش
هر کسی تدبیر و رائی میزدی / هر کسی در خون هر یک میشدی
عاقبت شد اتفاق جمله شان / تا بیاید قرعه اندر میان
قرعه بر هر که فتد او طعمه است / بی سخن شیر ژیان را لقمه است
هم برین کردند آن جمله قرار / قرعه آمد سر بسر را اختیار
قرعه بر هر کو فتادی روز روز / سوی آن شیر او دویدی همچو یوز
چون بخرگوش آمد این ساغر بدور / بانگ زد خرگوش کاخر چند جور

انکار کردن نخچیران بر خرگوش در تاخیر رفتن بر شیر

قوم گفتندش که چندین گاه ما / جان فدا کردیم در عهد و وفا
تو مجو بدنامی ما ای عنود / تا نرنجد شیر رو رو زود زود
گفت ای یاران مرا مهلت دهید / تا بمکرم از بلا امین شوید

جواب گفتن خرگوش نخچیران را و مهلت خواستن

تا امان یابد بمکرم جانتان / ماند این میراث فرزندانتان
هر پیمبر امتان را در جهان / همچنین تا مخلصی میخواندشان
کز فلک راه برون شو دیده بود / در نظر چون مردمک پیچیده بود
مردمش چون مردمک دیدند خرد / در بزرگی مردمک کس ره نبرد
قوم گفتندش که ای خرگوش زار / خویش را اندازهٔ خرگوش دار

اعتراض کردن نخچیران بر خرگوش و جواب خرگوش ایشان را

هین چه لافست این که از تو مهتران / در نیاوردند اندر خاطر آن
معجبی یا خود قضامان در پی است / ورنه این دم لایق چون تو کی است
گفت ای یاران حقم الهام داد / مر ضعیفی را قوی رائی فتاد
آنچه حق آموخت مر زنبور را / آن نباشد شیر را و گور را
خانه‌ها سازد پر از حلوای تر / حق برو این علم را بگشود در
آنچه حق آموخت کرم پیله را / هیچ پیلی داند آن گون حیله را
آدم خاکی ز حق آموخت علم / تا بهفتم آسمان افروخت علم
نام و ناموس ملک را درشکست / کوری آن کس که با حق درشکست
زاهد ششصد هزاران ساله را / پوزبندی ساخت آن گوساله را
تا نتاند شیر علم آن کشید / تا نگردد گرد آن قصر مشید
علمهای اهل حس شد پوزبند / تا نگیرد شیر زان علم بلند
قطرهٔ دل را یکی گوهر فتاد / کان بگردونها و دریاها نداد
چند صورت آخر ای صورت پرست / جان بی‌معنیت از صورت نرست
گر بصورت آدمی انسان بدی / احمد و بوجهل خود یکسان بدی
احمد و بوجهل در بتخانه رفت / زین شدن تا آن شدن فرقیست زفت
این درآید سر نهند آن را بتان / وان درآید سر نهد چون امتان
نقش بر دیوار مثل آدم است / بنگر از صورت چه چیز او را کم است
جان کم است آن صورت با تاب را / رو بجو آن گوهر نایاب را

شد سر شیران عالم جمله پست / چون سگ اصحاب را دادند دست
چه زیانستش از آن نقش نفور / چونکه جانش غرق شد در بحر نور
وصف و صورت نیست اندر جانها / عالم و عادل بود در نامها
عالم و عادل همه معنیست بس / کس نیابی در مکان پیش و پس
میزند بر تن ز سوی لامکان / می نگنجد در فلک خورشید جان
این سخن پایان ندارد گوش دار / گوش سوی قصهٔ خرگوش دار
گوش خر بفروش و دیگر گوش خر / کاین سخن را در نیابد گوش خر

ذکر دانش خرگوش و بیان فضیلت و منافع دانش

رو تو روبه بازی خرگوش بین / مکر و شیراندازی خرگوش بین
خاتم ملک سلیمانست علم / جمله عالم صورت و جانست علم
آدمی ازین هنر بیچاره گشت / خلق دریاها و خلق کوه و دشت
زو پلنگ و شیر ترسان همچو موش / زو شده پنهان بدشت و که وحوش
زو پری و دیو ساحلها گرفت / هر یکی در جای پنهان جا گرفت
آدمی را دشمن پنهان بسیست / آدمی با حذر عاقل کسیست
خلق خوب و زشت هست انجمها نهان / میزند بر دل بهر دم کوبشان
بهر غسل ار در روی در جویبار / بر تو آسیبی زند در آب خار
گرچه پنهان خار در آبست پست / چونکه در تو می‌خلد دانی که هست
خار خار وحیها و وسوسه / از هزاران کس بود نی یک کسه
باش تا حسهای تو مبدل شود / تا ببینی شان و مشکل حل شود
تا سخنهای کسان رد کرده / تا کسان را سر در خود کرده
بعد از آن گفتند کای خرگوش چست / در میان نه آنچه در ادراک تست

باز جستن نخچیران سر و اندیشهٔ خرگوش را

ای که با شیری تو در پیچیده / باز گو رایی که اندیشیده
مشورت ادراک و هشیاری دهد / عقلها مر عقل را یاری دهد
گفت پیغمبر بکن ای رایزن / مشورت کالمستشار مؤتمن
قول پیغمبر بجان باید شنود / باز گو تا چیست مقصود تو زود
گفت هر رازی نشاید باز گفت / جفت طاق آید گهی گه طاق جفت

پوشیده داشتن خرگوش راز از نخچیران

از صفا گر دم زنی با آینه / تیره گردد زود با ما آینه
در بیان این سه کم جنبان لبت / از ذهاب و از ذهب وز مذهبت
کاین سه را خصمست بسیار و عدو / در کمینت ایستد چون داند او
ور بگویی با یکی گو الوداع / کل سر جاوز الاثنین شاع
گر دو سه پرنده را بندی بهم / بر زمین مانند محبوس از الم
مشورت دارند سرپوشیده خوب / در کنایت با غلط افکن مشوب
مشورت کردی پیمبر بسته سر / گفته ایشانش جواب و بی خبر
در مثالی بسته گفتی رای را / تا نداند خصم از سر پای را
او جواب خویش بگرفتی ازو / وز سؤالش می نبردی غیر بو
این سخن پایان ندارد باز گرد / سوی خرگوش دلاور تا چه کرد
حاصل آن خرگوش رای خود نگفت / مکر اندیشید با خود طاق و جفت

قصهٔ مکر کردن خرگوش با شیر و بسر بردن

با دو گوش از نیک و بد نگشاد راز / سر خود در جان خود میراند باز
ساعتی تاخیر کرد اندر شدن / بعد از آن شد پیش شیر پنجه زن
زان سبب کاندر شدن او ماند دیر / خاک را می‌کند و می غرید شیر
گفت میگفتم که عهد آن خسان / خام باشد خام و سست و نارسان
دمدمهٔ ایشان مرا از خر فگند / چند بفریبد مرا این دهر چند
سخت درماند امیر سست ریش / چون نه پس بیند نه پیش از احمقیش
راه هموارست و زیرش دامها / قحط معنی در میان نامها
لفظها و نامها چون دامهاست / لفظ شیرین ریگ آب عمر ماست
عمر چون آبست وقت او را چو جو / خلق باطن ریگ جوی عمر تو
آن یکی ریگی که جوشد آب ازو / سخت کمیابست رو آن را بجو

هست آن ریگ ای پسر مرد خدا / کو بحق پیوست و از خود شد جدا
آب عذب دین همی جوشد ازو / طالبان را زو حیات است و نمو
غیر مرد حق چو ریگ خشک دان / کاب عمرت را خورد او هر زمان
طالب حکمت شو از مرد حکیم / تا ازو گردی تو بینا و علیم
منبع حکمت شود حکمت طلب / فارغ آید او ز تحصیل و سبب
لوح حافظ لوح محفوظی شود / روح او از روح محفوظی شود
چون معلم بود عقلش ز ابتدا / بعد ازین شد عقل شاگردی ورا
عقل چون جبریل گوید احمدا / گر یکی گامی نهم سوزد مرا
تو مرا بگذار زین پس پیش ران / حد من این بود ای سلطان جان
هر که ماند از کاهلی بی شکر و صبر / او همی داند که گیرد پای جبر
هر که جبر آورد خود رنجور کرد / تا همان رنجوریش در گور کرد
گفت پیغمبر که رنجوری بلاغ / رنج آرد تا بمیرد چون چراغ
جبر چه بود بستن اشکسته را / یا بپیوستن رگ بگسسته را
چون درین ره پای خود نشکسته / بر که میخندی چو پا را بسته
وانکه پایش در ره کوشش شکست / در رسید او را براق و بر نشست
حامل دین بود او محمول شد / قابل فرمان بد او مقبول شد
تاکنون فرمان پذیرفتی ز شاه / بعد ازین فرمان رساند بر سپاه
تاکنون اختر اثر کردی درو / بعد ازین باشد امیر اختر او
گر ترا اشکال آید در نظر / پس تو شک داری در انشق القمر
تازه کن ایمان نه از گفت زبان / ای هوا را تازه کرده در نهان
تا هوا تازه است ایمان تازه نیست / چون هوا جز قفل آن دروازه نیست
کرده تاویل حرف بکر را / خویش را تاویل کن نی ذکر را
فکر تو تاویل کرده ذکر را / ذکر را مان و بگردان فکر را
بر هوا تاویل قرآن می کنی / پست و کژ شد از تو معنی سنی

زیافت تاویل رکیک مگس

ماند احوالت بدان طرفه مگس / کو همی پنداشت خود را هست کس
از خودی سرمست گشته بی شراب / ذره خود را شمرده آفتاب
وصف بازان را شنیده در زمان / گفته من عنقای وقتم بیگمان
آن مگس بر برگ کاه و بول خر / همچو کشتیبان همی افراشت سر
گفت من کشتی و دریا رانده ام / مدتی در فکر آن می مانده ام
اینک این دریا و این کشتی و من / مرد کشتیبان و اهل و رای و فن
بر سر دریا همی راند او عمد / می نمودش آنقدر بیرون ز حد
بود بیحد آن چمین نسبت بدو / آن نظر کو بیند او را راست کو
عالمش چندان بود کش بینش است / چشم چندین بحر هم چندینش است
صاحب تاویل باطل چون مگس / وهم او بول خر و تصویر خس
گر مگس تاویل بگذارد برای / آن مگس را بخت گرداند همای
آن مگس نبود کش این غیرت بود / روح ادنی در خور صورت بود
همچو آن خرگوش کو بر شیر زد / روح او کی بود اندر خورد قد

رنجیدن شیر از دیر آمدن خرگوش

شیر می گفت از سر تیزی و خشم / کز ره گوشم عدو بربست چشم
مکرهای جبریانم بسته کرد / تیغ چوبینشان تنم را خسته کرد
زین سپس من نشنوم آن دمدمه / بانگ دیوان است و غولان آن همه
بر دران ای دل تو ایشان را مایست / پوست شان بر کن کشان جز پوست نیست
پوست چه بود گفتهای رنگ رنگ / چون زره بر آب کش نبود درنگ
این سخن چون پوست و معنی مغز دان / این سخن چون نقش و معنی همچو جان
پوست باشد مغز بد را عیب پوش / مغز نیکو را ز غیرت غیب پوش
چون قلم از باد بد دفتر ز آب / هر چه بنویسی فنا گردد شتاب
نقش آب است ار وفا خواهی از آن / باز گردی دستهای خود گزان
باد در مردم هوا و آرزوست / چون هوا بگذاشتی پیغام هوست
خوش بود پیغامهای کردگار / کو ز سر تا پای باشد پایدار

خطبهٔ شاهان بگردد وان کیا / جز کیا و خطبهای انبیا
زانکه بوش پادشاهان از هواست / بار نامهٔ انبیا از کبریاست
از درمها نام شاهان برکنند / نام احمد تا قیامت می‌زنند
نام احمد نام جملهٔ انبیاست / چونکه صد آمد نود هم پیش ماست
این سخن پایان ندارد ای پسر / قصهٔ خرگوش گو و شیر نر

هم در بیان مکر خرگوش و تاخیر او در رفتن

در شدن خرگوش بس تاخیر کرد / مکر را با خویشتن تقریر کرد
در ره آمد بعد تاخیر دراز / تا بگوش شیر گوید یک دو راز
تا چه عالمهاست در سودای عقل / تا چه با پهناست این دریای عقل
بحر بی پایان بود عقل بشر / بحر را غواص باید ای پسر
صورت ما اندرین بحر عذاب / می‌دود چون کاسه‌ها بر روی آب
تا نشد پر بر سر دریا چو طشت / چونکه پر شد طشت در وی غرق گشت
عقل پنهانست و ظاهر عالمی / صورت ما موج یا از وی نمی
هر چه صورت می وسیلت سازدش / زان وسیلت بحر دور اندازدش
تا نبیند دل دهنده راز را / تا نبیند تیر دور انداز را
اسپ خود را یاوه داند در ستیز / می‌دواند اسپ خود را تیز تیز
اسپ خود را یاوه داند آن جواد / و اسپ خود او را کشان کرده چو باد
در فغان و جستجو آن خیره سر / هر طرف پرسان و جویان در بدر
کانکه دزدید اسپ ما را کو و کیست / اینکه زیر ران تست ای خواجه چیست
آری این اسپست لیکن آن اسپ کو / با خود آ ای شهسوار اسپ جو
وصفها را مستمع گوید براز / تا شناسد مرد اسپ خویش باز
جان ز پیدایی و نزدیکیست گم / چون شود پر آب لب خشکی چو خم
در درون خود بیفزا درد را / تا ببینی سبز و سرخ و زرد را
کی ببینی سرخ و سبز و بور را / تا نبینی پیش ازان سه نور را
لیک چون در رنگ گم شد هوش تو / شد ز نور آن رنگها روپوش تو
چونکه شب آن رنگها مستور بود / پس بدیدی دید رنگ از نور بود
نیست دید رنگ بی نور برون / همچنین رنگ خیال اندرون
این برون از آفتاب و از سها / وان درون از عکس انوار علا
نور نور چشم خود نور دلست / نور چشم از نور دلها حاصلست
باز نور نور دل نور خداست / کو ز نور عقل و حس پاک و جداست
شب نبد نور و ندیدی رنگ‌ها / پس بضد آن نور پیدا شد ترا
شب ندیدی رنگ کان بی نور بود / رنگ چه بود مهرهٔ کور و کبود
که نظر بر نور بود آنگه برنگ / ضد بضد پیدا بود چون روم و زنگ
دیدن نورست آنگه دید رنگ / وین بضد نور دانی بی‌درنگ
پس بضد نور دانستی تو نور / ضد ضد را می‌نماید در صدور
رنج و غم را حق پی آن آفرید / تا بدین ضد خوشدلی آید پدید
پس نهانیها بضد پیدا شود / چونکه حق را نیست ضد پنهان بود
نور حق را نیست ضدی در وجود / تا بضد او را توان پیدا نمود
لاجرم ابصارنا لا تدرکه / و هو یدرک بین تو از موسی و که
صورت از معنی چو شیر از بیشه دان / یا چو آواز و سخن ز اندیشه دان
این سخن و آواز از اندیشه خاست / تو ندانی بحر اندیشه کجاست
لیک چون موج سخن دیدی لطیف / بحر آن دانی که هم باشد شریف
چون ز دانش موج اندیشه بتاخت / از سخن و آواز او صورت بساخت
از سخن صورت بزاد و باز مرد / موج خود را باز اندر بحر برد
صورت از بی‌صورتی آمد برون / باز شد کانا الیه راجعون
پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست / مصطفی فرمود دنیا ساعتیست
فکر ما تیریست از هو در هوا / در هوا کی پاید آید تا خدا
هر نفس نو می‌شود دنیا و ما / بیخبر از نو شدن اندر بقا
عمر همچون جوی نو نو می‌رسد / مستمری می‌نماید در جسد
آن ز تیزی مستمر شکل آمدست / چون شرر کش تیز جنبانی بدست

شاخ آتش را بجنبانی بساز / در نظر آتش نماید بس دراز

این درازی آمد از تیزی صنع / می نماید سرعت انگیزی صنع

طالب این سر اگر علامه ایست / نک حسام الدین که سامی نامه ایست

وصف او از شرح مستغنی بود / رو حکایت کن که بیگه میشود

رسیدن خرگوش بشیر و خشم شیر بروی

شیر اندر آتش و در خشم و شور / دید کان خرگوش می آید ز دور

می دود بی دهشت و گستاخ او / خشمگین و تند و تیز و ترش رو

کز شکسته آمدن تهمت بود / وز دلیری دفع هر ریبت بود

چون رسید او پیشتر نزدیک صف / بانگ بر زد شیر های ای ناخلف

من که گاوان را ز هم بدریده ام / من که گوش شیر نر مالیده ام

نیم خرگوشی چه باشد کو چنین / امر ما را افکند اندر زمین

ترک خواب و غفلت خرگوش کن / غرهٔ این شیر ای خرگوش کن

عذر گفتن خرگوش بشیر از تاخیر و لابه کردن

گفت خرگوش الامان عذریم هست / گر دهد عفو خداوندیت دست

باز گویم چون تو دستوری دهی / تو خداوندی و شاه و من رهی

گفت چه عذر ای قصور ابلهان / این زمان آیند در پیش شهان

مرغ بیوقتی سرت باید برید / عذر احمق را نمی باید شنید

عذر احمق بدتر از جرمش بود / عذر نادان زهر هر دانش شود

عذرت ای خرگوش از دانش تهی / من نه خرگوشم که در گوشم نهی

گفت ای شه ناکسی را کس شمار / عذر استم دیدگان را گوش دار

خاص از بهر زکوة جاه خود / گمرهی را تو مران از راه خود

بحر کو آبی بهر جو میدهد / هر خسی را بر سر و رو می نهد

کم نخواهد گشت دریا زین کرم / از کرم دریا نگردد بیش و کم

گفت دارم من کرم بر جای او / جامهٔ هر کس برم بالای او

گفت بشنو گر نباشد جای لطف / سر نهادم پیش اژدرهای عنف

من بوقت چاشت در راه آمدم / با رفیق خود سوی شاه آمدم

با من از بهر تو خرگوشی دگر / جفت و همره کرده بودند آن نفر

شیری اندر راه قصد بنده کرد / قصد هر دو همره آینده کرد

گفتمش ما بندهٔ شاهنشهیم / خواجه تاشان گی آن درگهیم

گفت شاهنشه که باشد شرم دار / پیش من تو یاد هر ناکس میار

هم ترا و هم شهت را بر درم / گر تو با یارت بگردید از برم

گفتمش بگذار تا بار دگر / روی شه بینم برم از تو خبر

گفت همره را گرو کن پیش من / ورنه قربانی تو اندر کیش من

لابه کردیمش بسی سودی نکرد / یار من بستد مرا بگذاشت فرد

یارم از زفتی سه چندان بد که من / هم بلطف و هم بخوبی هم بتن

ماند آن همره گرو در پیش او / خون روان شد از دل بی خویش او

بعد ازین زان شیر این ره بسته شد / حال ما این بود کت وا گفته شد

از وظیفه بعد ازین امید بر / حق همی گویم ترا والحق مر

گر وظیفه بایدت ره پاک کن / هین بیا و دفع آن بیباک کن

جواب گفتن شیر خرگوش را و روان شدن در راه

گفت بسم الله بیا تا او کجاست / پیش در شو گر همی گویی تو راست

تا سزای او و صد چون او دهم / ور دروغست این سزای تو دهم

اندر آمد چون قلاووزی به پیش / تا برد او را بسوی دام خویش

سوی چاهی کو نشانش کرده بود / چاه مغ را دام جانش کرده بود

می شدند آن هر دو تا نزدیک چاه / اینت خرگوشی چو آب زیر کاه

آب کاهی را بهامون می برد / آب کوهی را عجب چون می برد

دام مکر او کمند شیر بود / طرفه خرگوشی که شیری را ربود

موسیی فرعون را تا رود نیل / میکشد با لشکر و جمعی ثقیل

پشهٔ نمرود را با نیم پر / می شکافد بی محابا مغز سر

حال آن کو قول دشمن را شنود / بین سزای آنکه شد یار حسود

حال فرعونی که هامان را شنود / حال نمرودی که شیطان را شنود
دشمن ار چه دوستانه گویدت / دام دان گر چه ز دانه گویدت

گر ترا قندی دهد آن زهر دان / گر تو را لطفی کند آن قهر دان
چون قضا آید نبینی غیر پوست / دشمنان را باز نشناسی ز دوست

چون چنین شد ابتهال آغاز کن / ناله و تسبیح و روزه ساز کن
ناله می‌کن کای تو علام الغیوب / زیر سنگ مکر بد ما را مکوب

یا کریم العفو ستار العیوب / انتقام از ما مکش اندر ذنوب
آنچه در کونست اشیا زانچه هست / وانما جان را بهر حالت که هست

گر سگی کردیم ای شیر آفرین / شیر را مگمار بر ما زین کمین
آب خوش را صورت آتش مده / اندر آتش صورت آبی منه

از شراب قهر چون مستی دهی / نیستها را صورت هستی دهی
چیست مستی بند چشم از دید چشم / تا نماید سنگ گوهر پشم یشم

چیست مستی حسها مبدل شدن / چوب گز اندر نظر صندل شدن

قصهٔ سلیمان علیه السلام و هدهد و بیان آنکه چون قضا آید چشمها بسته شود

چون سلیمان را سراپرده زدند / جمله مرغانش بخدمت آمدند

همزبان و محرم خود یافتند / پیش او یک یک بجان بشتافتند
جمله مرغان ترک کرده چیک چیک / با سلیمان گشته افصح من اخیک

همزبانی خویشی و پیوندی است / مرد با نامحرمان چون بندی است
ای بسا هندو و ترک همزبان / ای بسا دو ترک چون بیگانگان

پس زبان محرمی خود دیگرست / همدلی از همزبانی بهترست
غیر نطق و غیر ایما و سجل / صد هزاران ترجمان خیزد ز دل

جمله مرغان هر یکی اسرار خود / از هنر و ز دانش و از کار خود
با سلیمان یک بیک وا می‌نمود / از برای عرضه خود را می‌ستود

از تکبر نی و از هستی خویش / بهر آن تا ره دهد او را به پیش
چون بباید برده را خواجهٔ / عرضه دارد از هنر دیباجهٔ

چونکه دارد از خریداریش ننگ / خود کند بیمار و شل و کور و لنگ
نوبت هدهد رسید و پیشه‌اش / وان بیان صنعت و اندیشه‌اش

گفت ای شه یک هنر کان کهترست / باز گویم گفت کوته بهترست
گفت برگو تا کدامست آن هنر / گفت من آنگه که باشم اوج پر

بنگرم از اوج با چشم یقین / من ببینم آب در قعر زمین
تا کجایست و چه عمقستش چه رنگ / از چه می‌جوشد ز خاکی یا ز سنگ

ای سلیمان بهر لشکرگاه را / در سفر می‌دار این آگاه را
پس سلیمان گفت شو ما را رفیق / در بیابانهای بی آبی شفیق

همره ما باش و هم پیشوا / تا بکنی تو آب پیدا بهر ما
تا بیابی بهر لشکر آب را / در سفر سقا شوی اصحاب را

باش همراه من اندر روز و شب / تا نه بیند از عطش لشکر تعب
بعد از آن هدهد و همراه بود / زانکه از آب نهان آگاه بود

طعنه زدن زاغ در دعوی هدهد

زاغ چون بشنود آمد در حسد / با سلیمان گفت کو کژ گفت و بد

از ادب نبود به پیش شه مقال / خاصه خود لاف دروغین و محال
گر مر او را این نظر بودی مدام / چون ندیدی زیر مشتی خاک دام

چون گرفتار آمدی در دام او / چون قفس اندر شدی ناکام او
پس سلیمان گفت کای هدهد رواست / کز تو در اول قدح این درد خاست

جواب گفتن هدهد مر سلیمان را در این طعنه

چون نمائی مستی ای خورده دروغ / پیش من لافی زنی آنگه دروغ

گفت ای شه بر من عور گدا / قول دشمن مشنو از بهر خدا
گر بطلانست دعوی کردنم / من نهادم سر ببر این گردنم

زاغ کو حکم قضا را منکرست / گر هزاران عقل دارد کافرست
در تو تا کافی بود از کافران / جای گند و شهوتی چون کاف ران

من ببینم دام را اندر هوا — گر نپوشد چشم عقلم را قضا
چون قضا آید شود دانش بخواب — مه سیه گردد بگیرد آفتاب
از قضا این تعبیه کی نادرست — از قضادان کو قضا را منکرست

قصهٔ آدم علیه السلام و بستن قضا نظر او را از مراعات صریح نهی و ترک نهی و تاویل

بوالبشر کو علم الاسما بگست — صد هزاران علمش اندر هر رگ ست
اسم هر چیزی چنان کان چیز هست — تا بپایان جان او را داد دست
هر لقب کو داد آن مبدل نشد — آنکه چستش خواند او کاهل نشد
هر کرا او مقبل و آزاد خواند — او عزیز و خرم و دلشاد ماند
هر که آخر مومن است اول بدید — هر که آخر کافر او را شد پدید
هر که آخر بین بود او مومن است — هر که آخر بین بود او بنده ست
اسم هر چیزی تو از دانا شنو — رمز و سر علم الاسما شنو
اسم هر چیزی بر ما ظاهرش — اسم هر چیزی بر خالق سرش
نزد موسی نام چوبش بد عصا — نزد خالق بود نامش اژدها
بد عمر را نام اینجا بت پرست — لیک مومن بود نامش در الست
آنکه بد نزدیک ما نامش منی — پیش حق این نقش بد که با منی
صورتی بد این منی اندر عدم — پیش حق موجود نی بیش و نه کم
حاصل آمد آن حقیقت نام ما — پیش حضرت کان بود انجام ما
مرد را بر عاقبت نامی نهند — نی بر آن کان عاریت نامی نهند
چشم آدم کو بنور پاک دید — جان و سر نامها گشتش پدید
چون ملک انوار حق در وی بیافت — در سجود افتاد و در خدمت شتافت
چون ملائک نور حق دیدند ازو — جمله افتادند در سجده برو
تیغ این آدم که نامش می برم — قاصرم گر تا قیامت بشمرم
این همه دانست چون آمد قضا — دانش یک نهی شد بروی خطا
کای عجب نهی از پی تحریم بود — یا بتاویلی بد و توهیم بود
در دلش تاویل چون ترجیح یافت — طبع در حیرت سوی گندم شتافت
باغبان را خار چون در پای رفت — دزد فرصت یافت کالا برد تفت
چون ز حیرت رست باز آمد براه — دید برده دزد رخت از کارگاه
ربنا انا ظلمنا گفت و آه — یعنی آمد ظلمت و گم گشت راه
این قضا ابری بود خورشید پوش — شیر و اژدرها شود زو همچو موش
من اگر دامی نه بینم گاه حکم — من نه تنها جاهلم در راه حکم
ای خنک آن کو نکوکاری کند — زور را بگذارد و زاری کند
گر قضا پوشد سیه همچون شبت — هم قضا دستت بگیرد عاقبت
گر قضا صد بار قصد جان کند — هم قضا جانت دهد درمان کند
این قضا صد بار اگر راهت زند — بر فراز چرخ خرگاهت زند
از کرم دان اینکه می ترساندت — تا بملک ایمنی بنشاندت
چون بترساند ترا آگه شوی — ور نترساند ترا گمره شوی
این سخن پایان ندارد گشت دیر — گوش کن تو قصهٔ خرگوش و شیر

پا واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه آمد

شیر با خرگوش چون همراه شد — پر غضب پر کینه بدخواه شد
بود پیشاپیش خرگوش دلیر — ناگهان پا را کشید از پیش شیر
چونکه نزد چاه آمد شیر دید — کز ره آن خرگوش ماند و پا کشید
گفت پا وا پس کشیدی تو چرا — پای را واپس مکش پیش اندر آ
گفت کو پایم که دست و پای رفت — جان من لرزید و دل از جای رفت
رنگ رویم را نمی بینی چو زر — ز اندرون خود میدهد رنگم خبر
حق چو سیما را معرف خوانده است — چشم عارف سوی سیما مانده است
رنگ و بو غماز آمد چون جرس — از فرس آگه کند بانگ فرس
بانگ هر چیزی رساند زو خبر — تا بدانی بانگ خر از بانگ در
گفت پیغمبر بتمییز کسان — مرء مخفی لدی طی اللسان
رنگ رو از حال دل دارد نشان — رحمتم کن مهر من در دل نشان

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر ٭ رنگ روی زرد دارد صبر و نکر
در من آمد آنچه در وی گشت مات ٭ آدمی و جانور جامد نبات
در من آمد آنکه دست و پا برد ٭ رنگ روی و قوت و سیما برد
آنکه در هر چه در آید بشکند ٭ هر درخت از بیخ و بن او بر کند
این خود اجزااند کلیات ازو ٭ زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو
تا جهان گه صابرست و گه شکور ٭ بوستان گه حله پوشد گاه عور
آفتابی کو بر آید نارگون ٭ ساعتی دیگر شود او سرنگون
اختران تافته بر چار طاق ٭ لحظه لحظه مبتلای احتراق
ماه کو افروزد اختر در جمال ٭ شد ز رنج دق او همچون هلال
این زمان با سکون و با ادب ٭ اندر آرد زلزله‌اش در لرز و تب
ای بسا که زین بلای مرده ریگ ٭ گشته است اندر جهان او خرد و ریگ
این هوا با روح آمد مقترن ٭ چون قضا آید وبا گشت و عفن
آب خوش کو روح را همشیره شد ٭ در غدیری زرد و تلخ و تیره شد
آتشی کو باد دارد در بروت ٭ هم یکی بادی برو خواند تموت
خاک کو شد مایهٔ گل در بهار ٭ ناگهان بادی بر آرد زو دمار
حال دریا ز اضطراب و جوش او ٭ فهم کن تبدیلهای هوش او
چرخ سرگردان که اندر جستجوست ٭ حال او چون حال فرزندان اوست
گه حضیض و گه میانه گاه اوج ٭ اندرون از سعد و نحسی فوج فوج
گه شرف گاهی صعود و گه فرح ٭ گه وبال و گه هبوط و گه ترح
از خود ای جزوی ز کلها مختلط ٭ فهم می کن معنی هر منبسط
چون نصیب مهتران درد است و رنج ٭ کهتران را کی تواند بود گنج
چونکه کلیات را رنج ست و درد ٭ جزو ایشان چون نباشد روی زرد
خاصه جزوی کو ز اضداد است جمع ٭ ز آب و خاک و آتش و باد است جمع
این عجب نبود که میش از گرگ جست ٭ این عجب کین میش دل در گرگ بست
زندگانی آشتی ضدهاست ٭ مرگ آن کاندر میانشان جنگ خاست
صلح اضداد است این عمر جهان ٭ جنگ اضداد است عمر جاودان
زندگانی آشتی دشمنان ٭ مرگ وا رفتن باصل خویش دان
صلح دشمن دار باشد عاریت ٭ دل بسوی جنگ دارد عاقبت
روزکی چند از برای مصلحت ٭ باهم اند اندر وفا و مرحمت
عاقبت هر یک بجوهر باز گشت ٭ هر یکی با جنس خود انباز گشت
لطف باری این پلنگ و رنگ را ٭ الف داد و برد ز ایشان جنگ را
لطف حق این شیر را و گور را ٭ الف داده است این دو ضد را در وفا
چون جهان رنجور و زندانی بود ٭ چه عجب رنجور اگر فانی بود
خواند بر شیر او ازین رو پندها ٭ گفت من پس مانده‌ام زین بندها
شیر گفتش تو ز اسباب مرض ٭ این سبب گو خاص کاینستم غرض

پرسیدن شیر سبب پای واپس کشیدن خرگوش را و جواب او

پای واپس کشیدی تو چرا ٭ میدهی بازیچه واپس مرا
گفت آن شیر اندرین چه ساکن است ٭ اندرین قلعه ز آفات ایمن است
یار من بستد ز من در چاه برد ٭ برگرفتش از ره و بیراه برد
قعر چه بگزید هر کو عاقل است ٭ زانکه در خلوت صفاهای دل است
ظلمت چه به که ظلمتهای خلق ٭ سر نبرد آنکس که گیرد پای خلق
گفت پیش آ زخمم او را قاهر است ٭ تو ببین کان شیر در چه حاضر است
گفت من سوزیده‌ام زان آتشی ٭ تو مگر اندر بر خویشم کشی
تا به پشتی تو ای کان کرم ٭ چشم بگشایم بچه در بنگرم
من به پشتی تو تانم آمدن ٭ که نگهدارم دران چه بر رسن
چونکه شیر اندر بر خویشش کشید ٭ در پناه شیر تا چه می دوید
چونکه در چه بنگریدند اندر آب ٭ اندر آب از شیر و او در تافت تاب
شیر عکس خویش دید از آب تفت ٭ شکل شیری در برش خرگوش زفت
چونکه خصم خویش را در آب دید ٭ مر ورا بگذاشت اندر چه دوید
در فتاد اندر چهی کو کنده بود ٭ زانکه ظلمی بر سرش آینده بود

چاه مظلم گشت ظلم ظالمان
اینچنین گفتند جمله عالمان

هر که ظالمتر چهش با هولتر
عدل فرمودست بدتر را بتر

ای که تو از ظلم چاهی می کنی
از برای خویش دامی می تنی

بر ضعیفان گر تو ظلمی میکنی
وانکه اندر قعر چاهی می تنی

گرد خود چون کرم پیله بر متن
بهر خود چه میکنی اندازه کن

مر ضعیفان را تو بی خصمی مدان
از نبی اذا جاء نصر الله بخوان

گر تو پیلی خصم تو از تو رمید
نک جزا طیرا ابابیلت رسید

گر ضعیفی در زمین خواهد امان
غلغل افتد در سپاه آسمان

گر بدندانش گزی پر خون کنی
درد دندانت بگیرد چون کنی

شیر خود را دید در چه وز غلو
خویش را نشناخت آندم از عدو

عکس خود در او عدو خویش دید
لاجرم بر خویش شمشیری کشید

ای بسا ظلمی که بینی از کسان
خوی تو باشد در ایشان ای فلان

اندر ایشان تافته هستی تو
از نفاق و ظلم و بدمستی تو

آن تویی وان زخم بر خود میزنی
بر خود آندم تار لعنت می تنی

در خود این بد را نمی بینی عیان
ورنه دشمن بوده‌ای خود را بجان

حمله بر خود میکنی ای ساده مرد
همچو آن شیری که بر خود حمله کرد

چون بقعر خوی خود اندر رسی
پس بدانی کز تو بود آن ناکسی

شیر را در قعر پیدا شد که بود
نقش او آن کش دگر کس مینمود

هر که دندان ضعیفی میکند
کار آن شیر غلط بین میکند

ای بدیده خال بد بر روی عم
عکس خال تست آن از عم مرم

مومنان آئینهٔ یکدیگرند
این خبر را از پیمبر آورند

پیش چشمت داشتی شیشهٔ کبود
زان سبب عالم کبودت مینمود

گر نه کوری این کبودی دان ز خویش
خویش را بد گو مگو کس را تو بیش

مومن ار ینظر بنور الله نبود
عیب مومن را برهنه چون نمود

چونکه تو ینظر بنار الله بدی
نیکوی را وانديدی از بدی

اندک اندک آب بر آتش بزن
تا شود نار تو نور ای بوالحزن

تو بزن یا ربنا آب طهور
تا شود این نار عالم جمله نور

کوه و دریا جمله در فرمان تست
آب و آتش ای خداوند آن تست

گر تو خواهی آتش آب خوش شود
ورنخواهی آب هم آتش شود

نی طلب تو این طلب مان داده‌ای
بی شمار و حد عطا بنهاده‌ای

با طلب چون نیستی ای حی و دود
کز تو آمد جملگی جود و وجود

در عدم کی بود ما را خود طلب
بی سبب کردی عطاهای عجب

جان و نان دادی و عمر جاودان
سائر نعمت که ناید در بیان

این طلب در ما هم از ایجاد تست
رستن از بیداد یا رب داد تست

بی طلب هم میدهی گنج نهان
رایگان بخشیده جان جهان

بلکه انعشتم الی دار السلام
بالنبی المصطفی خیر الانام

مژده بردن خرگوش سوی نخچیران که شیر در چاه افتاد

چونکه خرگوش از رهائی شاد گشت
سوی نخچیران دوان شد تا بدشت

شیر را چون دید محو ظلم خویش
سوی قوم خود دوید او پیش پیش

شیر را چون دید کشته ظلم خود
می دوید او شادمان و بار شد

شیر را چون دید در چه کشته زار
چرخ میزد شادمان تا مرغزار

دست میزد چون رهید از دست مرگ
سبز و رقصان در هوا چون شاخ و برگ

شاخ و برگ از حبس خاک آزاد شد
سر بر آورد و حریف باد شد

برگها چون شاخ را بشکافتند
تا ببالای درخت اشتافتند

با زبان شطأه شکر خدا
می سراید هر بر و برگی جدا

بی زبان هر بار و برگ و شاخها
می سراید ذکر و تسبیح خدا

که بپرورد اصل ما را ذو العطا
تا درخت استغلظ آمد فاستوی

جانها هم بسته اندر آب و گل
چون رهند از آب و گلها شاد دل

در هوای عشق حق رقصان شوند
همچو قرص بدر بی نقصان شوند

جسمشان در رقص و جانها خود مپرس
وانکه گرد جان از آنها خود مپرس

شیر را خرگوش در زندان نشاند / ننگ شیری کو ز خرگوشی بماند
در چنین ننگی و آنگه این عجب / فخر دین خواهی که گویندت لقب
ای تو شیری در تگ این چاه فرد / نفست چون خرگوش خونت ریخت و خورد
نفس خرگوشت بصحرا در چرا / تو بقعر این چه چون و چرا
سوی نخچیران دوید آن شیرگیر / کابشروا یا قوم اذ جاء البشیر
مژده مژده ای گروه عیش ساز / کان سگ دوزخ بدوزخ رفت باز
مژده مژده کان عدو جانها / کند قهر خالقش دندانها
مژده مژده کز قضا ظالم بچاه / او فتاد از عدل و لطف پادشاه
آنکه از پنجه بسی سرها بکوفت / همچو خس جاروب مرگش هم بروفت
آنکه جز ظلمش دگر کاری نبود / آه مظلومش گرفت و کوفت زود
گردنش بشکست و مغزش بر درید / جان ما از قید محنت وارهید
گم شد و نابود شد از فضل حق / برهم دشمن شمار اشد سبق

جمع شدن نخچیران گرد خرگوش و ثنا و مدح گفتن اورا

جمع گشتند آن زمان جمله وحوش / شاد و خندان از طرب در ذوق و جوش
حلقه کردند او چو شمعی در میان / سجده کردندش همه صحرائیان
تو فرشتهٔ آسمانی یا پری / یا تو عزرائیل شیران نری
هر چه هستی جان ما قربان تست / دست بردی دست و بازویت درست
راند حق این آب را در جوی تو / آفرین بر دست و بر بازوی تو
بازگو تا قصه درمانها شود / بازگو تا مرهم جانها شود
بازگو تا چون سگالیدی بمکر / آن عوان را چون بمالیدی بمکر
بازگو کز ظلم آن استم نما / صد هزاران زخم دارد جان ما
بازگو آن قصه کان شادی فزاست / روح ما را قوت و دل را غذاست

پند دادن خرگوش نخچیران را که از مردن خصم شاد مشوید

گفت تائید خدا بود ای مهان / ورنه خرگوشی چه باشد در جهان
قوتم بخشید و دل را نور داد / نور دل مر دست و پا را زور داد
از بر حق میرسد تفضیلها / باز هم از حق رسد تبدیلها
جمله فضل اوست دانید اینچنین / سجده‌اش از جان و دل آرید هین
حق بدور و نوبه این تائید را / می نماید اهل ظن و دید را
هین بملک نوبتی شادی مکن / ای تو بستهٔ نوبت آزادی مکن
آنکه ملکش برتر از نوبت تنند / برتر از هفت انجمش نوبت زنند
برتر از نوبت ملوک باقی‌اند / دور دائم روحها را ساقی‌اند
چون بنوبت میدهند این دولت / از چه شد پس باد آخر سلطنت
ترک این شرب ار بگوئی یکدو روز / درکنی اندر شراب خلد پوز
یکدو روزی چه که دنیا ساعتست / هر که ترکش کرد اندر راحتست
معنی الترک راحة گوش کن / بعد از آن جام بقا را نوش کن
باسگان بگذار این مردار را / خرد بشکن شیشهٔ پندار را

تفسیر رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر

ای شهان کشتیم ما خصم برون / ماند خصمی زان بتر در اندرون
کشتن این کار عقل و هوش نیست / شیر باطن سخرهٔ خرگوش نیست
دوزخست این نفس و دوزخ اژدهاست / کو بدریاها نگردد کم و کاست
هفت دریا را در آشامد هنوز / کم نگردد سوزش آن خلق سوز
سنگها و کافران سنگدل / اندر آیند اندرو زار و خجل
هم نگردد ساکن از چندین غذا / تا ز حق آید مر او را این ندا
سیر گشتی سیر گوید نی هنوز / اینت آتش اینت تابش اینت سوز
عالمی را لقمه کرد و در کشید / معده‌اش نعره زنان هل من مزید
حق قدم بر وی نهد از لامکان / آنگه او ساکن شود از کن فکان
چونکه جزو دوزخست این نفس ما / طبع کل دارد همیشه جزوها
این قدم حق را بود کو را کشد / غیر حق خود که کمان او کشد
در کمان ننهند الا تیر راست / این کمان را باژگون کژ تیرهاست
راست شو چون تیر و واره از کمان / کز کمان هر راست بجهد بیگمان

چونکه واگشتم ز پیکار برون ... روی آوردم به پیکار درون
قد رجعنا من جهاد الاصغریم ... با نبی اندر جهاد اکبریم
قوت از حق خواهم و توفیق لاف ... تا بسوزن بر کنم این کوه قاف
سهل شیری دان که صفها بشکند ... شیر آنست آنکه خود را بشکند
تا شود شیر خدا از عون او ... وارهد از نفس و از فرعون او
در بیان این شنو یک قصه ... تا بری از سر گفتم حصه

نسخه- عمر را آمد ز قیصر

نسخه- قوتی خواهم ز حق دریاشگاف

آمدن رسول قیصر روم بنزد عمر رض برسالت

بر عمر آمد ز قیصر یک رسول ... در مدینه از بیابان نغول
گفت کو قصر خلیفه ای حشم ... تا من اسپ و رخت را آنجا کشم
قوم گفتندش که او را قصر نیست ... مر عمر را قصر جان روشنیست
گرچه از میری ورا آوازه ایست ... همچو درویشان مر او را کازه ایست
ای برادر چون ببینی قصر او ... چونکه در چشم دلت رستست مو
چشم دل از موی علت پاک دار ... وانگهان دیدار قصرش چشم دار
هر کرا هست از هوسها جان پاک ... زود بیند حضرت و ایوان پاک
چون محمد پاک شد از نار و دود ... هر کجا رو کرد وجه الله بود
چون رفیقی وسوسهٔ بدخواه را ... کی ببیند ثم وجه الله را
هر کرا باشد ز سینه فتح باب ... او ز هر ذره ببیند آفتاب
حق پدیدست از میان دیگران ... همچو ماه اندر میان اختران
دو سر انگشت بر دو چشم نه ... هیچ بینی از جهان انصاف ده
ور نبینی ایجهان معدوم نیست ... عیب جز انگشت نفس شوم نیست
تو ز چشم انگشت را بردار هین ... وانگهانی هرچه میخواهی ببین
نوح را گفتند امت کو ثواب ... گفت او زانسوی استغشوا ثیاب
رو و سر در جامه ها پیچیده اید ... لاجرم با دیده و نادیده اید
آدمی دیدست باقی پوستست ... دیده آنست آنکه دید دوستست
چونکه دید دوست نبود کور به ... دوست کو باقی نباشد دور به
چون رسول روم این الفاظ تر ... در سماع آورد و شد مشتاق تر

یافتن رسول قیصر روم عمر را خفته در زیر خرمابن

دیده را بر جستن عمر گماشت ... رخت و اسپ را بضایع گذاشت
هر طرف اندر پی آن مرد کار ... میشدی پرسان او دیوانه وار
کاینچنین مردی بود اندر جهان ... وز جهان تابنده جان باشد نهان
جست او را تاش چون بنده بود ... لاجرم جوینده یابنده بود
دید اعرابی زنی او را دخیل ... گفت عمر نک بزیر آن نخیل
زیر خرمابن ز خلقان او جدا ... زیر سایه خفته بین سایهٔ خدا
آمد آنجا و از دور ایستاد ... مر عمر را دید و در لرزه فتاد
هیبتی زان خفته آمد بر رسول ... حالتی خوش کرد بر جانش نزول
مهر و هیبت هست ضد یکدگر ... این دو ضد را دید جمع اندر جگر
گفت با خود من شهان را دیده ام ... پیش سلطانان خوش و بگزیده ام
از شهانم هیبت و ترسی نبود ... هیبت این مرد هوشم در ربود
رفته ام در بیشهٔ شیر و پلنگ ... روی من ز ایشان نگردانید رنگ
بس شدستم در مصاف و کارزار ... همچو شیر آن دم که باشد کارزار
بس که خوردم بس زدم زخم گران ... دل قوی تر بوده ام از دیگران
بی سلاح این مرد خفته بر زمین ... من بهفت اندام لرزان چیست این
هیبت حقست این از خلق نیست ... هیبت آن مرد صاحب دلق نیست
هر که ترسید از حق و تقوی گزید ... ترسد از وی جن و انس و هر که دید
اندرین فکرت بحرمت دست بست ... بعد یکساعت عمر از خواب جست
کرد خدمت مر عمر را و سلام ... گفت پیغمبر سلام آنگه کلام
پس علیکش گفت و او را پیش خواند ... ایمنش کرد و بنزد خود نشاند
هر که ترسد مر ورا ایمن کنند ... مرد دل ترسنده را ساکن کنند
لا تخافوا هست نزل خائفان ... هست در خور از برای خائف آن

آنکه خوفش نیست چون گوی مترس / درس چه دهی نیست او محتاج درس

خاطر ویرانش را آباد کرد / آن دل از جا رفته را دلشاد کن

سخن گفتن عمر با رسول قیصر روم و سوال رسول قیصر روم از عمر رضی

بعد از آن گفتش سخنهای دقیق / در صفات پاک حق نعم الرفیق

وز نوازشهای حق ابدال را / تا بداند او مقام و حال را

حال چون جلوه ست زان زیبا عروس / وین مقام آن خلوت آمد با عروس

جلوه بیند شاه و غیر شاه نیز / وقت خلوت نیست جز شاه عزیز

جلوه کرده عام و خاصان را عروس / خلوت اندر شاه باشد با عروس

هست بسیار اهل حال از صوفیان / نادر است اهل مقام اندر میان

از منازلهای جانش یاد داد / وز سفرهای روانش یاد داد

وز زمانی کز زمان خالی بده است / وز مقام قدس اجلالی شده است

وز هوای کاندر او سیمرغ روح / پیش از این دیده ست پرواز و فتوح

هر یکی پروازش از آفاق بیش / وز امید و نهمت مشتاق بیش

چون عمر اغیار رو را یار یافت / جان او را طالب اسرار یافت

شیخ کامل بود و طالب مشتهی / مرد چابک بود و مرکب درگهی

دید آن مرشد که او ادراک داشت / تخم پاک اندر زمین پاک داشت

مرد گفتش کای امیر المومنین / جان ز بالا چون در آمد در زمین

مرغ بی اندازه چون شد در قفس / گفت حق بر جان فسون خواند و قصص

بر عدمها کان ندارد چشم و گوش / چون فسون خواند همی آید بجوش

از فسون او عدمها زود زود / خوش معلق میزند سوی وجود

باز بر موجود افسونی چو خواند / زو دو اسپه در عدم موجود راند

گفت با جسم آیتی تا جان شد او / گفت با خورشید تا رخشان شد او

باز در گوشش دمد نکته مخوف / در رخ خورشید افتد صد کسوف

گفت در گوش گل و خندانش کرد / گفت با لعل خوش و تابانش کرد

تا بگوش خاک حق چه خوانده است / کو مراقب گشت و خامش مانده است

تا بگوش ابر آن گویا چه خواند / کو چو مشک از دیده خود آب راند

در تردد هر که او آشفته است / حق بگوش او معما گفته است

تا کند محبوسش اندر دو گمان / آن کنم کو گفت یا خود ضد آن

هم ز حق ترجیح یابد یک طرف / زان دو یک را برگزیند زان کنف

گر نخواهی در تردد هوش جان / کم فشار این پنبه اندر گوش جان

پنبه وسواس بیرون کن ز گوش / تا بگوشت آید از گردون خروش

تا کنی فهم آن معماهاش را / تا کنی ادراک رمز فاش را

پس محل وحی گردد گوش جان / وحی چه بود گفتنی از حس نهان

گوش جان و چشم جان جز این حس است / گوش عقل و چشم ظن زین مفلس است

لفظ جبرم عشق را بی صبر کرد / وانکه عاشق نیست حبس جبر کرد

این معیت با حق است و جبر نیست / این تجلی مه است این ابر نیست

ور بود این جبر جبر عامه نیست / جبر آن اماره خود کامه نیست

جبر را ایشان شناسند ای پسر / که خدا بگشادشان در دل بصر

غیب و آینده بر ایشان گشت فاش / ذکر ماضی پیش ایشان گشت لاش

اختیار و جبر ایشان دیگر است / قطره ها اندر صدفها گوهر است

هست بیرون قطره خرد و بزرگ / در صدف آن در خرد است و سترگ

طبع ناف آهوست آن قوم را / از برون خون و درونشان مشکها

تو مگو کاین مایه بیرون خون بود / چون رود در ناف مشکی چون بود

تو مگو کاین مس برون بد محتقر / در دل اکسیر چون گشت است زر

اختیار و جبر در تو بد خیال / چون در ایشان رفت شد نور جلال

نان چو در سفره ست باشد آن جماد / در تن مردم شود او روح شاد

در دل سفره نگردد مستحیل / مستحیلش جان کند از سلسبیل

قوت جان ست این ای راستخوان / تا چه باشد قوت آن جان جان

قوت تن نان ست و لیکن در نگر / تا چه قوت جانش باشد ای پسر

گوشت پاره آدمی با عقل و جان / می شکافد کوه را با بحر و کان

زور جان کوه کن شق الحجر / زور جان جان در انشق القمر
گر گشاید دل سر انبان راز / جان بسوی عرش سازد ترکتاز

گر زبان گوید ز اسرار نهان / آتش افروزد بسوزد این جهان
فعل حق و فعل ما هر دو ببین / فعل ما را هست دان پیداست این

اضافت کردن آدم علیه السلام زلت خود را بخویش که ربنا ظلمنا انفسنا و اضافت کردن ابلیس بحق تعالی که رب بما اغویتنی

گر نباشد فعل خلق اندر میان
پس مگو کس را چرا کردی چنان

خلق حق افعال ما را موجد است
فعل ما آثار خلق ایزد است

لیک هست این فعل ما مختار ما / زو جبر اگه مار ما گه یار ما
زانکه ناطق حرف بیند یا غرض / کی شود یکدم محیط دو عرض

گر بمعنی رفت شد غافل ز حرف / پیش و پس یکدم نه بیند هیچ طرف
آن زمان که پیش بینی آن زمان / تو پس خود کی ببینی این بدان

چون محیط حرف و معنی نیست جان / چون بود جان خالق این هر دوان
حق محیط جمله آمد ای پسر / وا ندارد کارش از کار دگر

گفت ایزد جان ما راست کرد / چون نداند آنکه را خود هست کرد
گفت شیطان که بما اغویتنی / کرد فعل خود نهان دیو دنی

گفت آدم که ظلمنا نفسنا / او ز فعل حق نبد غافل چو ما
در گنه او از ادب پنهانش کرد / زان گنه بر خود زدن او بر بخورد

بعد توبه گفتش ای آدم نه من / آفریدم در تو آن جرم و محن
نی که تقدیر و قضای من بد آن / چون بوقت عذر کردی آن نهان

گفت ترسیدم ادب نگذاشتم / گفت من هم پاس آنت داشتم
هر که آرد حرمت او حرمت برد / هر که آرد قند لوزینه خورد

طیبات از بهر کو للطیبین
یار را خوش کن مرنجان و ببین

تمثیل

یک مثال ای دل پی فرقی بیار / تا بدانی جبر را از اختیار
دست کو لرزان بود از ارتعاش / وانکه دستی را تو لرزانی ز جاش

هر دو جنبش آفریدهٔ حق شناس / لیک نتوان کرد این با آن قیاس
زین پشیمانی که لرزانیدیش / چون پشیمان نیست مرد مرتعش

مرتعش را کی پشیمان دیدهٔ / بر چنین جبری چه بر چسپیدهٔ
بحث عقل است این چه عقل آن حیله گر / تا ضعیفی ره برد آنجا مگر

بحث عقلی گر در و مرجان بود / آن دگر باشد که بحث جان بود
بحث جان اندر مقامی دیگر است / بادهٔ جان را قوامی دیگر است

آن زمان که بحث عقلی ساز بود / این عمر با بو الحکم همراز بود
چون عمر از عقل آمد سوی جان / بو الحکم بو جهل شد در بحث آن

سوی عقل و سوی حس او کامل است / گرچه خود نسبت بجان او جاهل است
بحث عقل و حس اثر دان یا سبب / بحث جانی یا عجب یا بو العجب

ضوء جان آمد نماند این مستضی / لازم و ملزوم و نافی مقتضی
زانکه بینا را که نورش بازغ است / از عصا و از عصاکش فارغ است

بار دیگر ما بقصه آمدیم
ما ازین قصه برون خود کی شدیم

تفسیر آیه و هو معکم اینما کنتم و بیان آن

گر بجهل آییم آن زندان اوست / ور بعلم آییم آن ایوان اوست
گر بخواب آییم مستان ویم / ور به بیداری بدستان ویم

ور بگرییم ابر پر زرق ویم / ور بخندیم آن زمان برق ویم
ور بخشم و جنگ عکس قهر اوست / ور بصلح و عذر عکس مهر اوست

ما کییم اندر جهان پیچ پیچ / چون الف از خود چه دارد هیچ هیچ
چون الف گر تو مجرد میشوی / اندرین ره مرد مفرد میشوی

جهد کن تا ترک غیر حق کنی / دل ازین دنیای فانی بر کنی
این سخن را نیست پایان ای پسر / از رسول روم بر گو و ز عمر

از عمر چون آن رسول این را شنید
روشنیی در دلش آمد پدید

سوال کردن رسول روم از امیر المومنین عمر رض

محو شد پیش سوال و هم جواب / گشت فارغ از خطا و از صواب

اصل را دریافت بگذشت از فروع / بهر حکمت کرد در پرسش شروع

گفت یا عمر چه حکمت بود و سر / حبس آن صافی درین خاک کدر

آب صافی در گلی پنهان شده / جان باقی بستهٔ ابدان شده

فائده فرما که این حکمت چه بود / مرغ را اندر قفس کردن چه سود

گفت تو بحث شگرفی میکنی / معنیی را بند حرفی میکنی

حبس کردی معنی آزاد را / بند حرفی کردهٔ تو باد را

از برای فائده این کردهٔ / تو که خود از فائده در پردهٔ

آنکه از وی فائده زائیده شد / چون نه بیند آنچه ما را دیده شد

صد هزاران فائده هست و هر یکی / صد هزاران بیش آن یک اندکی

آن دم نطقش که جان جانهاست / چون بود خالی ز معنی گوی راست

آن دم نطقت که جزو جزوهاست / فائده شد کل کل خالی چراست

تو که جزوی کار تو با فائده است / پس چرا در طعن کل آری تو دست

گفت را گر فائده نبود مگو / ور بود هل اعتراض و شکر جو

شکر حق چون طوق هر گردن بود / نی جدال و رو ترش کردن بود

گر ترش رو بودن آمد شکر و بس / پس چو سرکه شکر گوئی نیست کس

در بیان حدیث من اراد ان یجلس مع الله فلیجلس مع اهل التصوف

سرکه را گر راه باید در جگر / گو بشو سرکنگبین او از شکر

معنی اندر شعر جز با خبط نیست / چون فلاسنگست آن را ضبط نیست

آن رسول اینجا رسیده شاه شد / واله اندر قدرت الله شد

آن رسول از خود بشد زین یک دو جام / نی رسالت یاد ماندش نی پیام

سیل چون آمد بدریا بحر گشت / دانه چون آمد بمزرع کشت گشت

سیل چون آمد بدریا محو گشت / میغ پیش تیغ شمسی محو گشت

چون تعلق یافت نان با بوالبشر / نان مرده زنده گشت و با خبر

موم و هیزم چون فدای نار شد / ذات ظلمانی او انوار شد

سنگ سرمه چونکه شد در دیدگان / سنگ بینائی شد اینجا دیده بان

ای خنک آن مرده کز خود رسته شد / در وجود زندهٔ پیوسته شد

وای آن زنده که با مرده نشست / مرده گشت و زندگی از وی بجست

چون تو در قرآن حق بگریختی / با روان انبیا آمیختی

هست قرآن حالهای انبیا / ماهیان بحر پاک کبریا

ور بخوانی و نهٔ فرمان پذیر / انبیا و اولیا را دیده گیر

ور پذیرائی چو برخوانی قصص / مرغ جانت تنگ آید در قفص

مرغ کو اندر قفس زندانی است / می نجوید رستن از نادانی است

روحهائی کز قفسها رسته اند / انبیا و رهبر شایسته اند

از برون آوازشان آید ز دین / که ره رستن ترا اینست این

ما بدین رستیم زین تنگین قفص / غیر این ره نیست چاره این قفص

خویش را رنجور سازد زار زار / تا ترا بیرون کنند از اشتهار

کاشتهار خلق بندی محکم است / در ره این از بند آهن کی کم است

یک حکایت بشنو ای یار رفیق / تا بدانی شرط این بحر عمیق

قصهٔ بازرگان که بهندوستان بتجارت میرفت و پیغام دادن طوطی محبوس بطوطیان هندوستان

بود بازرگانی و او را طوطیی / در قفس محبوس زیبا طوطیی

چونکه بازرگان سفر را ساز کرد / سوی هندستان شدن آغاز کرد

هر غلام و هر کنیزک را ز جود / گفت بهر تو چه آرم گوی زود

هر یکی از وی مرادی خواست کرد / جمله را وعده بداد آن نیکمرد

گفت طوطی را چه خواهی ارمغان / کارمت از خطهٔ هندوستان

گفتش آن طوطی که آنجا طوطیان / چون ببینی کن ز حال من بیان

که فلان طوطی که مشتاق شماست / از قضای آسمان در حبس ماست

بر شما کرده سلام و داد خواست / وز شما چاره و ره ارشاد خواست

گفت می شاید که من در اشتیاق
جان دهم اینجا بمیرم در فراق

این روا باشد که من در بند سخت
گه شما بر سبزه گاهی بر درخت

اینچنین باشد وفای دوستان
من درین حبس و شما در بوستان

یاد آرید ای مهان زین مرغ زار
یک صبوحی در میان مرغزار

یاد یاران یار را میمون بود
خاصه کان لیلی و این مجنون بود

ای حریفان بابت موزون خود
من قدحها میخورم از خون خود

یک قدح می نوش کن بر یاد من
گر همیخواهی که بدهی داد من

یا بیاد این فتاده خاک بیز
چونکه خوردی جرعهٔ بر خاک ریز

ای عجب آن عهد و آن سوگند کو
وعده های آن لب چون قند کو

ور فراق بنده از بد بندگیست
چون تو با بد بد کنی پس فرق چیست

ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ
با طرب تر از سماع نے و چنگ

ای جفای تو ز راحت خوبتر
وانتقام تو ز جان محبوبتر

نار تو اینست نورت چون بود
ماتم این تا خود که سورت چون بود

از حلاوتها که دارد جور تو
وز لطافت کس نیابد غور تو

فی المثل جورت اگر عریان شود
عالم ار گریان بود خندان شود

یاد آور از محبتهاے ما
حق مجلسها و صحبتهاے ما

نالم و ترسم که او باور کند
وز ترحم جور را کمتر کند

عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد
ای عجب من عاشق این هر دو ضد

عشق من بر مصدر این هر دو شد
چون نباشد عشق گردی نیست بد

والله ار زین خار در بستان شوم
همچو بلبل زین سبب نالان شوم

این عجب بلبل که بگشاید دهان
تا خورد او خار را با گلستان

این چه بلبل این نهنگ آتشیست
جمله ناخوشها ز عشق او خوشیست

عاشق کل هست و خود کل هست او
عاشق خویش است و عشق خویش جو

قصهٔ طوطی جان زینسان بود
کو کسی کو محرم مرغان بود

صفت اولی اجنحه طیور عقول الهی

کو یکی مرغ ضعیف بیگناه
و اندرون او سلیمان با سپاه

چون بنالد زار بی شکر و گله
افتد اندر هفت گردون غلغله

هر دمش صد نامه صد پیک از خدا
یا ربی زو شصت لبیک از خدا

زلت او به ز طاعت پیش حق
نزد کفرش جمله ایمانها خلق

هر دمی او را یکی معراج خاص
بر سر فرقش نهد حق تاج خاص

صورتش بر خاک و جان در لامکان
لامکانی فوق وهم سالکان

لامکانی نے که در وهم آیدت
هر دمی در وی خیالی زایدت

بل مکان و لامکان در حکم او
همچو در حکم بهشتی چار جو

شرح این کوته کن و رخ زین بتاب
دم مزن والله اعلم بالصواب

باز میگردیم ازین ای دوستان
سوی مرغ و تاجر هندستان

دیدن خواجه در دشت طوطیان را و پیغام رسانیدن

مرد بازرگان پذیرفت آن پیام
کو رساند سوی جنس از وی سلام

چونکه در اقصای هندستان رسید
در بیابان طوطیی چندی بدید

مرکب استانید و پس آواز داد
آن سلام و آن امانت باز داد

طوطیی از طوطیان لرزید بس
اوفتاد و مرد و بگسستش نفس

شد پشیمان خواجه از گفت خبر
گفت رفتم در هلاک جانور

این مگر خویشست با آن طوطیک
این مگر دو جسم بود و روح یک

این چرا کردم چرا دادم پیام
سوختم بیچاره را زین گفت خام

این زبان چون سنگ و هم آهن وشست
وانچه بجهد از زبان چون آتشست

سنگ و آهن را مزن بر هم گزاف
گه ز روی نقل و گه از روی لاف

زانکه تاریکست و هر سو پنبه زار
در میان پنبه چون باشد شرار

ظالم آن قومی که چشمان دوختند
وز سخنها عالمی را سوختند

عالمی را یک سخن ویران کند
روبهان مرده را شیران کند

جانها در اصل خود عیسی دمند
یکزمان زخم اند و دیگر مرهمند

گر حجاب از جانها برخاستی
گفت هر جانی مسیح آساستی

گر سخن خواهی که گویی چون شکر / صبر کن از حرص و این حلوا مخور
صبر باشد مشتهای زیرکان / هست حلوا آرزوی کودکان
هر که صبر آورد بر گردون رود / هر که حلوا خورد واپس‌تر شود
صاحب دل را ندارد آن زیان / گر خورد او زهر قاتل را عیان

تفسیر قول شیخ فرید الدین عطار قدس سره

تو صاحب نفسی ای غافل میان خاک خون میخور / که صاحبدل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

زانکه صحت یافت و ز پرهیز رست / طالب مسکین میان تب درست
گفت پیغمبر که ای طالب جری / هان مکن با هیچ مطلوبی مری
گفت احمد گر نمیخواهی زلل / هین مکن با هیچ مطلوبی جدل
در تو نمرودیست آتش در مرو / رفت خواهی اول ابراهیم شو
چون نه سباح و نه دریایی / در میفکن خویش از خودرایی
او ز قعر بحر گوهر آورد / از زیانها سود بر سر آورد
کاملی گر خاک گیرد زر شود / ناقص ار زر برد خاکستر شود
چون قبول حق بود آن مرد راست / دست او در کارها دست خداست
دست ناقص دست شیطانست و دیو / زانکه اندر دام تلبیس ست و ریو
جهل آید پیش او دانش شود / جهل شد علمی که در ناقص رود
هرچه گیرد علتی علت شود / کفر گیرد کاملی ملت شود
ای مری کرده پیاده با سوار / سر نخواهی برد اکنون پای دار

تعظیم کردن ساحران موسی را که اول تو عصا بینداز

ساحران در عهد فرعون لعین / چون مری کردند با موسی بکین
لیک موسی را مقدم داشتند / ساحران او را بکرم داشتند
زانکه گفتندش که فرمان آن تست / گر تو میخواهی عصا بفگن نخست
گفت نی اول شما ای ساحران / افگنید آن مکرها را در میان
این قدر تعظیم دین شان را خرید / کز مری آن دست و پاهاشان برید
ساحران چون قدر او بشناختند / دست و پا در جرم آن در باختند
لقمه و نکته است کامل را حلال / تو نه کامل مخور می باش لال
تو چو گوشی او زبان نی جنس تو / گوشها را حق بفرمود انصتوا
کودک اول چون بزاید شیرنوش / مدتی خامش بود او جمله گوش
مدتی می بایدش لب دوختن / از سخن گویان سخن آموختن
تا نیاموزد نگوید صد یکی / ور بگوید حشو گوید بی شکی
ور نباشد گوش تی تی میکند / خویشتن را گنگ گیتی میکند
کر اصلی کش نبود آغاز گوش / لال باشد کی کند در نطق جوش
زانکه اول سمع باید نطق را / سوی منطق از ره سمع اندرآ
ادخلوا الابیات من ابوابها / واطلبوا الارزاق من اسبابها
نطق کان موقوف راه سمع نیست / جز که نطق خالق بی طمع نیست
مبدعست او تابع استاد نه / مسند جمله ورا اسناد نه
باقیان هم در حرف هم در مقال / تابع استاد و محتاج مثال
زین سخن گر نیستی بیگانه / دلق و اشکی گیر در ویرانه
زانکه آدم زان عتاب از اشک رست / اشک تر باشد دم توبه پرست
بهر گریه آدم آمد بر زمین / تا بود گریان و نالان و حزین
آدم از فردوس و از بالای هفت / پای ماچان از برای عذر رفت
گر ز پشت آدمی و ز صلب او / در طلب میباش هم در طلب او
ز آتش دل و آب دیده نقل ساز / بوستان از ابر و خورشیدست باز
تو چه دانی ذوق آب دیدگان / عاشق نانی تو چون نادیدگان
تو چه دانی ذوق آب ای شیشه دل / زانکه همچون خر شدی کو پا بگل
گر تو این انبان ز نان خالی کنی / پر ز گوهرهای اجلالی کنی
طفل جان از شیر شیطان باز کن / بعد از آنش با ملک انباز کن
تا تو تاریک و ملول و تیره / دانکه با دیو لعین همشیره
لقمه کان نور افزود و کمال / آن بود آورده از کسب حلال

روغنی کاید چراغ ما کشد / آب خوانش چون چراغی را کشد
علم و حکمت زاید از لقمه حلال / عشق و رقت زاید از لقمه حلال

چون ز لقمه تو حسد بینی و دام / جهل و غفلت زاید آن را دان حرام
هیچ گندم کاری و جو بر دهد / دیدهٔ اسپی که کره خر دهد

لقمه تخم است و برش اندیشه‌ها / لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها
زاید از لقمه حلال اندر دهان / میل خدمت عزم رفتن آن جهان

زاید از لقمه حلال ای مه حضور / در دل پاک تو و در دیده نور
این سخن پایان ندارد ای کیا / بحث بازرگان و طوطی کن بیا

باز گفتن بازرگان با طوطی آنچه در هندوستان دیده

کرد بازرگان تجارت را تمام / باز آمد سوی منزل شادکام

هر غلامی را بیاورد ارمغان / هر کنیزک را ببخشید او نشان
گفت طوطی ارمغان بنده کو / آنچه دیدی آنچه گفتی بازگو

گفت نی من خود پشیمانم از آن / دست خود خایان و انگشتان گزان
گه چرا پیغام خامی از گزاف / بردم از بی‌دانشی و از نشاف

گفت ای خواجه پشیمانی ز چیست / چیست این کین خشم و غم را مقتضی‌ست
گفت گفتم آن شکایتهای تو / با گروه طوطیان همتای تو

آن یکی طوطی ز دردت بوی برد / زهره‌اش بدرید و لرزید و بمرد
من پشیمان گشتم این گفتن چه بود / لیک چون گفتم پشیمانی چه سود

نکته‌ای کان جست ناگه از زبان / همچو تیری دان که جست آن از کمان
وانگردد از ره آن تیر ای پسر / بند باید کرد سیلی را ز سر

چون گذشت از سر جهانی را گرفت / گر جهان ویران کند نبود شگفت
فعل را در غیب اثرها زادنیست / وان موالیدش بحکم خلق نیست

بی شریکی جمله مخلوق خداست / آن موالید ار چه نسبتشان بماست
زید پرانید تیری سوی عمرو / عمرو را بگرفت تیرش همچو نمر

مدت سالی همی زایید درد / دردها را آفریند حق نه مرد
عمرو دائم ماند در درد و وجل / دردها می‌زاید آنجا تا اجل

زان موالید وجع چون مرد او / زید را زاول سبب قتال گو
آن وجعها را بدو منسوب دار / گرچه هست آن جمله صنع کردگار

همچنین کشت و دم و دام و جماع / زان موالیدست حق را استطاع
بسته درهای موالید از سبب / چون پشیمان شد ولی از دست رب

اولیا را هست قدرت از اله / تیر جسته باز آرندش ز راه
گفته ناگفته کند از فتح باب / تا از آن نی سیخ سوزد نی کباب

از همه دلها که آن نکته شنید / آن سخن را کرد محو و ناپدید
گرت برهان باید و حجت مها / بازخوان من آیة او ننسها

آیهٔ انسوکم ذکری بخوان / قوت نسیان نهادن شان بدان
چون بتذکیر و بنسیان قادرند / بر همه دلهای خلقان قاهرند

چون بنسیان بست او راه نظر / کار نتوان کرد ور باشد هنر
خلتموا سخریة اهل السمو / از نبی خوانید تا انسوکم

صاحب ده پادشاه جسمهاست / صاحب دل شاه دلهای شماست
فرع دید آمد عمل بی هیچ شک / پس نباشد مردم الا مردمک

مردمش چون مردمک دیدند خرد / در بزرگی مردمک کس پی نبرد
من تمام این نیارم گفتشان / منع می‌آید ز صاحب مرکزان

چون فراموشی خلق و یادشان / با ویست و او رسد فریادشان
صدهزاران نیک و بد را آن بهی / میکند هر دم ز دلهاشان تهی

روز دلها را از آن پر میکند / آن صدفها را پر از در می‌کند
آن همه اندیشه پیشانها / می‌شناسد از هدایت جانها

پیشه و فرهنگ تو آید بتو / تا در اسباب بگشاید بتو
پیشهٔ زرگر به آهنگر نشد / خوی این خوشخو بدان منکر نشد

پیشه‌ها و خلقها همچون جهیز / سوی خصم آیند روز رستخیز
صورتی کان بر نهاد غالب است / هم بر آن تصویر حشرت واجب است

پیشه ها و خلقها از بعد خواب | واپس آید هم بخصم خود شتاب
پیشه‌ها و اندیشه‌ها در وقت صبح | هم بدانجا شد که بود آن حسن و قبح

چون کبوترهای پیک از شهرها | سوی شهر خویش آرد بهرها
هرچه بینی سوی اصل خود رود | جزو سوی کل خود راجع شود

چون شنید آن مرغ کان طوطی چه کرد | هم بلرزید و فتاد و گشت سرد

شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطی و مردن و نوحه خواجه بر و

خواجه چون دیدش فتاده همچنین | بر جهید و زد کله را بر زمین
چون بدین رنگ و بدین حالش بدید | خواجه برجست و گریبان را درید

گفت ای طوطی خوب خوش حنین | هی چه بودت این چرا گشتی چنین
ای دریغا مرغ خوش آواز من | ای دریغا همدم و همراز من

ای دریغا مرغ خوش الحان من | راح روح و روضهٔ رضوان من
گر سلیمان را چنین مرغی بدی | کی دگر مشغول آن مرغان شدی

ای دریغا مرغ کارزان یافتم | زود روی از روی او برتافتم
ای زبان تو بس زیانی مر مرا | چون توئی گویا چه گویم مر ترا

ای زبان هم آتش و هم خرمنی | چند این آتش درین خرمن زنی
در نهان جان از تو افغان میکند | گرچه هرچه گوییش آن میکند

ای زبان هم گنج بی پایان توئی | ای زبان هم رنج بی درمان توئی
هم صفیر و خدعهٔ مرغان توئی | هم بلیس و ظلمت کفران توئی

هم صفیر و رهبر مرغان توئی | هم انیس وحشت هجران توئی
چند امانم میدهی ای بی امان | ای تو زه کرده بکین من کمان

نک بپرانیدهٔ مرغ مرا | در چراگاه ستم کم کن چرا
یا جواب من بگو یا داد ده | یا مرا اسباب شادی یاد ده

ای دریغا نور ظلمت سوز من | ای دریغا صبح روز افروز من
ای دریغا مرغ خوش پرواز من | ز انتها پریده تا آغاز من

عاشق رنج است نادان تا ابد | خیز لا اقسم بخوان تا فی کبد
از کبد فارغ شدم با روی تو | وز زبد صافی بدم در جوی تو

ای دریغا تا خیال دیدنست | در وجود نقد خود ببریدنست
غیرت حق بود و با حق چاره نیست | کو دلی کز حکم حق صد پاره نیست

غیرت آن باشد که آن غیر همه است | آنکه افزون از بیان و دمدمه است
ای دریغا اشک من دریا بدی | تا نثار دلبر زیبا شدی

طوطی من مرغ زیرکسار من | ترجمان فکرت و اسرار من
هرچه روزی داد و ناداد آمدم | او ز اول گفت تا یاد آمدم

طوطیی کاید ز وحی آواز او | پیش از آغاز وجود آغاز او
اندرون تست آن طوطی نهان | عکس او را دیده تو بر این و آن

می برد شادیت را تو شاد از او | می پذیری ظلم را چون داد از او
ای که جان از بهر تن میسوختی | سوختی جان را و تن افروختی

سوختم من سوخته خواهد کسی | تا ز من آتش زند اندر خسی
سوخته چون قابل آتش بود | سوخته بستان که آتش کش بود

ای دریغا ای دریغا ای دریغ | کانچنان ماهی نهان شد زیر میغ
چون نم دم کاتش دل تیز شد | شیر هجر آشفته و خونریز شد

آنکه او هشیار خود تند است و مست | چون بود چون او قدح گیرد بدست
شیر مستی کز صفت بیرون بود | از بسیط مرغزار افزون بود

قافیه اندیشم و دلدار من | گویدم مندیش جز دیدار من
خوش نشین ای قافیه اندیش من | قافیهٔ دولت توئی در پیش من

حرف چه بود تا تو اندیشی از آن | صوت چه بود خار دیوار رزان
حرف و صوت و گفت را بر هم زنم | تا که بی این هر سه با تو دم زنم

آن دمی کز آدمش کردم نهان | با تو گویم ای تو اسرار جهان
آن دمی را که نگفتم با خلیل | و آن دمی را که نداند جبرئیل

آن دمی کز وی مسیحا دم نزد | حق ز غیرت نیز بی ما دم نزد
ما چه باشد در لغت اثبات و نفی | من نه اثباتم منم بی ذات و نفی

اشک کان از بهر او بارند خلق — گوهرست و اشک پندارند خلق
من ز جان جان شکایت میکنم — من نیم شاکی روایت می کنم
دل همیگوید ازو رنجیده‌ام — وز نفاق سست میخندیده‌ام
راستی کن ای تو فخر راستان — ای تو صدر و من درت را آستان
آستان و صدر در معنی کجاست — ما و من کو آن طرف کان یار ماست
ای رهیده جان تو از ما و من — ای لطیفه روح من در مرد و زن
مرد و زن چون یک شود آن یک توئی — چونکه یکها محو شد آنک توئی
این من و ما بهر آن بر ساختی — تا تو با خود نرد خدمت باختی
تا تو با ما و تو یک جوهر شوی — عاقبت محو چنان دلبر شوی
تا من و توها همه یکجان شوند — عاقبت مستغرق جانان شوند
این همه هست و بیا ای امر کن — ای منزه از بیان و از سخن
چشم جسمانه تواند دیدنت — در خیال آرد غم و خندیدنت
دل که او بستهٔ غم و خندیدنست — تو مگو کی لائق این دیدنست
آنکه او بستهٔ غم و خنده بود — او بدین دو عاریت زنده بود
باغ سبز عشق کو بی منتهاست — جز غم و شادی درو بس میوه‌هاست
عاشقی زین هر دو حالت برترست — بی بهار و بی خزان سبز و ترست
ده زکوة روی خوب ای خوبرو — شرح جان شرحه شرحه بازگو
کز کرشمه غمزهٔ غمازهٔ — بر دلم بنهاد داغ تازهٔ
من حلالش کردم ار خونم بریخت — من همیگفتم حلال او میگریخت
چون گریزانی ز نالهٔ خاکیان — غم چه ریزی بر دل غمناکیان
ای که هر صبحی که از مشرق بتافت — همچو چشمهٔ مشرقت در جوش یافت
چه بهانه میدهی شیدات را — ای بهانه شکر لبهات را
ای جهان کهنه را تو جان نو — از تن بیجان و دل افغان شنو
شرح گل بگذار از بهر خدا — شرح بلبل گو که شد از گل جدا
از غم و شادی نباشد جوش ما — با خیال و وهم نبود هوش ما
حالت دیگر بود کان نادرست — تو مشو منکر که حق بس قادرست
تو قیاس از حالت انسان مکن — منزل اندر جور و در احسان مکن
جور و احسان رنج و شادی حادثست — حادثان میرند و حقشان وارثست
صبح شد ای صبح را پشت و پناه — عذر مخدومی حسام الدین بخواه
عذرخواه عقل کل و جان توئی — جان جان و تابش مرجان توئی
تافت نور صبح ما از نور تو — در صبوحی ما مے منصور تو
دادهٔ تو چون چنین دارو مرا — باده که بود تا طرب آرد مرا
باده در جوشش گدای جوش ماست — چرخ در گردش گدای هوش ماست
باده از ما مست شد نی ما ازو — عالم از ما هست شد نی ما ازو
ما چو زنبوریم و قالبها چو موم — خانه خانه کرده قالب را چو موم
بس درازست این حدیث خواجه گو — تا چه شد احوال آن مرد نکو

رجوع بحکایت خواجه تاجر

خواجه اندر آتش و درد و حنین — صد پراگنده همی گفت اینچنین
گه تناقض گاه ناز و گه نیاز — گاه سودای حقیقت گه مجاز
مرد غرقه گشته جانے میکند — دست را در هر گیاهی میزند
تا کدامش دست گیرد در خطر — دست و پائی میزند از بیم سر
دوست دارد دوست این آشفتگی — کوشش بیهوده به از خفتگی
آنکه او شاهست او بیکار نیست — ناله از وی طرفه کو بیمار نیست
بهر این فرمود رحمان ای پسر — کل یوم هو فی شان ای پسر
اندرین ره می تراش و می خراش — تا دم آخر دمی فارغ مباش
تا دمے آخر دمے آخر بود — که عنایت با تو صاحب سر بود
هر که میکوشد اگر مرد و زن است — گوش و چشم شاه جان بروزن است
این سخن پایان ندارد ای عمو — قصهٔ طوطی و خواجه بازگو

بیرون انداختن مرد تاجر طوطی را از قفس و پریدن آن

بعد از آنش از قفس بیرون فکند — طوطیک پرید تا شاخ بلند

طوطیی مرده چنان پرواز کرد　　کافتاب از شرق ترکی تاز کرد
خواجه حیران گشت کاندر کار مرغ　　بیخبر ناگه بدید اسرار مرغ
روی بالا کرد و گفت ای عندلیب　　از بیان حال خودمان ده نصیب
او چه کرد آنجا که تو آموختی　　چشم ما از مکر خود بر دوختی
ساختی مکری و ما را سوختی　　سوختی ما را و خود افروختی
گفت طوطی کو بفعلم پند داد　　که رها کن نطق و آواز و گشاد
زانکه آوازت ترا در بند کرد　　خویش او مرده پی این پند کرد
یعنی ای مطرب شده با عام و خاص　　مرده شو چون من که تا یابی خلاص
دانه باشی مرغکانت برچنند　　غنچه باشی کودکانت برکنند
دانه پنهان کن بکلی دام شو　　غنچه پنهان کن گیاه بام شو
هر که داد او حسن خود را بر مزاد　　صد قضای بد سوی او رو نهاد
چشمها و خشمها و رشکها　　بر سرش بارد چو آب از مشکها
دشمنان او را ز غیرت می درند　　دوستان هم روزگارش میبرند
آنکه غافل باشد از کشت بهار　　او چه داند قیمت این روزگار
در پناه لطف حق باید گریخت　　کو هزاران لطف بر ارواح ریخت
تا پناهی یابی آنگه چه پناه　　آب و آتش مر ترا گردد سپاه
نوح و موسی را نه دریا یار شد　　نی بر اعداشان بکین قهار شد
آتش ابراهیم را نی قلعه بود　　تا برآورد از دل نمرود دود
کوه یحیی را نه سوی خویش خواند　　قاصدانش را بزخم سنگ راند
گفت ای یحیی بیا در من گریز　　تا پناهت باشم از شمشیر تیز
یک دو پندش داد طوطی بی نفاق　　بعد از آن گفتش سلام الفراق

وداع کردن طوطی خواجه را و پریدن

الوداع ای خواجه کردی مرحمت　　کردی آزادم ز قید مظلمت
الوداع ای خواجه رفتم تا وطن　　هم شوی آزاد روزی همچو من
خواجه گفتش فی امان الله برو　　مر مرا اکنون نمودی راه نو
سوی هندستان اصلی رو نهاد　　بعد شدت از فرح دل گشته شاد
خواجه با خود گفت این پند منست　　راه او گیرم که این ره روشنست
جان من کمتر ز طوطی کی بود　　جان چنین باید که نیکو پی بود

مضرت تعظیم خلق و انگشت نما شدن

تن قفس شکلست زان شد خار جان　　در فریب داخلان و خارجان
اینش گوید من شوم همراز تو　　وانش گوید نی منم انباز تو
اینش گوید نیست چون تو در وجود　　در کمال و فضل و در احسان و جود
آنش گوید هر دو عالم آن تست　　جمله جانهامان طفیل جان تست
آنش خواند گاه عیش و خرمی　　اینش گوید گاه نوش و همدمی
او چو بیند خلق را سرمست خویش　　از تکبر میرود از دست خویش
او نداند که هزاران را چو او　　دیو افگندست اندر آب جو
لطف و سالوس جهان خوش لقمه ایست　　کمترش خور کان پر آتش لقمه ایست
آتشش پنهان و ذوقش آشکار　　دود او ظاهر شود پایان کار
تو مگو آن مدح را من کی خرم　　از طمع میگوید او من پی برم
مادحت گر هجو گوید برملا　　روزها سوزد دلت زان سوزها
گرچه دانی کو ز حرمان گفت آن　　کان طمع که داشت از تو شد زیان
آن اثر می ماندت در اندرون　　در مدیح این حالتی هست آزمون
آن اثر هم روزها باقی بود　　مایه کبر و خداع جان شود
نیک ننماید چو شیرینست مدح　　بد نماید زانکه تلخ افتاد قدح
همچو مطبوخست و حب کان را خوری　　تا بدیری شورش و رنج اندری
ور خوری حلوا بود ذوقش دمی　　این اثر چون آن نمی پاید همی
چون نمی پاید همی ماند نهان　　هر ضدی را تو بضد آن بدان
چون شکر ماند نهان تاثیر او　　بعد چندی دنبل آرد نیش جو
در حب و مطبوخ خوردی ای ظریف　　اندرون شد پاک ز اخلاط کثیف
نفس از بس مدحها فرعون شد　　کن ذلیل النفس هونا لا تسد

بکنش ذلیل و ذلت ده خود را بطریق خاری و بزرگی چنانکه آیه شریفه واقع در سوره فرقان اشاره بدینست و عباد الرحمن الذین یمشون علی الارض هونا واذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما یعنی بندگان خاص خدا کسانی اند که راه میروند بر روی زمین بآرام و آهستگی و چون جاهلان با ایشان بی ادبانه سخن گویند نرم و ملائم در جواب گویند ۱۲

تا توانی بنده شو سلطان مباش / زخم کش چون گوی شو چوگان مباش
ورنه چون لطفت نماند وین جمال / از تو آید آن حریفان را ملال
آن جماعت کت همی دادند ریو / چون ببینندت بگویندت که دیو
جمله بینندت چو گویندت بدر / مردهٔ از گور خود بر کرده سر
همچو امرد که خدا نامش کنند / تا بدین سالوس در دامش کنند
چون به بدنامی برآید ریش او / دیو را ننگ آید از تفتیش او
دیو سوی آدمی شد بهر شر / سوی تو ناید که از دیوی بتر
تا تو بودی آدمی دیو از پیت / می دوید و می چشانید از میت
چون شدی در خوی دیوی استوار / می گریزد از تو دیو ای نابکار
آنکه اندر دامنت آویخت او / چون چنین گشتی ز تو بگریخت او
این همه گفتیم لیک اندر بسیچ / بی عنایات خدا هیچیم هیچ

تفسیر ما شاء الله کان و ما لم یشاء لم یکن

بی عنایات حق و خاصان حق / گر ملک باشد سیاهستش ورق
ای خدای قادر بیچون و چند / از تو پیدا شد چنین قصر بلند
واقفی بر حال بیرون و درون / بی کم و بی بیش بی چندی و چون
ای خدا ای فضل تو حاجت روا / با تو یاد هیچکس نبود روا
این قدر ارشاد تو بخشیدهٔ / تا بدین بس عیب ما پوشیدهٔ
قطرهٔ دانش که بخشیدی ز پیش / متصل گردان بدریاهای خویش
قطرهٔ علمست اندر جان من / وارهانش از هوای خاک تن
پیش از آن کاین خاکها خسفش کنند / پیش از آن کاین بادها نشفش کنند
گرچه چون نشفش کند تو قادری / کش از ایشان واستانی و اخری
قطره کو در هوا شد یا که ریخت / از خزینهٔ قدرت تو کی گریخت
گر درآید در عدم یا صد عدم / چون بخوانیش او کند از سر قدم
صد هزاران ضد ضد را میکشد / بازشان فضل تو بیرون میکشد
از عدمها سوی هستی هر زمان / هست یا رب کاروان در کاروان
خاصه هر شب جمله افکار و عقول / نیست گردد غرق در بحر نغول
باز وقت صبح چون اللهیان / برزنند از بحر سر چون ماهیان
در خزان بین صد هزاران شاخ و برگ / از هزیمت رفته در دریای مرگ
زاغ پوشیده سیه چون نوحه‌گر / در گلستان نوحه کرده بر خضر
باز فرمان آید از سالار ده / مر عدم را کانچه خوردی باز ده
آنچه خوردی واده ای مرگ سیاه / از نبات و ورد واز برگ و گیاه
ای برادر یکدم از خود دور شو / با خود آ و غرق بحر نور شو
ای برادر عقل یکدم با خود آر / دمبدم در تو خزانست و بهار
باغ دل را سبز و تر تازه ببین / پر ز غنچه ورد و سرو و یاسمین
زانبهی برگ پنهان کرده شاخ / زانبهی گل نهان صحرا و کاخ
این سخنهائیکه از عقل کل است / بوی آن گلزار و سرو و سنبل است
بوی گل دیدی که آنجا گل نبود / جوش مل دیدی که آنجا مل نبود
بو قلاوز است و رهبر مر ترا / می برد تا خلد و کوثر مر ترا
بود وای چشم باشد نورساز / شد ز بوی دیدهٔ یعقوب باز
بوی بد مر دیده را تاری کند / بوی یوسف دیده را یاری کند
تو که یوسف نیستی یعقوب باش / همچو او با گریه و آشوب باش
تو چو شیرین نیستی فرهاد باش / چون نه لیلی تو مجنون گرد فاش
بشنو این پند از حکیم غزنوی / تا بیابی در تن کهنه نوی

تفسیر قول حکیم سنائی قدس سره ابیات

این رباعی را شنو از جان و دل / تا بکل بیرون شوی از آب و گل
پند او را از دل و جان گوش کن / هوش را جان ساز و جان را هوش کن

ناز را روئی بباید همچو ورد / چون نداری گرد بدخوئی مگرد
عیب باشد چشم نابینا و باز / زشت باشد روی نازیبا و ناز

آن حکیم غزنوی شیخ کبیر / گفته است این پند نیکو یاد گیر
پیش یوسف نازش و خوبی مکن / جز نیاز و آه یعقوبی مکن

معنی مردن ز طوطی بد نیاز / در نیاز و فقر خود را مرده ساز
تا دم عیسی ترا زنده کند / همچو خویشت خوب و فرخنده کند

در بهاران کی شود سرسبز سنگ / خاک شو تا گل بروید رنگ رنگ
سالها تو سنگ بودی دلخراش / آزمون را یکزمانی خاک باش

در بیان این شنو یک داستان / تا بدانی اعتقاد داستان

داستان پیر چنگی که در عهد عمر رض از بهر خداوند تعالی در گورستان در روز بینوائی چنگ می زد

این شنیدستی که در عهد عمر رض / بود چنگی مطربی با کر و فر

بلبل از آواز او بیخود شدی / یک طرب ز آواز خوبش صد شدی
مجلس و مجمع دمش آراستی / وز نوای او قیامت خاستی

همچو اسرافیل کآوازش بفن / مردگان را جان در آرد در بدن
یا رسائل بود اسرافیل را / کز سماعش پر برستی فیل را

یا چو داود از خوشی نغمها / جان براندی سوی بستان خدا
سازد اسرافیل روزی ناله را / جان دهد پوسیدهٔ صدساله را

اولیا را در درون هم نغمهاست / طالبان را زان حیات بی بهاست
نشنود آن نغمها را گوش حس / کز ستمها گوش حس باشد نجس

نشنود نغمهٔ پری را آدمی / کو بود ز اسرار پریان اعجمی
گرچه هم نغمهٔ پری زین عالمست / نغمهٔ دل برتر از هر دو دمست

که پری و آدمی زندانی اند / هر دو در زندان این نادانی اند
معشر الجن سورهٔ رحمن بخوان / تستطیعوا تنفذوا را باز دان

سورهٔ رحمن بخوان ای مبتدی / تا شوی بر سر پریان مهتدی
کار ایشانست از آنچه بری / گر دوت روشن چه جوئی رهبری

نغمهای اندرون اولیا / اولا گوید که ای اجزای لا
هین ز لای نفی سرها بر زنید / وین خیال و وهم یکسو افگنید

این همه پوشیده در کون فساد / جان باقی تان نروئید و نزاد
گر بگویم شمهٔ زان نغمها / جانها سر بر زنند از دخمها

گوش را نزدیک کن کان دور نیست / لیک نقل آن بتو دستور نیست
هین که اسرافیل وقت اند اولیا / مرده را زیشان حیاتست و نما

جانهای مرده اندر گور تن / بر جهد ز آوازشان اندر کفن
گوید این آواز ز آواز جداست / زنده کردن کار آواز خداست

چون ز صوت اولیا آگه شوند / از طرب گویند چون باره شوند
ما بمردیم و بکلی کاستیم / بانگ حق آمد همه برخاستیم

بانگ حق اندر حجاب و بی حجیب / آن دهد کو داد مریم را ز جیب
ای فناتان نیست کرده زیر پوست / باز گردید از عدم ز آواز دوست

مطلق آن آواز خود از شه بود / گرچه از حلقوم عبدالله بود
گفته او را من زبان و چشم تو / من حواس و من رضا و خشم تو

رو که بی یسمع و بی یبصر توئی / سر توئی چه جای صاحب سر توئی

تفسیر من کان لله کان الله له

چون شدی من کان لله از وله / حق ترا باشد که کان الله له
گه توئی گویم ترا گاهی منم / هر چه گویم آفتاب روشنم

هر کجا تابم ز مشکات دمی / حل شد آنجا مشکلات عالمی
هر کجا تاریکی آمد ناسزا / از فروغ ما شود شمس الضحی

ظلمتی را کآفتابش بر نداشت / از دم ما گردد آن ظلمت چو چاشت
آدمی را او بخویش اسما نمود / دیگران را ز آدم اسما می گشود

آب خواه از جو بجو خواه از سبو / کاین سبو را هم مدد باشد ز جو
نور خواه از مه طلب خواهی ز خور / نور مه هم ز آفتابست ای پسر

مقتبس شو زود چون یابی نجوم / گفت پیغمبر که اصحابی نجوم
خواه ز آدم گیر نورش خواه ازو / خواه از خم گیر می خواه از کدو

کین کدو با خم پیوستست سخت / نی چو تو شاد آن کدوی نیکبخت
گفت طوبی من رآنی مصطفی / والذی یبصر لمن وجهی رای

چون چراغی نور شمعی را کشید / هر که دید آن را یقین آن شمع دید
همچنین تا صد چراغ ار نقل شد / دیدن آخر لقای اصل شد

خواه از نور پسین بستان تو آن / هیچ فرقی نیست خواه از شمعدان
خواه بین نور چراغ آخرین / خواه بین نورش ز شمع غابرین

خواه نور از اولین بستان بجان
خواه از نور پسین فرقی مدان

قوله غابرین غابر بمعنی مستقبل و ماضی هر دو می آید از لغات اضداد ست ۱۲

در معنی حدیث ان لربکم فی ایام دهرکم نفحات الا فتعرضوا لها

گفت پیغمبر که نفحتهای حق / اندرین ایام می آرد سبق
گوش هش دارید این اوقات را / در ربایید اینچنین نفحات را

نفحه آمد مر شما را دید و رفت / هر کرا میخواست جان بخشید و رفت
نفحهٔ دیگر رسید آگاه باش / تا ازین هم وا نمانی خواجه تاش

جان آتش یافت زان آتش کشی / جان مرده یافت از وی جنبشی
جان ناری یافت از وی انطفا / مرده پوشید از بقای او قبا

تازگی و جنبش طوبی ست این / همچو جنبشهای خلقان نیست این
گر در افتد در زمین و آسمان / زهرهاشان آب گردد در زمان

خود ز بیم این دم بی منتها / باز خوان فابین ان یحملنها
ورنه خود اشفقن منها چون بدی / گرنه از بیمش دل شان خون شدی

دوش دیگرگونه این میداد دست / لقمهٔ چندی در آمد ره ببست
بهر لقمه گشت لقمانی گرو / وقت لقمان ست ای لقمه برو

از هوای لقمهٔ این خارخار / از کف لقمان برون آرید خار
در کف او خار و سایهش نیز نیست / لیکتان از حرص آن تمییز نیست

خار دان آن را که خرما دیدهٔ / زانکه بس نانکور بس نادیدهٔ
جان لقمه که گلستان خداست / پای جانش خستهٔ خاری چراست

اشتر آمد این وجود خار خوار / مصطفی زادی برین اشتر سوار
اشترا تنگ گلی بر پشت تست / کز نسیمش در تو صد گلزار رست

میل تو سوی مغیلانست و ریگ / تا چه گل چینی ز خار مرده ریگ
ای بگشته زین طلب از کو بکو / چند گوئی آن گلستان کو و کو

پیش ازین کاین خار پا بیرون کنی / چشم تاریکست جولان چون کنی
آدمی کو می نگنجد در جهان / در سر خاری همی گردد نهان

مصطفی آمد که سازد همدمی / کلمینی یا حمیرا کلمی
ای حمیرا آتش اندر نه تو نعل / تا ز نعل تو شود این کوه لعل

این حمیرا لفظ تانیث ست و جان / نام تانیثش نهند این تازیان
لیک از تانیث جان را باک نیست / روح را با مرد و زن اشراک نیست

از مونث و ز مذکر برترست / این نه آن جانست کز خشک و ترست
این نه آن جانست کافزاید ز نان / یا گهی باشد چنین گاهی چنان

خوش کننده است و خوش و عین خوشی / بی خوشی نبود خوشی ای مرتشی
مرتشی اهست از رشوت خوشی / صد خوشی یابی چو دست اندر کشی

چون تو شیرین از شکر باشی بود / کان شکر گاهی ز تو غایب شود
چون شکر گردی ز تاثیر وفا / پس شکر کی از شکر گردد جدا

زهر محض ست آنکه باشد بیوفا / هب لنا یا ربنا نعم الوفا
عاشق از حق چون غذا یابد رحیق / عقل آنجا گم شود گم ای رفیق

عقل جزوی عشق را منکر بود / گرچه بنماید که صاحب سر بود
زیرک و داناست اما نیست نیست / تا فرشته لا نشد اهرمنی ست

او بقول و فعل یار ما بود / چون بحکم حال آئی لا بود
لا بود چون او نشد از هست نیست / زانکه طوعا لا نشد کرها بسی ست

جان کمال ست و ندای او کمال / مصطفی گویان ارحنا یا بلال
ای بلال افراز بانگ سلسلت / زان دمی کاندم دمیدم در دلت

ای بلال این گلبنت اجلال / خیز ای بلبل وار جان می کن نثار
زان دمی کادم ازو مدهوش شد / هوش اهل آسمان بیهوش شد

خواجه تاش هم قطار ۱۲

اشاره بآیه کریمه سوره احزاب که انا عرضنا الامانة علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنها واشفقن منها وحملها الانسان انه کان ظلوما جهولا ۱۲

مصطفی بیخویش شد زان خوب صوت ‌‌ ‌ شد نمازش از شب تعریس فوت

سر از آن خواب مبارک بر نداشت ‌ ‌ تا نماز صبحدم آمد بچاشت

در شب تعریس پیش آن عروس ‌ ‌ یافت جان پاک ایشان دستبوس

عشق و جان هر دو نهانند و ستیر ‌ ‌ گر عروسش خوانده ام عیبی مگیر

از ملال یار خامش کردمی ‌ ‌ گر همو مهلت بدادی یک دمی

لیک میگوید بگو هین عیب نیست ‌ ‌ جز تقاضای قضای غیب نیست

عیب باشد کو نبیند جز که عیب ‌ ‌ عیب کی بیند روان پاک غیب

عیب شد نسبت بمخلوق جهول ‌ ‌ نی بنسبت با خداوند قبول

کفر هم نسبت بخالق حکمت است ‌ ‌ چون بما نسبت کنی کفر آفت است

ور یکی عیبی بود با صد حیات ‌ ‌ بر مثال چوب باشد در نبات

در ترازو هر دو را یکسان کشند ‌ ‌ زانکه آن هر دو چو جسم و جان خوشند

پس نگان این نگفتند از گزاف ‌ ‌ جسم پاکان عین جان افتاد صاف

گفتشان و نفسشان و نقششان ‌ ‌ جمله جان مطلق آمد بی نشان

جان دشمن دارشان جسمیست صرف ‌ ‌ چون زیاد از نرد او اسمیست صرف

آن بخاک اندر شد و کل خاک شد ‌ ‌ وین نمک اندر شد و کل پاک شد

آن نمک کز وی محمد املح است ‌ ‌ زان حدیث با نمک او افصح است

این نمک باقیست از میراث او ‌ ‌ با تواند آن وارثان او بجو

پیش تو شسته ترا خود پیش کو ‌ ‌ پیش هستت جان پیش اندیش او

گر تو خود را پیش و پس کردی گمان ‌ ‌ بستهٔ جسمی و محرومی ز جان

زیر و بالا پیش و پس وصف تن است ‌ ‌ بی جهتها ذات جان روشن است

بر گشا از نور پاک شه نظر ‌ ‌ تا نپنداری تو چون کوته نظر

که همینی در غم و شادی و بس ‌ ‌ ای عدم کو مر عدم را پیش و پس

از وجود و از عدم گر بگذری ‌ ‌ از حیات جاودانی برخوری

روز باران است میرو تا بشب ‌ ‌ نی ازین باران از آن باران رب

هست بارانها جز این باران جان ‌ ‌ کو نمی بیند در آن جز چشم جان

چشم جان را پاک کن نیکو نگر ‌ ‌ تا از آن باران عیان بینی خضر

سوال کردن عائشه از پیغمبر صلی الله علیه وسلم که باران شد و جامهٔ مبارک تو تر نگشت و جواب آن

مصطفی روزی بگورستان برفت ‌ ‌ با جنازهٔ مردی از یاران برفت

خاک را در گور او آگنده کرد ‌ ‌ زیر خاک آن دانه اش از زنده کرد

این درختانند همچون خاکیان ‌ ‌ دستها بر کرده اند از خاکدان

سوی خلقان صد اشارت میکنند ‌ ‌ وانکه گوشستش عبارت میکنند

تیز گوشان را از ایشان بشنوند ‌ ‌ غافلان آواز ایشان بشنوند

با زبان سبز و با دست دراز ‌ ‌ از ضمیر خاک میگویند راز

همچو بطان سر فرو برده بآب ‌ ‌ گشته طاوسان و بوده چون غراب

در زمستانشان اگر محبوس کرد ‌ ‌ آن غرابان را خدا طاوس کرد

در زمستانشان اگر چه داد مرگ ‌ ‌ زنده شان کرد از بهار و داد برگ

منکران گویند خود هست این قدیم ‌ ‌ این چرا بندیم بر رب کریم

جمله پندارند این خود دائم است ‌ ‌ ور قدیم این جمله عالم قائم است

کوری ایشان درون دوستان ‌ ‌ حق برویانید باغ و بوستان

هر گلی کاندر درون بویا بود ‌ ‌ آن گل از اسرار کل گویا بود

بوی ایشان رغم انف منکران ‌ ‌ گرد عالم میرود پرده دران

منکران همچون جعل زان بوی گل ‌ ‌ یا چو نازک مغز از بانگ دهل

خویش را مشغول میسازند و غرق ‌ ‌ چشم میدزدند از لمعان برق

چشم میدزدند و آنجا چشم نی ‌ ‌ چشم آن باشد که بیند مأمنی

چون ز گورستان پیمبر بازگشت ‌ ‌ سوی صدیقه شد و همراز گشت

چشم صدیقه چو بر رویش فتاد ‌ ‌ پیش آمد دست وی می نهاد

بر عمامه و روی او و موی او ‌ ‌ بر گریبان و بر و بازوی او

گفت پیغمبر چه میجویی شتاب ‌ ‌ گفت باران آمد امروز از سحاب

جامه هایت می بجویم در طلب ‌ ‌ تر نمی بینم ز باران ای عجب

گفت چه بر سر فکندی از ازار / گفت کردم آن ردای آن خمار
گفت بهر آن نمود ای پاک جیب / چشم پاکت را خدا باران غیب
نیست آن باران ازین ابر سما / هست ابر دیگر و دیگر سما
اینچنین باران ز ابر دیگرست / رحمت حق در زن دلش مضمرست
بشنو از قول سنائی در رموز / معنیی تا واقف آیی بر کنوز
گر تو بگشائی ز باطن دیده / زود یابی سرمهٔ بگزیده

تفسیر بیت حکیم سنائی روح الله روحه

آسمانهاست در ولایت جان + کار فرمای آسمان جهان
در رهِ روح پست و بالاهاست + کوههای بلند و صحراهاست

پیر دانا اندرین رمزی بگفت / در حقیقت این صدف دری بسفت
غیب را ابری و آبی دیگرست / آسمان و آفتابی دیگرست
ناید آن الا که بر خاصان پدید / باقیان فی لبس من خلق جدید
هست باران از پی پروردگی / نیست باران از پی پژمردگی
نفع باران بهاری بوالعجب / باغ را باران پائیزی چو تب
آن بهاری ناز پروردش کند / وین خزانی ناخوش و زردش کند
همچنین سرما و باد و آفتاب / بر تفاوت دان و سررشته بیاب
همچنین در غیب انواع ست این / در زیان و سود و در ربح و غبین
این دم ابدال باشد زان بهار / در دل و جان روید از وی سبزه‌زار
فعل باران بهاری با درخت / آید از انفاسشان ای نیکبخت
گر درخت خشک باشد در مکان / عیب آن از باد جان افزا مدان
باد کار خویش کرد و بر وزید / آنکه جانی داشت بر جانش گزید
وانکه جامد بود خود واقف نشد / وای آن جانی که او عارف نشد

در حدیث اغتنموا برد الربیع فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم واجتنبوا برد الخریف فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم

قول پیغمبر شنو ای جان من / دور کن از خویشتن انکار و ظن
گفت پیغمبر ز سرمای بهار / تن مپوشانید یاران زینهار
زانکه با جان شما آن میکند / کان بهاران با درختان میکند
پس غنیمت باشد آن سرمای او / در جهان بر عارفان وقت جو
در بهاران جامه از تن برکنید / تن برهنه جانب گلشن روید
لیک بگریزید از باد خزان / کان کند کان کرد بر باغ و رزان
راویان این را بظاهر برده اند / هم بران صورت قناعت کرده اند
بیخبر بودند از سر آن گروه / کوه را دیده ندیده کان کوه
آن خزان نزد خدا نفس و هواست / عقل و جان همچون بهارست و بقاست
گر ترا عقلی ست جزوی در نهان / کامل العقلی بجو اندر جهان
جزو تو از کل او کلی شود / عقل کل بر نفس چون غلی شود
پس بتاویل این بود کانفاس پاک / چون بهارست و حیات برگ و تاک
از حدیث اولیا نرم و درشت / تن مپوشان زانکه دینت را پشتست
گرم گوید سرد گوید خوش بگیر / تا ز گرم و سرد بجهی وز سعیر
گرم و سردش نوبهار زندگیست / مایهٔ صدق و یقین و بندگیست
زانکه زان بستان جانها زنده است / زین جواهر بحر دل آگنده است
بر دل عاقل هزاران غم بود / گر ز باغ دل خلالی کم شود

پرسیدن عائشه رض که یا رسول الله سر باران امروزینه چه بود

پس سوالش کرد صدیقه ز صدق / با خشوع و با ادب از جوش عشق
کای خلاصهٔ هستی و زبدهٔ وجود / حکمت باران امروزی چه بود
این که باران‌های رحمتهاست یا / بهر تهدیدست و عدل کبریا
این از آن لطف بهاریات بود / یا ز پائیزیست پر آفات بود
گفت این از بهر تسکین غمست / کز مصیبت بر نژاد آدمست
گر بران آتش بماندی آدمی / بس خرابی او فتادی و کمی
این جهان ویران شدی اندر زمان / حرص‌ها بیرون شدی از مردمان
استن این عالم ای جان غفلتست / هوشیاری این جهان را آفتست

هوشیاری زان جهانست و چو آن — غالب آید پست گردد این جهان
هوشیاری آفتاب و حرص یخ — هوشیاری آب و این عالم وسخ
زان جهان اندک ترشح میرسد — تا نغرد در جهان حرص و حسد
گر ترشح بیشتر گردد ز غیب — نی هنر ماند درین عالم نه عیب
این ندارد حد سوی آغاز رو — سوی قصهٔ مرد چنگی باز رو

بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی در زمان عمر رض و مخلص آن

مطربی کز وی جهان شد پر طرب — رسته ز آوازش خیالات عجب
از نوایش مرغ دل پران شدی — وز صدایش هوش جان حیران شدی
چون برآمد روزگار و پیر شد — باز جانش از عجز پشه‌گیر شد
بازچه گر پیل باشد بیگمان — پشه‌اش سازد ضعیف و ناتوان
پشت او خم گشت همچون پشت خم — ابروان بر چشم همچون پاردم
گشت آواز لطیف و جانفزاش — ناخوش و مکروه و زشت و دلخراش
آن نوا که حسرت زهره بده — همچو آواز خر پیری شده
خود کدامین خوش که آن ناخوش نشد — یا کدامین سقف کان مفرش نشد
غیر آواز عزیزان در صدور — که بود از عکس دمشان نفخ صور
اندرونی کاندرونها مست ازوست — نیستی کاین هستهامان هست ازوست
کهربای فکر هر آواز او — لذت الهام و وحی و راز او
چونکه مطرب پیرتر گشت و ضعیف — شد ز بی‌کسبی رهین یک رغیف
گفت عمر و مهلتم دادی بسی — لطفها کردی خدایا با خسی
معصیت ورزیده‌ام هفتاد سال — باز نگرفتی ز من روزی نوال
نیست کسب امروز مهمان توام — چنگ بهر تو زنم کان توام
چنگ را برداشت شد الله‌جو — سوی گورستان یثرب آه‌گو
گفت خواهم از حق ابریشم بها — کو به نیکویی پذیرد قلبها
چنگ زد بسیار و گریان سر نهاد — چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد
خواب بردش مرغ جانش از حبس رست — چنگ و چنگی را رها کرد و بجست
گشت آزاد از تن و رنج جهان — در جهان ساده و صحرای جان
جان او آنجا سرایان ماجرا — کاندرینجا گر بماندندی مرا
خوش بدی جانم درین باغ و بهار — مست این صحرای غیبی لاله‌زار
بی پر و بی پا سفر میکردمی — بی لب و دندان شکر میخوردمی
ذکر و فکری فارغ از رنج دماغ — کردمی با ساکنان چرخ لاغ
چشم بسته عالمی میدیدمی — ورد و ریحان بی کفی میچیدمی
مرغ آبی غرق دریای عسل — عین ایوبی شراب و مغتسل
که بدو ایوب را پا تا بفرق — پاک شد از رنجها چون نور شرق
گر بود این چرخ ده چندی که هست — نیست نزد آن جهان جز تنگ و پست
مثنوی در حجم اگر بودی چو چرخ — در نگنجیدی درو زین نیم برخ
کان زمین و آسمان بس فراخ — کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ
وین جهانی کاندرین خوابم نمود — از گشایش پر و بالم را گشود
آن جهان و راهش ار پیدا بدی — کم کسی یک لحظه در اینجا بدی
امر می‌آمد که هین طامع مشو — چون ز پایت خار بیرون شد برو
مول مولی میزد آنجا جان او — در فضای رحمت و احسان او

در خواب گفتن هاتف با عمر رض که چندین زر از بیت المال بآن مرد ده که در گورستان خفته است

آن زمان حق بر عمر خوابی گماشت — تا که خویش از خواب نتوانست داشت
در عجب افتاد کاین معهود نیست — این ز غیب افتاد بی مقصود نیست
سر نهاد و خواب بردش خواب دید — کامدش از حق ندا جانش شنید
آن ندا که اصل هر بانگ و نواست — خود ندا آنست و این باقی صداست
ترک و کرد و پارسی گو و عرب — فهم کرده آن ندا بی گوش و لب
خود چه جای ترک و تاجیکست و زنگ — فهم کرده‌ست این ندا را چوب و سنگ
هر دمی از وی همی آید الست — جوهر و اعراض میگردند مست
گر نمی‌آید بلی ز ایشان دمی — آمدن‌شان از عدم باشد بلی

آنچه گفتیم از آشنائی سنگ و چوب
در بیانش قصهٔ هشدار خوب

نالیدن ستون حنانه از فراق پیغمبر صلی الله علیه و سلم که جماعت انبوه شدند که ما روی مبارک ترا چون بر آن نشسته نمی بینیم و منبر ساختند و شنیدن رسول خدا نالهٔ ستون را بصریح و مکالمات آنحضرت صلعم با آن

استن حنانه از هجر رسول
ناله میزد همچو ارباب عقول

در میان مجلس وعظ آنچنان
کز وی آگه گشت هم پیر و جوان

در تحیر مانده اصحاب رسول
کز چه می نالد ستون با عرض و طول

گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون
گفت جانم از فراقت گشت خون

از فراق تو مرا چون سوخت جان
چون ننالم بی تو ای جان جهان

مسندت من بودم از من تاختی
بر سر منبر تو مسند ساختی

پس رسولش گفت کای نیکو درخت
ای شده با سر تو همراز بخت

گر همیخواهی ترا نخلی کنند
شرقی و غربی ز تو میوه چنند

یا دران عالم حقت سروی کند
تا تر و تازه بمانی تا ابد

گفت آن خواهم که دائم شد بقاش
بشنو ای غافل کم از چوبی مباش

آن ستون را دفن کرد اندر زمین
تا چو مردم حشر گردد یوم دین

تا بدانی هر کرا یزدان بخواند
از همه کار جهان بیکار ماند

هر کرا باشد ز یزدان کار و بار
یافت بار آنجا و بیرون شد ز کار

وانکه او را نبود از اسرار داد
کی کند تصدیق او نالهٔ جماد

گوید آری نی ز دل بهر وفاق
تا نگویندش که هست اهل نفاق

گر نبندی واقفان امر کن
در جهان رد گشته بودی این سخن

صد هزاران ز اهل تقلید و نشان
افگندشان نیم وهمی در گمان

که بظن تقلید و استدلالشان
قائم ست و جمله پر و بال شان

شبهه می انگیزد آن شیطان دون
درفتند این جمله کوران سرنگون

پای استدلالیان چوبین بود
پای چوبین سخت بی تمکین بود

غیر آن قطب زمان دیده ور
کز ثباتش کوه گردد خیره سر

پای نابینا عصا باشد عصا
تا نیفتد سرنگون او بر حصا

آن سواری کو سپه را شد ظفر
اهل دین را کیست سلطان بصر

با عصا کوران اگر ره دیده اند
در پناه خلق روشن دیده اند

گر نه بینایان بدندی و شهان
جمله کوران خود بمردندی عیان

نی ز کوران کشت آید نی درود
نی عمارت نی تجارتها و سود

گر نکردی رحمت و افضالشان
در شکستی چوب استدلالشان

این عصا چه بود قیاسات و دلیل
آن عصا که دادشان بینا جلیل

او عصاتان داد تا پیش آمدید
آن عصا از خشم هم بروی زدید

چون عصا شد آلت جنگ و نفیر
آن عصا را خرد بشکن ای ضریر

حلقهٔ کوران بچه کار اندرید
دیده بان را در میانه آورید

دامن او گیر کو دادت عصا
در نگر کآدم چها دید از عصا

چون عصا شد مار و استن با خبر
معجزهٔ موسی و احمد را نگر

از عصا ماری و از استن حنین
پنج نوبت میزنند از بهر دین

گر نه نامعقول بودی این مزه
کی بدی حاجت بچندین معجزه

هرچه معقول ست عقلش میخورد
بی بیان معجزه بی جزر و مد

این طریق بکر نامعقول بین
در دل هر مقبلی مقبول دین

آن چنان کز بیم آدم دیو و دد
در جزائر در رمیدند از حسد

هم ز بیم معجزات انبیا
سر کشیده منکران زیر گیا

تا بناموس مسلمانی زیند
در تلبس تا ندانی که کیند

همچو قلابان بر آن نقد تبا
میکنند از کید نام بادشاه

ظاهر الفاظشان توحید و شرع
باطن آن همچو در نان تخم صرع

فلسفی را زهره نی تا دم زند
دم زند دین حقش برهم زند

دست و پای او جماد و جان او
هرچه گوید آن دو در فرمان او

با زبان گرچه که تهمت می نهند
دست و پاهاشان گواهی میدهند

۱ حنانه نالنده ۱۲
۲ حصا سنگریزه ۱۲
۳ ضریر یعنی نابینا ۱۲

سنگها اندر کف بوجهل بود / گفت ای احمد بگو این چیست زود
گر رسولی چیست در مشتم نهان / چون خبر داری ز راز آسمان

اظهار معجزهٔ محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم بسخن آمدن و گواهی دادن سنگریزه در دست ابوجهل برسالت آنحضرت

گفت چون خواهی بگویم کان چه‌هاست / یا بگویند آنکه ما حقیم و راست
گفت بوجهل این دوم نادرترست / گفت آری حق از آن قادرترست
گفت شش پاره حجر در دست تست / بشنو از هر یک تو تسبیحی درست
از میان مشت او هر پاره سنگ / در شهادت گفتن آمد بی‌درنگ
لا اله گفت و الا الله گفت / گوهر احمد رسول الله سفت
چون شنید از سنگها بوجهل این / زد ز خشم آن سنگها را بر زمین
گفت نبود مثل تو ساحر دگر / ساحران را سر توئی و تاج سر
چون بدید آن معجزه بوجهل تفت / گشت در خشم و بسوی خانه رفت
ره گرفت و رفت از پیش رسول / او فتاد اندر چه آن زشت فضول
معجزه او دید و شد بدبخت و رفت / سوی کفر و زندقه بی‌تیز رفت
خاک بر فرقش که بد کور و لعین / چشم او ابلیس آمد خاک بین
این سخن را نیست پایان ای عمو / قصهٔ آن پیر چنگی باز گو

بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی و پیغام رسانیدن امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه باو

بازگرد و حال مطرب گوش دار / زانکه عاجز گشت مطرب ز انتظار
بانگ آمد مر عمر را کای عمر / بندهٔ ما را ز حاجت باز خر
بندهٔ داریم خاص و محترم / سوی گورستان تو رنجه کن قدم
ای عمر برجه ز بیت المال عام / هفت صد دینار در کف نه تمام
پیش او بر کای تو ما را اختیار / این قدر بستان کنون معذور دار
این قدر از بهر ابریشم بها / خرج کن چون خرج شد اینجا بیا
پس عمر زان هیبت آواز جست / تا میان را بهر این خدمت ببست
سوی گورستان عمر بنهاد رو / در بغل همیان دوان در جستجو
گرد گورستان دوان شد او بسی / غیر آن پیر او ندید آنجا کسی
گفت این نبود دگر باره دوید / مانده گشت و غیر آن پیر او ندید
گفت حق فرمود ما را بنده است / صافی و شایسته و فرخنده است
پیر چنگی کی بود خاص خدا / حبذا ای سر پنهان حبذا
بار دیگر گرد گورستان بگشت / همچو آن شیر شکاری گرد دشت
چون یقین گشتش که غیر از پیر نیست / گفت در ظلمت دل روشن بسیست
آمد و با صد ادب آنجا نشست / بر عمر عطسه فتاد و پیر جست
مر عمر را دید و ماند اندر شگفت / عزم رفتن کرد و لرزیدن گرفت
گفت در باطن خدایا از تو داد / محتسب بر پیرک چنگی فتاد
چون نظر اندر رخ آن پیر کرد / دید او را شرمسار و روی زرد
پس عمر گفتش مترس از من مرم / کت بشارتها ز حق آورده‌ام
چند یزدان مدحت خوی تو کرد / تا عمر را عاشق روی تو کرد
پیش من بنشین و مهجوری مساز / تا بگوشت گویم از اقبال راز
حق سلامت میکند می‌پرسدت / چونی از رنج و غمان بی‌حدت
نک قراضهٔ چند ابریشم بها / خرج کن این را و باز اینجا بیا
پیر لرزان گشت چون این را شنید / دست می‌خائید و بر خود می‌طپید
بانگ میزد کای خدای بی‌نظیر / بس که از شرم آب شد بیچاره پیر
چون بسی بگریست و از حد رفت درد / چنگ را زد بر زمین و خرد کرد
گفت ای بوده حجابم از اله / ای مرا تو راهزن از شاهراه
ای بخورده خون من هفتاد سال / ای ز تو رویم سیه پیش از کمال
ای خدای با عطا و با وفا / رحم کن بر عمر رفته در جفا
داد حق عمری که هر روزی از آن / کس نداند قیمت آن در جهان
خرج کردم عمر خود را دم بدم / در دمیدم جمله را در زیر و بم
آه کز یاد ره و پردهٔ عراق / رفت از یادم دم تلخ فراق
وای کز تری زیر افگند خرد / خشک شد کشت دل من دل بمرد

وای کز آواز این هشت و چهار / کاروان بگذشت و بیگه شد نهار
ای خدا فریاد ازین فریادخواه / داد خواهم نی ز کس زین دادخواه
داد کس چون من ندادم در جهان / عمر شد هفتاد سال از من جهان
داد خود از کس نیابم جز مگر / زانکه هست از من بمن نزدیکتر
کاین منی از وی رسد دم دم مرا / پس ورا بینم چو این شد کم مرا
همچو آن کو با تو باشد زرشمر / سوی او داری نه سوی خود نظر
همچنین در گریه و در ناله او / می شمردی جرم چندین ساله او

گردانیدن عمر نظر او را از مقام گریه که هستی ست بمقام استغراق

پس عمر گفتش که این زاری تو / هست هم آثار هشیاری تو
راه فانی گشته راه دیگرست / زانکه هشیاری گناه دیگرست
بعد ازان او را ازان حالت براند / زاعتذارش سوی استغراق خواند
هست هشیاری ز یاد ما مضی / ماضی و مستقبلت پرده خدا
آتشی برزن بهر دو تا بکی / پر گره باشی ازین هر دو چو نی
تا گره با نی بود همراز نیست / همنشین آن لب و آواز نیست
چون بطوف خود بطوفی مرتدی / چون بخانه آمدی هم با خودی
ای خبرهات از خبرده بیخبر / توبهٔ تو از گناه تو بتر
ای تو از حال گذشته توبه جو / کی کنی توبه ازین توبه بگو
گاه بانگ زیر را قبله کنی / گاه گریه زار را قبله زنی
چونکه فاروق آینه اسرار شد / جان پیر از اندرون بیدار شد
همچو جان بی گریه و بی خنده شد / جانش رفت و جان دیگر زنده شد
حیرتی آمد درونش آن زمان / که برون شد از زمین و آسمان
جستجویی ماورای جستجو / من نمیدانم تو میدانی بگو
حال و قالی از ورای حال و قال / غرقه گشته در جمال ذوالجلال
غرقهٔ نی که خلاصی باشدش / یا بجز دریا کسی بشناسدش
عقل جزو از کل پذیرا نیستی / گر تقاضا بر تقاضا نیستی
چون تقاضا بر تقاضا میرسد / موج آن دریا بدینجا میرسد
چونکه قصه حال پیر اینجا رسید / پیر و حالش روی در پرده کشید
پیر دامن را ز گفت و گو فشاند / نیم گفته در دهان ما بماند
از پی این عیش و عشرت ساختن / صد هزاران جان بشاید باختن
در شکار بیشهٔ جان باز باش / همچو خورشید جهان جانباز باش
جانفشان افتاد خورشید بلند / هر دمی تی می شود پر میکنند
جان فشان ای آفتاب معنوی / مر جهان کهنه را بنما نوی
در وجود آدمی جان و روان / میرسد از غیب چون آب روان
هر زمان از غیب نو نو میرسد / وز جهان تن برون شو میرسد
گفت پیغمبر که دائم بهر پند / دو فرشته خوش منادی میکنند

تفسیر دعای آن دو فرشته که هر روز بر سر بازار منادی کنند که اللهم اعط کل منفق خلفا و کل ممسک تلفا و بیان آنکه منفق مجاهد راه حق ست نه مسرف راه هوا

کای خدایا منفقان را سیر دار / هر درمشان را عوض ده صد هزار
ای خدایا ممسکان را در جهان / تو مده الا زیان اندر زیان
ای خدایا منفقان را ده خلف / ای خدایا ممسکان را ده تلف
منفق و ممسک محل بین به بود / چون محل باشد مؤثر [illegible]
ای بسا امساک کز انفاق به / مال حق را جز بامر حق مده
تا عوض یابی تو مال بیکران / تا نباشی از عداد کافران
کاشتران قربان همی کردند تا / چیره گردد تیغشان بر مصطفی
امر حق را باز دان از واصلی / امر حق را در نیابد هر دلی
چون غلامی یاغیی کو عدل کرد / مال شه بر یاغیان او بذل کرد
طرفه ترکان آهی بند اشت عدل / گر سخاوت کرده ام ایثار و بذل
عدل این یاغی و دادش پیش شاه / چه فزاید دوری و روی سیاه
در نبی انذار اهل غفلت ست / کان همه انفاقهاشان حسرت ست

سروران مکه در حرب رسول / بودشان قربان بامید قبول

قربانی کردن سروران عرب بامید قبول افتادن

بهر این مومن همی گوید ز بیم / در نماز اهدنا الصراط المستقیم
آن درم دادن سخی را لایق ست / جان سپردن خود سخای عاشق ست
نان دهی از بهر حق نانت دهند / جان دهی از بهر حق جانت دهند
گر بریزد برگهای این چنار / برگ بی برگیش بخشد کردگار
گر نماند از جود در دست تو مال / کی کند فضل الهت پایمال
هر که کارد گردد انبارش تهی / لیکش اندر مزرعه باشد بهی
وانکه در انبار ماند و صرفه کرد / اسپش و موش و حوادثهاش خورد
این جهان نفی ست در اثبات جو / صورتت صفرست در معنات جو
جان شور تلخ پیش تیغ بر / جان چون دریای شیرین را بخر
ور نمی تانی شدن زین آستان / گوش کن باری ز من این داستان

یک خلیفه بود در ایام پیش / کرده حاتم را گدای جود خویش

قصهٔ خلیفه که بزمان خود در کرم از حاتم طائی گذشته بود

رایت اکرام و جود افراشته / فقر و حاجت از جهان برداشته
بحر و کان از بخششش صاف آمده / داد او از قاف تا قاف آمده
در جهان خاک ابر و آب بود / مظهر بخشایش وهاب بود
از عطایش بحر و کان در زلزله / سوی جودش قافله در قافله
قبلهٔ حاجات در دروازه‌اش / رفته در عالم بجود آوازه‌اش
هم عجم هم روم و هم ترک و عرب / مانده از جود و سخایش در عجب
آب حیوان بود و دریای کرم / زنده گشته هم عرب زو هم عجم
اندر ایام چنین سلطان داد / بشنو اکنون داستانی باکشاد

یک شب اعرابی زنی مر شوی را / گفت و از حد برد گفت و گوی را

قصهٔ اعرابی درویش و ماجرا کردن زن با او از فقر و درویشی

کین همه فقر و جفا ما می کشیم / جمله عالم در خوشی ما ناخوشیم
نان‌مان نی نانخورش‌مان درد و رشک / کوزه‌مان نی آبمان از دیده اشک
جامهٔ ما روز تاب آفتاب / شب نهالین و لحاف از ماهتاب
قرص مه را قرص نان پنداشته / دست سوی آسمان برداشته
ننگ درویشان ز درویشی ما / روز و شب از روزی اندیشی ما
خویش و بیگانه شده از ما رمان / بر مثال سامری از مردمان
گر بخواهم از کسی یک مشت عدس / مر مرا گوید خمش کن مرگ و جسک
مر عرب را فخر غزوست و عطا / در عرب ما همچو خط اندر خطا
چه غزا ما بی غزا خود کشته‌ایم / ما بشمشیر عدم سرگشته‌ایم
شب بخفتم روز باشد هیچ نے / در درون جز سوز پیچاپیچ نے
چه خطا ما بی خطا در آتشیم / چه ثوابا درد و غم را مفرشیم
چه عطا ما برگدائی می تنیم / مر مگس را در هوا رگ میزنیم
گر کسی مهمان رسد گر من منم / شب بخسپد دلقش از تن بر کنم
زین نمط زین ماجرا و گفتگو / برد از حد عبارت پیش شو
کز عنا و فقر ما گشتیم خوار / سوختیم از اضطراب و اضطرار
تا بکی ما اینچنین خواری کشیم / غرقه اندر بحر ژرف آتشیم
ناگهان روزی درآید میهمان / شرمسار آییم از وی بیجان
لیک مهمان گر درآید بی ثبوت / وانکه گفتش میهمان ساریم فوت

بهر این گفتند دانایان بفن / میهمان محسنان باید شدن

مغرور شدن مریدان محتاج و تشبیه بمدعیان مزور و ایشان را شیخ واصل پنداشتن و نقد را از نقل نادانستن و نیافتن

تو مرید و میهمان آن کسی / کو ستاند حاصلت را از خسی
نیست چیره چون ترا چیره کند / نور ندهد مر ترا تیره کند
چون ورا نوری نبد اندر قران / نور کی یابند از وی دیگران
همچو اعمش کو کند داروی چشم / چه کشد در چشمها الا که پشم
حال ما اینست در فقر و عنا / هیچ مهمانی مبا مغرور ما

قحط ده سال ار ندیدی در صور
چشمها بگشا و اندر ما نگر

ظاهر ما چون درون مدعی
در دلش ظلمت زبانش شعشعی

از خدا نی بوی او را نی اثر
دعویش افزون ز شیث و بو البشر

دیو ننموده ورا هم نقش خویش
او همیگوید ز ابدالیم و بیش

حرف درویشان بدزدیده بسی
تا گمان آید که هست او خود کسی

حرف درویشان بدزدیده درون
تا بخواند بر سلیمان زان فسون

خرده گیرد در سخن بر بایزید
ننگ دارد از درون او یزید

هر که داند مرد را چون بایزید
روز محشر حشر گردد بایزید

بینوا از نان و خوان آسمان
پیش او ننداخت حق یک استخوان

او ندا کرده که خوان بنهاده ام
نائب حقم خلیفه زاده ام

الصلا ساده دلان پیچ پیچ
تا خورید از خوان جودم هیچ هیچ

سالها بر وعدهٔ فردا کسان
گرده اندر گشته فردا رسان

دیر باید تا که سر آدمی
آشکارا گردد از بیش و کمی

زیر دیوار بدن گنجیست یا
خانه مورست و مار و اژدها

در بیان آنکه نادر افتد که مریدی در مدعی مزور اعتقاد کند بصدق و بمقامی رسد که شیخش بخواب ندیده باشد و آتش او را گزند نرساند و شیخش را گزند رساند ولیکن این نادر باشد

چونکه پیدا گشت کان چیزی نبود
عمر طالب رفت آگاهی چه سود

لیک نادر طالب آید کز فروغ
در حق آن نافع آید آن دروغ

او بقصد نیک خود جائی رسد
گرچه جان پنداشت آن آمد جسد

چون تحری در دل شب قبله را
قبله نه وان نماز او را روا

مدعی را قحط جان اندر سرست
لیک ما را قحط نان بر ظاهرست

ما چرا چون مدعی پنهان کنیم
بهر ناموس مزور جان کنیم

مرد را روسی نماید حالها
که ندید آن هیچ شیخش سالها

صبر فرمودن اعرابی زن خود را

شوی گفتش چند جوئی دخل و کشت
خود چه ماند از عمر افزون گذشت

عاقل اندر بیش و نقصان ننگرد
زانکه هر دو همچو سیلی بگذرد

خواه صاف و خواه سیل تیزرو
چون نمی پاید دمی از وی مگو

اندرین عالم هزاران جانور
میزید خوش عیش بی زیر و زبر

شکر میگوید خدا را فاخته
بر درخت و برگ شب ناساخته

حمد میگوید خدا را عندلیب
کاعتماد رزق بر تست ای مجیب

باز دست شاه را کرده نوید
از همه مردار ببریده امید

همچنین از پشه گیری تا بفیل
شد عیال الله و حق نعم المعیل

این همه غمها که اندر سینه هاست
از غبار گرد باد و بود ماست

این غمان بیخ کن چون داس ماست
اینچنین شد وان چنان وسوس ماست

دانکه هر رنجی ز مردن پاره ایست
جزو مرگ از خود بران گر چاره ایست

چون ز جزو مرگ نتوانی گریخت
دانکه کلش بر سرت خواهند ریخت

جزو مرگ ار گشت شیرین مر ترا
دانکه شیرین میکند کل را خدا

دردها از مرگ می آید رسول
از رسولش رو مگردان ای فضول

هر که شیرین می زید او تلخ مرد
هر که او تن را پرستد جان نبرد

گوسفندان از صحرا میکشند
آنکه فربه تر مر او را می کشند

شب گذشت و صبح آمد ای قمر
چند این افسانه را گیری ز سر

تو جوان بودی و قانع تر بدی
زر طلب گشتی خود اول زر بدی

زر بدی پر میوه چون کاسد شدی
وقت میوه پختنت فاسد شدی

میوه ات باید که شیرین تر شود
چون رسن تابان نه واپس تر رود

جفت مائی جفت باید هم صفت
تا برآید کارها با مصلحت

جفت باید بر مثال همدگر
در دو جفت کفش و موزه در نگر

گر یکی کفش از دو تنگ آید بپا
هر دو جفتش کار ناید مر ترا

جفت در یک جنس و دان دیگر ببر
جفت شیر بیشه دیدی هیچ گرگ

راست ناید بر شتر جفت جوال
آن یکی خالی و آن یک مال مال

من روم سوی قناعت دل قوی | تو چرا سوی شناعت میروی
مرد قانع از سر اخلاص و سوز | زین نسق میگفت با زن تا بروز

نصیحت کردن زن مر شوی را که سخن افزون از قدم و مقام خود مگو که لم تقولون ما لا تفعلون که این سخنها اگرچه راست است اما این مقام ترا نیست و سخن فوق مقام زیان آرد

زن برو زد بانگ کای ناموس کیش | من فسون تو نخواهم خورد بیش
ترهات از دعوی و دعوت مگو | رو سخن از کبر و از نخوت مگو
چند حرف طمطراق کار و بار | کار و حال خود ببین و شرم دار
نخوت و دعوی و کبر و ترهات | دور کن از دل که تا یابی نجات
کبر زشت و از گدایان زشت‌تر | روز سرد و برف وانگه جامه تر
چند آخر دعوی و باد و بروت | ای ترا خانه چو بیت العنکبوت
از قناعت کی تو جان افروختی | از قناعتها تو نام آموختی
گفت پیغمبر قناعت چیست گنج | گنج را تو وانمیدانی ز رنج
این قناعت نیست جز گنج روان | تو مزن لاف ای غم و رنج روان
تو مخوانم جفت و کمتر زن بغل | جفت انصافم نیم جفت دغل
چون قدم با شاه و با بگ میزنی | چون مگس را در هوا رگ میزنی
باسگان در استخوان در چالشی | چون نی انبان تهی در نالشی
سوی ما منگر بخواری سست سست | تا نگویم آنچه در رگهای تست
عقل خود را از من افزون دیده | تو من کم عقل را چون دیده
همچو گرگ زشت اندر ما مجه | ای ز ننگ عقل تو بی عقل به
چونکه عقل تو عقیله مردم است | آن نه عقلست آن که مار و کژدم است
خصم ظلم و مکر تو الله باد | دست عقل تو ز ما کوتاه باد
هم تو ماری هم فسونگر ای عجب | مارگیر و ماری ای ننگ عرب
زاغ اگر زشتی خود بشناختی | همچو برف از رنج و غم بگداختی
مرد افسون گر بخواند چون عدو | او فسون بر مار و مار افسون برو
گر نبودی دام او افسون مار | کی فسون مار را گشتی شکار
مرد افسونگر ز حرص کسب و کار | در نیابد آن زمان افسون مار
مار گوید ای فسونگر هین و هین | آن خود دیدی فسون من ببین
تو بنام حق فریبی مر مرا | تا کنی رسوای شور و شر مرا
نام حقم بست نی آن رای تو | نام حق را دام کردی وای تو
نام حق بستاند از تو داد من | من بنام حق سپردم جان و تن
تا بزخم من رگ جانت برد | یا ترا چون من بزندانی برد

نصیحت مر زن را که در فقیران بخواری منگر و در کار حق بگمان کمال نگر و طعنه مزن در فقر و فقیران و شکر کن در فقر

زن ازین گونه خشن گفتارها | خواند بر شوی خود او طومارها
مرد چون این طعنه‌ها از زن شنفت | مستمع شد بعد از آن بین تا چه گفت
گفت ای زن تو زنی یا بو الحزن | فقر فخر آمد مرا طعنه مزن
مال و زر سر را بود همچون کلاه | کل بود آن کز کله سازد پناه
آنکه زلف جعد و رعنا باشدش | چون کلاهش رفت خوشتر آیدش
مرد حق باشد بمانند بصر | پس برهنه به که پوشیده نظر
وقت عرضه کردن آن برده فروش | بر کند از بنده جامه عیب‌پوش
ور بود عیبی برهنه‌اش کی کند | بل بجامه خدعهٔ با وی کند
گوید این شرمنده است از نیک و بد | از برهنه کردن او از تو رمد
خواجه در عیبست غرقه تا بگوش | خواجه را مالست و مالش عیب‌پوش
کز طمع عیبش نبیند طامعی | گشت دلها را طمعها جامعی
ور گدا گوید سخن چون زر کان | ره نیابد کاله او در دکان
کار درویشی ورای فهم تست | سوی درویشان بمنگر سست سست
زانکه درویشی ورای کارهاست | دم بدم از حق مر ایشان را عطاست
بلکه درویشان ورای ملک و مال | روزیی دارند ژرف از ذو الجلال
حق تعالی عادلست و عادلان | کی کنند استمگری بر بیدلان

آن یکی را نعمت و کالا دهند ‌‌ واین دگر را بر سر آتش نهند
آتشش سوزد که دارد این گمان ‌‌ بر خدای خالق هر دو جهان
فقر فخری نی گزافست و مجاز ‌‌ صد هزاران عز پنهانست و ناز
از غضب بر من لقبها رانده ‌‌ مار خوی و مار گیرم خوانده
گر بگیرم مار دندانش کنم ‌‌ تاش از سر کوفتن ایمن کنم
زانکه آن دندان عدو جان اوست ‌‌ من عدو را میکنم زین علم دوست
از طمع هرگز نخوانم من فسون ‌‌ این طمع را کرده ام من سرنگون
حاش لله طمع من از خلق نیست ‌‌ از قناعت در دل من عالمیست
از سر امرود بن بینی چنان ‌‌ زان فرود آ تا نماند این گمان
چونکه برگردی و سرگشته شوی ‌‌ خانه را گردنده بینی آن تویی

در بیان آنکه جنبیدن هر کسی از آنجاست که وی است هر کسی از چنبرهٔ وجود خود بیند تا به کبود آفتاب را کبود نماید و تا به سرخ سرخ و چون تا به ها از رنگ بیرون آید سپید شود و از همه تا به های دیگر او راست گوی تر باشد

دید احمد را ابوجهل و بگفت ‌‌ زشت نقشی کز بنی هاشم شگفت
گفت احمد مر ورا کی راستی ‌‌ راست گفتی گرچه کار افزاستی
دید صدیقش بگفت ای آفتاب ‌‌ نی ز شرقی نی ز غربی خوش بتاب
گفت احمد راست گفتی ای عزیز ‌‌ ای رهیده تو ز دنیای نه چیز
حاضران گفتند کای صدر الوری ‌‌ راست گو گفتی دو ضد گو را چرا
گفت من آیینه ام مصقول دست ‌‌ ترک و هندو در من آن بیند که هست
هر کرا آیینه باشد پیش رو ‌‌ زشت و خوب خویش را بیند درو
ای زن از طمع می بینی مرا ‌‌ زین تحری زنانه بر تر آ
آن طمع را ماند و رحمت بود ‌‌ کو طمع آنجا که آن نعمت بود
امتحان کن فقر را روزی دو تو ‌‌ تا بفقر اندر غنا بینی دو تو
صبر کن با فقر و بگذار این ملال ‌‌ زانکه در فقرست عز ذوالجلال
سرکه مفروش و هزاران جان ببین ‌‌ از قناعت غرق بحر انگبین
صد هزاران جان تلخی کش نگر ‌‌ همچو گل آغشته اندر گلشکر
ای دریغا مر ترا گنجا بدی ‌‌ تا ز جانم شرح دل پیدا شدی
این سخن شیرست در پستان جان ‌‌ بی کشنده خوش نمیگردد روان
مستمع چون تشنه و جوینده شد ‌‌ واعظ ار مرده بود گوینده شد
مستمع را چون ازو آید ملال ‌‌ صد زبان گردد بگفتن گنگ لال
چونکه نامحرم در آید از درم ‌‌ پرده در پنهان شوند اهل حرم
در در آید محرمی دور از گزند ‌‌ برگشایند آن ستیران روی بند
هر چه را خوب و کش و زیبا کنند ‌‌ از برای دیدهٔ بینا کنند
کی بود آواز چنگ از زیر و بم ‌‌ از برای گوش بی حس اصم
مشک را حق بیهده خوش دم نکرد ‌‌ بهر شم کرد و پی اخشم نکرد
نای حق را بیهده خوش دم نکرد ‌‌ بهر انس آدمی اهرم نکرد
حق زمین و آسمان بر ساخته است ‌‌ در میان بس نار و نور افراخته است
این زمین را از برای خاکیان ‌‌ آسمان را مسکن افلاکیان
مرد سفلی دشمن بالا بود ‌‌ مشتری هر مکان پیدا بود
ای ستیره هیچ تو برخاستی ‌‌ خویشتن را بهر کور آراستی
گر جهان را پر در مکنون کنم ‌‌ روزی تو چون نباشد چون کنم
گر بیابان پر شود زر و نقود ‌‌ بی رضای حق جوی نتوان ربود
ترک جنگ و ره زنی ای زن بگو ‌‌ ور نمی گویی بترک من بگو
مر مرا چه جای جنگ نیک و بد ‌‌ کاین دلم از صلحها هم می رمد
بر سر این ریشها نیشم مزن ‌‌ زخمها بر جان بی خویشم مزن
گر خمش گردی وگرنه آن کنم ‌‌ که همین دم ترک خان و مان کنم
یا تهی گشتن به است از کفش تنگ ‌‌ رنج غربت به که اندر خانه جنگ

مراعات کردن زن شوی را و استغفار نمودن از گفتهٔ خود

زن چو دید او را که تند و توسن است ‌‌ گشت گریان گریه خود دام زنست

گفت از تو کی چنین پنداشتم / از تو من امید دیگر داشتم
جسم و جان و هر چه هستم آن تست / حکم و فرمان جملگی فرمان تست
تو مرا در دردها بودی دوا / من نمی‌خواهم که باشی بینوا
خویش من والله که بهر خویش تو / هر نفس خواهد که میرد پیش تو
چون تو با من اینچنین بودی بظن / هم ز جان بیزار گشتم هم ز تن
تو که در جان و دلم جا می‌کنی / زینقدر از من تبرا می‌کنی
یاد می‌کن آن زمانی را که من / چون صنم بودم تو بودی چون شمن
من سپاناخ توام هر چم خری / یا ترش با یا که شیرین می‌پزی
خوی شاهانه ترا نشناختم / پیش تو گستاخ خود در باختم
می‌نهم پیش تو شمشیر و کفن / می‌کشم پیش تو گردن را بزن
ور تو از من عذر خواهی هست سر / با توی من او شفیع مستمر
رحم کن پنهان ز خود ای خشمگین / ایکه خلقت به ز صد من انگبین
گریه چون از حد گذشت و های های / از جبینش مرد را دل شد ز جای
شد ازان باران یکی برقی پدید / زد شراری بر دل مرد وحید
آنکه از کبرش دلت لرزان بود / چون شوی چون پیش تو گریان بود
آنکه در جور و جفایش دام ماست / عذر ما چه بود چو او در عذر خاست
آنکه جز گردن کشی ناید ازو / خوش درآید با تو چون باشد بگو
چون پی یسکن الیهاش آفرید / کی تواند آدم از حوا برید
آنکه عالم مست گفتش آمدی / کلمینی یا حمیرا می‌زدی
چونکه دیگی حائل آمد هر دو را / نیست کرد آن آب را کردش هوا
اینچنین خاصیتی در آدمی ست / مهر حیوان را کمست آن از کمیست

زن درآمد از طریق نیستی / گفت من خاک شمایم نی ستی
گر ز درویشی دلم از صبر جست / بهر خویشم نیست آن بهر تو است
جان تو کز بهر خویشم نیست این / از برای تست این بانگ و حنین
کاش جانت کش روان من فدی / از ضمیر جان من واقف شدی
خاک را بر سیم و زر کردیم چون / تو چنینی با من ای جان سکون
تو تبرا کن که هستت دستگاه / ای تبرای تو جان را عذرخواه
بنده بر وفق تو دل افروخته است / هر چه گویی پخته گویم سوخته است
کفر گفتم نک بایمان آمدم / پیش حکمت از سر جان آمدم
چون ز عفو تو چراغی ساختم / توبه کردم اعتراض انداختم
از فراق تلخ می‌گویی سخن / هر چه خواهی کن ولیکن این مکن
عذر خواهم در درونت خلق است / ز اعتماد او دل من جرم جست
زین نسق میگفت با لطف و گشاد / در میان گریه بر روی او فتاد
چون قرارش ماندی و صبرش بجای / زانکه بی گریه بد او خود دلربای
آنکه بنده روی خویش بود مرد / چون بود چون بندگی آغاز کرد
آنکه از نازش دل و جان خون بود / چونکه آید در نیاز او چون بود
آنکه جز خونریزیش کاری نبود / چون نهد گردن زهی سودا و سود
زین للناس حق آراسته است / زانچه حق آراستست ان کی رست
رستم زال ار بود وز حمزه بیش / هست در فرمان اسیر زال خویش
آب غالب شد بر آتش از نهیب / ز آتش او جوشد که باشد در حجیب
ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی / باطنا مغلوب و زن را طالبی

در بیان حدیث انهن یغلبن العاقل و یغلبهن الجاهل

گفت پیغمبر که زن بر عاقلان / غالب آید سخت بر صاحبدلان
باز بر زن جاهلان چیره شوند / زانکه ایشان تند و بس خیره روند
کم بودشان رقت و لطف و وداد / زانکه حیوانیست غالب بر نهاد
مهر و رقت وصف انسانی بود / خشم و شهوت وصف حیوانی بود
پرتو حقست آن معشوق نیست / خالقست آن گوییا مخلوق نیست

تسلیم کردن مرد خود را بامر زن و اعتراض

مرد ازان گفتن پشیمان شد چنان / کز عوانی ساعت مردن عوان

گفت خصم جان جان چون آمدم
برسر جان من لگدها چون زدم

چون قضا آید نماند فهم و رای
کس نمیداند قضا را جز خدای

چون قضا آید فرو پوشد بصر
تا نداند عقل ما پا را ز سر

او را اشارهٔ حق دانستن

نیز در عقل هر داننده هست
که با گردنده گرداننده هست

ازان چرخه که گرداند زن پیر
قیاس چرخ گردان زان بگیر

زان امام المتقین داد این خبر
گفت اذا جاء القضا عمی البصر

چون قضا بگذشت خود را میخورد
پرده بدریده گریبان میدرد

مرد گفت ای نی پشیمان میشوم
گر بدم کافر مسلمان میشوم

من گنهگار توام رحمی بکن
برمکن یکبارگی از بیخ و بن

کافر پیر ار پشیمان میشود
چون که عذر آرد مسلمان میشود

حضرتت پر رحمت است ای پر کرم
عاشق او هم وجود و هم عدم

کفر و ایمان عاشق آن کبریا
مس و نقره بندهٔ آن کیمیا

در بیان آنکه موسی و فرعون هر دو مسخر مشیت اند چنانکه زهر و پا زهر و ظلمت و نور و خلوت فرعون با حق تعالی

موسی و فرعون معنی را رهی
ظاهر آن ره دارد و این بیرهی

روز موسی پیش حق نالان شده
نیم شب فرعون هم گریان شده

کاین چه غل است ای خدا بر گردنم
ورنه غل باشد که گوید من منم

زانکه موسی را تو مه رو کرده‌ای
ماه جانم را سیه رو کرده‌ای

بهتر از ماهی نبود استاره‌ام
چون خسوف آمد چه باشد چاره‌ام

نوبتم گر رب و سلطان میزنند
مه گرفت و خلق پیکان میزنند

میزنند آن طاس و غوغا میکنند
ماه را زان زخمه رسوا میکنند

من که فرعونم ز خلق ای وای من
زخم طاس ربی الاعلای من

خواجه تاشانیم اما تیشه‌ات
می‌شکافد شاخ را در بیشه‌ات

باز شاخی را موصل میکنی
شاخ دیگر را معطل میکنی

شاخ را بر تیشه دستی هست نی
هیچ شاخ از دست تیشه رست نی

حق آن قدرت که آن تیشه تراست
از کرم کن این کژیها را تو راست

باز با خود گفته فرعون ای عجب
من نه در یا ربنا ام جمله شب

در نهان خاکی و موزون میشوم
چون بموسی میرسم چون میشوم

رنگ زر قلب ده تو میشود
پیش آتش چون سیه رو میشود

یا که قلب و قالبم در حکم اوست
لحظه مغزم کند یک لحظه پوست

لحظه ماهم کند یکدم سیاه
خود چه باشد غیر این کار اله

سبز گردم چونکه گوید کشت باش
زرد گردم چونکه گوید زشت باش

پیش چوگانهای حکم کن فکان
میدویم اندر مکان و لامکان

چونکه بیرنگی اسیر رنگ شد
موسیی با موسیی در جنگ شد

چون به بیرنگی رسی کان داشتی
موسی و فرعون کردند آشتی

گر ترا آید برین نکته سوال
رنگ کی خالی بود از قیل و قال

ای عجب کاین رنگ از بیرنگ خاست
رنگ با بیرنگ چون در جنگ خاست

اصل روغن ز آب افزون میشود
عاقبت با آب ضد چون میشود

چونکه روغن را ز آب اسرشته اند
آب با روغن چرا ضد گشته اند

چون گل از خارست و خار از گل چرا
هر دو در جنگ اند و اندر ماجرا

یا نه جنگ است این برای حکمت است
همچو جنگ خر فروشان صنعت است

یا نه اینست و نه آن حیرانی ست
گنج باید گنج در ویرانی ست

آنچه تو گنجش توهم میکنی
زان توهم گنج را گم میکنی

چون عمارت دان تو وهم و رایها
گنج نبود در عمارت جایها

در عمارت هستی و جنگی بود
نیست را از هستها ننگی بود

نی که هست از نیستی فریاد کرد
نیست خود آن هست را داد او کرد

تو مگو که من گریزانم ز نیست
بلکه او از تو گریزان است بایست

ظاهرا میخواندت او سوی خود
وز درون میراندت با چوب رد

قومی اندر آتش سوزان چو ورد
قومی اندر گلستان با رنج و درد

نعلهای بازگونه است ای سلیم
نفرت فرعون را دان از کلیم

سبب حرمان اشقیا از دو جهان که خسر الدنیا والآخرة

چون حکیمک اعتقادی کرده است
کاسمان بیضه زمین چون زرده است

گفت سائل چون بماند این خاکدان
درمیان این محیط آسمان

همچو قندیلی معلق در هوا
نی بر اسفل میرود نی بر علا

آن حکیمش گفت کز جذب سما
از جهات شش بماند اندر هوا

چون ز مقناطیس قبه ریخته
درمیان ماند آهنی آویخته

آن دگر گفت آسمان با صفا
کی کشد در خود زمین تیره را

بلکه دفعش میکند از شش جهات
تا بمانده درمیان عاصفات

پس ز دفع خاطر اهل کمال
جان فرعونان بماند اندر ضلال

پس ز دفع این جهان و آن جهان
مانده اند این بیرهان بی این و آن

سرکشی از بندگان ذوالجلال
زانکه دارند از وجود تو ملال

کهربا دارند و چون پیدا کنند
کاه هستی مر ترا شیدا کنند

کهربای خویش چون پنهان کنند
زود تسلیم ترا طغیان کنند

آنچنان که مرتبهٔ حیوانی است
کو اسیر سغبهٔ انسانی است

مرتبهٔ انسان بدست اولیا
سغبه چون شیطان شناسش ای کیا

بندهٔ خود خواند احمد در رشاد
جمله عالم را بخوان قل یا عباد

عقل تو همچون شتربان تو شتر
میکشاند هر طرف در حکم مر

عقل عقل اند اولیا و عقلها
بر مثال اشتران تا انتها

اندر ایشان بنگر آخر ز اعتبار
یک قلاوز است و جان صد هزار

چه قلاوز و چه اشتربان بیاب
دیدهٔ کان دیده بیند آفتاب

تنگ جهان در شب بماند میخ دوز
منتظر موقوف خورشید است و روز

اینت خورشیدی نهان در ذره‌ای
شیر نر در پوستین برهٔ

اینت دریای نهان در زیر کاه
پا برین که هین منه با اشتباه

اشتباهی و گمانی در درون
رحمت حق است بهر رهنمون

هر پیمبر فرد آمد در جهان
فرد بود و صد جهانش در نهان

عالم کبری بقدرت سخره کرد
کرد خود را در کهین نقشی نورد

ابلهانش فرد دیدند و ضعیف
کی ضعیف است آنکه با شه شد حریف

ابلهان گفتند مردی بیش نیست
وای آن کو عاقبت اندیش نیست

عاقبت دیدن بود از کاهلی
دور بودن هر نفس از جاهلی

بشنو اکنون قصهٔ صالح روان
بگذر از صورت طلب معنی آن

زانکه صورت بین نه بیند عاقبت
عاقبت بینی بیابی عافیت

ناقهٔ صالح بصورت بد شتر
پی بریدندش ز جهل آن قوم مر

حقیر دیدن خصمان صالح ناقه را چون حق تعالی خواهد لشکری را هلاک گرداند در نظر ایشان خصمان را حقیر نماید و یقللکم فی اعینهم لیقضی الله امرا کان مفعولا

از برای آب جو خصمش شدند
آب کور و نان شهور ایشان بدند

ناقة الله آب خورد از جوی میغ
آب حق را داشتند از حق دریغ

ناقهٔ صالح چو جسم صالحان
شد کمینی در هلاک طالحان

تا بر آن امت ز حکم مرگ و درد
ناقة الله و سقیاها چه کرد

شحنهٔ قهر خدا زیشان بجست
خونبهای اشتری شهری درست

روح صالح بر مثال اشتری است
نفس بکره مرد را چون پی بریست

روح همچون صالح و تن ناقه است
روح اندر وصل و تن در فاقه است

روح صالح قابل آفات نیست
زخم بر ناقه بود بر ذات نیست

روح صالح قابل آزار نیست
نور یزدان سغبهٔ کفار نیست

حق از آن پیوست با جسمی نهان
تا بش آزارند و بینند امتحان

بیخبر کازار این آزار اوست
آب این خم متصل با آب جوست

زان تعلق کرد با جسمش اله
تا که گردد جمله عالم را پناه

کس نیابد بر دل ایشان ظفر
بر صدف آید ضرر نی بر گهر

ناقهٔ جسم ولی را بنده باش
تا شوی با روح صالح خواجه تاش

گفت صالح چونکه کردید این حسد | بعد سه روز از خدا نقمت رسد
بعد سه روز دگر از جان ستان | آفتی آید که دارد سه نشان
رنگ روی جمله تان گردد دگر | رنگ آب مختلف اندر نظر
روز اول روی تان چون زعفران | در دوم رو سرخ همچون ارغوان
در سوم گردد همه روها سیاه | بعد از آن اندر رسد قهر اله
گر نشان خواهید از من زین وعید | کرهٔ ناقه بسوی که دوید
گر توانیدش گرفتن چاره هست | ورنه خود مرغ امید از دام جست
چون شنیدند این از و جمله بتگ | در پی اشتر دویدندی چو سگ
کس نتانست اندر آن کره رسید | رفت و در کهسارها شد ناپدید
همچو روح پاک کو از ننگ تن | میگریزد جانب رب المنن
گفت دیدید این قضا مبرم شدست | صورت امید را گردن زدست
کرهٔ ناقه چه باشد خاطرش | که بجا آرید ز احسان و برش
گر بجا آید دلش رستید از آن | ورنه نومیدید و ساعد را گزان
چون شنیدند این وعید منکدر | چشم بنهادند آن را منتظر
روز اول روی خود دیدند زرد | میزدند از ناامیدی آه سرد
سرخ شد روی همه روز دوم | نوبت امید و توبه گشت گم
شد سیه روز سوم روی همه | حکم صالح راست شد بی ملحمه
چون همه در ناامیدی سر زدند | همچو اشتر در دو زانو آمدند
در نبی آورد جبریل امین | شرح این زانو زدن را جاثمین
زانو آن دم زن که تعلیمت کنند | وز چنین زانو زدن بیمت کنند
منتظر گشتند زخم قهر را | قهر آمد نیست کرد آن شهر را
صالح از خلوت بسوی شهر رفت | شهر دید اندر میان دود و تفت
ناله از اجزای ایشان می شنید | نوحه پیدا نوحه گویان ناپدید
گریه چون از حد گذشت و های های | گریه های جانفزا و دلربای
ز استخوانهاشان شنید او ناله ها | اشک خون از جان شان چون ژاله ها
صالح این بشنید و گریه ساز کرد | نوحه بر نوحه گران آغاز کرد
گفت ای قومی بباطل زیسته | وز شما من پیش حق بگریسته
حق بگفته صبر کن بر جورشان | پندشان ده بس نماند از دورشان
من بگفته پند شد بند از جفا | شیر پند از مهر جوشد وز صفا
بسکه کردید از جفا بر جای من | شیر پند افسرده در رگهای من
حق مرا گفته ترا لطفی دهم | بر سر آن زخمها مرهم نهم
صاف کرده حق دلم را چون سما | روفته از خاطرم جور شما
در نصیحت من شده بار دگر | گفته امثال و سخنها چون شکر
شیر تازه از شکر انگیخته | شیر و شهدی با سخن آمیخته
در شما چون زهر گشته آن سخن | زانکه زهرستان بدید از بیخ و بن
چون شوم غمگین که غم شد سرنگون | غم شما بودید ای قوم حرون
هیچکس بر مرگ غم نوحه کند | در هلاک دشمنان مو بر کند
رو بخود کرد و بگفت ای نوحه گر | نوحه ات را می نیرزند این نفر
کژ مخوان ای راست خواننده مبین | کیف آسی خلف قوم کافرین
باز اندر چشم دل او گریه یافت | رحمت بی علتی بر وی بتافت
قطره می بارید و حیران گشته بود | قطرهٔ بی علت از دریای جود
عقل او میگفت کین گریه ز چیست | بر چنان افسوسیان شاید گریست
بر چه میگریی بگو بر فعل شان | بر سپاه کینه و بر نعل شان
بر دل تاریک پر زنگار شان | بر زبان زهر همچون مار شان
بر دم و دندان سگسارانه شان | بر دهان و چشم کژدم خانه شان
بر ستیز و تسخر و افسوس شان | شکر کن چون کرد حق محبوس شان
دست شان کژ پای شان کژ چشم کژ | مهر شان کژ صلح شان کژ خشم کژ
از پی تقلید و از آیات نقل | پا نهاده بر سر این پیر عقل
پیر خر نی جمله گشته پیر خر | از زبان و چشم و گوش همدگر

---

۱۲ اندگان در هلاکت گشتند بزانو در از خانه هاشان یعنی صبح کردند

اشاره به آیه ... فاصبحوا ... جاثمین

از بهشت آورد یزدان بندگان
تا نمایدشان سقر پروردگان

اهل نار و خلد را بین همدکان
در میانشان برزخ لا یبغیان

تفسیر آیهٔ کریمه مرج البحرین یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان

اهل نار و اهل نور آمیخته
در میانشان کوه قاف انگیخته

اهل نار و نور با هم در میان
در میانشان بحر ژرف بیکران

همچو در کان خاک و زر کرد اختلاط
در میانشان صد بیابان و رباط

همچنانکه عقد در در و شبه
مختلط چون میهمان یکشبه

صالح و طالح بصورت مشتبه
دیده بگشا بو که گردی منتبه

بحر را نیمیش شیرین چون شکر
طعم شیرین رنگ روشن چون قمر

نیم دیگر تلخ همچون زهر مار
طعم تلخ و رنگ مظلم قیروار

هر دو بر هم میزنند از تحت و اوج
بر مثال آب دریا موج موج

صورت بر هم زدن از چشم تنگ
اختلاط جانها در صلح و جنگ

موجهای صلح بر هم میزنند
کینه‌ها از سینه‌ها بر می‌کنند

موجهای جنگ بر شکل دگر
مهرها را می‌کند زیر و زبر

مهر تلخان را بشیرین می‌کشد
زانکه اصل مهرها باشد رشد

قهر شیرین را بتلخی می‌برد
تلخ با شیرین کجا اندر خورد

تلخ و شیرین زین نظر ناید پدید
از دریچهٔ عاقبت تانند دید

چشم آخربین تواند دید راست
چشم آخربین غرورست و خطاست

ای بسا شیرین که چون شکر بود
لیک زهر اندر شکر مضمر بود

آنکه زیرکتر بود بشناسدش
چونکه دید از دورش اندر کشمکش

وان دگر بشناسدش چون بو کند
وان دگر چون لب بدندان زند

وان دگر در پیش رو بویی بود
وان دگر چون دست بنهد گردد

پس لبش ردش کند پیش از گلو
گرچه نعره می‌زند شیطان کلو

وان دگر در در گلو پیدا کند
وان دگر را در بدن رسوا کند

وان دگر را در حدث سوزش دهد
دمبدم زخم جگردوزش دهد

وان دگر را بعد ایام و شهور
وان دگر را بعد مرگ اندر قبور

در دهندش مهلت اندر قعر گور
لابد آن پیدا شود یوم النشور

هر نبات و شکری را در جهان
مهلتی پیداست از دور زمان

سالها باید که تا از آفتاب
لعل یابد رنگ و رخشانی و تاب

پنج سال و هفت باید تا درخت
یابد از میوه رسانی فر بخت

باز تره در دو ماه اندر رسد
باز تا سالی گل احمر رسد

بهر این فرمود حق عز و جل
سورة الانعام در ذکر اجل

این شنیدی مو بمویت گوش باد
آب حیوانست خوردی نوش باد

آب حیوان خوان مخوان این را سخن
جان نو بین در تن حرف کهن

نکتهٔ دیگر تو بشنو ای رفیق
همچو جان او سخت پیدا و دقیق

در مقامی هست این هم زهر مار
از تصاریف خدائی خوشگوار

در مقامی زهر و در جائی دوا
در مقامی کفر و در جائی روا

در مقامی خار و در جائی چو گل
در مقامی سرکه در جائی چو مل

در مقامی خوف و در جائی رجا
در مقامی منع و در جائی عطا

در مقامی فقر و در جای غنا
در مقامی قهر و در جائی رضا

در مقامی جور و در جائی وفا
در مقامی بخل و در جائی سخا

در مقامی درد و در جائی صفا
در مقامی خاک و جائی کیمیا

در مقام عیب و در جائی هنر
در مقامی سنگ و در جائی گهر

در مقامی حنظل و جائی شکر
در مقامی خشکی و جای مطر

در مقامی ظلم و جائی محض عدل
در مقامی جهل و جائی عین عقل

گرچه اینجا او گزند جان بود
چون بدانجا در رسد درمان بود

آب در غوره ترش باشد ولیک
چون بانگوری رسد شیرین و نیک

باز در خم این شود تلخ و حرام
در مقام سرکه گی نعم الادام

اینچنین باشد تفاوت در امور
مرد کامل این شناسد در ظهور

گر ولی زهری خورد نوشی شود
ور خورد طالب سیه‌هوشی شود

در بیان آنکه آنچه ولی کامل کند مریدان را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب را زیان ندارد و مریض را زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده را زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راه ست و نارسیده داخل ولیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک و ما تاخر نشده

رب هب لی از سلیمان آمده ست
که مده غیر مرا این ملک و دست

تو مکن با غیر من این لطف و جود
این حسد را ماند اما آن نبود

نکتهٔ لاینبغی می‌خوان بجان
سر من بعدی ز بخل آن مدان

بلکه اندر ملک دید او صد خطر
مو بمو ملک جهان بد بیم سر

بیم سر با بیم سر با بیم دین
امتحانی نیست ما را مثل این

پس سلیمان همتی باید که او
بگذرد با صد هزاران ننگ و بو

با چنان قوت که او را بود هم
موج آن ملکش فرو می‌بست دم

خوان تو القینا علی کرسیه
چون بماند از ملک تخت خود تهی

چون بر و بنشست زین اندوه گرد
بر همه شاهان عالم رحم کرد

شد شفیع و گفت این ملک و لوا
با کمالی ده که دادی مر مرا

هر گدا ابدهی و بخششی از کرم
او سلیمان ست و آنکس هم منم

نبود او بعدی ولی باشد معی
خود معی چه بود منم بی مدعی

شرح این فرض ست گفتن لیک من
باز میگردم بقصه مرد و زن

ماجرای مرد و زن را مخلصی
باز میجوید درون مخلصی

مخلص ماجرای عرب و جفت او در فقر و شکایت

ماجرای مرد و زن افتاد نقل
این مثال نفس خود میدان و عقل

این زن و مردی که نفس ست و خرد
نیک بایسته ست بهر نیک و بد

وین دو پا بسته درین خاکی سرا
روز و شب در جنگ و اندر ماجرا

زن همی خواهد حویج خانقاه
یعنی آب روی و نان و خوان و جاه

نفس ما همچون زن بی چاره گری
گاه خاکی گاه جوید سروری

عقل خود زین فکرها آگاه نیست
در دماغش جز غم الله نیست

گرچه سر قصه این دانه ست و دام
صورت قصه شنو اکنون تمام

گر بیان معنوی کامل شدی
خلق عالم عاطل و باطل شدی

گر محبت فکرت و معنیستی
صورت صوم و نمازت نیستی

هدیه‌های دوستان با یکدگر
نیست اندر دوستی الا صور

تا گواهی داده باشد هدیه‌ها
بر محبتهای مضمر در خفا

زانکه احسانهای ظاهر شاهد اند
بر محبتهای سر ای ارجمند

شاهدت گه راست باشد گه دروغ
مست گاهی از می و گاهی ز دوغ

دوغ خورده مستیی پیدا کند
های و هوی و سر گرانیها کند

آن مرائی در صلوة و در صیام
می نماید جد و جهدی بس تمام

تا گمان آید که او مست و لاست
چون حقیقت بنگری غی و ریاست

حاصل افعال برونی رهبر ست
تا نشان باشد بر آنچه مضمر ست

راهبر گه حق بود گاهی غلط
گه گزیده باشد و گاهی سقط

یا رب آن تمییز ده ما را بخواست
تا شناسیم این نشان کژ ز راست

حس را تمییز دانی چون شود
آنکه حس ینظر بنور الله بود

در اثر نبود سبب هم مظهر ست
همچو خویشی کز محبت مخبر ست

نبود آنکه نور حقش شد امام
مر اثر را یا سببها را غلام

چونکه نور الله در آید در مشام
مر اثر را هیچکس نبود غلام

تا محبت در درون شعله زند
زفت گردد و از اثر فارغ کند

حاجتش نبود پی اعلام مهر
چون محبت نور خود زد بر سپهر

هست تفصیلات تا گردد تمام
این سخن لیکن بجو تو والسلام

گرچه شد معنی درین صورت پدید
صورت از معنی قریب ست و بعید

در دلالت همچو آبند و درخت
چون بماهیت روی دور اند سخت

دانه بین کز آب و خاک و آفتاب / چون درختی گشت عالی در شباب
ور نهاییت بگرد ای نظر / دور دور انداین همه از یکدگر
ترک ماهیات و خاصیات گو / شرح کن احوال آن دو رزق جو
بازگو از ماجرای مرد و زن / زانکه انجامی ندارد این سخن

دل نهادن مرد عرب بر التماس دلبر خویش و مبالغه نمودن که مراد درین تسلیم حیله و امتحانی نیست

مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف / حکم داری تیغ برکش از غلاف
هرچه گویی مرترا فرمان برم / در بد و نیک آید او را ننگرم
در وجود تو شوم من منعدم / چون محبم حب یعمی و یصم
گفت زن آهنگ برم میکنی / یا بحیلت کشف سرم میکنی
گفت والله عالم السر الخفی / کافرید از خاک آدم را صفی
در سه گز قالب که دادش وانمود / آنچه در الواح و در ارواح بود
بازدادش لوح محفوظ وجود / تا بدانست آنچه در الواح بود
تا ابد هرچه که از پس بود و پیش / درس کرد از علم الاسما خویش
تا ملک بیخود شد از تدریس او / قدس دیگر یافت از تقدیس او
آن کشادشان کز آدم رو نمود / در کشاد آسمانهاشان نبود
در فضای عرصهٔ آن پاک جان / تنگ آمد عرصهٔ هفت آسمان
گفت پیغمبر که حق فرموده است / من نگنجم هیچ در بالا و پست
در زمین و آسمان و عرش نیز / من نگنجم این یقین دان ای عزیز
در دل مومن بگنجم ای عجب / گر مرا جویی دران دلها طلب
گفت فادخل فی عبادی تلتقی / جنة من رؤیتی یا متقی
عرش با آن نور با پهنای خویش / چون بدید او را برفت از جای خویش
خود بزرگی عرش باشد بس مدید / لیک صورت کیست چون معنی رسید
هر ملک میگفت ما را پیش ازین / الفتی می بود بر روی زمین
تخم خدمت در زمین می کاشتیم / زین تعلق ما عجب میداشتیم
کاین تعلق چیست با این خاکمان / چون سرشت ما بدست از آسمان
الف این انوار با ظلمات چیست / چون تواند نور با ظلمات زیست
آدما این الف از بوی تو بود / زانکه جسمت را زمین پود بود
جسم خاکت را ازینجا بافتند / نور پاکت را درینجا تافتند
اینکه جان ما ز نورت یافت ست / پیش پیش از خاک آن بر تافت ست
در زمین بودیم و غافل از زمین / غافل از گنجی که در وی بد دفین
چون سفر فرمود ما را زان مقام / تلخ شد ما را ازین تحویل کام
تا که حجتها همی گفتیم ما / که بجای ما که آید ای خدا
نور این تسبیح و این تهلیل را / میفروشی بهر قال و قیل را
حلم حق گسترده بهر ما بساط / که بگوییم از طریق انبساط
هرچه آید بر زبانتان بی حذر / همچو طفلان یگانه با پدر
ما همی دانیم خود را از شما / لیک میخواهیم آواز شما
زانکه این دمها چه گر نالایق است / رحمت من بر غضب هم سابق است
از پی اظهار این سبق ملک / ور تو بنهم داعیهٔ اشکال و شک
تا بگویی و نگیرم بر تو من / منکر حلمم نیارد دم زدن
صد پدر صد مادر اندر حلم ما / هر نفس زاید در افتد در فنا
حلم ایشان کف بحر حلم ماست / کف رود و آید ولی دریا بجاست
خود چه گوییم پیش آن در این صدف / نیست الا کف کف کف کف
حق این کف حق آن دریای صاف / کامتحانی نیست این گفت و نه لاف
از سر مهر و فراست و خضوع / حق آن کس که بدو دارم رجوع
گر بهشت امتحانست این هوس / امتحان را امتحان کن یک نفس
سر مپوشان تا پدید آید سرم / امرکن تا هرچه بروی قادرم
دل مپوشان تا پدید آید دلم / تا قبول آرم هر آنچه قابلم
چون کنم در دست من چه چاره است / در نگر تا جان من چه کاره است

[illegible]

گفت زن یک آفتابی تافتست
نایب رحمن خلیفهٔ کردگار
دوستی مقبلان چون کیمیاست
گفت من شه را پذیرا چون شوم
همچو مجنونی که بشنید از یکی
لیتنی کنت طبیبًا حاذقًا
شب بر ان راگر نظر و آلت بدی
زانکه آلت دعوی ست و هستی ست
پس گواهی بایدم بر مفلسی
کاین گواهی که ز گفت و رنگ بد

گواهی برون — خواه

گفت زن صدق آن بود کز بود خویش
آب باران ست ما را در سبو
این سبوی آب ابردار و رو
گر خزانه اش پر متاع فاخرست
ای خداوند این خم و کوزه مرا
تا شود زین کوزه منفذ سوی بحر
بی نهایت گردد آبش بعد ازان
ریش او پر باد کاین هدیه کراست
درمیان شهر چون دریاروان
اینچنین حسها و ادراکات ما
مرد گفت ای زن سبو را سر ببند
در نمد در دوز تو این کوزه را
زانکه ایشان زابهای تلخ و شور
ای که اندر چشمهٔ شورست جات

تعیین کردن زن طریق طلب روزی شوی خود را و قبول او

شهر بغدادست از وی نوبهار
چون نظرشان کیمیائی خود کجاست
بی بهانه سوی او من چون روم
که مرض آمد به لیلی اندکی
کنت امشی نحو لیلی شائقًا
روزشان جولان و خوش حالت بدی
کار در بی آلتی و پستی ست
تا شهم رحمی کند در مفلسی
نزد آن قاضی القضاة آن حجج شد
صدق می باید گواه حال او

گر بپیوندی بدان شه شه شوی
چشم احمد بر ابوبکری زده
نسبتی باید مرا یا حیلتی
گفت آوه بی بهانه چون روم
قل تعالوا گفت حق ما را بدان
گفت چون شاه کرم میدان رود
گفت کی بی آلتی سودا کنم
تو گواهی غیر گفت و گو و رنگ
پس گواهی اندرون میبایدم
تا بتابد نور او بی قال او

هدیه بردن آن اعرابی سبوی آب باران از میان بادیه سوی بغداد نزد خلیفه و پنداشت که آنجا قحط آبست

هدیه ساز و پیش شاهنشاه شو
اینچنین آبش نباشد نادرست
در پذیرا از فضل الله اشتری
تا بگیرد کوزهٔ من خوی بحر
پر شود از کوزه ام تا صد جهان
لائق چون ما شهی اینست راست
پر ز کشتیها و شست ماهیان
قطره باشد دران بحر صفا

گو که ما را غیر ازین اسباب نیست
چیست آن کوزه تن محصور ما
کوزهٔ با پنج لوله پنج حس
تا چو هدیه پیش سلطانش بری
لولها بر بند و پر دارش ز خم
زن نمیدانست کانجا بر گذر
رو بر سلطان و کار و بار بین
بازجوی و باز بین و باز یاب

در نمد دوختن زن سبوی آب را و مهر بر وی نهادن از اعتقاد

تا گشاید شه بهدیه روزه را
دائما پر علت اند و نیم کور
تو چه دانی شط جیحون و فرات

کاینچنین اندر همه آفاق نیست
مرغ کاب شور باشد مسکنش
ای تو نارسته ازین فانی رباط

عالمی زو روشنائی یافتست
سوی هر ادبار تا کی میروی
او ز یک تصدیق صدیقی شده
هیچ پیشه راست شد بی آلتی
در بمانم از عبادت چون شوم
تا بود شرم اشکنی ما را نشان
عین هر بی آلتی آلت شود
تا نه من بی آلتی پیدا کنم
دائما تا رحم آرد شاه شنگ
نی گواهی از برون سی بایدم

تو ز وش — برخیزند

پاک برخیزی تو با مجهود خویش
ملکت و سرمایه و اسباب تو
در مفازه هیچ به زین آب نیست
اندران آب ای خواهش شور ما
پاک دار این آب را از هر نجس
پاک بیند باشدش شه مشتری
گفت غضوا عن هوا ابصارکم
هست جاری حلهٔ همچون شکر
حسن تجری تحتها الانهار بین
از که از من عنده ام الکتاب
بین که این هدیه ست ما را سود مند
جز رحیق و مایهٔ اذواق نیست
او چه داند جای آب روشنش
تو چه دانی صحو و سکر و انبساط

ور بدانی نقلت از آب وجد / پیش تو این نامها چون ابجد
ابجد و هوز چه فاش است و پدید / بر همه طفلان و معنی بس بعید
پس سبو برداشت آن مرد عرب / در سفر شد میکشیدش روز و شب
بر سبو لرزان بد از آفات دهر / میکشیدش از بیابان تا بشهر
زان مصلّی باز کرده از نیاز / رب سلّم ورد کرده در نماز
که نگهدار آب ما را از خسان / یا رب این گوهر بدان دریا رسان
گرچه شویم آگه است و پرفن است / لیک گوهر را هزاران دشمن است
خود چه باشد گوهر آب کوثر است / قطرهٔ زان آب کاصل گوهر است
از دعاهای زن و زاری او / وز غم مرد و گرانباری او
سالم از دزدان و از آسیب سنگ / برد تا دار الخلافه بی درنگ
دید درگاهی پر از انعامها / اهل حاجت گسترید دامها
دمبدم هر سوی صاحب حاجتی / یافته زان در عطا و خلعتی
بهر گبر و مومن و زیبا و زشت / همچو خورشید و مطر بل چون بهشت
دید قومی در نظر آراسته / قوم دیگر منتظر برخاسته
خاص و عامه از سلیمان تا بمور / زنده گشته چون جهان از نفخ صور
اهل صورت زان جواهر یافته / اهل معنی بحر نا دریافته
آنکه بی همت چه با همت شده / وانکه با همت چه با نعمت شده
بانگ می آید که ای طالب بیا / جود محتاج گدایان چون گدا
جود محتاج است و خواهد طالبی / همچنانکه توبه خواهد تائبی

وصلای جود ... واعمره رازق ... ۱۲

۲ واما السائل فلا تنهر در سورهٔ والضحی است اشاره بآیه واقع

در بیان آنکه چنانکه گدا عاشق کریم است کریم هم عاشق گدا است اگر گدا را صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم را صبر بود گدا بر در او آید اما صبر کمال گدا و نقصان کریم است

جود میجوید گدایان و ضعاف / همچو خوبان کآینه جویند صاف
روی خوبان ز آینه زیبا شود / روی احسان از گدا پیدا شود
چون گدا آئینهٔ جود است هان / دم بود بر روی آئینه زیان
پس ازین فرمود حق در والضحی / بانگ کم زن ای محمد بر گدا
آن یکی جودش گدا آرد پدید / وین دگر بخشد گدایان را مزید
پس گدایان آینهٔ جود حق اند / وانکه با حق اند جود مطلق اند
وانکه جز این دو ست او خود مرده است / او برین در نیست نقش پرده است
لیک درویشی که او تشنهٔ خداست / هست دائم از خدا ایش کار راست
لیک درویشی که تشنهٔ غیر شد / او فقیر و ابله و بی خیر شد
نقش درویش است او نی اهل جان / نقش سگ را تو مینداز استخوان
فقر لقمه دارد او نی فقر حق / پیش نقش مردهٔ کم نه طبق

فرق میان آنکه درویش است بخدا و تشنهٔ خداست و آنکه درویش است از خدا و تشنه است بغیر

ماهی خاکی بود درویش نان / شکل ماهی لیک از دریا رمان
مرغ خانه است او نه سیمرغ هوا / لوت نوشد او ننوشد از خدا
گر تو هم میکند او عشق ذات / ذات نبود وهم اسما و صفات
عاشق تصویر و وهم خویشتن / کی بود از عاشقان ذو المنن
شرح میخواهد بیان این سخن / لیک می ترسم ز افهام کهن
بر سماع راست هر کس چیر نیست / طعمهٔ هر مرغکی انجیر نیست
نقش ماهی را چه دریا و چه خاک / رنگ هندو را چه صابون و چه زاک
نقش ماهی کی بود درویش آب / آن زبی آبی نمیگردد خراب
عاشق حق است او بهر نوال / نیست جانش عاشق حسن و جمال
وهم مخلوق است و مولود آمده است / حق نزائیده است او لم یولد است
عاشق آن وهم اگر صادق بود / آن مجازش تا حقیقت می برد
فهمهای کهنهٔ کوته نظر / صد خیال بد در آرد در فکر
خاصه مرغ مردهٔ پوسیده را / پر خیال اعمی بی دیده را
نقش اگر غمگین نگاری بر ورق / او ندارد از غم و شادی سبق

صورتش غمگین و او فارغ از آن
صورتش خندان و او زان بی‌نشان

وین غم و شادی که اندر دل خفیست
پیش آن شادی و غم جز نقش نیست

صورت خندان نقش از بهر تست
تا از آن صورت شود معنی درست

صورت غمگین نقش از بهر ماست
تا که ما را یاد آید راه راست

نقشهائی کاندرین حمامهاست
از برون جامه کن چون جامهاست

تا برونی جامه‌ها بینی و بس
جامه بیرون کن درآ ای هم‌نفس

زانکه با جامه درانسو راه نیست
تن ز جان و جان ز تن آگاه نیست

باز میگردم سوی قصه عرب
از بیان سر راز بوالعجب

پیش آمدن نقیبان و دربانان خلیفه از بهر اکرام اعرابی و پذیرفتن هدیهٔ او را

آن عرابی از بیابان بعید
بر در دار الخلافه چون رسید

پس نقیبان پیش اعرابی شدند
بس گلاب لطف بر رویش زدند

حاجت او فهمشان شد بی مقال
کار ایشان بد عطا پیش از سؤال

پس بدو گفتند یا وجه العرب
از کجائی چونی از رنج و تعب

گفت وجهم گر مرا وجهی دهید
بی وجوهم چون پس پشتم نهید

ایکه در روتان نشان مهتریست
فرتان خوشتر ز زر جعفریست

ایکه یک دیدارتان دیدارها
ای نثار دیدتان دینارها

ای همه ینظر بنور الله شده
از بر حق بهر بخشش آمده

تا زنید آن کیمیاهای نظر
بر سر مسهای اشخاص بشر

من غریبم از بیابان آمدم
بر امید لطف سلطان آمدم

بوی لطف او بیابانها گرفت
ذره‌های ریگ هم جانها گرفت

تا بدینجا بهر دینار آمدم
چون رسیدم مست دیدار آمدم

بهر نان شخصی سوی نانوا دوید
داد جان چون حسن نانوا را بدید

بهر فرجه شد یکی تا گلستان
فرجهٔ او شد جمال باغبان

همچو اعرابی که آب از چه کشید
آب حیوان از رخ یوسف چشید

رفت موسی کآتشی آرد بدست
آتشی دید او که از آتش برست

جست عیسی تا رهد از دشمنان
بردش آن جستن بچارم آسمان

دام آدم دانهٔ گندم شده
تا وجودش خوشهٔ مردم شده

باز آمد سوی دام از بهر خور
ساعد شه یابد و اقبال و فر

طفل شد مکتب پی کسب هنر
بر امید مرغ یا لطف پدر

پس ز مکتب آن یکی صدری شده
ماهیانه داده و بدری شده

آمده عباس حرب از بهر کین
بهر قمع احمد و استیز دین

گشت دین را تا قیامت پشت و رو
در خلافت او و فرزندان او

آمده عمر بقصد مصطفی
تیغ بر کف بسته صد میثاقها

گشته اندر شرع امیر المؤمنین
پیشوا و مقتدای اهل دین

آن علف‌کش سوی ویرانها شده
بیخبر بر گنج ناگه پا زده

تشنه آمد سوی جوی آبخور
دید اندر جوی خود شمس و قمر

من برین در طالب چیز آمدم
صدر گشتم چون بدهلیز آمدم

آب آوردم بتحفه بهر نان
بوی نانم برد تا صدر جهان

نان برون راند آدمی را از بهشت
نان مرا اندر بهشتی در سرشت

رستم از آب و ز نان همچون ملک
بیغرض گردم درین دور فلک

بیغرض نبود بگردش در جهان
غیر جسم و غیر جان عاشقان

در بیان آنکه عاشق دنیا بر مثال عاشق دیوار است که برو آفتاب تافته و جهد نکرد تا فهم کند که این تاب از دیوار نیست از آفتاب ست از آسمان چهارم لاجرم کلی دل بر دیوار نهاد و چون پرتو آفتاب با آفتاب

عاشقان کل نه این عشاق جزو
ماند از کل آنکه شد مشتاق جزو

چونکه جزوی عاشق جزوی شود
زود معشوقش بکل خود رود

ریش گاو و بندهٔ غیر آمد او
غرقه شد کف در ضعیفی در زد او

نیست حاکم تا کند تیمار او
کار خواجه خود کند یا کار او

فازن بالحر ای پی این شد مثل / فاسرق الدره بدین شد منتقل

پیوست او محروم ماند و حیل بینهم و بین ما یشتهون

بنده سوی خواجه شد او ماند زار / بوی گل شد سوی گل او ماند خار
همچو آن ابله که تاب آفتاب / دید بر دیوار و حیران شد شتاب
عاشق دیوار شد کاین با ضیاست / بیخبر کان عکس خورشید سماست
چون باصل خویش پیوست آن ضیا / دید دیوار سیه مانده بجا
او بمانده دور از مطلوب خویش / سعی ضائع رنج باطل پای ریش
همچو صیادی که گیرد سایهٔ / سایه کی گردد ورا سرمایهٔ
سایهٔ مرغی گرفته مرد سخت / مرغ حیران گشته بر شاخ درخت
کاین مدمغ بر که میخندد عجب / اینت باطل اینت پوسیده سبب
ور تو گوئی جزو پیوسته کل است / خار میخور خار مقرون گل است
جز دیگر نیست پیوسته بکل / ورنه خود باطل بدی بعث رسل
چون رسولان از پی پیوستن اند / پس چه پیوندندشان چون یکتن اند
این سخن پایان ندارد ای غلام / زانکه جبری سخت دارد این کلام
شرح کن حال عرب ای با نظام / روز بیگه شد حکایت کن تمام

سپردن عرب هدیه خود را بغلامان خلیفه و شرح آن

با نقیبان حال خود را آن عرب / چون بگفت و وقت هنگام طلب
آن سبوی آب را در پیش داشت / تخم خدمت را در آن حضرت بکاشت
گفت این هدیه بر سلطان برید / سائل شه را ز حاجت واخرید
آب شیرین و سبوی سبز نو / ز آب بارانی که جمع آمد بجو
خنده می آمد نقیبان را از آن / لیک پذرفتند آن را همچو جان
زانکه لطف شاه خوب باخبر / کرده بود اندر همه ارکان اثر
خوی شاهان در رعیت جا کند / چرخ اخضر خاک را خضرا کند
شه چو حوضی دان حشم چون لولها / آب در لوله رود از کولها
چونکه آب جمله از حوضی است پاک / هر یکی آبی دهد خوش ذوقناک
ور در آن حوض آب شوره است و پلید / هر یکی لوله همان آرد پدید
زانکه پیوست است هر لوله بحوض / خوض کن در معنی این حرف خوض
لطف شاهنشاه جان بیوطن / چون اثر کرده است اندر کل تن
لطف عقل خوش نهاد خوش نسب / چون همه تن را درآرد در ادب
عشق شنگ بیقرار و بی سکون / چون درآرد کل تن را در جنون
لطف آب بحر کو چون کوثر است / سنگریزه اش جمله در و گوهر است
هر هنر کاستا بدان معروف شد / جان شاگردش بدان موصوف شد
پیش استاد اصولی هم اصول / خواند آن شاگرد چست با حصول
پیش استاد فقیه آن فقه خوان / فقه خواند نی اصول نی بیان
پیش استادی که او نحوی بود / جان شاگردش از او نحوی شود
باز استادی که آن محو ره است / جان شاگردش از آن محو شه است
زین همه انواع دانش روز مرگ / دانش فقر است ساز راه و برگ

ماجرای مرد نحوی در کشتی با کشتیبان و جواب دادن او

آن یکی نحوی بکشتی در نشست / رو بکشتیبان نمود آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا / گفت نیم عمر تو شد بر فنا
دل شکسته گشت کشتیبان ز تاب / لیک آن دم گشت خاموش از جواب
باد کشتی را بگردابی فگند / گفت کشتیبان بدان نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگو / گفت نی از من تو سباحی مجو
گفت کلی عمرت ای نحوی فناست / زانکه کشتی غرق در گردابهاست
محو می باید نه نحو اینجا بدان / گر تو محوی بی خطر در آب ران
آب دریا مرده را بر سر نهد / ور بود زنده ز دریا کی رهد
چون بمردی تو ز اوصاف بشر / بحر اسرارت نهد بر فرق سر
ای که خلقان را تو خر میخواندهٔ / این زمان چون خر برین یخ ماندهٔ
گر تو علامهٔ زمانی در جهان / نک فنای این جهان بین وین زمان
مرد نحوی را از آن در دوختیم / تا شما را نحو محو آموختیم

نسخه آب از لوله رود در گولها نسخه شاگردان

فقه فقه و نحو نحو و صرف صرف
در کم آمد یابی ای یار شگرف
آن سبوی آب دانشهای ماست
وان خلیفه دجلهٔ علم خداست

ما سبوها پر بدجله می بریم
گرنه خر دانیم ما خود را خریم
آن عرب باری بدان معذور بود
کو ز دجله غافل و بس دور بود

گر ز دجله با خبر بودی چو ما
او نبردی آن سبو را جا بجا
بلکه از دجله اگر واقف بدی
آن سبو را بر سر سنگی زدی

آن سبوی تنگ ناموس و ننگ
شد حجاب بحر زان او را بنگ

چون خلیفه دید و احوالش شنید
آن سبو را پر ز زر کرد و مزید

قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا فرمودن باکمال بی نیازی ازان هدیه

داد بخششها و خلعتهای خاص
آن عرب را کرد از فاقه خلاص
پس نقیبی را بفرمود آن قباد
آن جهان بخشش وان بحر داد

کاین سبو پر زر بدست او دهید
چونکه واگردد سوی دجلش برید
از ره خشک آمدست و آن سفر
از ره دجلش بود نزدیکتر

چون بکشتی در نشیند رنج راه
خود فراموشش شود آن جایگاه
همچنان کردند و دادندش سبو
پر ز زر و بردند تا دجله دو تو

چون بکشتی درنشست و دجله دید
سجده میکرد از حیا و می خمید
کای عجب لطف این شه وهاب را
وین عجب تر کو ستد آن آب را

چون بدیر رفت از من آن دریای جود
آن چنان جنبش دخل را زود زد
کل عالم را سبو دان ای پسر
پر شده از لطف و خوبی تا بسر

قطرهٔ از دجله خوبی او ست
کان نمیگنجد ز پری زیر پوست
گنج مخفی بد ز پری چاک کرد
خاک را تابان تر از افلاک کرد

گنج مخفی بد ز پری جوش کرد
خاک را سلطان اطلس پوش کرد
ور بدیدی قطرهٔ از دجله خدا
آن سبو را در فنا کردی فنا

وانکه دیدیش همیشه بیخود بد
بیخودانه در سبو سنگی زدند
ای ز غیرت بر سبو سنگی زده
وان سبو ز اشکست کاملتر شده

خم شکسته آب ازان ناریخته
صد درستی زین شکست انگیخته
جزو جزوم خم برقص ست و بحال
عقل جزوی را نموده این محال

نی سبو پیدا درین حالت نه آب
خوش ببین والله اعلم بالصواب
چون در معنی زنی بازت کنند
پر فکرت زن که شهبازت کنند

پر ز کثرت شد گل آلوده گران
زانکه گل خواری ترا گل شد چو نان
نان گل ست و گوشت کمتر خور ازین
تا نمانی همچو گل اندر زمین

خاک می خوردیم عمری در غذا
خاک ما را خورد آخر در جزا
چون گرسنه میشوی سگ میشوی
تند و بیوند و بدرگ میشوی

چون شدی تو سیر مرداری شوی
بیخود و بیحس چو دیواری شوی
پس دمی مردار و دیگر دم سگی
چون کنی در راه شیران خوش تگی

آلت اشکار خود جز سگ مدان
کمترک انداز سگ را استخوان
زانکه سگ چون سیر شد سرکش شود
کی سوی صید و شکاری خوش دود

آن عرب را بینوائی می کشید
تا بدان درگاه وان دولت رسید
در حکایت گفته ایم احسان شاه
درحق آن بینوائی بی پناه

هرچه گوید مرد عاشق بوی عشق
از دهانش می جهد در کوی عشق
گر بگوید فقر، فقر آید همه
بوی فقر آید ازان خوش دمدمه

ور بگوید کفر آید بوی دین
آید از گفت شکش بوی یقین
ور بگوید کژ نماید راستی
ای کژی که راستت آراستی

گفت کژ گر بجز صافی خاسته است
اصل صاف آن فرع را آراسته
آن کژش را صافی و محقوق دان
همچو دشنام لب معشوق دان

گشت این دشنام نامطلوب او
خوش ز بهر عارض محبوب او
از شکر گر شکل نانی می پزی
طعم قند آید نه نان چون می خوری

گر بت زرین بیابد مؤمنی
کی هلد او را پی سجده کنی
بلکه گیرد اندر آتش افگند
صورت عارتیش را بر کند

تا نماز بر مذهب نقش وشن / چونکه صورت مانع است و راهزن
ذات زرش داد ربانیت ست / نقش بت بر نقد زر عاریت ست

بهر کیکی تو گلیمی را مسوز / وز صداع هر مگس مگذار روز
بت پرستی گر بمانی در صور / صورتش بگذار و در معنی نگر

مرد حجی همرهی حاجی طلب / خواه هندو خواه ترک و یا عرب
منگر اندر نقش و اندر رنگ او / بنگر اندر عزم و در آهنگ او

گر سیاه است و هم آهنگ توست / تو سفیدش خوان که همرنگ توست
در سپید است و ر آهنگ نیست / زو ببر کز دل مراو را رنگ نیست

این حکایت گفته شد زیر و زبر / همچو فکر عاشقان بی پا و سر
سر ندارد کز ازل بودست پیش / پا ندارد با ابد بودست خویش

بلکه چون آبست هر قطره از آن / هم سرست و پا و هم بی هر دوان
حاش لله این حکایت نیست هین / نقد حال ما و تست این خوش ببین

پیش هر صوفی که او بافر بود / هرچه آن ماضی ست لا یذکر بود
چون بود فکرش همه مشغول حال / ناید اندر ذهن او فکر مآل

هم عرب ما هم سبو ما هم ملک / جمله ما یوفک عنه من افک
عقل را شو دان و زن این نفس و طبع / این دو ظلمانی و منکر عقل و شمع

بشنو اکنون اصل انکار از چه خواست / زانکه کل را گونه گونه جزوهاست
جزو و کل نی جزوها نسبت بکل / نی چو بوی گل که باشد جزو گل

لطف سبزه جزو لطف گل بود / بانگ قمری جزو آن بلبل بود
گر شوم مشغول اشکال و جواب / تشنگان را کی توانم داد آب

در تو اشکالی بگلی و حرج / صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
احتما کن احتما ز اندیشه ها / زانکه شیر انند در این بیشه ها

احتما ها بر دواها سرور است / زانکه خاریدن فزونی گر است
احتما اصل دوا آمد یقین / احتما کن قوت جان را ببین

احتما ها مر دواها را سر است / هضم دارد علت نو دیگر است
قابل این گفتها شو گوش دار / تا که از زر سازمت من گوشوار

گوشواره چه که کان زر شوی / تا بماه و تا ثریا بر شوی
اول اشنو که خلق مختلف / مختلف جانند از یا تا الف

در حروف مختلف شور و شکی ست / گرچه از یکرو ز سر تا پا یکی ست
از یکی رو ضد و یکرو متحد / از یکی رو هزل و از یکرو جد

پس قیامت روز عرض اکبر است / عرض او خواهد که با زیب و فر است
هر که چون هندوی بد سودائی است / روز عرضش نوبت رسوائی است

چون ندارد روی همچون آفتاب / او نخواهد جز شب همچون نقاب
برگ یک گل چون ندارد خار او / شد بهاران دشمن اسرار او

وانکه سر تا پا گل است و سوسن است / پس بهار او را دو چشم روشن است
خار بی معنی خزان خواهد خزان / تا زند پهلوی خود با گلستان

تا بپوشد حسن آن و ننگ این / تا نه بینی ننگ آن و رنگ این
پس خزان او را بهار است و حیات / یک نماید سنگ و یاقوت و زکات

باغبان هم داند آن را در خزان / لیک دیده یک از دیده جهان
خود جهان آن یک کس است و آن ابله است / هر ستاره بر فلک جزو مه است

خود جهان آن یک کس است و باقیان / جمله اتباع و طفیل اند ای فلان
او جهان کامل است و مفرد است / نسخه کل وجود او را بد است

پس همی گویند هر نقش و نگار / مژده مژده نک همی آید بهار
تا بود تابان شگفته چون زره / کی کنند آن میوه ها پیدا گره

چون شگوفه ریخت میوه سر کند / چونکه تن بشکست جان سر بر کند
میوه معنی و شگوفه صورتش / آن شگوفه مژده میوه نعمتش

چون شگوفه ریخت میوه شد پدید / چونکه آن کم شد شد این اندر مزید
تا که نان نشکست قوت کی دهد / نا شکسته خوشه کی می دهد

نسخه لیک بیند باغبان هم در خزان

تا هلیله نشکند با ادویه / کی شود خود صحت افزا ادویه

دیده آن یک به ز دیده صد جهان

ای ضیاء الحق حسام الدین بگیر
یکدو کاغذ برفزا در وصف پیر

گرچه جسمت نازکست و بس نزار
برنمی آید جهان بی تو کمال

گرچه جسم نازکت را زور نیست
لیک بی خورشید ما را نور نیست

گرچه مصباح و زجاجه گشته‌ای
لیک سرخیل دل و سررشته‌ای

چون سر رشته بدست و کام تست
درهای عقد دل ز انعام تست

برنویس احوال پیر راه‌دان
پیر را بگزین و عین راه دان

پیر تابستان و خلقان تیرماه
خلق مانند شب‌اند و پیر ماه

کرده‌ام بخت جوان را نام پیر
کو ز حق پیرست نز ایام پیر

او چنان پیرست کش آغاز نیست
با چنان در یتیم انباز نیست

خود قوی‌تر می‌شود خمر کهن
خاصه آن خمری که باشد من لدن

پیر را بگزین که بی پیر این سفر
هست بس پر آفت و خوف و خطر

آن رهی که بارها تو رفته‌ای
بی قلاوز اندر آن آشفته‌ای

پس رهی را که نرفتستی تو هیچ
هین مرو تنها ز رهبر سر مپیچ

هر که او بی مرشدی در راه شد
او ز غولان گمره و در چاه شد

گر نباشد سایهٔ پیر ای فضول
پس ترا سرگشته دارد بانگ غول

غولت از ره افکند اندر گزند
از تو داهی‌تر درین ره بس بدند

از نبی بشنو ضلال رهروان
که چسان کرد آن بلیس بدروان

صد هزاران ساله ره از راه دور
بردشان و کردشان ادبار عور

استخوانهاشان ببین و موی شان
عبرتی گیر و مران خر سوی شان

گردن خر گیر و سوی راه کش
سوی رهبانان و رهدانان خوش

هین مهل خر را و دست از وی مدار
زانکه عشق اوست سوی سبزه‌زار

گر یکی دم تو بغفلت واهلیش
او رود فرسنگها سوی حشیش

دشمن راهست خر مست علف
ای بسا خربنده را کرده تلف

گر ندانی ره هر آنچه خر بخواست
عکس آن کن که هست آن راه راست

شاوروهن پس آنگه خالفوا
ان من لم یعصهن تالف

با هوا و آرزو کم باش دوست
چون یضلک عن سبیل الله اوست

این هوا را نشکند اندر جهان
هیچ چیزی همچو سایهٔ همرهان

وصیت کردن رسول خدا صلعم مر علی را که چون هر کسی بنوع طاعتی تقرب بحق جوید تو تقرب جوی بصحبت عاقل و بندهٔ خاص تا از ایشان همه مستقدم باشی قال النبی صلعم اذا تقرب الناس الی خالقهم بانواع البر فتقرب الی الله بالعقل والسر تسبقهم بالدرجات والزلفی عند الناس وعند الله

گفت پیغمبر علی را کای علی
شیر حقی پهلوانی پر دلی

لیک بر شیری مکن هم اعتمید
اندر آ در سایهٔ نخل امید

هر کسی گر طاعتی پیش آورند
بهر قرب حضرت بیچون و چند

تو تقرب جو بعقل و سر خویش
نی چو ایشان بر کمال و بر خویش

تو در آ در سایهٔ آن عاقلی
کش نتاند برد از ره ناقلی

پس تقرب جو بدو سوی اله
سر مپیچ از طاعت او هیچگاه

زانکه او هر خار را گلشن کند
دیدهٔ هر کور را روشن کند

ظل او اندر زمین چون کوه قاف
روح او سیمرغ بس عالی طواف

دست گیرد بندهٔ خاص اله
طالبان را می‌برد تا پیشگاه

گر بگویم تا قیامت نعت او
هیچ آن را غایت و مقطع مجو

آفتاب روح نی آن فلک
که ز نورش زنده‌اند انس و ملک

در بشر روپوش کشتست آفتاب
فهم کن والله اعلم بالصواب

یا علی از جملهٔ طاعات راه
برگزین تو سایهٔ خاص اله

هر کسی در طاعتی بگریختند
خویشتن را مخلصی انگیختند

تو برو در سایهٔ عاقل گریز
تا رهی زان دشمن پنهان‌ستیز

از همه طاعات اینت لایقست
سبق یابی بر هران کو سابقست

چون گرفتی پیر هین تسلیم شو
همچو موسی زیر حکم خضر رو

صبر کن بر کار خضری بی نفاق
تا نگوید خضر رو هذا فراق

گرچه کشتی بشکند تو دم مزن — گرچه طفلی را کشد تو مو مکن
دست او را حق چو دست خویش خواند — تا یدالله فوق ایدیهم براند
دست حق میراندش زندش کند — زنده چه بود جان پایندش کند
یار باید راه را تنها مرو — از سر خود اندرین صحرا مرو
هر که تنها نادر این ره را برید — هم بعون همت مردان رسید
دست پیر از غائبان کوتاه نیست — دست او جز قبضهٔ الله نیست
غائبان را چون چنین خلعت دهند — حاضران از غائبان لاشک بهند
غائبان را چون نواله میدهند — پیش مهمان تا چه نعمتها نهند
کو کسی که پیش شه بندد کمر — با کسی که هست بیرون سوی در
فرق بسیار است ناید در حساب — آن ز اهل کشف و این ز اهل حجاب
جهد میکن تا رهی یابی درون — ورنه مانی حلقه وار از اندرون
چون گزیدی پیر نازک دل مباش — سست و ریزیده چو آب و گل مباش
نرم گوید سخت گوید خوش بگیر — تا کند بر جمله میرانت امیر
ور بهر زخمی تو پر کینه شوی — پس کجا بی صیقل آئینه شوی

کبودی زدن قزوینی بر شانه گاه و پشیمان شدن بجهت زخم

این حکایت بشنو از صاحب بیان — در طریق و عادت قزوینیان
بر تن و دست و کتفها بیدرنگ — میزنند از صورت شیر و پلنگ
برچنان صورت پیاپی میگزند — از سر صورت کبودیها زنند
سوی دلاکی بشد قزوینیی — که کبودم زن بکن شیرینیی
گفت چه صورت زنم ای پهلوان — گفت بر زن صورت شیر ژیان
طالعم شیر است نقش شیر زن — جهد کن رنگ کبودی سیر زن
گفت بر چه موضع صورت زنم — گفت بر شانه گهم زن آن رقم
تا شود پشتم قوی در رزم و بزم — با چنین شیر ژیان در عزم و حزم
چونکه او سوزن فرو بردن گرفت — درد آن در شانه گه مسکن گرفت
پهلوان در ناله آمد کای سنی — مر مرا کشتی چه صورت میزنی
گفت آخر شیر فرمودی مرا — گفت از چه عضو کردی ابتدا
گفت از دمگاه آغازیده ام — گفت دم بگذار ای دو دیده ام
از دم و دمگاه شیرم دم گرفت — دمگه او دمگهم محکم گرفت
شیر بی دم باش گو ای شیر ساز — که دلم سستی گرفت از زخم گاز
جانب دیگر گرفت آن شخص زخم — بیمحابا بی مواسائی و رحم
بانگ زد او کاین چه اندام است ازو — گفت او گوش ست این ای نیکخو
گفت تا گوشش نباشد ای همام — گوش را بگذار و کوته کن کلام
جانب دیگر خلش آغاز کرد — باز قزوینی فغانی ساز کرد
کاین سوم جانب چه اندام است نیز — گفت اینست اشکم شیر ای عزیز
گفت گو اشکم نباشد شیر را — خود چه اشکم باید این ادبیر را
درد افزون گشت کم زن زخمها — اشکمی چه شیر را بهر خدا
خیره شد دلاک و بس حیران بماند — تا بدیر انگشت بر دندان بماند
بر زمین زد سوزن آن دم اوستاد — گفت در عالم کسی را این فتاد
شیر بی دم و سر و اشکم که دید — اینچنین شیری خدا هم نافرید
هستیت در هست آن هستی نواز — همچو مس در کیمیا اندر گداز
در من و ما سخت کردستی تو دست — هست این جمله خرابی از دو هست
چون نداری طاقت سوزن زدن — از چنین شیر ژیان پس دم مزن
ای برادر صبر کن بر درد نیش — تا رهی از نیش نفس گبر خویش
کان گروهی که رهیدند از وجود — چرخ و مهر و ماه شان آرد سجود
هر که مرد اندر تن او نفس گبر — مر ورا فرمان برد خورشید و ابر
چون دلش آموخت شمع افروختن — آفتاب او را نیارد سوختن
گفت حق در آفتاب منتجم — ذکر تزاور کذا عن کهفهم
خفتگانی کز خدا بد کارشان — میل کردی آفتاب از غارشان
خار جمله لطف چون گل میشود — پیش جزوی کو بکل میشود

[حاشیه:] ۱۱ اشاره به آیهٔ یدالله فوق ایدیهم واقع در سورهٔ فتح است [illegible] ۱۲ [illegible]

[حاشیه:] از طلعت تزاور عن کهفهم ذات الیمین و اذا غربت تقرضهم ذات الشمال یعنی و بینی آفتاب را اگر چون طلوع کند میل کند از غار ایشان بسوی راست و چون غروب کند بگذرد از ایشان بسوی چپ تا آفتاب بر ایشان نتابد ۱۲

باز هستی تنگ‌تر بود از خیال
زان شود در وی قمر همچون هلال

باز هستی جهان حس و رنگ
تنگ‌تر آمد که زندانی است تنگ

علت تنگیست ترکیب و عدد
جانب ترکیب حسها می‌کشد

زانسوی حس عالم توحید دان
گر یکی خواهی بدان جانب بران

امر کن یک فعل بود و نون و کاف
در سخن افتاد و معنی بود صاف

این سخن پایان ندارد باز گرد
تا چه شد احوال گرگ اندر نبرد

ادب کردن شیر گرگ را بجهت بی ادبی او

گرگ را بر کند سر آن سرفراز
تا نماند دو سری و امتیاز

فانتقمنا منهم است ای گرگ پیر
چون نبودی مرده در پیش امیر

بعد از آن رو شیر با روباه کرد
گفت این را بخش کن از بهر خورد

سجده کرد و گفت کاین گاو سمین
چاشت‌خوردت باشد ای شاه امین

واین بز از بهر میانه روز را
یخنیی باشد شه پیروز را

وان دگر خرگوش بهر شام هم
شبچره ای شاه با لطف و کرم

گفت ای روبه تو عدل افروختی
اینچنین قسمت ز که آموختی

از کجا آموختی این ای بزرگ
گفت ای شاه جهان از حال گرگ

گفت چون در عشق ما گشتی گرو
هر سه را بر گیر و بستان و برو

روبها چون جملگی ما را شدی
چونت آزاریم چون تو ما شدی

ما ترا و جمله اشکاران ترا
پای بر گردون هفتم نه برآ

چون گرفتی عبرت از گرگ دنی
پس تو روبه نیستی شیر منی

عاقل آن باشد که عبرت گیرد از
مرگ یاران در بلای محترز

روبه آن دم بر زبان صد شکر راند
که مرا شیر از پس آن گرگ خواند

گر مرا اول بفرمودی که تو
بخش کن این را که بردی جان ازو

پس سپاس او را که ما را در جهان
کرد پیدا از پس پیشینیان

تا شنیدیم آن سیاستهای حق
بر قرون ماضیه اندر سبق

تا که ما از حال آن گرگان پیش
همچو روبه پاس خود داریم بیش

امت مرحومه زین رو خواندمان
آن رسول حق و صادق در بیان

استخوان و پشم گرگان عیان
بنگرید و پند گیرید ای مهان

عاقل از سر بنهد این هستی و باد
چون شنید انجام فرعونان و عاد

ور نه بنهد دیگران از حال او
عبرتی گیرند از اضلال او

ن ۱۵ بنهد

ن ۲۹ تا دل و ایمان سلامت ماندی

تهدید کردن نوح علیه السلام مر قوم را که با من می‌پیچید من روی‌پوشم خدای را پس با خدای می‌پیچید نه با من

گفت نوح اندر نصیحت قوم را
در پذیرید از خدا آخر عطا

گفت نوح ای سرکشان من من نیم
من ز جان مردم بجانان میزیم

چون ز جان مردم بجانان زنده‌ام
نیست مرگم تا ابد پاینده‌ام

چون بمردم از حواسات بشر
حق مرا شد سمع و ادراک و بصر

چونکه من من نیستم این دم ز هوست
پیش این دم هر که دم زد کافر اوست

هست اندر نقش این روباه شیر
سوی این روبه نشاید شد دلیر

گر ز روی صورتش می‌نگروی
غرش شیران ازان می‌نشنوی

گر نبودی نوح را از حق یدی
پس جهانی را چسان بر هم زدی

صد هزاران شیر بود اندر تنی
هر دو عالم را همی دید ار زنی

او برون رفته بد از ما و منی
او چو آتش بود و عالم خرمنی

چونکه خرمن پاس عشر او نداشت
او چنان شعله بر آن خرمن گماشت

هر که او در پیش این شیر نهان
بی ادب چون گرگ بگشاید دهان

همچو گرگ آن شیر بر درانَدش
فانتقمنا منهم بر خواندش

زخم یابد همچو گرگ از دست شیر
پیش شیر ابله بود کو شد دلیر

کاشکی آن زخم بر جسم آمدی
تا بدی کایمان و دل سالم بدی

قوم تم بگسست چون اینجا رسید
چون توانم کردن این سر را پدید

لیک هم رمزی بگویم با شما
بو که دریابید و گردید آشنا

همچو آن روباه کم اشکم کنید
پیش او روباه بازی کم کنید

جمله ما و من به پیش او نهید / ملک ملک اوست ملک او را دهید
چون فقیر آیید اندر راه راست / شیر و صید شیر خود آن شماست
زانکه او پاکست و سبحان وصف اوست / بی نیازست او ز مغز و نغز و پوست
هر شکار و هر کراماتی که هست / از برای بندگان آن شه است
گفت الیس الله بکاف عبده / تا نگردد بنده هر سو حیله جو
هر که او بر حق توکل میکند / او بجای خود تفضل میکند
نیست شه را طمع بهر خلق ساخت / این همه دولت خنک آنکو شناخت
آنکه دولت آفرید و دو سرا / ملک و دولتها چه کار آید ورا
پیش سبحان پس نگهدارید دل / تا نگردید از گمان بد خجل
کو ببیند سر و فکر و جست و جو / همچو اندر شیر خالص تار مو
آنکه او بی نقش و ساده سینه شد / نقشهای غیب را آیینه شد
سر ما را بی گمان موقن شود / زانکه مومن آینه مومن شود
مومنے او مومنے تو بیگمان / در میان هر دو فرق بیکران
چون زند او نقد ما را بر محک / پس یقین را باز داند او ز شک
چون شود جانش محک نقدها / پس ببیند نقد را و قلب را

نشاندن بادشاهان صوفیان را پیش روی خود تا چشمشان روشن شود

پادشاهان را چنین عادت بود / این شنیده باشی ار یادت بود
دست چپشان پهلوانان ایستند / زانکه دل پهلوی چپ باشد ببند
مشرف و اهل قلم بر دست راست / زانکه علم ثبت و خطان دست راست
صوفیان را پیش رو موضع دهند / کاینه جانند و ز آیینه بهند
حاجیان این صف فیانند ای پسر / ساده آزاده و افگنده سر
سینه‌ها صیقل زده از ذکر و فکر / تا پذیرد آینه دل نقش بکر
هر که او از صلب فکرت خوب زاد / آینه در پیش او باید نهاد
عاشق آیینه باشد روی خوب / صیقل جان آمد از تقوی القلوب
هر که دارد روی خوب با نظام / طالب آیینه باشد والسلام
بشنو اکنون یک مثال معنوی / تا تو دیگر قول صورت نشنوی

آمدن آشنائی از سفر بدین حضرت یوسف علیه السلام

آمد از آفاق یاری مهربان / یوسف صدیق را شد میهمان
کاشنا بودند وقت کودکی / بر وساده آشنائی متکی
یاد دادش جور اخوان و حسد / گفت آن زنجیر بود و ما اسد
عار نبود شیر را از سلسله / ما نداریم از قضای حق گله
شیر را بر گردن ار زنجیر بود / بر همه زنجیرسازان میر بود
گفت چون بودی تو در زندان و چاه / گفت همچون در محاق و کاست ماه
در محاق ار ماه نو گردد دو تا / نی در آخر بدر گردد بر سما
گرچه دردانه بهاون کوفتند / نور چشم و دل شد و دفع گزند
گندمی را زیر خاک انداختند / پس ز خاکش خوشه‌ها بر ساختند
بار دیگر کوفتندش ز آسیا / قیمتش افزود و نان شد جانفزا
باز نان را زیر دندان کوفتند / گشت عقل و جان و فهم سودمند
باز آن جان چونکه محو عشق گشت / یعجب الزراع آمد بعد کشت
باز آن جان چون بحق او محو شد / باز ماند از سکر و سوی صحو شد
عالمی را زان صلاح آمد ثمر / قوم دیگر را فلاح منتظر
این سخن پایان ندارد باز گرد / تا که با یوسف چه گفت آن نیکمرد
بعد قصه گفتنش گفت ای فلان / هین چه آوردی تو ما را ارمغان

طلب کردن یوسف علیه السلام ارمغان از آن مرد بعد از مقالات

بر در یاران تهیدست آمدن / هست بی گندم سوی طاحون شدن
حق تعالی خلق را گوید بحشر / ارمغان کو از برای روز حشر
جئتمونا فرادی بی نوا / هم بدان سان که خلقناکم کذا
هین چه آوردید دست آویز را / ارمغان روز رستاخیز را

یا امید بازگشتن تان نبود
وعدهٔ امروز باطل تان نمود

منکری مهمانیش را از خری
پس ز مطبخ خاک و خاکستر خوری

ورنه منکر چنین دوست نهی
بر در آن دوست پا چون می نهی

اندکی صرفه بکن از خواب و خور
ارمغان بهر ملاقاتش ببر

شو قلیل النوم مما یهجعون
باش در اسحار از یستغفرون

اندکی جنبش بکن همچون جنین
تا ببخشندت حواس نور بین

چون بیابی آن حواس ورزمین
پا نهی بالای چرخ هفتمین

وز جهان چون رحم بیرون روی
از زمین در عرصهٔ واسع شوی

آنکه ارض الله واسع گفته اند
عرصهٔ دان کانبیا در رفته اند

دل نگردد تنگ زان عرصه فراخ
نخل تر آنجا نگردد تلخ شاخ

حاملی تو مر حواست اکنون
کند و مانده میشوی و سرنگون

چونکه محمولی نه حامل وقت خواب
ماندگی رفت و شدی بی رنج و تاب

چاشنیی دان تو حال خواب را
پیش محمولی حال اولیا

اولیا اصحاب کهف اند ای عنود
در قیام و در تقلب هم رقود

میکشدشان بی تکلف در فعال
بیخبر ذات الیمین ذات الشمال

چیست آن ذات الیمین فعل حسن
چیست آن ذات الشمال اشغال تن

گر تو بینی شان بشواری درون
نیستشان غم فی دلاهم یحزنون

میرود این هر دو از مردم پدید
بیخبر زین هر دو ایشان در مزید

میرود این هر دو کار از انبیا
بیخبر زین هر دو ایشان چون صدا

گر صدایت بشنواند خیر و شر
ذات او باشد ز هر دو بیخبر

گفتن مهمان یوسف علیه السلام را که ارمغان بهر تو آئینه آورده ام تا چون در آن نگری مرا یاد آوری

گفت یوسف هین بیاور ارمغان
او ز شرم این تقاضا زد فغان

گفت من چند ارمغان جستم ترا
ارمغانی در نظر نامد مرا

حبه را جانب کان چون برم
قطره را سوی عمان چون برم

زیره را من سوی کرمان آورم
گر به پیش تو دل و جان آورم

نیست تخمی کاندرین انبار نیست
غیر حسن تو که او را یار نیست

لائق آن دیدم که من آئینهٔ
پیش تو آرم چو نور سینهٔ

تا ببینی روی خوب خود در آن
ای تو چون خورشید شمع آسمان

آئینه آوردمت ای روشنی
تا چو بینی روی خود یاد منی

آئینه بیرون کشید او از بغل
خوب را آئینه باشد مشتغل

آئینه هستی چه باشد نیستی
نیستی بگزین گر ابله نیستی

هستی اندر نیستی بتوان نمود
مالداران بر فقیر آرند جود

آئینهٔ صافی نان خود گرسنه است
سوخته هم آئینهٔ آتش زنه است

نیستی و نقص هر جایی که خاست
آئینهٔ خوبی جملهٔ هستهاست

بهر آن که نیستی پالودگیست
آنچه آن هستی همه آلودگیست

چونکه جامه چست و دوزیده بود
مظهر فرهنگ درزی کی شود

ناتراشیده همی باید جذوع
تا درودگر اصل سازد یا فروع

خواجهٔ اشکسته بند آنجا رود
که در آنجا پای اشکسته بود

کی شود چون نیست رنجور نزار
آن جمال صنعت طب آشکار

خواری و دونی مسها ای کیا
گر نباشد کی نماید کیمیا

نقصها آئینهٔ وصف کمال
وان حقارت آئینهٔ عز و جلال

زانکه ضد را ضد کند پیدا یقین
زانکه با سرکه پدید است انگبین

هر که نقص خویش را دید و شناخت
اندر استکمال خود دو اسبه تاخت

زان نمی پرد بسوی ذوالجلال
کو گمانی می برد خود را کمال

علتی بدتر ز پندار کمال
نیست اندر جانت ای مغرور ضال

از دل و از دیده ات بس خون رود
تا ز تو این معجبی بیرون شود

علت ابلیس انا خیر بدست
وین مرض در نفس هر مخلوق هست

گرچه خود را بس شکسته بیند او
آب صافی دان و سرگین زیر جو

چون بشورانی در آرد امتحان
آب سرگین رنگ گردد در زمان

در تگ جو هست سرگین ای فتی / گرچه جو صافی نماید مر ترا
هست پیر راه‌دان پر فطن / باغهای نفس کل را جوی کن
جوی خود را کی تواند پاک کرد / نافع از علم خدا شد علم مرد
آب جو سرگین نتاند پاک کرد / جهل نفسش را زوید علم مرد
کی تراشد تیغ دستهٔ خویش را / رو بجراحی سپار این ریش را
بر سر هر ریش جمع آید مگس / تا نه بیند قبح ریش خویش کس
آن مگس اندیشه‌ها و آن مال تو / ریش تو آن ظلمت احوال تو
ور نهد مرهم بران ریش تو پیر / آن زمان ساکن شود درد و نفیر
تا نه پنداری که صحت یافت‌ست / پرتو مرهم در آنجا تافت‌ست
هین ز مرهم سر مکش ای پشت ریش / وان ز پرتو دان مدان از اصل خویش
این سخن پایان ندارد ای جوان / بشنوا کنون قصه در ضمن آن

مرتد شدن کاتب وحی به سبب آنکه پرتو وحی بروی زد آن آیه را پیش از پیغمبر خواند و گفت من محل وحیم

پیش از عثمان یکی نساخ بود / کو بنسخ وحی جدی می نمود
چون نبی از وحی فرمودی سبق / او همان را وانوشتی بر ورق
پرتو آن وحی بروی تافتی / او درون خویش حکمت یافتی
عین آن حکمت بفرمودی رسول / زین قدر گمراه شد آن بوالفضول
کانچه میگوید رسول مستنیر / مر مرا هست آن حقیقت در ضمیر
پرتو اندیشه‌اش زد بر رسول / قهر حق آورد بر جانش نزول
هم ز نساخی برآمد هم ز دین / شد عدوی مصطفی از روی کین
پرتو آن ناگهش بر دل بتافت / در درون خویشتن حرفی نیافت
مصطفی فرمود کای گبر عنود / چون سیه گشتی اگر نور از تو بود
گر تو ینبوع الهی بوده‌ای / اینچنین آب سیه نگشوده‌ای
تا که ناموسش به پیش این و آن / نشکند بربست از توبه دهان
اندرون میسوختش هم زین سبب / توبه کردن می نیارست این عجب
آه میکرد و نبودش آه سود / چون درآمد تیغ و سر را در ربود
کرده حق ناموس را صد من حدید / ای بسا بسته به بند ناپدید
کبر و کفر آنسان ببندد راه را / که نیارد کرد ظاهر آه را
گفت اغلالا فهم به مقمحون / نیست آن اغلال بر ما از برون
خلفهم سدا فاغشیناهم / می نه بیند بند را پیش و پس او
رنگ صحرا دارد آن سدی که خاست / او نمیداند که آن سد قضاست
شاهد تو سد روی شاهدست / مرشد تو سد گفت مرشدست
ای بسا کفار را سودای دین / بندشان ناموس و کبر آن و این
بند پنهان لیک از آهن بتر / بند آهن را کند پاره تبر
بند آهن را توان کردن جدا / بند غیبی را نداند کس دوا
مرد را زنبور اگر نیشی زند / طبع او آن لحظه بر دفعی تند
زخم نیش اما چو از هستی تست / غم قوی باشد نگردد درد سست
شرح این از سینه بیرون میجهد / لیک می ترسم که نومیدی دهد
نی مشو نومید خود را شاد کن / پیش آن فریادرس فریاد کن
کای محب عفو از ما عفو کن / ای طبیب رنج ناسور کهن
عکس حکمت آن شقی را یاوه کرد / خود مبین تا بر نیارد از تو گرد
ای برادر بر تو حکمت جاریه است / آن ز ابدال است و بر تو عاریه است
گرچه در خود خانه نوری یافت‌ست / آن ز همسایهٔ منور یافت‌ست
شکر کن غره مشو بینی مکن / گوش دار و هیچ خودبینی مکن
صد دریغ و درد کان عاریتی / معجبان را دور کرد از امتی
من غلام آنکه او در هر رباط / خویش را واصل نداند بر سماط
بس رباطی که بباید ترک کرد / تا به مسکن در رسد یکروز مرد
گرچه آهن سرخ شد او سرخ نیست / پرتو عاریت آتش زنیست
گر شود پر نور روزن یا سرا / تو مدان روشن مگر خورشید را

در و دیوار گوید روشنم / پرتو غیری ندارم این منم
سبزها گویند ما سبز از خودیم / شاد و خندانیم و بس زیبا خدیم
تن همی نازد بخوبی و جمال / روح پنهان کرده فر و پر و بال
غنچه و نازت می نگنجد در جهان / باش تا که من شوم از تو جهان
تا که چون در گور یارانت کنند / طعمهٔ موران و مارانت کنند
پرتو روح ست نطق و چشم و گوش / پرتو آتش بود در آب جوش
جان جان چون واکشد پا را ز جان / جان چنان گردد که بیجان تن بدان
یوم دین که زلزلت زلزالها / این زمین باشد گواه حالها
فلسفی گوید ز معقولات دون / عقل از دهلیز می ناید برون
نطق آب و نطق خاک و نطق گل / هست محسوس حواس اهل دل
گوید او که پرتو سودای خلق / بس خیالات آورد در رای خلق
فلسفی مر دیو را منکر شود / در همان دم سخرهٔ دیوی بود
هر کرا در دل شک و پیچانی ست / در جهان او فلسفی پنهانی ست
الحذر ای مومنان کو در شماست / در شما بس عالم بی منتهاست
هر که او را برگ این ایمان بود / همچو برگ از بیم او لرزان بود
چون کند جان بازگونه پوستین / چند واویلا بر آید ز اهل دین
پرده ای ستار از ما وا مگیر / باش اندر امتحان ما را مجیر
با زبان حال گوید زر که باش / ای مخنث تا بر آید روز فاش
پنجه زد با آدم از نازی که داشت / گشت رسوا همچو سرگین وقت چاشت

پس بگوید آفتاب ای نارشید / چونکه من غایب شوم آید پدید
فصل تابستان بگوید ای امم / خویش را بینید چون من بگذرم
گویدش ای مزبله تو کیستی / یکدو روز از پرتو من زیستی
گر مدارانت ترا گوری کنند / گش کشانت در تنگ گور افگنند
بینی از گند تو گیرد آن کسی / که به پیش تو همی مردی بسی
آنچنان که پرتو جان بر تن ست / پرتو ابدال بر جان من ست
سر ازان رو می نهم من بر زمین / تا گواه من بود در یوم دین
گو تحدث جهرة اخبارها / در سخن آید زمین و خارها
فلسفی منکر شود در فکر و ظن / گو برو سر را بدان دیوار زن
فلسفی کو منکر حنانه است / از حواس انبیا بیگانه است
بلکه عکس آن فساد و کفر او / این خیال منکری را زد برو
گر ندیدی دیو را خود را ببین / بی جنون نبود کبودی بر جبین
می نماید اعتقاد او گاه گاه / آن رگ فلسف کند رویش سیاه
جمله هفتاد و دو ملت در تو ست / وه که آن روزی بر آرد از تو دست
بر بلیس و دیو زان خندیدهٔ / که تو خود را نیک مردم دیدهٔ
بر دکان هر زر نما خندان شده است / زانکه سنگ امتحان پنهان شده است
قلب پهلو میزند با زر به شب / انتظار روز میدارد ذهب
صد هزاران سال ابلیس لعین / بود ز ابدال و امیر المومنین
پنجه با مردان مزن ای بوالهوس / بر تر از سلطان چه میرانی فرس

دعا کردن بلعم باعور که موسی علیه السلام و قومش را ازین شهر که حصار داده اند بی مراد گردان و مستجاب شدن دعایش

بلعم باعور را خلق جهان / سغبه شد مانند عیسی زمان
سجده ناوردند کس را دون او / صحت رنجور بود افسون او
پنجه زد با موسی از کبر و کمال / آنچنان شد که شنیدستی تو حال
صد هزار ابلیس و بلعم در جهان / همچنین بودست پیدا و نهان
این دو را مشهور گرداند اله / تا که باشند این دو بر باقی گواه
رهزنان را در بیابان چون کشند / یکدو تن را سوی ره ایشان کشند
تا ببینند اهل ده گیرند پند / ذریت ایشان بود شان همچو بند
این دو دزد آویخت بر دار بلند / ورنه اندر شهر بس دزدان بدند
این دو را پرچم بسوی شهر برد / کشتگان قهر را نتوان شمرد

ناز نمینه تو ولی در حد خویش — الله الله پا منه زاندازه بیش
گر زنی بر نازنین تر از خودت — در تگ هفتم زمین زیر آردت
قصهٔ عاد و ثمود از بهر چیست — تا بدانی کانبیا را ناز کیست
این نشان خسف و قذف و صاعقه — شد بیان عز نفس ناطقه
جمله حیوان را پی انسان بکش — جمله انسان را بکش از بهر هش
هش چه باشد عقل کل ای هوشمند — عقل جزوی هش بود اما نژند
جمله حیوانات وحشی ز آدمی — باشد از حیوان انسی در کمی
خون آنها خلق را باشد سبیل — زانکه وحشی اند از عقل جلیل
خون ایشان خلق را باشد روا — زانکه انسان را نیند ایشان سزا
عزت وحشی بدان ساقط شدست — که مر انسان را مخالف آمدست
پس چه عزت باشدت ای نادره — چون شدی تو حمر مستنفره
خر نشاید کشت از بهر صلاح — چون شود وحشی شود خونش مباح
گرچه خر را دانش زاجر نبود — هیچ معذورش نمیدارد ودود
پس چو وحشی شد از آن دم آدمی — کی بود معذور ای یار سمی
لاجرم کفار را خون شد مباح — همچو وحشی پیش نشاب و رماح
جفت و فرزندانشان جمله سبیل — زانکه بی عقل اند و مطرود و ذلیل
باز عقلی کو رمد از عقل عقل — گردد از عقلی بحیوانات نقل
بشنو اکنون در بیان این سخن — قصهٔ از جان نیکو گوش کن

اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش در مهر فتن

همچو هاروت و چو ماروت شهیر — از بطر خوردند زهر آلوده تیر
اعتمادی بودشان بر قدس خویش — چیست بر شیر اعتماد گاومیش
گرچه او با شیر صد چاره کند — شاخ شاخش شیر نر پاره کند
گر شود پر شاخ همچون خارپشت — شیر خواهد گاو را ناچار کشت
باد صرصر کو درختان می کند — با گیاه پست احسان می کند
بر ضعیفی گیاه آن باد تند — رحم کرد ای دل تو از قوت ملند
تیشه را ز انبهی شاخ درخت — کی هراس آید ببرد لخت لخت
لیک بر برگی نکوبد خویش را — جز که بر نیشه نکوبد نیش را
شعله را ز انبهی هیزم چه غم — کی رمد قصاب از انبوهی غنم
پیش معنی چیست صورت بس زبون — چرخ را معنیش میدارد نگون
تو قیاس از چرخ دولابی بگیر — گردشش از کیست از عقل منیر
گردش این قالب همچون سپر — هست از روح مستر ای پسر
گردش این باد از معنی اوست — همچو چرخی کو اسیر آب جوست
جزر و مد و دخل و خرج این نفس — از که باشد جز ز جان ای پر هوس
گاه جیمش میکند گه حا و دال — گاه صلحش میکند گاهی جدال
گه یمینش میبرد گاهی یسار — گه گلستان میکند گاهیش خار
همچنین این آب را یزدان پاک — کرده بد بر فرعون خون سهمناک
همچنین این باد را یزدان ما — کرده بد بر عاد همچون اژدها
باز هم این باد را بر مومنان — کرده بد صلح و مراعات و امان
گفت المعنی هو الله شیخ دین — بحر معنیهاست رب العالمین
جمله اطباق زمین و آسمان — همچو خاشاکی بر آن بحر روان
حمله‌ها و رقص خاشاک اندر آب — هم ز آب آمد بوقت اضطراب
چونکه ساکن خواهدش کرد از مرا — سوی ساحل افگند خاشاک را
چون کشد از ساحلش در موجگاه — آن کند با او که آتش با گیاه
این حدیث آخر ندارد باز ران — جانب هاروت و ماروت ای جوان

بقیهٔ قصهٔ هاروت و ماروت و نکال عقوبت ایشان

چون گناه و فسق خلقان جهان — میشدی روشن بایشان آن زمان
دست خاییدن گرفتندی بخشم — لیک عیب خود ندیدندی بچشم
خویش در آیینه دیدن زشت مرد — رو بگردانید از آن و خشم کرد
خویش بین چون از کسی جرمی بدید — آتشی در وی ز دوزخ شد پدید
حمیت دین خواند او آن کبر را — ننگرد در خویش نفس گبر را

حمیت دین را نشانی دیگرست / که ازان آتش جهانی اخضرست
گفت حقشان گر شما روشنگرید / در سیه کاران مغفل منگرید

شکر گوئید ای سپاه و چاکران / رسته اید از شهوت و از چاکران
گر ازان معنی نهم من بر شما / مر شما را ابیش نپرد هما

عصمتی که مر شما را در تنست / آن ز عکس عصمت و حفظ منست
آن ز من بینید نز خود هین و هین / تا نچرد بر شما دیو لعین

آن چنان کان کاتب وحی رسول / دیده در خود حکمت و نور وصول
خویش را هم لحن مرغان خدا / می شمرد آن بد صفیری حین صدا

لحن مرغان را اگر واصف شوی / بر ضمیر مرغ کی واقف شوی
گر بیاموزی صفیر بلبلی / تو چه دانی کو چه گوید با گلی

ور بدانی باشد آن هم از گمان / باشد آن بر عکس آن ای ناتوان
باشد آن بشک و بی شبه گمان / چون ز لب جنبان گمانهای کران

بعیادت رفتن کر بخانهٔ همسایهٔ بیمار و رنجیدن بیمار

آن کری را گفت افزون مایه / که ترا رنجور شد همسایه
گفت با خود کر که با گوش گران / من نه دریابم ز گفت آن جوان

خاصه رنجور و ضعیف آواز شد / لیک باید رفت آنجا نیست بد
چون به بینم کان لبش جنبان شود / من قیاسی گیرم آن را از خرد

چون بگویم چونی ای محنت کشم / او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شکر چه خوردی ابا / او بگوید شربتی یا آش با

من بگویم صح نوشت باد آن / از طبیبان پیش تو گوید فلان
من بگویم بس مبارک پاست او / چونکه او آید شود کارت نکو

پای او را آزموده ستیم ما / هر کجا شد می شود حاجت روا
این جوابات قیاسی است کرد / عکس آن واقع شد ای آزاده مرد

گوئیا رنجور را خاطر ز کر / اندکی رنجیده بود ای پرهنر
کر در آمد پیش رنجور و نشست / بر سر او خوش همی مالید دست

گفت چونی گفت مردم گفت شکر / شد ازان رنجور پر آزار و نکر
کاین چه شکرست این عدو ما بدست / کر قیاسی کرد آن کژ آمدست

بعد ازان گفتش چه خوردی گفت زهر / گفت نوشت باد افزون گشت قهر
بعد ازان گفت از طبیبان کیست او / کو همی آید بچاره پیش تو

گفت عزرائیل می آید برو / گفت پایش بس مبارک شاد شو
این زمان از نزد او آیم برت / گفتم او را تا که گردد غمخورت

کر برون آمد بگفتا و شادمان / شکر که کردم مراعات این زمان
خود گمانش از کری معکوس بود / این زیان محض پنداشت سود

روبره میگفت با خود از عما / شکر که کردم عیادت جار را
گفت رنجور این عدوی جان ماست / ماند استیم کو کان خجاست

خاطر رنجور گویا آن صد سقط / تا که پیغامش کند از هر نمط
چون کسی که خورده باشد آش بد / ـے بشوراند دلش تا قی کند

کظم غیظ است آن رانی کمن / تا بیابی در جزا شیرین سخن
چون نبودش صبر می پیچید او / کاین سگ زن روسپی ناچیز کو

تا بریزم بر وی انچه گفته بود / کان زمان شیر ضمیرم خفته بود
چون عیادت بهر دل آرامیست / این عیادت نیست دشمن کامی است

تا به بیند دشمن خود را نزار / تا بگیرد خاطر زشتش قرار
بس کسان نیسان عبادتها کنند / تا بر ضوان و ثواب آن زنند

خود حقیقت معصیت باشد خفی / بس کدر کان را تو پنداری صفی
همچو آن کر کو همی پنداشتست / که نکوئی کرد و آن خود بد بدست

او نشسته خوش که خدمت کرده ام / حق همسایه بجا آورده ام
بهر خود او آتشی افروختست / در دل رنجور و خود را سوختست

فاتقوا النار التی او قدتموا / انکم فی المعصیة ازددتموا
گفت پیغمبر به یک صاحب ریا / صلّ انّک لم تصلّ یا فتا

از برای چارهٔ این خوفها / آمد اندر هر نمازی اهدنا
کین نمازم را میامیز ای خدا / با نماز ضالین و اهل ریا

از قیاسی که بکرد آن گرگزین / صحبت ده ساله باطل شد بدین
خاصه ای خواجه قیاس حس دون / اندران وحیی که شد از حد برون

خواجه پنداری که طاعت میکند / بیخبر از معصیت جان میکند
این قیاس خویش را او ترک کن / گز قیاس تو شود رشتی کهن

گوش حس تو بحرف ار درخورست / دان که گوش غیب گیر تو کرست

نسخه پندارد   نسخه ابلیس بود   نسخه قیاست نو شود رشتی کهن

اول آنکس کاین قیاسکها نمود / پیش انوار خدا ابلیس بود
گفت نار از خاک بیشک بهترست / من ز نار و او ز خاک اکدرست

در بیان آنکه اول کسی که در مقابل نص صریح قیاس آورد ابلیس علیه اللعنة بود

پس قیاس فرع بر اصلش کنیم / او ز ظلمت ما ز نور روشنیم
گفت حق نی بلکه لا انساب شد / زهد و تقوی فضل را محراب شد

این نه میراث جهان فانیست / که بانسابش بیابی جانیست
بلکه این میراثهای انبیاست / وارث این جانهای اتقیاست

پور آن بوجهل شد مومن عیان / پور آن نوح نبی از گمرهان
زادهٔ خاکی منور شد چو ماه / زادهٔ آتش توئی ای روسیاه

این قیاسات و تحری روز ابر / یا بشب مر قبله را کردست حبر
لیک با خورشید و کعبه پیش رو / این قیاس و این تحری را مجو

کعبه نادیده مکن رو زو متاب / از قیاس الله اعلم بالصواب
چون صفیری بشنوی از مرغ حق / ظاهرش را یاد گیری چون سبق

وانگهی از خود قیاساتی کنی / مر خیال محض را ذاتی کنی
اصطلاحاتیست مر ابدال را / که نباشد زان خبر غفال را

منطق الطیری بصوت آموختی / صد قیاس و صد هوس افروختی
همچو آن رنجور دلها از تو خست / تو به پندار اصابت گشته مست

کاتب آن وحی زان آواز مرغ / برده ظنی کو بود انباز مرغ
مرغ پری زد مر او را کور کرد / نک فرو بردش بقعر مرگ و درد

هین بعکسی یا بظنی هم شما / در میفتید از مقامات سما
گرچه هاروتید و ماروت و فزون / از همه بر بام نحن الصافون

بر بدیهای بدان رحمت کنید / بر منی و خویشبینی کم تنید
هین مبادا غیرت آید از کمین / سرنگون افتید در قعر زمین

هر دو گفتند ای خدا فرمان تراست / بی امان تو امانی خود کجاست
این همی گفتند و دلشان می طپید / بد کجا آید ز ما نعم العبید

خار خار دو فرشته هم نهشت / تا که تخم خویشبینی را نکشت
پس همی گفتند کای ارکانیان / بیخبر از پاکی روحانیان

ما برین گردون تتقها می تنیم / بر زمین آییم و شادروان نهیم
هر دوشان گفتند ما را باک نیست / که سرشت ما ز آب و خاک نیست

عدل ورزیم و عبادت آوریم / باز هر شب سوی گردون بر پریم
تا شویم اعجوبهٔ دور زمان / تا نهیم اندر زمین امن و امان

این قیاس حال گردون بر زمین / راست ناید فرق دارد در کمین

نسخه ۲۰ مستی از میخانه چون   نسخه ۱۹ داشت از جاهلان

بشنو الفاظ حکیم پردهٔ / سر همانجا نه که باده خورده‌ای

در بیان آنکه حال خود و مستی خود پنهان باید داشت از جاهلان

چونکه از میخانه مستی ضال شد / تسخر و بازیچهٔ اطفال شد
می فتد او سو بسو در هر رهی / در گل و می خندش هر ابلهی

او چنین و کودکان اندر پیش / بیخبر از مستی و ذوق میش
خلق اطفال اند جز مست خدا / نیست بالغ جز رهیده از هوا

گفت دنیا لهو و لعبست و شما / کودکید و راست فرماید خدا
از لعب بیرون نرفتی کودکی / بی زکات روح کی باشی زکی

چون جماع طفل دان این شهوتی ‌‌ که همی رانند اینجا ای فتی
این جماع طفل چه بود بازیی ‌‌ با جماع رستمی و غازیی
جنگ خلقان همچو جنگ کودکان ‌‌ جمله بی معنی و بی مغز و مهان
جمله با شمشیر چوبین جنگشان ‌‌ جمله در لاینبغی آهنگشان
جمله شان گشته سواره بر نیی ‌‌ کاین براق ماست یا دلدل پیی
حامل اند و خود ز جهل افراشته ‌‌ راکب و محمول ره پنداشته
باش تا روزی که محمولان حق ‌‌ اسپ تازان بگذرند از نه طبق
یعرج الروح الیه والملک ‌‌ من عروج الروح یهتز الفلک
همچو طفلان جمله تان دامن سوار ‌‌ گوشه دامن گرفته اسپ وار
از حق ان الظن لا یغنی رسید ‌‌ مرکب ظن بر فلکها کی دوید
اغلب الظنین فی ترجیح ذا ‌‌ لا تمار الشمس فی توضیحها
آفتاب حق چو گردد مستوی ‌‌ در قیامت بر رشید و بر غوی
آنگهی بینند مرکبهای خویش ‌‌ مرکبی سازیده اند از پای خویش
وهم و حس و فکر و ادراک شما ‌‌ همچو نی دان مرکب کودک هلا
علمهای اهل دل حمالشان ‌‌ علمهای اهل تن احمالشان
علم چون بر دل زند یاری شود ‌‌ علم چون بر تن زند باری شود
گفت ایزد یحمل اسفاره ‌‌ بار باشد علم کان نبود ز هو
علم کان نبود ز هو بی واسطه ‌‌ آن نپاید همچو رنگ ماشطه
لیک چون این بار را نیکو کشی ‌‌ بار برگیرند و بخشندت خوشی
هین مکش بهر هوا این بار علم ‌‌ تا ببینی در درون انبار علم
تا که بر رهوار علم آیی سوار ‌‌ آنگهان افتد ترا از دوش بار
از هواها کی رهی بی جام هو ‌‌ ای ز هو قانع شده با نام هو
از صفت وز نام چه زاید خیال ‌‌ وان خیالش هست دلال وصال
دیده دلال بی مدلول هیچ ‌‌ تا نباشد جاده نبود غول هیچ
هیچ نامی بی حقیقت دیده ‌‌ یا ز گاف و لام گل گل چیده
اسم خواندی رو مسمی را بجو ‌‌ مه به بالا دان نه اندر آب جو
گر ز نام و حرف خواهی بگذری ‌‌ پاک کن خود را ز خود هان یکسری
همچو آهن ز آهنی بیرنگ شو ‌‌ در ریاضت آینه بی زنگ شو
خویش را صافی کن از اوصاف خود ‌‌ تا ببینی ذات پاک صاف خود
بینی اندر دل علوم انبیا ‌‌ بی کتاب و بی معید و اوستا
گفت پیغمبر که هست از امتم ‌‌ که بود هم گوهر و هم همتم
هر مرا زان نور بیند جانشان ‌‌ که من ایشان را همی بینم عیان
بی صحیحین و احادیث و روات ‌‌ بلکه اندر مشرب آب حیات
سر امسینا لکردیا بدان ‌‌ راز اصبحنا عرابیا بخوان
سر امسینا و اصبحنا ترا ‌‌ میرساند جانب راه خدا
در مثالی خواهی از علم نهان ‌‌ قصه گو از رومیان و چینیان

قصهٔ همسری کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی

چینیان گفتند ما نقاش تر ‌‌ رومیان گفتند ما را کر و فر
گفت سلطان امتحان خواهم درین ‌‌ گر شما خود کیست در دعوی مبین
چینیان گفتند ما خدمت کنیم ‌‌ رومیان گفتند در حکمت منیم
اهل چین و روم در بحث آمدند ‌‌ رومیان در علم واقف تر بدند
چینیان گفتند یک خانه بما ‌‌ خاص بسپارید و یک آن شما
بود دو خانه مقابل در بدر ‌‌ زان یکی چینی ستد رومی دگر
چینیان صد رنگ از شه خواستند ‌‌ پس خزانه باز کرد آن ارجمند
هر صباحی از خزینه رنگها ‌‌ چینیان را راتبه بود از عطا
رومیان گفتند نی نقش و نه رنگ ‌‌ در خور آید کار را جز دفع زنگ
در فرو بستند و صیقل میزدند ‌‌ همچو گردون ساده و صافی شدند
از دو صد رنگی به بیرنگی رهیست ‌‌ رنگ چون ابرست و بیرنگی مهیست
هرچه اندر ابر ضو بینی و تاب ‌‌ آن ز اختر دان و ماه و آفتاب

چینیان چون از عمل فارغ شدند
از پی شادی دهلها می‌زدند
شه درآمد دید آنجا نقشها
می‌ربود آن عقل را و فهم را

بعد ازان آمد بسوی رومیان
پرده را برداشت رومی از میان
عکس آن تصویر و آن کردارها
زد برین صافی شده دیوارها

هرچه آنجا بود اینجا به نمود
دیده را از دیده خانه می‌ربود
رومیان آن صوفیان اند ای پسر
بی ز تکرار و کتاب و بی هنر

لیک صیقل کرده‌اند آن سینه‌ها
پاک ز آز و حرص و بخل و کینه‌ها
آن صفای آئنه وصف دلست
صورت بی منتها را قابلست

صورت بیصورت بیحد غیب
ز آئنه دل تافت بر موسی ز جیب
گرچه این صورت نگنجد در فلک
نی بعرش و فرش و دریا و سمک

زانکه محدودست و معدودست آن
آئنه دل را نباشد حد بدان
عقل اینجا ساکت آید یا مضل
زانکه دل با اوست یا خود اوست دل

عکس هر نقشی نتابد تا ابد
جز ز دل هم با عدد هم بی عدد
تا ابد نو نو صور کآید برو
می‌نماید بی حجابی اندرو

اهل صیقل رسته‌اند از بو و رنگ
هر دمی بینند خوبی بی درنگ
نقش و قشر علم را بگذاشتند
رایت عین الیقین افراشتند

رفت فکر و روشنائی یافتند
نحر و بحر آشنائی یافتند
مرگ کز وی جمله اندر وحشت‌اند
می‌کنند آن قوم بر وی ریشخند

کس نیابد بر دل ایشان ظفر
چون صدف گشتند ایشان گهر
گرچه نحو و فقه را بگذاشتند
لیک محو و فقر را برداشتند

تا نقوش هشت جنت تافتست
لوح دلشان را پذیرا یافتست
برتر اند از عرش و کرسی و خلا
ساکنان مقعد صدق خدا

صدنشان دارند و محو مطلق‌اند
چه نشان بل عین دیدار حق‌اند

پرسیدن پیغمبر صلی الله علیه وسلم مر زید را که امروز چونی و چگونه برخاستی از خواب و جواب او که اصبحت مومنا حقا

گفت پیغمبر صباحی زید را
کیف اصبحت ای رفیق باصفا

گفت عبداً مؤمنا باز اوش گفت
کو نشان از باغ ایمان گر شکفت

گفت تشنه بوده‌ام من روزها
شب نخفتستم ز عشق و سوزها
تا ز روز و شب جدا گشتم چنان
که ز اسپر بگذرد نوک سنان

که از آن سو جمله ملت یکیست
صد هزاران سال و یک ساعت یکیست
هست ازل را و ابد را اتحاد
عقل را ره نیست آن سو ز افتقاد

گفت ازین ره کو ره‌آوردی بیار
در خور فهم و عقول این دیار
گفت خلقان چون ببینند آسمان
من ببینم عرش را با عرشیان

هشت جنت هفت دوزخ پیش من
هست پیدا همچو بت پیش شمن
یک بیک وا می‌شناسم خلق را
همچو گندم من ز جو در آسیا

که بهشتی کیست و بیگانه کیست
پیش من پیدا چو مار و ماهیست
این زمان پیدا شده بر این گروه
یوم تبیض و تسود وجوه

پیش ازین هرچند جان پرعیب بود
در رحم بود و ز خلقان غیب بود
الشقی من شقی فی بطن ام
من سمات الله یعرف حالهم

تن چو مادر طفل جان را حامله
مرگ درد زادنست و زلزله
جمله جانهای گذشته منتظر
تا چگونه زاید این جان بطر

زنگیان گویند خود از ماست او
رومیان گویند بس زیباست او
چون برآید در جهان جان وجود
پس نماند اختلاف بیض و سود

گر بود زنگی برندش زنگیان
روم را رومی برد هم از میان
تا نزاد او مشکلات عالمست
آنکه نازاده شناسد او کمست

او مگر ینظر بنور الله بود
کاندرون پوست او را ره بود
اصل آب نطفه اسپیدست و خوش
لیک عکس جان رومی و حبش

میدهد رنگ احسن التقویم را
تا باسفل میبرد این نیم را
یوم تبیض و تسود وجوه
ترک و هندو شهره گردد زان گروه

فاش گردد که تو کاهی یا که کوه
هندوئی یا ترک پیش هر گروه

در رحم پیدا نگردد هند و ترک
چونکه زاید بیندش زار و سترگ

این سخن پایان ندارد باز ران
تا نمانیم از قطار کاروان

جواب گفتن زید رسول خدا صلی الله علیه وسلم را که احوال خلق بر من پوشیده نیست و همه را می شناسم

جمله را چون روز رستاخیز من
فاش می بینم عیان از مرد و زن

هین بگویم یا فرو بندم نفس
لب گزیدش مصطفی یعنی که بس

یا رسول الله بگویم سر حشر
در جهان پیدا کنم امروز نشر

هل مرا تا پرده ها را بر درم
تا چو خورشیدی بتابد گوهرم

تا کسوف آید ز من خورشید را
تا نمایم نخل را و بید را

وانمایم روز رستاخیز را
نقد را و نقد قلب آمیز را

دستها ببریده اصحاب شمال
وانمایم رنگ کفر و رنگ آل

واگشایم هفت سوراخ نفاق
در ضیای ماه بی خسف و محاق

وانمایم من پلاس اشقیا
بشنوانم طبل و کوس انبیا

دوزخ و جنات و برزخ در میان
پیش چشم کافران آرم عیان

وانمایم حوض کوثر را بجوش
کاب بر روشان زند بانگش بگوش

وانکه تشنه گرد کوثر میدوند
یک بیک را نام گویم که اند

وان کسانکه تشنه بر گردش دوان
گشته اند این دم نمایم من عیان

می بساید دوششان بر دوش من
نعره هاشان میرسد در گوش من

اهل جنت پیش چشمم ز اختیار
در کشیده یکدگر را در کنار

دست یکدیگر زیارت میکنند
وز لبان هم بوسه غارت میکنند

کر شد این گوشم ز بانگ آه آه
وز حنین و نعره و احسرتاه

این اشارتهاست گویم از نغول
لیک می ترسم ز آزار رسول

همچنین میگفت سرمست و خراب
داد پیغمبر گریبانش بتاب

گفت هین درکش که اسپت گرم شد
عکس حق لا یستحیی زد شرم شد

آینه تو جست بیرون از غلاف
آینه و میزان کجا گوید خلاف

آینه و میزان کجا بندد نفس
بهر آزار و حیای هیچکس

آینه و میزان محکهای سنی
گر دو صد سالش تو خدمتها کنی

کز برای من بپوشان راستی
بل فزون بنما و منما کاستی

اوت گوید ریش و سبلت بر مخند
آینه و میزان و آنگه ریو و بند

چون خدا ما را برای آن فراخت
که بما بتوان حقیقت اشناخت

این نباشد ما چه ارزیم ای جوان
کی شویم آیین روی نیکوان

لیک درکش در بغل آیینه را
گر تجلی کرد سینا سینه را

گفت آخر هیچ گنجد در بغل
آفتاب حق و خورشید ازل

هم دغل را هم بغل را بر درد
نی جنون ماند به پیشش نی خرد

گفت یک اصبع چو بر چشمی نهی
بینی از خورشید عالم را تهی

یک سر انگشت پرده ماه شد
وین نشان ساتری اید شد

تا بپوشاند جهان را نقطهٔ
مهر گردد منکسف از سقطهٔ

لب ببند و غور دریائی نگر
بحر را حق کرد محکوم بشر

همچو چشمه زنجبیل و سلسبیل
هست در حکم بهشتی جلیل

چار جوی جنت اندر حکم ماست
این نه زور ما ز فرمان خداست

هر کجا خواهیم داریمش روان
همچو سحر اندر مراد ساحران

همچو این دو چشمه چشم روان
هست در حکم دل و فرمان جان

گر بخواهد رفت سوی زهر مار
ور بخواهد رفت سوی اعتبار

گر بخواهد سوی محسوسات شد
ور بخواهد سوی ملبوسات شد

گر بخواهد سوی کلیات راند
ور بخواهد رفت جزئیات ماند

همچنین هر پنج حس چون نایزه
بر مراد امر دل شد جایزه

هر طرف که دل اشارت کردشان
میرود هر پنج حس دامن کشان

دست و پا در امر دل شد مبتلا
همچو اندر دست موسی آن عصا

ماهتاب منخسف شد مگویند ۱۲ ج

نـ ۲۶ اندر ملا

دل بخواهد پا درآید زو برقص / یا گریزد سوی افزونی و نقص
دل بخواهد دست آید در حساب / با اصابع تا نویسد او کتاب
دست در دست نهانی مانده است / او درون تن را برون بنشانده است
گر بخواهد بر عدو مارے شود / ور بخواهد بر ولی یاری شود
گر بخواهد کفچه در خورد نے / ور بخواهد همچو گرزه دشمنے
دل چه میگوید بدیشان ای عجب / طرفه وصلت طرفه پنهانی سبب
دل مگر مهر سلیمان یافته است / که مهار پنج حس برتافته است
پنج حسے از برون میسور او / پنج حسے از درون مامور او
ده حس است و هفت اندام دگر / آنچه اندر گفت ناید می‌شمر
چون سلیمانی دلا در مهتری / بر پری و دیو زن انگشتری
گر درین ملکت بری باشی ز ریو / خاتم از دست تو نستاند سه دیو
بعد ازان عالم بگیرد اسم تو / دو جهان محکوم تو چون جسم تو
ور ز دستت دیو خاتم را ببرد / پادشاهی فوت شد بختت بمرد
بعد ازان یا حسرتا شد للعباد / بر شما محتوم تا یوم التناد
ور تو دیو خویشتن را منکری / از ترازو و آئنه کی جان بری
این سخن پایان ندارد چون کنم / بعد ازین بر قصهٔ لقمان تنم

متهم کردن غلامان و خواجه تاشان لقمان را که او خورده است میوه هاے خوب خورده را

بود لقمان پیش خواجه خویشتن / در میان بندگانش خوار تن
میفرستاد او غلامان را بباغ / تا که میوه آیدش بهر فراغ
بود لقمان در غلامان چون طفیل / پر معانی تیره صورت همچو لیل
آن غلامان میوه های جمع را / خوش بخوردند از نهیب طمع را
خواجه را گفتند لقمان خورد آن / خواجه بر لقمان ترش گشت و گران
چون تفحص کرد لقمان آن سبب / در عتاب خواجه اش بگشاد لب
گفت لقمان سیدا پیش خدا / بندهٔ خائن نباشد مرتجی
امتحان را کار فرما ای کیا / شربت گرم آب ده بهر بلا
امتحان کن جمله ما را ای کریم / سیرمان در ده تو از آب حمیم
بعد ازان ما را بصحرای کلان / تو سواره با پیاده بر دوان
انگهان بنگر تو بدکردار را / صنعهای کاشف اسرار را
گشت ساقی خواجه از آب حمیم / مر غلامان را و خوردند آن ز بیم
بعد ازان میراندشان در دشتها / می دویدندی میان کشتها
قی درافتادند ایشان از عنا / آب می آورد زیشان میوه‌ها
چونکه لقمان را درآمد قی ز ناف / می برآمد از درونش آب صاف
حکمت لقمان چو تاند این نمود / پس چه باشد حکمت رب الوجود
یوم تبلی السرائر کلها / بان منکم کامن لا یشتهی
چون سقوا ماء حمیما قطعت / جملة الاستار مما افضحت
نار ازان آمد عذاب کافران / که حجر را نار باشد امتحان
این دل چون سنگ را تا چند چند / پند گفتیم و نمی پذرفت پند
ریش بد را دارو بد یافت رگ / مر سر خر را سزد دندان سگ
للخبیثات الخبیثون حکمت است / زشت را هم زشت جفت و بابت است
پس تو هر جفتی که میخواهی بگیر / محو او باش و صفات او پذیر
پس تو هر راهی که میخواهی برو / محو و همشکل صفات دوست شو
نور خواهی مستعد نور شو / دور خواهی خویش بین و دور شو
ور رهی خواهی ازین سجن خرب / سر مکش از دوست و اسجد واقترب
سرکشان را این سراسر در عذاب / سر بنه والله اعلم بالصواب
این سخن پایان ندارد خیز زید / بر براق ناطقه بربند قید
ناطقه چون فاضح آمد عیب را / می دراند پرده های غیب را

حکایت زید با پیغمبر صلی الله علیه وسلم و جواب آنحضرت

غیب مطلوب حق آمد چند گاه / این دهل زن را بران بربند راه
تنگ مران درکش عنان مستور به / هر کس از پندار خود مسرور به

حق همیخواهد که نومیدان او / زین عبادت هم بگردانند رو
هم مشرف در عبادتهای او / مشتغل گشته بطاعتهای او
هم بامیدی مشرف میشوند / چند روزی در رکابش میدوند
خواهد آن رحمت بتابد بر همه / بر بد و نیک از عموم مرحمه
حق همی خواهد که هر میر و اسیر / با رجا و خوف باشند و حذیر
این رجا و خوف در پرده بود / تا پس این پرده پرورده شود
چون دریدی پرده کو خوف و رجا / غیب را شد کر و فری بر ملا

حذیر حذر کننده ۱۲ — نسخه فر اندر ملا

حکایت

برلب جو بر ظنی یک فتی / که سلیمانست ماهی گیر ما
گر ویست این از چه فردست و خفیست / ور نه سیمای سلیمانیش چیست
اندرین اندیشه می بود او دو دل / تا سلیمان گشت شاه مستقل
دیو رفت از ملک و تخت او گریخت / تیغ بختش خون آن شیطان بریخت
کرد در انگشت خود انگشتری / جمع آمد لشکر دیو و پری
آمدند از بهر نظاره رجال / در میان شان آنکه بد صاحب خیال
چون در انگشتش بدید انگشتری / رفت اندیشه و گمانش یکسری
وهم آن گاهست کو پوشیده است / این گمان خود از پی نادیده است
بد خیال غائب اندر سینه رفت / چونکه شد حاضر خیال او برفت
گر سمای نوربی بارید نیست / هم زمین تاربی بالیدنیست
گرچه هست اظهار کردن هم کمال / می رهاند جانها را از خیال
یؤمنون بالغیب میباید مرا / زان ببستم روزن فانی سرا
لیک یک درصد بود ایمان بغیب / نیک دان و بگذر از تزویر و ریب
چون شگافم آسمان را در ظهور / چون بگویم هل تری فیها فطور
تا درین ظلمت تحری میکنند / هر کسی رو جانبی می آورند
مدتی معکوس باشد کارها / شحنه را دزد آوزد بر دارها
تا که بس سلطان عالی همتی / بنده بنده خود آید مدتی
بندگی در غیب آید خوب و کش / حفظ غیب آمد در استعباد خوش
کو که مدح شاه گوید پیش او / تا که در غیبت بود او شرم رو
قلعه داری کز کنار مملکت / دور از سلطان و سایه سلطنت
پاس دارد قلعه را از دشمنان / قلعه نفروشد بمال بیکران
غائب از شه در کنار ثغرها / همچو حاضر او نگهدارد وفا
نزد شه بهتر بود از دیگران / که بخدمت حاضرند و جانفشان
پس بغیبت نیم ذره حفظ کار / به که اندر حاضری زان صد هزار
طاعت و ایمان کنون محمود شد / بعد مرگ اندر عیان مردود شد
چونکه غیب و غائب و روپوش به / پس دهان بربند و لب خاموش به
ای برادر دست وا دار از سخن / خود خدا پیدا کند علم لدن
پس بود خورشید را رویش گواه / ای شی اعظم الشاهد اکه
نی بگویم چون قرین شد در بیان / هم خدا و هم ملک هم عالمان
یشهد الله و الملک و اهل العلوم / انه لارب الا من یدوم
چون گواهی داد حق که بود ملک / تا شود اندر گواهی مشترک
زانکه شعشاع و حضور آفتاب / برنتابد چشم و دلهای خراب
چون خفاشی کو تف خورشید را / برنتابد بگسلد امید را
پس ملایک را چو ما هم بازدان / جلوه گر خورشید را بر آسمان
کاین ضیا ما زآفتابی یافتیم / چون خلیفه بر ضعیفان تافتیم
چون مه نو یا سه روزه یا که بدر / مرتبه هر یک بود در نور و قدر
ز اجنحه نور ثلاث او رباع / بر مراتب هر ملک را آن شعاع
همچو پرهای عقول انسیان / که بسی فرق است شان اندر میان
پس قرین هر بشر در نیک و بد / آن ملک باشد که مانندش بود
چشم اعمش نور خور چون بر نتافت / اختر او را شمع شد تا ره بیافت

نسخه هر ملک دارد کمال نور و قدر — ای مشابه ۱۲

گفتن پیغمبر صلی الله علیه و سلم مر زید را که این سر را فاش تر ازین مگو و متابعت نگه دار

گفت پیغمبر که اصحابی نجوم ... رهروان را شمع و شیطان را رجوم
هر کسی را گر بدی آن چشم و زور ... کو گرفتی ز آفتاب چرخ نور
کی ستاره حاجتستی ای ذلیل ... که بود بر نور خورشید او دلیل
هیچ ماه و اختری حاجت نبود ... که بود بر آفتاب حق شهود
ماه میگوید با بر و خاک و فی ... من بشر بودم ولی یوحی الی
چون شما تاریک بودم در نهاد ... وحی خورشیدم چنین نوری بداد
ظلمتی دارم بنسبت با شموس ... نور دارم بهر ظلمات نفوس
زان ضعیفم تا تو تابی آوری ... که نه مرد آفتاب انوری
همچو شهد و سرکه درهم بافتم ... تا سوی رنج جگر ره یافتم
چون ز علت وا رهیدی ای رهین ... سرکه را بگذار و می‌خور انگبین
تخت دل معمور شد پاک از هوا ... بر وی الرحمن علی العرش استوی
حکم بر دل بعد ازین بی‌واسطه ... حق کند چون یافت دل این رابطه
این سخن پایان ندارد زید کو ... تا دهم پندش که رسوایی مجو
نیست حکمت گفتن این اسرار را ... چون قیامت میرسد اظهار را
زید را اکنون نیابی کو گریخت ... جست از صف نعال و نعل ریخت
تو که باشی زید هم خود را بتافت ... همچو اختر که برو خورشید تافت
نی ازو نقشی بیابی نی نشان ... نی کهی یابی براه کهکشان
شد حواس و نطق بی پایان ما ... محو نور دانش سلطان ما
حس‌ها و عقلهاشان در درون ... موج در موج لدینا محضرون
چون بیامد صبح دولت بار شد ... انجم پنهان شده بر کار شد
خلق عالم جملگی بیهش شوند ... پرده‌ها بر رو کشند و بشنوند
صبح چون دم زد علم افراشت خور ... هر تنی از خوابگه برداشت سر
بیهشان را وا دهد حق هوشها ... حلقه حلقه حلقه‌ها در گوشها
پای کوبان دست افشان در ثنا ... ناز نازان ربنا احییتنا
آن جلود و آن عظام ریخته ... فارسان گشته غبار انگیخته
جمله آرند از عدم سوی وجود ... در قیامت هم شکور و هم کنود
سر چه می‌پیچی چرا نادیده‌ای ... در عدم ز اول نه سر پیچیده‌ای
در عدم افشرده بودی پای خویش ... که مرا که برکند از جای خویش
می نه بینی صنع ربانیت را ... چون کشید او موی پیشانیت را
تا کشیدت اندرین انواع حال ... که نبودت در گمان و در خیال
آن عدم او را هماره بنده است ... کارکن دیو سلیمان زنده است
دیو می‌سازد جفان کالجواب ... زهره نی تا دفع گوید یا جواب
خویش را بین چون همی لرزی ز بیم ... مر عدم را نیز لرزان بین مقیم
ور تو دست اندر مناصب میزنی ... هم ز ترس است آنکه جانی میکنی
هر چه جز عشق خدای احسن است ... گر شکر خوار است آن جان کندن است
چیست جان کندن سوی مرگ آمدن ... دست در آب حیاتی نازدن
خلق را دو دیده در خاک ممات ... صد گمان دارند در آب حیات
جهد کن تا صد گمان گردد نود ... شب برود ور تو بخسپی شب رود
در شب تاریک جو آن روز را ... پیش کن آن عقل ظلمت سوز را
در شب بدرنگ بس نیکی بود ... آب حیوان جنت تاریکی بود
سر ز خفتن کی توان برداشتن ... با چنین صد تخم غفلت کاشتن
خواب مرده لقمه مرده یار شد ... خواجه خفت و دزد شب در کار شد
تو نمیدانی که خصمانت کیند ... ناریان خصم وجود خاکیند
نار خصم آب و فرزندان اوست ... همچنانکه آب خصم جان اوست
آب آتش را کشد زیرا که او ... خصم فرزندان آب است و عدو
بعد از آن این نار نار شهوتست ... کاندرو اصل گناه و زلت است
نار بیرونی به آبی بفسرد ... نار شهوت تا به دوزخ می‌برد
نار شهوت می‌نیارامد به آب ... زانکه دارد طبع دوزخ در عذاب

نار شهوت را چه چاره نور دین ‌‌ — نورکم اطفاء نار الکافرین
چه کشد این نار را نور خدا ‌‌ — نور ابراهیم را ساز اوستا

تا ز نار نفس چون نمرود تو ‌‌ — وارهد این جسم همچون عود تو
نار پاکان را ندارد خود زیان ‌‌ — کی ز خاشاکی شود دریا نهان

هر که تریاک خدایی را بخورد ‌‌ — گر خورد زهری نگویش که بمرد
خور کند رنجور را رنجور تر ‌‌ — وانکه معمور است از او معمورتر

آب چشمه بین ز ریزش شد فزون ‌‌ — آب خم بت خود ز خوردن شد نگون
گر طبیبت گوید ای رنجور زار ‌‌ — از غسل پرهیز کن این هوش دار

گر جوابش گویی از جهل ای سقیم ‌‌ — که چرا تو میخوری بی ترس و بیم
گوید در دل حکیم نکته دان ‌‌ — کج قیاسی کرده چون ابلهان

در تو علت می فروزد همچو نار ‌‌ — هین مکن با نار هیزم را تو یار
زین دو آتش خانه ات ویران شود ‌‌ — قالب بنده از او بی جان شود

ور ز من از نار نیست هست آن همچو تو ‌‌ — نار صحت در تن افزاید سرور
نار صحت چون فروزد در وجود ‌‌ — بی زیان تن بود صد گونه سود

شهوت ناری به راندن کم نشد ‌‌ — آن بماندن کم شود بی هیچ بد
تا که هیزم می نهی بر آتشی ‌‌ — کی بمیرد آتش از هیزم کشی

چونکه هیزم باز گیری نار مرد ‌‌ — زانکه تقوی آب سوی نار برد
کی سیه گردد ز آتش روی خوب ‌‌ — کو نهد گلگونه از تقوی القلوب

آتش افتادن در شهر در ایام عمر رضی الله تعالی عنه

آتشی افتاد در عهد عمر ‌‌ — همچو چوب خشک میخورد او حجر

در فتاد اندر بنا و خانها ‌‌ — تا زد اندر پر مرغ و لانها
نیم شهر از شعله آتش گرفت ‌‌ — آب می ترسید از آن و می شگفت

مشکهای آب و سرکه میزدند ‌‌ — بر سر آتش کسان هوشمند
آتش از استیزه افزودی لهب ‌‌ — میرسید او را مدد از صنع رب

خلق آمد جانب عمر شتاب ‌‌ — کاتش ما می نمیرد هیچ ز آب
گفت آن آتش ز آیات خداست ‌‌ — شعله از آتش بخل شماست

آب بگذارید و نان قسمت کنید ‌‌ — بخل بگذارید اگر آل منید
خلق گفتندش که در بگشوده ایم ‌‌ — ما سخی و اهل فتوت بوده ایم

گفت نان در رسم و عادت داده اید ‌‌ — از برای حق دری نگشاده اید
بهر فخر و بهر بوش و بهر ناز ‌‌ — نز برای ترس و تقوی و نیاز

مال تخم است و بهر شوره منه ‌‌ — تیغ را در دست هر رهزن مده
اهل دین را باز دان از اهل کین ‌‌ — همنشین حق بجو با او نشین

هر کسی بر قوم خود ایثار کرد ‌‌ — کاغه پندارد که او خود کار کرد

خدو انداختن خصم بر روی امیر المؤمنین علی رضی الله عنه و انداختن آنحضرت شمشیر از دست

از علی آموز اخلاص عمل ‌‌ — شیر حق را دان منزه از دغل

در غزا بر پهلوانی دست یافت ‌‌ — زود شمشیری بر آورد و شتافت
او خدو انداخت بر روی علی ‌‌ — افتخار هر نبی و هر ولی

او خدو انداخت بر رویی که ماه ‌‌ — سجده آرد پیش او در سجده گاه
افتخار هر ولی و هر صفی ‌‌ — کرد نار غیظ بر خود منطفی

در زمان انداخت شمشیر آن علی ‌‌ — کرد او اندر غزااش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل ‌‌ — از نمودن عفو و رحم بی محل

گفت بر من تیغ تیز افراشتی ‌‌ — از چه افکندی مرا بگذاشتی
آن چه دیدی بهتر از پیکار من ‌‌ — تا شدی تو سست در شکار من

آن چه دیدی تا چنین خشمت نشست ‌‌ — تا چنین برقی نمود و باز جست
آن چه دیدی که مرا زان عکس دید ‌‌ — در دل و جان شعله آمد پدید

آن چه دیدی بهتر از کون و مکان ‌‌ — که به از جان بود و بخشیدیم جان
در شجاعت شیر ربانیستی ‌‌ — در مروت خود که داند کیستی

در مروت ابر موسائی به تیه ‌‌ — کامد از وی خوان و نان بی شبیه
ابرها گندم دهد کان را بجهد ‌‌ — پخته و شیرین کند مردم چو شهد

ابر موسی پر رحمت بگشاد / پخته و شیرین بی زحمت بداد
از برای پخت خواران کرم / رحمتش افراخت در عالم علم
تا چهل سال آن وظیفه و آن عطا / کم نشد یک روز زان اهل رجا
تا هم ایشان از خسیسی خاستند / گندنا و تره و خس خواستند
جملگی گفتند با موسی ز آز / بقل و قثا و عدس سیر و پیاز
زان گدارویی و حرص آن زشان / منقطع شد من و سلوی ز آسمان
امت احمد که هستند از کرام / هست باقی تا قیامت آن طعام
چون ابیت عند ربی فاش شد / یطعم و یسقی کنایت ز آش شد
هیچ بی تاویل این را در پذیر / تا درآید در گلو چون شهد و شیر
زانکه تاویل ست داد و عطا / چونکه بیند آن حقیقت را خطا
آن خطا دیدن ز ضعف عقل اوست / عقل کل مغزست و عقل جزو پوست
خویش را تاویل کن نه اخبار را / مغز را بدگوی نه گلزار را
ای علی که جمله عقل و دیده‌ای / شمه‌ای واگو از آنچه دیده‌ای
تیغ حلمت جان ما را چاک کرد / آب علمت خاک ما را پاک کرد
بازگو دانم که این اسرار هوست / زانکه بی شمشیر کشتن کار اوست
صانع بی آلت و بی جارحه / واهب این هدیه‌های رابحه
صد هزاران می چشاند روح را / که خبر نبود دل مجروح را
صد هزاران روح بخشد هوش را / که خبر نبود دو چشم و گوش را
بازگو ای باز عرش خوش شکار / تا چه دیدی این زمان از کردگار
چشم تو ادراک غیب آموخته / چشمهای حاضران بر دوخته
آن یکی ماهی همی بیند عیان / وان یکی تاریک می بیند جهان
وان یکی سه ماه می بیند بهم / این سه کس بنشسته یک موضع نعم
چشم هر سه باز و گوش هر سه تیز / در تو آویزان و از من در گریز
سحر غیب ست این عجب لطف خفی ست / بر تو نقش گرگ و بر من یوسفی ست
عالم ار سجده هزارست و فزون / هر نظر را نیست این سجده زبون
راز بگشا ای علی مرتضی / ای پس سوء القضا حسن القضا
یا تو واگو آنچه عقلت یافتست / یا بگویم آنچه بر من تافتست
از تو بر من تافت چون داری نهان / میفشانی نور چون مه بی زبان
لیک اگر در گفت آید قرص ماه / شبروان را زودتر آرد براه
از غلط ایمن شوند و از ذهول / بانگ مه غالب شود بر بانگ غول
ماه بی گفتن چو باشد رهنما / چون بگوید شد ضیا اندر ضیا
چون تو بابی آن مدینهٔ علم را / چون شعاعی آفتاب حلم را
باز باش ای باب بر جویای باب / تا رسد از تو قشور اندر لباب
باز باش ای باب رحمت تا ابد / بارگاه ماله کفوا احد
هر هوا و ذره خود منظری ست / تا گشاده کی بود کانجا دری ست
تا نه بگشاید دری را دیده‌بان / در درون هرگز نجنبد این گمان
چون گشاده شد دری حیران شود / مرغ امید و طمع پران شود
غافلی ناگه بویران گنج یافت / سوی هر ویرانه زان پس می شتافت
تا ز درویشی نیابی تو گهر / کی گهرجویی ز درویشی دگر
سالها گر ظن دود با پای خویش / نگذرد ز اشکاف بینیهای خویش
تا نه بینی نایدت از غیب بو / غیر بینی هیچ می بینی بگو

نسخه: چون بود که بر خون همچو منی
نسخه: مظفر شدی شمشیر از دست انداختی و مرا نکشتی

سوال آن کافر از آنحضرت رض که چون بر من ظفر یافتی چرا از قتل من اعراض فرمودی و مرا نکشتی

پس بگفت آن نو مسلمان ولی / از سر مستی و لذت با علی
که بفرما یا امیر المؤمنین / تا بجنبد جان به تن همچو جنین
هفت اختر هر جنین را مدتی / میکنند ای جان بنوبت خدمتی
چونکه وقت آید که جان گیرد جنین / آفتابش آن زمان گردد معین
چون جنین را نوبت تدبیر رو / از ستاره سوی خورشید آید او
این جنین در جنبش آید ز آفتاب / کافتابش جان همی بخشد شتاب

زآن دگر انجم بجز نقشی نیافت / این چنین تا آفتابش بر بتافت
از کدامین ره تعلق یافت او / در رحم با آفتاب خوبرو

زآن ره پنهان که دور از حس ماست / آفتاب چرخ را بس راهاست
آن رهی که زر بیابد قوت ازو / وان رهی که سنگ شد یاقوت ازو

آن رهی که سرخ سازد لعل را / وان رهی که برق بخشد نعل را
آن رهی که پخته سازد میوه را / وان رهی که دل دهد کالیوه را

بازگوای باز پر افروخته / با شه و با ساعدش آموخته
بازگوای باز عنقاگیر شاه / ای سپاه اشکن بخود نی با سپاه

امت وحدی یکی و صد هزار / بازگوای بنده بازت را شکار
در محل قهر این رحمت ز چیست / اژدها را دست دادن کار کیست

جواب گفتن علی علیه السلام که سبب شمشیر افگندن از دست چه بود دران حال

گفت من تیغ از پی حق میزنم / بندهٔ حقم نه مامور تنم

شیر حقم نیستم شیر هوا / فعل من بر دین من باشد گوا

من چو تیغم وان زننده آفتاب / ما رمیت اذ رمیت در حراب
رخت خود را من ز ره برداشتم / غیر حق را من عدم انگاشتم

من چو تیغم پر گهرهای وصال / زنده گردانم نه کشته در قتال
سایه‌ام من کدخدایم آفتاب / حاجبم من نیستم او را حجاب

خون نپوشد گوهر تیغ مرا / باد از جا کی برد میغ مرا
که نیم کوهم ز صبر و حلم و داد / کوه را کی در رباید تند باد

آنکه از بادی رود از جا خسی است / زانکه باد ناموافق خود بسی است
باد خشم و باد شهوت باد آز / برد او را که نبود اهل نماز

باد کبر و باد عجب و باد خشم / برد او را که نبود از اهل علم
کوهم و هستی من بنیاد اوست / ور شوم چون کاه بادم یاد اوست

جز بباد او نجنبد میل من / نیست جز عشق احد سرخیل من
خشم بر شاهان شه و ما را غلام / خشم را من بسته‌ام زیر لگام

تیغ حلمم گردن خشمم زدست / خشم حق بر من چو رحمت آمدست
غرق نورم گرچه سقفم شد خراب / روضه گشتم گرچه هستم بوتراب

چون در آمد علتی اندر غزا / تیغ را دیدم نهان کردن سزا
تا احب لله آید نام من / تا که ابغض لله آید کام من

تا که اعطا لله آید جود من / تا که امسک لله آید بود من
بخل من لله عطا لله و بس / جمله لله‌ام نیم من آن کس

وانچه لله میکنم تقلید نیست / نیست تخییل و گمان جز دید نیست
ز اجتهاد و از تحری رسته‌ام / آستین بر دامن حق بسته‌ام

گر همی پرم همی بینم مطار / ور همی گردم همی بینم مدار
ور کشم باری بدانم تا کجا / ماهم و خورشید پیشم پیشوا

بیش ازین با خلق گفتن روی نیست / بحر را گنجائی اندر جوی نیست
پست میگویم باندازهٔ عقول / عیب نبود این بود کار رسول

از غرض حرم گواهی حر شنو / که گواهی بندگان نرزد دو جو
در شریعت مر گواهی بنده را / نیست قدری وقت دعوی قضا

گر هزاران بنده باشندت گوا / شرع نپذیرد گواهی شان بجا
بندهٔ شهوت بتر نزدیک حق / از غلام و بندگان مسترق

کاین بیک لفظی شود از خواجه حر / وین بشیرین زید و میرد سخت مر
بندهٔ شهوت ندارد خود خلاص / جز بفضل ایزد و انعام خاص

در چهی افتاد کان را غور نیست / وان گناه اوست جبر و جور نیست
در چهی انداخت او خود را که آن / در خور قعرش نمی‌یابم رسن

چون گناه اوست کی جان چین کنم / که ورا از قعر چه بیرون کنم
بس کنم گر این سخن افزون شود / خود جگر چه بود که خارا خون شود

این جگرها خون نشد از سختی است / غفلت و مشغولی و بدبختی است
خون شود روزی که خونش سود نیست / خون شو آن وقتی که خون مردود نیست

چون گواهی بندگان مقبول نیست
عدل او باشد که بنده غول نیست

گفت ارسلناک شاهد ور نذیر
زانکه شد از کون او حر بن حر

چون که حرم خشم کی بندد مرا
نیست اینجا جز صفات حق درآ

اندرآ کازاد کردت لطف حق
زانکه رحمت داشت بر خشمش سبق

اندرآ اکنون که رستی از خطر
سنگ بودی کیمیا کردت گهر

رسته از کفر و خارستان او
چون گلی بشگفته در بستان او

تو منی من تو باتو من خوشم
تو علی بودی علی را چون کشم

معصیت کردی به از هر طاعتی
آسمان پیموده در ساعتی

پس خجسته معصیت کان مرد کرد
نی ز خاری بر دمد اوراق ورد

نی عمر را قصد آزار رسول
می کشیدش تا بدرگاه قبول

نی بسحر ساحران فرعون شان
میکشید و گشت دولت عون شان

گر نبودی سحرشان وآن جحود
کی کشیدی شان بفرعون عنود

کی بدیدندی عصا و معجزات
معصیت طاعت شد ای قوم عصات

ناامیدی را خدا گردن زدست
چون گنه مانند طاعت آمدست

چون مبدل میکند او سیات
عین طاعت میکند رغم وشات

زین شود مرجوم شیطان رجیم
وز حسد او بطرقد گردد دو نیم

او بکوشد تا گناهی آورد
زان گنه ما را بچاهی آورد

چون به بیند کان گنه شد طاعتی
گردد او را نامبارک ساعتی

اندرآ من در گشادم مر ترا
تف زدی و تحفه دادم مر ترا

هر جفا گر را چنینها میدهم
پیش پای چپ چسبان سر نهم

پس وفا گر را چنان بخشم بدان
گنجها و ملکهای جاودان

جاودانه پادشاهی بخشمش
آنچه اندر وهم ناید بدهمش

نسـ۱۵ چه بخشم تو

من چنان مردم که بر خونی خویش
نوش لطف من نشد در قهر نیش

نسـ۱۷ نشد

گفتن پیغمبر صلی الله علیه وسلم بگوش رکابدار امیر المومنین علی رضی الله عنه که هر آینه کشتن علی رضی الله بدست تو خواهد بود

گفت پیغمبر بگوش چاکرم
کو برد روزی ز گردن این سرم

کرد آگه آن رسول از وحی دوست
که هلاکم عاقبت بر دست اوست

او همی گوید بکش پیشین مرا
تا نیاید از من این منکر خطا

من همی گویم چو مرگ من ز تست
با قضا من چون توانم حیله جست

او همی افتد به پیشم کای کریم
مر مرا کن از برای حق دو نیم

تا نیاید بر من این انجام بد
تا نسوزد جان من بر جان خود

من همی گویم برو جف القلم
زان قلم بس سرنگون گردد علم

هیچ بغضی نیست در جانم ز تو
زانکه این را من نمیدانم ز تو

آلت حقی تو فاعل دست حق
چون زنم بر آلت حق طعن و دق

گفت او پس آن قصاص از بهر چیست
گفت هم از حق وآن سر خفیست

گر کند بر فعل خود او اعتراض
ز اعتراض خود برویاند ریاض

اعتراض او را رسد بر فعل خود
زانکه در قهرست و در لطف او احد

اندرین شهر حوادث میر اوست
در ممالک مالک تدبیر اوست

آلت خود را اگر او بشکند
آن شکسته گشته را نیکو کند

رمز ننسخ آیة او ننسها
نات خیرا در عقب میدان مها

هر شریعت را که حق منسوخ کرد
او گیا برد و عوض آورد ورد

شب کند منسوخ نور روز را
چون جمادی دان خرد افروز را

باز شب منسوخ شد از نور روز
تا جمادی سوخت زان آتش فروز

گرچه ظلمت آمد آن نوم و سبات
نی درون ظلمتست آب حیات

نی دران ظلمت خردها تازه شد
سکته سرمایه آوازه شد

که ز ضدها ضدها آید پدید
در سویدا روشنائی آفرید

جنگ پیغمبر مدار صلح شد
صلح این آخر زمان زان جنگ بد

صد هزاران سر برید آن دلستان
تا امان یابد سر اهل جهان

باغبان زان می برد شاخ مضر … تا بیابد نخل قامتها و بر

میکند از باغ دانا آن حشیش … تا نماید باغ و میوه خرمیش

میکند دندان بد را آن طبیب … تا رهد از درد و بیماری حبیب

پس زیادتها درون نقصهاست … مر شهیدان را حیات اندر فناست

چون بریده گشت حلق رزق‌خوار … یرزقون فرحین شد خوشگوار

حلق حیوان چون بریده شد بعدل … حلق انسان رست و افزایید فضل

حلق انسان چون ببرد هین ببین … تا چه زاید کن قیاس آن برین

حلق ثالث زاید و تیمار او … شربت حق باشد و انوار او

حلق ببریده خورد شربت ولی … حلق از لا رسته مرده در بلی

بس کن ای دون همت کوته بنان … تا کیت باشد حیات جان بنان

زان نداری میوه مانند بید … کابرو بردی پی نان سپید

گر ندارد صبر زین نان جان حس … کیمیا را گیر و زر گردان تو مس

جامه شوئی کرد خواهی ای فلان … رو مگردان از محله گازران

گرچه نان بشکست مر روزه ترا … در شکسته بند پیچ و بر تر آ

چون شکسته بند آمد دست او … پس رفو باشد یقین اشکست او

گر تو آن را بشکنی گوید بیا … تو درستش کن نداری دست و پا

پس شکستن حق او باشد که او … مر شکسته گشته را داند رفو

آنکه داند دوخت او داند درید … هر چه را بفروخت نیکوتر خرید

خانه را کند و چو جنت ساخت او … پست کرد و بر فلک افراخت او

خانه ویران کند زیر و زبر … پس بیکساعت کند معمورتر

گر یکی سر را ببرد از بدن … صد هزاران سر برآرد در زمن

گر نفرمودی قصاص او بر جنات … یا نگفتی فی القصاص آمد حیات

خود کرا زهره بدی تا او ز خود … بر اسیر حکم حق تیغی زند

زانکه داند هر که چشمش را گشود … کان کشنده سخرهٔ تقدیر بود

هر که را آن حکم بر سر آمدی … بر سر فرزند هم تیغی زدی

تو بترس و طعنه کم زن بر بدان … پیش دام حکم عجز خود بدان

تسخر و طعنه مزن بر گمرهان

تعجب کردن آدم از فعل ابلیس و عذر آوردن و توبه کردن

تا که آدم بر بلیسی کو شقیست … از حقارت و ز زیافت بنگریست

خویش بینی کرد و آمد خودگزین … خنده زد بر کار ابلیس لعین

بانگ بر زد غیرت حق کای صفی … تو نمیدانی ز اسرار خفی

پوستین را باژگونه گر کند … کوه را از بیخ و از بن بر کند

پردهٔ صد آدم آن دم بر درم … صد بلیس نومسلمان آورم

گفت آدم توبه کردم زین نظر … اینچنین گستاخ نندیشم دگر

یا رب این جرأت ز بنده عفو کن … توبه کردم می نگیرم زین سخن

یا غیاث المستغیثین اهدنا … لا افتخار بالعلوم والغنا

لا تزغ قلبا هدیت بالکرم … واصرف السوء الذی خط القلم

بگذران از جان ما سوء القضا … وامبر ما را ز اخوان الصفا

ای خدا ای فضل تو حاجت روا … با تو یاد هیچکس نبود روا

تلخ‌تر از فرقت تو هیچ نیست … بی پناهت غیر پیچاپیچ نیست

رخت ما هم رخت ما را راهزن … جسم ما مر جان ما را جامه کن

دست ما چون پای ما را میخورد … بی امان تو کسی جان کی برد

ور برد جان زین خطرهای عظیم … برده باشد مایهٔ ادبار و بیم

زانکه جان چون واصل جانان نبود … تا ابد با خویش کورست و کبود

چون تو ندهی راه جان خود برده گیر … جان که بی‌تو زنده باشد مرده گیر

گر تو طعنه می زنی بر بندگان … مر ترا آن میرسد ای کامران

ور تو ماه و مهر را گوئی خفا … ور تو قد سرو را گوئی دوتا

ور تو چرخ و عرش را گوئی حقیر … ور تو کان و بحر را گوئی فقیر

آن به نسبت با کمال تو رواست … ملک و اقبال و غناها مر تراست

که تو پاکی از خطر وز نیستی … نیستان را موجد و مغنیستی

آنکه رویانید داند سوختن ‌ وانکه بدریدست داند دوختن (نسخه داند — نسخه خود بدرید)
می بسوزد هر خزان مر باغ را ‌ باز رویاند گل صباغ را (نسخه رنگین)

کای بسوزیده برون آ تازه شو ‌ بار دیگر خوب و خوش آوازه شو
چشم نرگس کور شد بازش بساخت ‌ حلق نی بدرید و باز او را نواخت

ما چو مصنوعیم و صانع نیستم ‌ جز زبون و جز که قانع نیستیم
ما همه نفسی و نفسی می‌زنیم ‌ گر نخواهی ما همه آهرمنیم (نسخه نخوانی)

زان ز آهرمن رهیده‌ستیم ما ‌ که خریدی جان ما را از عمی
تو عصاکش هر کرا که زندگیست ‌ بی عصا و بی عصاکش کور کیست (نسخه زنده گشت)

غیر تو هر چه خوشست و ناخوشست ‌ آدمی سوزست و عین آتشست (نسخه اهرمن)
هر کرا آتش پناه و پشت شد ‌ هم مجوسی گشت و هم زردشت شد (نسخه پشتی گرفت)

نسخه ماسوی الله
کل شیء ما خلا الله باطل ‌ ان فضل الله غیم هاطل

نسخه باخونی خویش
باز رو سوی علی و خونیش ‌ وان کرم با خونی و افزونیش
گفت دشمن را همی بینم بچشم ‌ روز و شب بر وی ندارم هیچ خشم

بقیهٔ قصهٔ امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه و مسامحت و اغماض او با خونی و رکابدار خویش

زانکه مرگم همچو جان خوش آمدست ‌ مرگ من در بعث چنگ اندر زدست
مرگ بی مرگی بود ما را حلال ‌ برگ بی برگی بود ما را نوال

برگ بی برگی ترا چون برگ شد ‌ جان باقی یافتی و مرگ شد (نسخه حیات)
انچه خوف دیگران آن امن تست ‌ بط قوی در بحر و مرغ خانه سست

ظاهرش مرگ و بباطن زندگی ‌ ظاهرش ابتر نهان پایندگی
از رحم زادن جنین را رفتن است ‌ در جهان او را ز نو بشکفتن است

آنکه مردن پیش جانش تهلکه است ‌ امر لا تلقوا بگیرد او بدست (نسخه ناقص)
چون مرا سوی اجل عشق و هواست ‌ نهی لا تلقوا بایدیکم مراست

آنکه مردن پیش او شد فتح باب ‌ سارعوا آمد مر او را در خطاب
زانکه نهی از دانهٔ شیرین بود ‌ تلخ را خود نهی حاجت کی شود (نسخه کی حاجت)

وانکه کش تلخ باشد مغز و پوست ‌ تلخی و مکروهیش خود نهی اوست
دانهٔ مردن مرا شیرین شدست ‌ بل هم احیاء پی من آمدست

اقتلونی یا ثقاتی لائما ‌ ان فی قتلی حیاتی دائما
ان فی موتی حیاتی یا فتی ‌ کم افارق موطنی حتی متی

فرقتی لو لم تکن فی ذا السکون ‌ لم یقل انا الیه راجعون
راجع آن باشد که باز آید بشهر ‌ سوی وحدت آید از تفریق دهر

نسخه لم یکن فی ذی
این سخن پایان ندارد چاکرم ‌ چون شنید این سر رسید گشت خم
ع در بعض نسخ نسخه در واقع شده ۱۲

افتادن رکابدار در پای امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه که ای امیر مرا بکش و ازین بلیه برهان

آمد و در خاک پیشم اوفتاد ‌ دمبدم بر پای من سر می‌نهاد
باز آمد کی علی زودم بکش ‌ تا نه بینم آن دم و وقت ترش

من حلالت میکنم خونم بریز ‌ تا نه بیند چشم من آن رستخیز
گفتم ار هر ذره خونی شود ‌ خنجر اندر کف بقصد تو بود (نسخه ذره ام)

یک سر مو از تو نتواند برید ‌ چون قلم بر تو چنین خطی کشید
لیک بیغم شو شفیع تو منم ‌ خواجهٔ روحم نه مملوک تنم (نسخه بخون نر رود)

پیش من این تن ندارد قیمتی ‌ بی تن خویشم فتی ابن الفتی (نسخه فتی ابن الفتی)
خنجر و شمشیر شد ریحان من ‌ مرگ من شد بزم و نرگسدان من (نسخه تن)

آنکه او تن را بدینسان پی کند ‌ حرص میری و خلافت کی کند
زان بظاهر کوشد اندر جاه و حکم ‌ تا امیران را نماید راه و حکم

تا ببیارایه بهر تن جامهٔ ‌ تا نویسد او بهر کس نامهٔ
تا امیری را دهد جان دگر ‌ تا دهد نخل خلافت را ثمر (نسخه راه حکم)

میری او بینی اندر این جهان (نسخه آن) ‌ فکرت پنهانیت گرد عیان (نسخه جهان)
هین گمان بد مبر ای ذو لباب (نسخه تا امیران) ‌ با خود آ والله اعلم بالصواب

درین جب خطابست بکسانیکه گویند حضرت علی در معاملهٔ بیعت بحضرت ابو بکر از خوف تقیه کردند ۱۲

جهد پیغمبر به فتح مکه هم
کی بود در حب دنیا متهم

آنکه او از مخزن هفت آسمان
چشم دل بربست روز امتحان

از پی نظارهٔ او حور و جان
پر شده آفاق هر هفت آسمان

بیان آنکه فتح طلبیدن پیغمبر صلی الله علیه وسلم در مکه و غیر ها جهت دوستی ملک دنیا نبود چونکه فرموده الدنیا جیفة وطالبها کلاب

قدسیان افتاده بر خاک رهش
صد چو یوسف اوفتاده در چهش

خویشتن آراسته از بهر او
خود ورا پروای غیر دوست کو

آن چنان پر گشته از اجلال حق
کاندرو هم ره نیابد آل حق

لا یسع فینا نبی مرسل
والملک والروح ایضا فاعقلوا

گفت ما زاغیم و همچون زاغ نی
مست صباغیم و مست باغ نی

چونکه مخزنهای افلاک و عقول
چون خسی آمد بر چشم رسول

پس چه باشد مکه و شام و عراق
که نماید او نبرد و اشتیاق

آن گمان بر وی ضمیر بد کند
کو قیاس از جهل و حرص خود کند

زآبگینهٔ زرد چون سازی نقاب
زرد بینی جمله نور آفتاب

بشکن آن شیشه کبود و زرد را
تا شناسی گرد را و مرد را

گرد فارس گرد سر افراشته
گرد را تو مرد حق پنداشته

گرد دید ابلیس و گفت این فرع طین
چون فزاید بر من آتش جبین

تا تو می‌بینی عزیزان را بشر
دانکه میراث بلیس ست آن نظر

گر نه فرزند بلیسی ای عنید
پس بتو میراث آن سگ چون رسید

من نیم سگ شیر حقم حق پرست
شیر حق آنست کز صورت برست

شیر دنیا جوید اشکاری و برگ
شیر مولی جوید آزادی و مرگ

چونکه اندر مرگ بیند صد وجود
همچو پروانه بسوزاند وجود

شد هوای مرگ طوق صادقان
که جهودان را بد این دم امتحان

در نبی فرمود کای قوم یهود
صادقان را مرگ باشد برگ و سود

همچنان که آرزوی سود هست
آرزوی مرگ بودن زان به است

ای جهودان بهر ناموس کسان
بگذرانید این تمنا بر زبان

یک جهودی آن قدر زهره نداشت
چون محمد این علم را بر فراشت

گفت اگر رانند این را بر زبان
یک یهودی خود نماند در جهان

پس یهودان مال بردند و خراج
که مکن رسوا تو ما را ای سراج

جزیه بپذرفتند و می‌بودند شاد
همچنان والله اعلم بالرشاد

این سخن را نیست پایانی پدید
دست با من ده چو چشمت دوست دید

اندر آ در گلستان از مزبله
چونکه در ظلمت بدیدی مشعله

بی توقف زودتر در نه قدم
زین چه بی‌بن سوی باغ ارم

هم نبردش گفت از بهر خدا
شرح کن آئین را و بپذیرم فنا

گفتن امیر المؤمنین با قرین خود که سبب ناکشتن تو چه بود و مسلمان شدن او بدست حضرت

گفت امیر المؤمنین با آن جوان
که بهنگام نبرد ای پهلوان

چون خدو انداختی بر روی من
نفس جنبید و تبه شد خوی من

نیم بهر حق شد و نیمی هوا
شرکت اندر کار حق نبود روا

تو نگاریدهٔ کف مولیستی
آن حقی کردهٔ من نیستی

نقش حق را تو بامر حق شکن
بر زجاجهٔ دوست سنگ دوست زن

گبر این بشنید و نوری شد پدید
در دل او تا که زناری برید

گفت من تخم جفا می‌کاشتم
من ترا نوعی دگر پنداشتم

تو ترازوی احد خو بوده‌ای
بل زبانهٔ هر ترازو بوده‌ای

تو تبار و اصل خویشم بوده‌ای
تو فروغ شمع کیشم بوده‌ای

من غلام آن چراغ شمع خو
که چراغت روشنی پذرفت ازو

من غلام موج آن دریای نور
که چنین گوهر برآرد در ظهور

عرضه کن بر من شهادت را که من
مر ترا دیدم سرافراز زمن

قرب پنجه کس ز خویش و قوم او / عاشقانه سوی دین کردند رو
او به تیغ حلم چندین حلق را / واخرید از تیغ چندین حلق را
تیغ حلم از تیغ آهن تیزتر / بل ز صد لشکر ظفرانگیزتر

خاتمهٔ دفتر اول مثنوی

ای دریغا لقمهٔ دو خورده شد / جوشش فکرت از آن افسرده شد
گندمی خورشید آدم را کسوف / چون ذنب شعشاع بدری را خسوف
اینت لطف دل که از یک مشت گل / ماه او چون میشود پروین گسل
نان چو معنی بود خوردش سود بود / چونکه صورت گشت انگیزد جحود
همچو خار سبز کاشتر می خورد / زان خورش صد نفع و لذت میبرد
چونکه آن سبزیش رفت و خشک گشت / چون همان را میخورد اشتر ز دشت
می دراند کام و لنجش ای دریغ / کانچنان ورد مربی گشت تیغ
نان چو معنی بود بود آن خار سبز / چونکه صورت شد کنون خشکست و گبز
تو بدان عادت که آنرا پیش ازین / خورده بودی ای وجود نازنین
بر همان بو میخوری این خشک را / بعد ازان کامیخت معنی با ثری
گشت خاک آلود و خشک و گوشت بر / زان گیاه اکنون بپرهیز ای شتر
سخت خاک آلود می آید سخن / آب تیره شد سر چه بند کن
تا خدایش باز صاف و خوش کند / او که تیره کرد هم صافش کند
صبر آرد آرزو را نی شتاب / صبر کن والله اعلم بالصواب

تمت

خاتمة الطبع طبع باردهم مثنوی مولوی معنوی مخصوص دفتر اول - از کارپردازان مطبع

حمد یکه جمیع انواع و اصناف حمد را شامل واتم وکامل باشد سزاوار ذاتیست که باصناف وانواع حمد و صفات محمود وموصوف میتوان شد وچنین حمد جز الحمد لله وچنان محمود جز الله که میتواند شد (بحکم آنکه لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک) جل جلاله وتعالی شانه وثنائیکه بیش بر آن متصور نبود درهیچک دماغ ودل شایان جامع صفاتی ست که همچون ذات تقدس آیاتش مظهر کمال صفات الهیه در مکنونات مرتبه از ازل تا ابد نبود ونخواهد بود ومنعوت همچو نعتی جز محمد که مخاطب خطاب خاص لولاک لما خلقت الافلاک همان بوده است دیگری کی میتواند شد بدلیل منطوق واجب الوثوق ان الله وملئکته یصلون علی النبی ؓ صلی الله تعالی علیه وعلی آله واهل بیته وذریاته اجمعین ونفایس تحف منقبتی که از بازار خلوص بنقود نثار جان ودل بهم سانیده شده هدیه ارواح اصحاب فضائل مآبش باد رضوان الله تعالی علیهم اجمعین که هریکی از ان مهر سپهر شریعت بوده خصوصا آن چار یار باوقارش که شخص شریعت محمدیه را بمثابهٔ عناصر اربعه وپیکر دلپذیر دین اسلام را همچون چار آئینه ومشار الیه خاص بارشاد واجب الانقیاد پسندیدهٔ اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم بوده اند وفسحت میادین شریعت البقدم راستی وحسن عقیدت بکتاب وسنت

پیموده اند و بسبب کمال سرگرمی در رهروی منازل شریعت گوی سبقت از جملهٔ همنشینان فرا ربوده اند و مادام که بلباس حیات مستعار صوری بعالم صورت ماندند جان و مال و عیال خود را نثار اصلاح امور دین میفرموده اند جامع کمالات تصوف همانا همین گروه برگزیده بود و همین گروه برگزیده بود که هر یکی از ایشان بصرف همت خود بتوفیق و افضال الٰهی بمرتبهٔ بقا بعد الفنا رسیده بود در پی طالع کسانیکه محبت ایشان را عین محبت حق و عین محبت محبوب خاص حق یقین کرده بمحبت ایشان فانی شده بحیات جاودانی رسیدند و در هر امری از امور دین افعال و اقوال هر یکی از ایشان را بمثابهٔ اقوال و افعال محبوب خاص حق دانسته بواسطهٔ پیروی و اتباع جملهٔ ایشان باعلی درجات تصوف فائز گردیدند چنانچه یکی از همچنین متبعان و پیروان آن برگزیده گروه تصوف شعار سرآمد صوفیهٔ صافیه حضرت مولانا جلال الدین رومی رحمة الله علیه مصنف این تصنیف شریف مثنوی هم بوده که جامع توصیف مولانای موصوف و تصنیفش این یک بیت حضرت مولانا عبد الرحمن جامی بس ست اعنی

مثنوی مولوی معنوی　　هست قرآن در زبان پهلوی

مخفی نماند که اگرچه نقش زیبای طبع این گنجینهٔ نکات تصوف پیش ازین هم بارها بکرسی انطباع نشسته و بکمال زیبائی خود هر بار از بس دلپذیر شائقین باتمکین گردیده لیکن نه بدینمایه زیبائی که این بار انشاء الله تعالی بنظر شائقین خواهد رسید چه در طبع این مرتبه که طبع بار دهم ست بحسب حکم مالک مطبع اوده اخبار مرجع ارباب علم و فن والاپایگاه منشی پراگ نراین زیدت حشمته تقطیعش هم بنسبت همه مطبوعات سابقه کلان کرده اند و حواشی جدیدهٔ مفیده هم بتلخیص بعض شروح مستندهٔ قدیمهٔ متداوله افزوده اند و هندسهٔ هر یک قصه هم علیحده داشته اند تا هر یک دفتر را علیحده علیحده هم مجلد میتوان کرد مع الجمله این نظم لطیف که پیش از طبع این بار دهم بلحاظ خوبی مضامین و جامعیت نکات تصوف مصداق این بیت گردیده

دیدمش صد بار و تسکین دلم حاصل نشد
دیدن هر باره ام مشتاق دیگر باره کرد

اکنون بلحاظ خوبی و صفائی طبع و حسن کتابت که بدستخط خاص منشی محمد شمس الدین صاحب المخاطب باعجاز رقم بانجام رسیده و بافزونی حواشی جدیدهٔ مفیده ملخصه از شروح قدیمهٔ متداوله هم مصداق بیت مندرجهٔ بالا گردیده. المختصر یزدان را سپاس در سپاس که بایمای مالک مطبع در مطبع منشی نولکشور لکهنو کار طبع دفتر اول از جملهٔ دفاتر ستّ بکمال اهتمام تصحیح باحسن اسلوب بانجام رسانیده شد و اگر خواست خدای کارساز دفاتر دیگر هم که زیر طبع و کتابت ست عنقریب فارغ الطبع خواهد شد و منه التوفیق—

(فهرست مضامین مندرجهٔ مثنوی معنوی دفتر اول)

تمت بالخیر

فہرست مضامین دفتر دوم مثنوی مولوی معنوی

تمت

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تبجیل

گر ز سر معرفت آگه شوی | لفظ بگذارے سوے معنے روی

از نے کلک این حکایت بشنوی

مثنوی معنوی

دفتر دوم

هست قرآن در زبان پهلوی

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چندین تفضیل

در مطبع منشی نول کشور واقع لکهنو حلیه طبع پوشید

دیباچه دفتر دوم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم ٭ بیان بعضی از حکمت تاخیر این مجلد دوم که اگر جملهٔ حکمت الٰهی بنده را معلوم شود در فواید آن کار بنده از آن کار فرو ماند و حکمت بی پایان حق تعالی ادراک او را ویران سازد و بدان کار نپردازد پس حقتعالی شمهٔ از آن حکمت بی پایان مهار بینی او کند و او را بدان کار کشد و اگر او را از آن فایده هیچ خبر نکنند هیچ نجنبد زیرا که دی راک جنبانیدن از بهر آنست که از بهر آن مصلحت آفریده شده است و اگر حکمت آن بر وی فرو ریزد هم نتواند جنبیدن چنانکه در بینی شتر اگر مهار نبود نرود و اگر مهار سخت بزرگ بود هم نرود و فرو خسپد که وان من شی الا عندنا خزائنه وما ننزله الا بقدر معلوم خاک بی آب کلوخ نشود و چون آب بسیار بود هم کلوخ نشود و همچنین نمک در دیگ طعام اگر نباشد بی نمک بود و اگر بسیار بود شور باشد والسماء رفعها و وضع المیزان بمیزان نه مگر خیرانه بی میزان و بی حساب الاکسانی را که از عالم خلق مبدل شده اند و مصداق وترزق من تشاء بغیر حساب گشته اند من لم یذق لم یدر ٭ پرسید یکی که عاشقی چیست ٭ گفتم که چو ما شوی بدانی ٭ عشق محبت بی حساب است جهت آن گفته اند که صفات حق است بحقیقت و نسبت او به بنده مجاز است یحبهم تمام است و یحبونه کدام است والحمد لله حق حمده والصلوة علی محمد و آله

دفتر دوم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

مدتی این مثنوی تاخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد
تا نزاید بخت تو فرزند نو خون نگردد شیر شیرین خوش شنو
چون ضیاء الحق حسام الدین عنان باز گردانید ز اوج آسمان
چون بمعراج حقایق رفته بود بی بهارش غنچها ناشگفته بود
چون ز دریا سوی ساحل باز گشت چنگ شعر مثنوی با ساز گشت
مثنوی که صیقل ارواح بود باز گشتش روز استفتاح بود
مطلع تاریخ این سودای سود سال هجرت ششصد و شصت و دو بود
بلبلی زینجا برفت و باز گشت بهر صید این معانی باز گشت
ساعد شه مسکن این باز باد تا ابد بر خلق این در باز باد
آفت این در هوا و شهوتست ورنه اینجا شربت اندر شربتست
این دهان بر بند تا بینی عیان چشم بند آنجهان حلق و دهان
ای دهان تو خود دهان دوزخی وی جهان تو بر مثال برزخی
نور باقی پهلوی دنیای دون شیر صافی پهلوی جوهای خون
چون درو گامی زنی بی احتیاط شیر تو خون میشود از اختلاط
یک قدم زد آدم اندر ذوق نفس شد فراق صدر جنت طوق نفس
همچو دیو از وی فرشته میگریخت بهر نانی چند آب چشم ریخت
گرچه یک مو بد گنه کو جسته بود لیک آن مو در دو دیده رسته بود
بود آدم دیدهٔ نور قدیم موی در دیده بود کوه عظیم
گر در آن حالت بکردی مشورت در پشیمانی نگفتی معذرت
زانکه با عقلی چو عقلی جفت شد مانع بد فعلی و بد گفت شد
نفس چون با نفس دیگر یار شد عقل جزوی عاطل و بیکار شد
گر ز تنهائی تو نومیدی شوی زیر ظل یار خورشیدی شوی
رو بجو یار خدائی را تو زود چون چنان کردی خدا یار تو بود
آنکه در خلوت نظر بر دوختست آخر آنرا هم ز یار آموختست
خلوت از اغیار باید نی ز یار پوستین بهر دی آمد نی بهار
عقل با عقل دگر دوتا شود نور افزون گشت و ره پیدا شود

٭ غروب آفتاب بوقوع آمده چنانکه در مثنوی مطبوعه کانپور از منهج القوی نقل کرده اند ۱۲

نفس با نفس دگر خندان شود / ظلمت افزون گشت و ره پنهان شود
هین بجاروب زبان گردی مکن / چشم را از خس ره آوردی مکن
یار آئینه است جان را در حزن / بر رخ آئینه ای جان دم مزن
گم نخاکی چونکه خاکی یار یافت / از بهاری صد هزار انوار یافت
در خزان چون دید او یار خلاف / در کشید او رو و سر زیر لحاف
پس بخسپم باشم از اصحاب کهف / به ز دقیانوس باشد خواب کهف
خواب بیداریست چون با دانش است / وای بیداری که با نادان نشست
زانکه بی گلزار بلبل خامش است / غیبت خورشید بیداری کش است
آفتاب معرفت را نقل نیست / مشرق او غیر جان و عقل نیست
مطلع شمس آی اگر اسکندری / بعد از آن هر جا روی نیکو فری
حس خفاشت سوی مغرب دوان / حس دُر پاشت سوی مشرق روان
پنج حسی هست جز این پنج حس / آن چو زر سرخ و این حسها چو مس
حس ابدان قوت ظلمت میخورد / حس جان از آفتابی میچرد
ای صفات آفتاب معرفت / و آفتاب چرخ بند یک صفت
تو نه این باشی نه آن در ذات خویش / ای فزون از وهمها وز بیش بیش
از تو ای بی نقش با چندین صور / هم مشبه هم موحد خیره سر
گه ترا گوید ز مستی بو الحسن / یا صغیر السن یا رطب البدن
چشم حس را هست مذهب اعتزال / دیده عقل است سنی در وصال
هر که در حس ماند او معتزلیست / گر چه گوید سنیم از جاهلیست
هر که از حس خدا دید آیتی / در بر حق است بهر طاعتی
گر نبودی حس دیگر مر ترا / جز حس حیوان ز بیرون هوا
نا مصور یا مصور گفتنت / باطل آمد بی ز صورت رفتنت
گر نکوری نیست بر اعمی حرج / ورنه رو کالصبر مفتاح الفرج
آئنه دل چون شود صافی و پاک / نقشها بینی برون از آب و خاک
چون خلیل آمد خیال یار من / صورتش بت معنی او بت شکن

یار چشم تست ای مرد شکار / از خس و خاشاک او را پاک دار
چونکه مؤمن آئنه مؤمن بود / روی او ز آلودگی ایمن بود
تا نپوشد روی خود را از دمت / دم فرو بردن بباید از دمت
آن درختی کو شود با یار جفت / از هوای خوش ز سر تا پا شگفت
گفت یار بد بلا آشفتن ست / چونکه او آمد طریقم خفتن ست
یقظه شان مصروف دقیانوس بود / خواب شان سرمایه ناموس بود
چونکه زاغان خیمه بر گلشن زدند / بلبلان پنهان شدند و تن زدند
آفتاب از ترک این گلشن کند / تا که تحت الارض را روشن کند
خاصه خورشید کمالی کان سریست / روز و شب کردار او روشنگریست
راه حس راه خرانست ای سوار / ای خران را تو مزاحم شرم دار
اندر آن بازار کاهل محشر اند / حس مس را چون حس زر کی خرند
ای ببرده رخت حسها سوی غیب / دست چون موسی برون آور ز جیب
گاه خورشید و گهی دریا شوی / گاه کوه قاف و گه عنقا شوی
روح با علم است و با عقل است یار / روح را با تازی و ترکی چه کار
گه مشبه را موحد میکنی / گه موحد را بصورت ره زنی
گاه نقش خویش ویران میکند / آن پی تنزیه جانان میکند
سخره حس اند اهل اعتزال / خویش را سنی نمایند از ضلال
هر که بیرون شد ز حس سنی وی است / اهل بینش چشم عقل خوش پی است
گر بدیدی حس حیوان شاه را / پس بدیدی گاو و خر الله را
پس بنی آدم مکرم کی بدی / کی بحس مشترک محرم شدی
نا مصور یا مصور پیش اوست / کو همه مغز است و بیرون شد ز پوست
پرده های دیده را داروی صبر / هم بسوزد هم بسازد شرح صدر
هم ببینی نقش و هم نقاش را / فرش دولت را و هم فراش را
شکر یزدان را که چون او شد پدید / در خیالش جان خیال خود بدید

خاک درگاهت دلم را می‌فریفت — خاک بر وی کو ز خاکت می‌شکیفت

گفتم ار خوبم پذیرم این از او — ورنه خود خندید بر من زشت‌رو

چاره آن باشد که خود را بنگریم — در خور آئینیم یا نادر خوریم

او جمیل است و محب للجمال — کی جوان نو گزیند پیر زال

طیبات از بهر که للطیبین — خوب خوبی را کند جذب این یقین

خوب خوبی را کند جذب این بدان — طیبات و طیبین وی بخوان

در هر آن چیزی که تو ناظر شوی — میکند با جنس سیری معنوی

در جهان هر چیز چیزی جذب کرد — گرم گرمی را کشید و سرد سرد

قسم باطل باطلان را میکشد — باقیان را میکشد اهل رشد

ناریان مر ناریان را جاذب‌اند — نوریان مر نوریان را طالب‌اند

صافها هم صافیان طالب شوند — دردها هم تیرگان جاذب بوند

زنگها هم زنگیان باشند یار — روم را با رومیان افتاد کار

چشم چون بستی ترا تاسه گرفت — نور چشم از نور روزن می‌شکفت

تاسهٔ تو جذب نور چشم بود — تا بپیوندد بنور روز زود

چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا — وانکه چشم دل ببستی بر گشا

آن تقاضای دو چشم دل‌شناس — کو همی جوید ضیای بی‌قیاس

چون فراق آن دو نور بی‌ثبات — تاسه آورد گشادی چشمهات

پس فراق آن دو نور پایدار — تاسه چون آرد مر آنها پاس دار

او چو میخواند مرا من بنگرم — لائق جذبم و یا بد پیکرم

گر لطیفی زشت را در پی کند — تسخری باشد که او با وی کند

گر ببینم نقش خود را ای عجب — تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب

نقش جان خویش می‌جستم بسی — هیچ می‌ننمود نقشم از کسی

گفتم آخر آئنه از بهر چیست — تا ببیند هر کسی کو چیست کیست

آئنه آهن برای پوستهاست — آئنه سیمای جان سنگین بهاست

آئنه جان نیست الا روی یار — روی آن یاری که باشد زان دیار

گفتم ای دل آئنه کل را بجو — رو بدریا کار بر ناید ز جو

زین طلب بنده بکوی تو رسید — درد مریم را بخرما بن کشید

دیدهٔ تو چون دلم را دیده شد — صید دل نادیده غرق دیده شد

آئنه کلی ترا دیدم ابد — دیدم اندر چشم تو من نقش خود

گفتم آخر خویش را من یافتم — در دو چشمش راه روشن یافتم

گفت وهمم کان خیال تست هان — ذات خود را از خیال خود بدان

نقش من از چشم تو آواز داد — که منم تو تو منی در اتحاد

کاندرین چشم منیر بی‌زوال — از حقائق راه کی یابد خیال

در دو چشم غیر من تو نقش خود — گر ببینی آن خیالی دان و رد

آنکه سرمه نیستی در می‌کشد — باده از تصویر شیطان می‌چشد

چشم او خانه خیالست و عدم — نیستها را هست بیند لاجرم

چشم من چون سرمه دید از ذوالجلال — خانه هستی‌ست نی خانه خیال

تا یکی مو باشد از تو پیش چشم — در خیالت گوهری باشد چو یشم

یشم را آنگه شناسی از گهر — کز خیال خود کنی کلی عبر

یک حکایت بشنو ای گوهرشناس — تا بدانی تو عیان را از قیاس

هلال پنداشتن آن شخص خیال را در عهد عمر و تنبیه نمودن او را

ماه روزه گشت در عهد عمر — بر سر کوهی دویدند آن نفر

تا هلال روزه را گیرند فال — آن یکی گفت ای عمر اینک هلال

چون عمر بر آسمان مه را ندید — گفت کین مه از خیال تو دمید

ورنه من بیناترم افلاک را — چون نمی‌بینم هلال پاک را

گفت تر کن دست و بر ابرو بمال — آنگهان تو برنگر سوی هلال

چونکه او تر کرد ابرو مه ندید — گفت ای شه نیست مه شد ناپدید

گفت آری موی ابرو شد کمان — سوی تو افگند تیری از گمان

چون یکی مو کژ شد از ابروی او — شکل ماه نو نمود آن موی او

موی کژ چون پرده گردون شود — چون همه اجزات کژ شد چون بود

چون یکی مو کژ شد او را راه زد — تا بدعوی لاف دیده ماه زد
راست کن اجزات از راستان — سرمکش ای راست رو زان آستان

هم ترازو را ترازو راست کرد — هم ترازو را ترازو کاست کرد
هر که با ناراستان هم سنگ شد — در کمی افتاد و عقلش دنگ شد

رو اشداء علی الکفار باش — خاک بر دلداری اغیار پاش
بر سر اغیار چون شمشیر باش — هین مکن روباه بازی شیر باش

تا ز غیرت از تو یاران نگسلند — زانکه آن خاران عدوی این گلند
آتش اندر زن بگرگان چون سپند — زانکه این گرگان عدوی یوسفند

جان بابا گویدت ابلیس هین — تا بدم بفریبدت دیو لعین
اینچنین تلبیس با بابات کرد — آدمی را آن سیه دل مات کرد

بر سر شطرنج چست است این غراب — تو مبین بازی بچشم نیم خواب
زانکه فرزین بندها داند بسی — کو بگیرد در گلویت چون خسی

در گلو ماند خس او سالها — چیست آن خس مهر جاه و مالها
مال خس باشد چو هست ای بی ثبات — در گلویت مانع از آب حیات

گر برد مالت عدوی پرفنی — رهزنی را برده باشد رهزنی

دزدیدن دزدی ماری را از مارگیری و گزیدن مار دزد را و کشتن او را

دزدکی از مارگیری مار برد — ز ابلهی آن را غنیمت می شمرد

وارهید آن مارگیر از زخم مار — مار کشت آن دزد را بس زار زار
مارگیرش دید و پس بشناختش — گفت از جان مار من پرداختش

در دعا میخواستی جانم ازو — کش بیابم مار بستانم ازو
شکر حق را کان دعا مردود شد — من زیان پنداشتم آن سود شد

بس دعاها کان زیانست و هلاک — وز کرم می نشنود یزدان پاک
مصلحست و مصلحت را داند او — کان دعا را بار سکے گرداند او

وان دعاگوینده شاکی میشود — می برد ظن بد و آن بد بود
می نداند کو بلای خویش خواست — وز کرم حق آن بدو ناورد راست

گشت با عیسی یکی ابله رفیق — استخوانها دید در گور عمیق

التماس کردن همراه عیسی علیه السلام از زنده کردن استخوانها

گفت ای همراه نام آن سنی — که بدان تو مرده زنده میکنی
مر مرا آموز تا احسان کنم — استخوانها را بدان با جان کنم

گفت خامش کن که آن کار تو نیست — لائق انفاس و گفتار تو نیست
کان نفس خواهد ز باران پاک تر — وز فرشته در روش چالاک تر

عمرها بایست تا دم پاک شد — تا امین مخزن افلاک شد
خود گرفتی این عصا در دست راست — دست را دستان موسی از کجاست

گفت اگر من نیستم اسرار خوان — هم تو برخوان نام را بر استخوان
گفت عیسی یارب این اسرار چیست — میل این ابله درین گفتار چیست

چون غم خود نیست این بیمار را — چون غم جان نیست این مردار را
مرده خود را رها کردست او — مرده بیگانه را جوید رفو

گفت حق ادبار هم ادبار جو — خار روییدن جزای کشت اوست
آنکه تخم خار کارد در جهان — هان و هان او را مجو در گلستان

گر گلی گیرد بکف خاری شود — ور سوی یاری رود ماری شود
کیمیای زهر مارست آن شقی — بر خلاف کیمیای متقی

هین مکن بر قول و فعلش اعتمید — کو ندارد میوه مانند بید

صوفیی میگشت در دور افق — تا شبی در خانقاهی شد قنق

اندر بنه کردن صوفی خادم را در تیمار بهیمه او

یک بهیمه داشت در آخر ببست — او بصدر صفه با یاران نشست
پس مراقب گشت با یاران خویش — دفتری باشد حضور یار بیش

دفتر صوفی سواد و حرف نیست — جز دل اسپید همچون برف نیست
زاد دانشمند آثار قلم — زاد صوفی چیست انوار قدم

همچو صیادی سوی اشکار شد / گام آهو دید و بر آثار شد

چندگاهش گام آهو درخورست / بعد از آن خود ناف آهو رهبرست

چونکه شکر گام کرد و ره برید / لاجرم زان گام در کامی رسید

رفتن یک منزلی بر بوی ناف / بهتر از صد منزل گام و طواف

سیر زاهد هر مهی تا پیشگاه / سیر عارف هر دمی تا تخت شاه

آن دلی کو مطلع مهتابهاست / بهر عارف فتحت ابوابهاست

با تو دیوارست و با ایشان درست / با تو سنگ و با عزیزان گوهرست

آنچه تو در آینه بینی عیان / پیر اندر خشت بیند پیش از آن

پیر ایشانند کاین عالم نبود / جان ایشان بود در دریای جود

پیش ازین تن عمرها بگذاشتند / پیشتر از کشت بر برداشتند

پیشتر از نقش جان پذرفته اند / پیشتر از بحر درها سفته اند

مشورت کردن خدای تعالی با فرشتگان در ایجاد خلق

مشورت میرفت در ایجاد خلق / جانشان در بحر قدرت تا بحلق

چون ملایک مانع آن می شدند / بر ملایک خفیه خنبک میزدند

مطلع بر نقش هر که هست شد / پیش از آن کین نقش گل پابست شد

پیشتر از افلاک کیوان دیده اند / پیشتر از دانه‌ها نان دیده اند

بی دماغ و دل پر از فکرت بدند / بی سپاه و جنگ بر نصرت زدند

آن عیان نسبت بایشان فکرتست / ورنه خود نسبت بدوران رویتست

فکرت از ماضی و مستقبل بود / چون ازین دو رست مشکل حل شود

دیده چون بی کیف هر باکیف را / دیده پیش از کان صحیح و زیف را

پیشتر از خلقت انگورها / خورده میها و نموده شورها

در تموز گرم می بینند دی / در شعاع شمس می بینند فی

در دل انگور می را دیده اند / در فنای محض شی را دیده اند

روح از انگور می را دیده است / روح از معدوم شی را دیده است

آسمان در دور ایشان جرعه نوش / آفتاب از جودشان زربفت پوش

چون از ایشان مجتمع بینی دو یار / هم یکی باشند و هم ششصد هزار

بر مثال موجها اعدادشان / در عدد آورده باشد بادشان

مفترق شد آفتاب جانها / در درون روزن ابدانها

چون نظر در قرص داری خود یکیست / آنکه شد محجوب ابدان در شکیست

تفرقه در روح حیوانی بود / نفس واحد روح انسانی بود

چونکه حق رش علیهم نوره / مفترق هرگز نگردد نور او

روح انسانی کنفس واحدست / روح حیوانی سفال جامدست

عقل جزو از رمز این آگاه نیست / واقف این سر بجز الله نیست

عقل را خود با چنین سودا چکار / کر مادرزاد را سرنا چکار

یک زمان بگذار ای همره ملال / تا بگویم وصف خالی زان جمال

در بیان ناید جمال حال او / هر دو عالم چیست عکس خال او

چونکه من از حال خوبش دم زنم / نطق میخواهد که بشکافد تنم

چون کنم لب برگشادن نیست او / فکری کن تا نماید راه آگه

همچو موری اندرین خرمن خوشم / تا فزون از خویش باری میکشم

بسته شدن تقریر معنی حکایت بسبب میل مستمعان باستماع ظاهر

کی گذارد آنکه رشک روشنی ست / تا بگویم آنکه فرض و گفتنی ست

بحر کف پیش آرد و سدی کند / جر کند وز بعد جر مدی کند

این زمان بشنو چه مانع شد مگر / مستمع را رفت دل جائی دگر

خاطرش شد سوی صوفی قنق / اندر آن سودا فرو شد تا عنق

لازم آمد باز رفتن زین مقال / سوی آن افسانه بهر وصف حال

صوفی صورت مپندار ای عزیز / همچو طفلان تا کی از جوز و مویز

جسم ما جوز و مویزست ای پسر / گر تو مردی زین دو چیز اندر گذر

در تو اندر نگذری اکرام حق / بگذراند مر ترا از نه طبق

بشنو اکنون صورت افسانه را / لیک هین از که جدا کن دانه را

ل۱۸ ـ مستمع با ستماع صورت افسانه بنابر حکایت خاطر آن

ل۱۹ ـ در تو زین دو بگذری

حلقهٔ آن صوفیان مستفید / چونکه در وجد و طرب آخر رسید

التزام کردن خادم تیمار بهیمه را و تخلف نمودن

خوان بیاوردند بهر میهمان / از بهیمه یاد آورد آن زمان

گفت خادم را که در آخر برو / راست کن بهر بهیمه کاه و جو

گفت لاحول این چه افزون گفتنست / از قدیم این کارها کار منست

گفت ترکن آن جوش را از نخست / کان خر پیرست و دندانهاش سست

گفت لاحول این چه میگویی مها / از من آموزند این ترتیبها

گفت پالانش فرو نه پیش پیش / داروی منبل بنه بر پشت ریش

گفت لاحول آخر این حکمت گذار / جنس تو مهمانم آمد صد هزار

جمله راضی رفته‌اند از پیش ما / هست مهمان جان ما و خویش ما

گفت آبش ده ولیکن شیرگرم / گفت لاحول از توام بگرفت شرم

گفت اندر جو تو کمتر کاه کن / گفت لاحول این سخن کوتاه کن

گفت جایش را بروب از سنگ و پشک / ور بود تر ریز بر وی خاک خشک

گفت لاحول ای پدر لاحول کن / با رسول اهل کمتر گو سخن

گفت بستان شانه پشت خر بخار / گفت لاحول ای پدر شرمی بدار

گفت دم افسار را کوته ببند / تا ز غلطیدن نیفتد او به بند

گفت لاحول ای پدر چندین مثال / بهر خر چندین مرو اندر جوال

گفت بر پشتش فکن جل زودتر / زانکه شب سرماست ای کان هنر

گفت لاحول ای پدر چندین مگو / استخوان در شیر نبود تو مجو

من ز تو استاترم در فن خود / میهمان آید مرا از نیک و بد

لائق هر میهمان خدمت کنم / من ز خدمت همچو گل چون سوسنم

خادم این گفت و میان را بست چست / گفت رفتم کاه و جو آرم نخست

رفت وز آخر نکرد او هیچ یاد / خواب خرگوشی بدان صوفی بداد

رفت خادم جانب اوباش چند / کرد بر اندرز صوفی ریشخند

صوفی از ره مانده بود و شب دراز / خوابها میدید با چشم فراز

کان خرش در چنگ گرگی مانده بود / پاره‌ها از پشت و رانش می‌ربود

گفت لاحول این چه مالیخولیاست / ای عجب آن خادم مشفق کجاست

باز میدید آن خرش در راه رو / گه بچاهی می‌فتاد و گه بگو

گونه گون میدید ناخوش واقعه / فاتحه میخواند با القارعه

گفت چاره چیست یاران جسته‌اند / رفته‌اند و جمله درها بسته‌اند

باز میگفت ای عجب آن خادمک / نی که با ما گشت هم نان و نمک

من نکردم با وی الا لطف و لین / او چرا با من کند بر عکس کین

هر عداوت را سبب باید سند / ورنه جنسیت وفا تلقین کند

باز میگفت آدم با لطف و جود / کی بر آن ابلیس جوری کرده بود

آدمی مر مار و کژدم را چه کرد / که همیخواهند او را مرگ و درد

گرگ را خود خاصیت بدریدنست / وین حسد در خلق آخر روشنست

باز میگفت این گمان بد خطاست / بر برادر اینچنین ظنم کجاست

باز گفتی حزم سوء الظن تست / هر که بدظن نیست کی ماند درست

صوفی اندر وسوسه وان خر چنان / که چنان بادا جزای دشمنان

آن خر مسکین میان خاک و سنگ / کژ شده پالان دریده پالهنگ

خسته از ره جمله شب بی علف / گاه در جان کندن و گه در تلف

خر همه شب ذکر گویان کای اله / جو رها کردم کم از یک مشت کاه

باز بان حال میگفت ای شیوخ / رحمتی که سوختم زین خام شوخ

آنچه آن خر دید از رنج و عذاب / مرغ خاکی بیند اندر سیل آب

پس به پهلو گشت آن شب تا سحر / آن خر بیچاره از جوع البقر

ناله میکرد از فراق کاه و جو / مستمند از اشتیاق کاه و جو

همچنین در محنت و درد و سوز / ناله‌ها میکرد از شب تا بروز

روز شد خادم بیامد بامداد / زود پالان جست و بر پشتش نهاد

خر فروشانه دو سه زخمش بزد / کرد با خر آنچه با سگ می‌سزد

خر جهنده گشت از تیزی نیش / کو زبان تا خر بگوید حال خویش

چونکه صوفی برنشست و شد روان / رو در افتادن گرفت آن خر همان

گمان بردن کاروانیان که مگر بهیمهٔ صوفی رنجور ست

هر زمانش خلق بر میداشتند / جمله رنجورش همی پنداشتند
آن یکی گوشش همی پیچید سخت / وان دگر در زیر گامش جست لخت
وان دگر در نعل او میجست سنگ / وان دگر در چشم او میدید رنگ
باز میگفتند ای شیخ این ز چیست / دی نمیگفتی که شکر این خر قویست
گفت آن خر کو به شب لاحول خورد / جز بدین شیوه نداند راه برد
چونکه قوت خر بشب لاحول بود / شب مسبح بود و روز اندر سجود
چون ندارد کس غم تو ممتحن / خویش کار خویش باید ساختن
آدمی خوارند اغلب مردمان / از سلام علیکشان کم جو امان
خانهٔ دیوست دلهای همه / کم پذیر از دیو مردم دمدمه
از دم دیو آنکه او لاحول خورد / همچو آن خر در سر آید در نبرد
هر که در دنیا خورد تلبیس دیو / وز عدوی دوست رو تعظیم و ریو
در ره اسلام و بر پول صراط / در سر آید همچو آن خر از خباط
عشوه های یار بد منیوش هین / دام بین ایمن مرو تو در زمین
صد هزار ابلیس لاحول آر بین / آدما ابلیس را در مار بین
دم دهد گوید ترا ای جان و دوست / تا چو قصابی کشد از دوست پوست
دم دهد تا پوستت بیرون کشد / وای آن کز دشمنان افیون چشید
سر نهد بر پای تو قصاب وار / دم دهد تا خونت ریزد زار زار
همچو شیر صید خود را خویش کن / ترک عشوهٔ اجنبی و خویش کن
همچو خادم دان مراعات خسان / بیکسی بهتر ز عشوهٔ ناکسان
در زمین مردمان خانه مکن / کار خود کن کار بیگانه مکن
کیست بیگانه تن خاکی تو / کز برای اوست غمناکی تو
تا تو تن را چرب و شیرین میدهی / جوهر جان را نه بینی فربهی
گر میان مشک تن را جا شود / روز مردن گند او پیدا شود
مشک را بر تن مزن بر دل بمال / مشک چه بود نام پاک ذوالجلال
آن منافق مشک بر تن می نهد / روح را در قعر گلخن می نهد
بر زبان نام حق و بر جان او / گندها از کفر بی ایمان او
ذکر با او همچو سبزهٔ گلخن ست / بر سر مبرز گل ست و سوسن ست
آن نبات آنجا یقین عاریست / جای آن گل مجلس ست و عشرت ست
طیبات آمد برای طیبین / مر خبیثین را خبیثاتست هین
کین مدار آنها که از کین گمرهند / گورشان پهلوی کین داران نهند
اصل کینه دوزخ ست و کین تو / جزو آن کل ست و خصم دین تو
چون تو جزو دوزخی هان هوش دار / جزو سوی کل خود گیرد قرار
ور تو جزو جنتی ای نامدار / عیش تو باشد چو جنت پایدار
تلخ با تلخان یقین ملحق شود / کی دم باطل قرین حق شود
ای برادر تو همین اندیشهٔ / ما بقی تو استخوان و ریشهٔ
گر گل ست اندیشهٔ تو گلشنی / ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی
گر گلابی بر سر و جیبت زنند / ور تو چون بولی برونت افکنند
طبلها در پیش عطاران ببین / جنس را با جنس خود کرده قرین
تو رهائی جوز ناجنسان بجد / صحبت ناجنس گورست و لحد
جنسها با جنسها آمیخته / زین تجانس زینتی انگیخته
گر در آمیزند عود و شکرش / برگزیند یک یک از همدگرش
طبلها بشکست و جانها ریختند / نیک و بد با همدگر آمیختند
حق فرستاد انبیا را بهر این / تا جدا گردد از ایشان کفر و دین
حق فرستاد انبیا را با ورق / تا گزید این دانه ها را بر طبق
مومن و کافر مسلمان و جهود / پیش از ایشان جمله یکسان می نمود
پیش از ایشان ما همه یکسان بدیم / کس ندانستی که ما نیک و بدیم
بود نقد و قلب در عالم روان / چون جهان شب بود و ما چون شب روان
تا برآمد آفتاب انبیا / گفت ای غش دور شو صافی بیا

چشم داند فرق کردن رنگ را / چشم داند لعل را و سنگ را
چشم داند گوهر و خاشاک را / چشم را زان می‌خلد خاشاکها

دشمن روزند این قلابگان / عاشق روزند آن زرهای کان
زانکه روزست آینهٔ تعریف او / تا ببیند اشرفی تشریف او

حق قیامت را لقب زان روز کرد / روز بنماید جمال سرخ و زرد
پس حقیقت روز سر اولیاست / روز پیش ماهشان چون سایه‌هاست

عکس راز مرد حق دانید روز / عکس ستاریش شام چشم دوز
زان سبب فرمود یزدان والضحی / والضحی نور ضمیر مصطفی

قول دیگر کاین ضحی را خواست دوست / از برای آنکه این هم عکس اوست
ورنه بر فانی قسم خوردن خطاست / خود فنا چه لایق گفت خداست

از خلیلی لا احب الآفلین / پس فنا چون خواست رب العالمین
لا احب الآفلین گفت آن خلیل / کی فنا خواهد ازین رب جلیل

باز واللیل است ستاری او / وان تن خاکی زنگاری او
آفتابش چون برآمد زان فلک / با شب تن گفت هین ما ودعک

وصل پیدا گشت از عین بلا / زان حلاوت شد عبارت ما قلی
هر عبارت خود نشان حالتیست / حال چون دستست و عبارت آلتیست

آلت زرگر بدست کفشگر / همچو دانهٔ کشت کرده ریگ در
والت اسکاف پیش برزگر / پیش سگ که استخوان در پیش خر

بود انا الحق در لب منصور نور / بود انا الله در لب فرعون زور
شد عصا اندر کف موسی گوا / شد عصا اندر کف ساحر هبا

زین سبب عیسی بدان همراه خود / در نیاموزید آن اسم صمد
کو نداند نقص بر آلت نهد / سنگ بر گل زن تو آتش کی جهد

دست و آلت همچو سنگ و آهن است / جفت باید جفت شرط زادن است
آنکه بی جفت است و بی آلت یکیست / در عدد شکست و آن یک بی شکیست

آنکه دو گفت و سه گفت و بیش ازین / متفق باشند در واحد یقین
احولی چون دفع شد یکسان شوند / آن دو سه گویان یکی گویان شوند

گر یکی گویی تو در میدان او / گرد بر میگرد از چوگان او
گوی آنگه راست بی نقصان شود / کو ز دست زخم شه رقصان شود

گوش دار ای احول اینها را بهوش / داروی دیده بکش از راه گوش
پس کلام پاک در دلهای کور / می‌نپاید می‌رود تا اصل نور

وان فسون دیو در دلهای کژ / میرود چون کفش کژ در پای کژ
گرچه حکمت را بتکرار آوری / چون تو نااهلی شود از تو بری

گرچه بنویسی نشانش میکنی / ورچه می‌لافی بیانش میکنی
او ز تو رو در کشد ای پرستیز / بندها را بگسلد وز تو گریز

ورنخوانی و ببینی سوز تو / علم باشد مرغ دست آموز تو
او نپاید پیش هر نااوستا / همچو باز شه بخانهٔ روستا

یافتن شاه باز خویش را در خانهٔ کمپیر و مبتلا شدن

علم آن بازست کو از شه گریخت / سوی آن کمپیر کو می‌آرد بیخت

تا که تتماجی پزد اولاد را / دید آن باز خوش خوش‌زاد را
پایکش بست و پرش کوتاه کرد / ناخنش ببرید و قوتش کاه کرد

گفت نااهلان نکردندت بساز / پر فزود از حد و ناخن شد دراز
دست هر نااهل بیمارت کند / سوی مادر آ که تیمارت کند

مهر جاهل را چنین دان ای رفیق / کژ رود جاهل همیشه در طریق
جاهل ار با تو نماید همدلی / عاقبت زخمت زند از جاهلی

روز شه در جستجو بیگاه شد / سوی آن کمپیر و آن خرگاه شد
دید ناگه باز را در دود و گرد / شه برو بگریست زار و نوحه کرد

گفت هر چند این جزای کار تست / که نباشی در وفای ما درست
چون کنی از خلد در دوزخ قرار / غافل از لا یستوی اصحاب نار

این سزای آنکه از شاه خبیر / خیره بگریزد بخانهٔ گنده پیر
گنده پیر جاهل این دنیا دنیست / هر که مائل شد برو خوار و دنیست

هست دنیا جاهل و جاهل پرست — عاقل آن باشد کزین جاهل برست
هر که با جاهل بود همراز باز — آن رسد با او که با آن شاه باز

باز می مالید پر بر دست شاه — بی زبان میگفت من کردم گناه
پس کجا زارد کجا نالد لئیم — گر تو نپذیری بجز نیک ای کریم

سر کجا بنهد ظلوم شرمسار — جز بدرگاه تو ای آمرزگار
لطف شه جان را جنایت جو کند — زانکه شه هر زشت را نیکو کند

رو مکن زشتی که نیکیهای ما — زشت آید پیش آن زیبای ما
خدمت خود را سزا پنداشتی — تو لوای جرم ازان افراشتی

چون ترا ذکر و دعا دستور شد — زان دعا کردن دلت مغرور شد
هم سخن دیدی تو خود را با خدا — ای بسا کس زین گمان افتد جدا

گرچه با تو شه نشیند بر زمین — خویشتن بشناس و نیکوتر نشین
باز گفت ای شه پشیمان میشوم — توبه کردم نو مسلمان میشوم

آنکه تو مستش کنی و شیرگیر — گر ز مستی کژ رود عذرش پذیر
گرچه ناخن رفت چون باشی مرا — بر کنم من پرچم خورشید را

ور چه پرم رفت چون بنوازیم — چرخ بازی گم کند در بازیم
گر کمر بخشیم که را بر کنم — گر دهی کلکم علمها بشکنم

آخر از پشه نه کم باشد تنم — ملک نمرودی به پر برهم زنم
در ضعیفی تو مرا بابیل گیر — هر یکی خصم مرا چون پیل گیر

قدر فندق افگنم بندق حریق — بندقم در فعل صد چون منجنیق
گرچه سنگم هست مقدار نخود — لیک در هیجا نه سر ماند نه خود

موسی آید در وغا با یک عصاش — زد بران فرعون و بر شمشیرهاش
هر رسولی یک تنه کان در زده ست — بر همه آفاق تنها بر زده ست

نوح چون شمشیر در خواهید ازو — موج طوفان کرد حق شمشیر او
احمدا خود کیست اسپاه زمین — ماه بین بر چرخ و بشکافش جبین

تا بداند سعد و نحس بیخبر — دور تست این دور نی دور قمر
دور تست ایرا که موسی کلیم — آرزو می برد زین دورت مقیم

چونکه موسی رونق دور تو دید — کاندرو صبح تجلی می دمید
گفت یا رب آنچه دور رحمت است — آن گذشت از رحمت آنجا رویت است

غوطه ده موسی خود را در بحار — از میان دوره احمد بر آر
گفت یا موسی بدان بنموده ام — راه آن خلوت بدان بگشوده ام

که تو زان دوری درین دور ای کلیم — پا بکش زیرا دراز است این گلیم
من کریمم نان نمایم بنده را — تا بگریاند طمع آن زنده را

بینی طفلی بمالد مادری — تا شود بیدار و واجوید خوری
کو گرسنه خفته باشد بیخبر — وان دو پستان میخلد از مهر او

کنت کنزا رحمة مخفیة — فابتعثت امة مهدیة
هر کراماتی که میجویی بجان — او نمودت تا طمع کردی در آن

چند بت بشکست احمد در جهان — تا که یا رب گوی گشتند امتان
گر نبودی کوشش احمد تو هم — می پرستیدی چو اجدادت صنم

این سرت وارست از سجده صنم — تا بدانی حق او را بر امم
گر بگویی شکر این رستن بگو — کز بت باطن همت برهاند او

مر سرت را چون رهانید از بتان — هم بدان قوت تو دل را وا رهان
سر ز شکر دین ازان برتافتی — کز پدر میراث مفتش یافتی

مرد میراثی چه داند قدر مال — رستمی جان کند و مجان یافت زال
چون بگریانم بجوشد رحمتم — آن خروشنده بنوشد نعمتم

گر نخواهم داد خود ننمایمش — چونش کردم بسته دل بگشایمش
رحمتم موقوف آن خوش گریه هاست — چون گریست از بحر رحمت موج خاست

تا نگرید ابر کی خندد چمن — تا نگرید طفل کی جوشد لبن

حلوا خریدن شیخ احمد خضرویه از جهت غریمان بالهام حق تعالی

بود شیخی دائما او وامدار — از جوانمردی که بود آن نامدار
ده هزاران وام کردی از مهان — خرج کردی بر فقیران جهان

هم بوام او خانقاهی ساخته ❊ خان و مان خانقه در باخته
وام او را حق ز هر جا میگزارد ❊ کرد حق بهر خلیل از ریگ آرد
کای خدا تو منفقان را ده خلف ❊ وی خدا تو ممسکان را ده تلف
حلق پیش آورد اسمعیل وار ❊ کارد بر حلقش نیارد کردگار
چون خلف دادستشان جان بقا ❊ جان امین از غم و رنج و شقا
تخمها میکاشت تا روز اجل ❊ تا بود در روز اجل میر اجل
وام داران گرد او بنشسته جمع ❊ شیخ در خود خوش گدازان همچو شمع
شیخ گفت این بدگمانان را نگر ❊ نیست حق را چار صد دینار زر
شیخ اشارت کرد خادم را بسر ❊ که برو آن جمله حلوا را بخر
در زمان خادم برون آمد ز در ❊ تا خرد آن جمله حلوا را بزر
گفت نی از صوفیان افزون مجو ❊ نیم دینارت دهم دیگر مگو
کرد اشارت با غریمان کین نوال ❊ نک تبرک خوش خورید این حلال
چون طبق خالی شد آن کودک ستد ❊ گفت دینارم بده ای پر خرد
کودک از غم زد طبق را بر زمین ❊ ناله و گریه بر آورد و حنین
کاشکی من گرد گلخن گشتمی ❊ بر در این خانقه نگذشتمی
از غریو کودک آنجا خیر و شر ❊ گرد آمد گشت بر کودک حشر
گر بر استا روم دست تهی ❊ او مرا بکشد اجازت میدهی
مال ما خوردی مظالم میبری ❊ از چه بود این ظلم دیگر بر سری
شیخ فارغ از جفا و از خلاف ❊ در کشیده روی چون مه در لحاف
آنکه جان در روی او خندد چو قند ❊ از ترشروئی خلقش چه گزند
در شب مهتاب مه را بر سماک ❊ از سگان و عوعو ایشان چه باک
کار خود میگزارد هر کسی ❊ آب نگذارد صفا بهر خسی
مصطفی مه بشکافد نیم شب ❊ ژاژ میخاید ز کینه بولهب
بانگ سگ هرگز رسد در گوش ماه ❊ خاصه ماهی کو بود خاص اله
هم شدی توزیع کودک دانگ چند ❊ همت شیخ آن سخا را کرد بند

احمد خضرویه بودی نام او ❊ خدمت عشاق بودی کام او
گفت پیغمبر که در بازارها ❊ دو فرشته میکنند دائم ندا
خاصه آن منفق که جان انفاق کرد ❊ حلق خود قربانی خلاق کرد
پس شهیدان زنده زین رویند و خوش ❊ تو بدان قالب بمنگر گبروش
شیخ وامی سالها این کار کرد ❊ می‌ستد میداد همچون پایمرد
چونکه عمر شیخ در آخر رسید ❊ در وجود خود نشان مرگ دید
وامداران گشته نومید و ترش ❊ درد دلها یار شد با درد شش
کودکی حلوا ز بیرون بانگ زد ❊ لاف حلوا بر امید دانگ زد
تا غریمان چونکه آن حلوا خورند ❊ لیک زمانی تلخ در من ننگرند
گفت اوستا کین همه حلوا بچند ❊ گفت کودک نیم دینارست و اند
او طبق بنهاد اندر پیش شیخ ❊ تو ببین اسرار سر اندیش شیخ
بهر فرمان جملگی حلقه زدند ❊ خوش همی خوردند حلوا همچو قند
شیخ گفتا از کجا آرم درم ❊ وام دارم میروم سوی عدم
ناله میکرد و فغان و های های ❊ کای مرا اشکسته بودی هر دو پای
صوفیان طبل خوار لقمه جو ❊ سگ ولان همچو گربه روی شو
پیش شیخ آمد که ای شیخ درشت ❊ تو یقین دان که مرا استاد کشت
وان غریمان هم بانکار و جحود ❊ رو بشیخ آورده کاین بازی چه بود
تا نماز دیگر آن کودک گریست ❊ شیخ دیده بست و در وی ننگریست
با اجل خوش با ازل خوش شادکام ❊ فارغ از تشنیع و گفت خاص و عام
آنکه جان بوسه دهد بر چشم او ❊ کی خورد غم از فلک وز خشم او
سگ وظیفه خود بجا می آورد ❊ مه وظیفه خود برخ می گسترد
خس خسانه میرود بر روی آب ❊ آب صافی میرود بی اضطراب
آن مسیحا مرده زنده میکند ❊ وان جهود از خشم سبلت میکند
می خورد شه بر لب جو تا سحر ❊ در سماع از بانگ چغزان بیخبر
تا کسی ندهد بکودک هیچ چیز ❊ قوت پیران از این بیش است نیز

شد نماز دیگر آمد خادمی / یک طبق بر سر ز پیش حاتمی
صاحب مالی و حالی پیش پیر / هدیه بفرستاد کز وی بد خبیر
چارصد دینار بر گوشهٔ طبق / نیم دینار دگر اندر ورق
خادم آمد شیخ را اکرام کرد / وان طبق بنهاد پیش شیخ فرد
چون طبق پوش از طبق برداشت او / خلق دیدند آن کرامت را ازو
آه و افغان از همه برخاست زود / کای سر شیخان و شاهان اینچه بود
اینچه سرست اینچه سلطانیست باز / ای خداوند خداوندان راز
ما ندانستیم ما را عفو کن / بس پراگنده که رفت از ما سخن
ما که کورانه عصاها میزنیم / لاجرم قندیلها را بشکنیم
ما چو کران ناشنیده یک خطاب / هرزه گویان از قیاس خود جواب
ما ز موسی پند نگرفتیم کو / گشت از انکار خضری زرد رو
با چنان چشمی که بالا می‌شتافت / نور چشمش آسمان را می‌شکافت
کرد با چشمت تعصب موسیا / از حماقت چشم موش آسیا
شیخ فرمود آن همه گفتار و قال / من بحل کردم شما را آن حلال
سر آن این بود کز حق خواستم / لاجرم بنمود راه راستم
گفت این دنیا اگرچه اندکست / لیک موقوف غریو کودکست
تا نگرید کودک حلوا فروش / بحر بخشایش نمی‌آید بجوش
ای برادر طفل طفل چشم تست / کام خود موقوف زاری دان نخست
کام تو موقوف زاری دلست / بی تضرع کامیابی مشکلست
گر همی خواهی که مشکل حل شود / خار محرومی بگل مبدل شود
گر همی خواهی که آن خلعت رسد / پس بگریان طفل دیده بر جسد

ترسانیدن شخصی زاهدی را که کم گری تا کور نشوی

زاهدی را گفت یاری در عمل / کم گری تا چشم را ناید خلل
گفت زاهد از دو بیرون نیست حال / چشم بیند یا نه بیند آن جمال
گر ببیند نور حق خود چه غمست / در وصال حق دو دیده چه کمست
ور نخواهد دید حق را گو برو / اینچنین چشم شقی گو کور شو
غم مخور از دیده کان عیسی تراست / چپ مرو تا بخشدت دو چشم راست
عیسی روح تو با تو حاضرست / نصرت از وی خواه کو خوش ناصرست
لیک بیگار تن پر استخوان / بر دل عیسی منه تو هر زمان
همچو آن ابله که اندر داستان / ذکر او کردیم بهر راستان
زندگی تن مجو از عیسیت / کام فرعونی مخواه از موسیت
بر دل خود کم نه اندیشهٔ معاش / عیش کم ناید تو بر درگاه باش
این بدن خرگاه آمد روح را / یا مثال کشتی مر نوح را
ترک چون باشد بیابد خرگهی / خاصه چون باشد عزیز درگهی
چونکه عیسی دید کان ابله رفیق / جز که استیزه نمیدید اندر طریق

تمامی قصهٔ زنده شدن استخوان بدعای عیسی علیه السلام

می نگیرد پند را از ابلهی / بخل می‌پندارد او از گمرهی
خواند عیسی نام حق بر استخوان / از برای التماس آن جوان
حکم یزدان از پی آن خام مرد / صورت آن استخوان را زنده کرد
از میان بر جست یک شیر سیاه / پنجه بر زد کرد نقشش را تباه
کله‌اش بر کند مغزش ریخت زود / همچو جوزی کاندرو مغزی نبود
گر ورا مغزی بدی ز اشکستنش / خود نبودی نقص الا بر تنش
گفت عیسی چون شتابش کوفتی / گفت زان رو که تو زو آشوفتی
گفت عیسی چون نخوردی خون مرد / گفت در قسمت نبودم رزق خورد
ای بسا کس همچو آن شیر ژیان / صید خود ناخورده رفته از جهان
قسمتش کاهی نه و حرصش چو کوه / ناموجه کرده تحصیل وجوه
جمع کرده مال و رفته سوی گور / دشمنان در ماتم او کرده سور
ای میسر کرده بر ما در جهان / سخره و بیگار ما را وا رهان
طعمه بنموده بما وان بوده شست / آنچنان بنما بما آن را که هست
گفت آن شیر ای مسیحا آن شکار / بود خالص از برای اعتبار

گر مرا روزی بدی اندر جهان — خود چه کارستی مرا با مردگان

این سزای آنکه یابد آب صاف — همچو خر در جو بمیزد از گزاف

گر بداند قیمت آن جوی خر — او بجای پا نهد در جوی سر

او بیابد آن چنان پیغمبری — میر آبی زندگانی پروری

چون نمیرد پیش او کز امر کن — ای امیر آب ما را زنده کن

هین سگ نفس ترا زنده مخواه — کو عدوی جان تست از دیرگاه

خاک بر سر استخوانی را که آن — مانع این سگ بود از صید جان

سگ نئی بر استخوان چون عاشقی — دیوچه وار از چه بر خون عاشقی

آن چه چشمست آنکه بینائیش نیست — ز امتحانها جز که رسوائیش نیست

سهو باشد ظنها را گاه گاه — اینچه ظن است اینکه کور آمد براه

کرده بر دیگران نوحه گری — مدتی بنشین و بر خود میگری

ز ابر گریان شاخ سبز و تر شود — زانکه شمع از گریه روشن تر شود

هر کجا نوحه کنند آنجا نشین — زانکه تو اولیتری اندر حنین

زانکه ایشان در فراق فانی اند — غافل از لعل بقای کانی اند

زانکه بر دل نقش تقلید است بند — رو باب چشم بندش را بدر

زانکه تقلید آفت هر نیکویست — که بود تقلید اگر کوه قویست

گر ضریری لمترست و تیز خشم — گوشت پاره اش دان کو را نیست چشم

گر سخن گوید ز مو باریکتر — آن سرش را زان سخن نبود خبر

مستیی دارد ز گفت خود ولیک — از بر وی تا بمی راهیست نیک

همچو جویست او نه آبی میخورد — آب از او بر آبخواران بگذرد

آب در جو زان نمیگیرد قرار — زانکه آن جو نیست تشنه و آبخوار

همچو نائی ناله و زاری کند — لیک بیگار خریداری کند

نوحه گر باشد مقلد در حدیث — جز طمع نبود مراد آن خبیث

نوحه گر گوید حدیث سوزناک — لیک کو سوز دل و دامان چاک

از مقلد تا محقق فرقهاست — کاین چو داودست و آن دیگر صداست

منبع گفتار این سوزی بود — وان مقلد کهنه آموزی بود

هین مشو غره بدان گفت حزین — بار بر گاوست و بر گردون حنین

هم مقلد نیست محروم از ثواب — نوحه گر را مزد باشد در حساب

کافر و مومن خدا گویند لیک — در میان هر دو فرقی هست نیک

آن گدا گوید خدا از بهر نان — متقی گوید خدا از عین جان

الله الله میزنی از بهر نان — بی طمع پیش آی و الله را بخوان

گر بدانستی گدا از گفت خویش — پیش چشم او نه کم ماندی نه بیش

سالها گوید خدا آن نان خواه — همچو خر مصحف کشد از بهر کاه

گر بدل در تافتی گفت لبش — ذره ذره گشته بودی قالبش

نام دیوی ره برد در ساحری — تو بنام حق پشیزی می بری

خاریدن روستائی در تاریکی شیر را بظن آنکه گاو ست

روستائی گاو در آخر ببست — شیر گاوش خورد و بر جایش نشست

روستائی شد در آخر سوی گاو — گاو را میجست شب آن کنجکاو

دست می مالید بر اعضای شیر — پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر

گفت شیر ار روشنی افزون شدی — زهره اش بدریدی و دل خون شدی

اینچنین گستاخ زان می خاردم — کو درین شب گاو می پنداردم

حق همیگوید که ای مغرور کور — نی ز نامم پاره پاره گشت طور

که لو انزلنا کتابا للجبل — لانصدع ثم انقطع ثم ارتحل

از من ار کوه احد واقف بدی — پاره گشتی و دلش پر خون شدی

از پدر وز مادر این بشنیده — لاجرم غافل درین پیچیده

گر تو بی تقلید ازو واقف شوی — بی نشان بیجای چون هاتف شوی

بشنو این قصه پی تهدید را — تا بدانی آفت تقلید را

فروختن صوفیان بهیمهٔ صوفی مسافر را جهت سفره و سماع

صوفیی در خانقاه از ره رسید — مرکب خود برد و در آخر کشید

آبکش داد و علف از دست خویش — نی چنان صوفی که ما گفتیم پیش

احتیاطش کرد از سهو و خباط / چون قضا آید چه سود از احتیاط
ای توانگر تو که سیری هین مخند / بر کژی آن فقیر دردمند
گر ضرورت هست مرداری مباح / بس فسادی کز ضرورت شد صلاح
ولوله افتاد اندر خانقه / کامشبان لوت و سماع است و شره
ما هم از خلقیم جان داریم ما / دولت امشب میهمان داریم ما
وان مسافر نیز از راه دراز / خسته بود و دید آن اقبال و ناز
آن یکی پایش همی مالید و دست / وان یکی پرسیدش از جای نشست
گفت چون میدید میلانشان بوی / گر طرب امشب نخواهم کرد کی
دود مطبخ گرد آن پا کوفتن / ز اشتیاق و وجد جان آشوفتن
دیر یابد صوفی آز از روزگار / زان سبب صوفی بود بسیار خوار
از هزاران اندکی زین صوفیند / باقیان در دولت او میزیند
خر برفت و خر برفت آغاز کرد / زین حراره جمله را انباز کرد
از ره تقلید آن صوفی همین / خر برفت آغاز کرد اندر حنین
خانقه خالی شد و صوفی بماند / گرد از رخت آن مسافر می‌فشاند
تا رسد در همرهان او می‌شتافت / رفت آخر خر خود را نیافت
خادم آمد گفت صوفی خر کجاست / گفت خادم ریش بین جنگی بخاست
بحث با توجیه کن حجت میار / وآنچه من بسپردمت واپس سپار
گفت پیغمبر که دستت آنچه برد / بایدش در عاقبت واپس سپرد
گفت من مغلوب بودم صوفیان / حمله آوردند و بودم بیم جان
در میان صد گرسنه گرده‌ای / پیش صد سگ گربهٔ پژمرده‌ای
تو نیایی و نگویی مر مرا / که خرت را میبرند ای بینوا
صد تدارک بود چون حاضر بدند / این زمان هر یک به اقلیمی شدند
چون نیایی و نگویی ای غریب / پیش آمد اینچنین ظلم مهیب
تو همی گفتی که خر رفت ای پسر / از همه گویندگان با ذوق‌تر
گفت آن را جمله میگفتند خوش / مر مرا هم ذوق آمد گفتنش

صوفیان درویش بودند و فقیر / کاد فقر ان یأت کفرا یبیر
از سر تقصیر آن صوفی رمه / خر فروشی در گرفتند آن همه
هم در آن دم آن خرک بفروختند / لوت آوردند و شمع افروختند
چند ازین صبر و ازین سه روزه چند / چند ازین زنبیل و این دریوزه چند
تخم باطل را از آن میکاشتند / کانکه آن جان نیست جان پنداشتند
صوفیانش یک بیک بنواختند / نرد خدمتهاش خوش می‌باختند
وان یکی افشاند گرد از رخت او / وان یکی بوسید دستش را و رو
لوت خوردند و سماع آغاز کرد / خانقه تا سقف شد پر دود و گرد
گاه دست افشان قدم میکوفتند / گه بسجده صفه را میروفتند
جز مگر آن صوفیی کز نور حق / سیر خورد او فارغ است از ننگ دق
چون سماع آمد ز اول تا کران / مطرب آغازید یک ضرب گران
زین حراره پای کوبان تا سحر / کف زنان خر رفت و خر رفت ای پسر
چون گذشت آن نوش و جوش و آن سماع / روز گشت و جمله گفتند الوداع
رخت از حجره برون آورد او / تا بخر بر بندد آن همراه جو
گفت آن خادم به آبش برده است / زانکه خر دوش آب کمتر خورده است
گفت خر را من بتو بسپرده‌ام / من ترا بر خر موکل کرده‌ام
از تو خواهم آنچه من دادم بتو / باز ده آنچه که بسپردم بتو
ور نه از سرکشی راضی باین / نک من و تو خانهٔ قاضی دین
تو جگربندی میان گربگان / اندر اندازی و جویی زان نشان
گفت گیرم کز تو ظلما بستدند / قاصد جان من مسکین شدند
تا خر از هر که برد من واخرم / ورنه توزیعی کنند ایشان زرم
من کرا گیرم کرا قاضی برم / این قضا خود از تو آمد بر سرم
گفت والله آمدم من بارها / تا ترا واقف کنم زین کارها
باز میگشتم که او خود واقف است / زین قضا راضی است مرد عارف است
مر مرا تقلیدشان بر باد داد / که دو صد لعنت برین تقلید باد

یعنی محض تقلید زبان گویندگان بود

خاصه تقلید چنین بی‌حاصلان / کآبرو را ریختند از بهر نان
عکس چندان باید از یاران خوش / که شوی از بحر بی‌عکس آبکش
تا نشد تحقیق از یاران مبر / از صدف مگسل نگشته قطره دُر
زانکه آن تقلید صوفی از طمع / عقل او بربست از نور و لمع
طمع لوت و طمع آن ذوق و سماع / مانع آمد عقل او را ز اطلاع
گر ترازو را طمع بودی بمال / راست کی گفتی ترازو وصف حال
هر نبی میگفت با قوم از صفا / من نخواهم مزد پیغام از شما
هست مزد کار مر دلال را / مژده باید داد تا گوید سزا
چل هزار ار او نباشد مزد من / کی بود شبه شبه دُرِّ عدن
هر کرا باشد طمع الکن شود / با طمع کی چشم و دل روشن شود
جز مگر مستی که از حق پر بود / گرچه بدهی گنجها او حر بود
لیک آن صوفی ز مستی دور بود / لاجرم از حرص او بی‌نور بود

عکس ذوق آن جماعت می‌زدی / وین دلم از عکس ذوقین می‌شدی
عکس کاول زد تو آن تقلید دان / چون پیاپی شد شود تحقیق آن
صاف خواهی چشم عقل و سمع را / بر دران تو پرده‌های طمع را
زانکه صوفی را طمع بردش ز راه / ماند در خسران و کارش شد تباه
گر طمع در آینه برخاستی / در نفاق آن آینه چون ماستی
گفت گیرم کز طمع قارون شوی / آخر الامر اندرین هامون شوی
من دلیلم حق شما را مشتری / داد حق دلالیم هر دو سری
چیست مزد کار من دیدار یار / گرچه خود بوبکر بخشد چل هزار
یک حکایت گویمت بشنو بهوش / تا بدانی که طمع شد بند گوش
پیش چشم او خیال جاه و زر / همچنان باشد که موی اندر بصر
هرکه از دیدار برخوردار شد / این جهان در چشم او مردار شد
صد حکایت بشنود مدهوش حرص / در نیاید نکته‌ای در گوش حرص

قصهٔ آن مفلس که در زندان بود و زندانیان از وی در فغان

نسخه تعریف کردن منادیان قاضی مفلس را گرد شهر

بود شخصی مفلسی بی‌خان و مان / مانده در زندان و بند بی امان
زهره نی کس را که لقمهٔ نان خورد / زانکه آن لقمه‌ربا چابک برد
مر مروت را نهاده زیر پا / گشت زندان دوزخی زان نان‌ربا
هیچ کنجی بی دد و بی دام نیست / جز بخلوتگاه حق آرام نیست
والله ار سوراخ موشی در روی / مبتلای گربه چنگالی شوی
در خیالاتش نماید ناخوشی / میگدازد همچو موم از آتشی
مار و کژدم مر ترا مونس بود / کان خیالت کیمیای مس بود
آن فرح آید ز ایمان در ضمیر / ضعف ایمان ناامیدی و زحیر
گفت پیغمبر خداش ایمان نداد / هر کرا نبود صبوری در نهاد
زانکه در چشمت خیال کفر اوست / وان خیال مؤمنی در چشم دوست
نیم او مومن بود نیمیش گبر / نیم او حرص آوری نیمیش صبر
همچو گاوی نیمهٔ جلدش سیاه / نیمهٔ دیگر سپید و همچو ماه

لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف / بر دل خلق از طمع چون کوه قاف
هرکه دور از دعوت رحمان بود / او گدا چشمست اگر سلطان بود
گر گریزی بر امید راحتی / زان طرف هم پیشت آید آفتی
کنج زندان جهان ناگزیر / نیست بی پامزد و بی دق الحصیر
آدمی را فربهی هست از خیال / گر خیالاتش بود صاحب‌جمال
در میان مار و کژدم گر ترا / با خیالات خوشان دارد خدا
صبر شیرین از خیال خوش شدست / کان فرج و آن تازگی پیش آمدست
صبر از ایمان بیاید سر کله / حیث لا صبر فلا ایمان له
آن یکی در چشم تو باشد چو مار / هم وی اندر چشم آن دیگر نگار
کاندرین یک شخص هر دو فعل هست / گاه ماهی باشد او و گاه شست
گفت یزدانت فمنکم مومن / باز منکم کافر گبر کهن
هرکه این نیمه ببیند رد کند / هرکه آن نیمه ببیند کد کند

از جمال یوسف اخوان بس نفور — لیک اندر دیدهٔ یعقوب نور — از خیال بد نظرشان زشت دید — چشم فرع و چشم اصلی ناپدید
چشم ظاهر سایهٔ آن چشم دان — هرچه آن بیند بگردد این بدان — سایهٔ اصل است فرع اما کجا — سایه با خورشید یا دارد بجا
تو مکانی اصل تو در لامکان — این دکان بربند و بگشا آن دکان — شش جهت مگریز زیرا در جهات — ششدره است و ششدره مات است مات
این سخن را نیست حد زندانیان

شکایت کردن اهل زندان نزد وکیل قاضی از دست آن مفلس

مضطر انداز دست آن خرقلتبان
با وکیل قاضی ادراکمند — اهل زندان در شکایت آمدند — که سلام ما بقاضی بر کنون — باز گو آزار ما زین مرد دون
کاندرین زندان بماند او مستمر — یاوه تاز و طبل خوارست و مضر — مرد زندانی نیاید لقمهٔ — ور بصد حیلت کشاید طعمهٔ
در زمان پیش آید آن دوزخ گلو — حجتش اینکه خدا گفته کلوا — چون مگس حاضر شود در هر طعام — از وقاحت بی صلاح و بی سلام
پیش او هیچست لوت شصت کس — کر کند خود را اگر گویش بس — زین چنین قحط سه ساله داد داد — ظل مولانا ابد پاینده باد
گو ز زندان تا رود این گاومیش — یا وظیفه کن ز وقفی لقمه اش — ای ز تو خوش هم ذکور و هم اناث — داد کن المستغاث المستغاث
سوی قاضی شد وکیل با نمک — گفت با قاضی شکایت یک بیک — خواند او را قاضی از زندان به پیش — پس تفحص کرد از اعیان خویش
گشت ثابت پیش قاضی آن همه — که نمودند از شکایت آن رمه — گفت قاضی خیز زین زندان برو — سوی خانهٔ مرده ریگ خویش شو
گفت خان و مان من احسان تست — همچو کافر جنتم زندان تست — گر ز زندانم برانی تو برد — خود بمیرم من ز درویشی و کد
همچو ابلیسی که میگفت ای سلام — رب انظرنی الی یوم القیام — کاندرین زندان دنیا من خوشم — تا که دشمن زادگان را می‌کشم
هر که او را قوت ایمانی بود — وز برای زاد ره نانی بود — می ستانم گه بمکر و گه بریو — تا بر آرند از پشیمانی غریو
گه بدرویشی کنم تهدیدشان — گه بزلف و خال بندم دیدشان — قوت ایمانی درین زندان کم است — وانچه هست از قصد این سگ در خم است
از نماز و صوم و صد بیچارگی — قوت ذوق آید برو یکبارگی — استعیذ الله من شیطانه — قد هلکنا آه من طغیانه
یک سگ است و در هزاران میرود — هر که در وی رفت او آن میشود — هر که سردت کرد میدان کو در وست — دیو پنهان گشته اندر زیر پوست
چون نیابد صورت آید در خیال — تا کشاند آن خیالت در وبال — از خیالات تو نے آید بلا — چون خیالت فاسد آمد جابجا
گه خیال فرجه و گاهی دکان — گه خیال علم و گاهی خان و مان — گه خیال کسب و سوداگری — گه خیال تاجری و داوری
گه خیال نقره و فرزند و زن — گه خیال بوالفضول و بوالحزن — گه خیال کاله و گاهی قماش — گه خیال مفرش و گاهی فراش
گه خیال آسیا و باغ و راغ — گه خیال میغ و ماغ و تیغ و لاغ — گه خیال آشتی و جنگها — گه خیال نامها و ننگها
هین برون کن از سر این تخییلها — هین بروب از دل چنین تبدیلها — هان بگو لا حولها اندر زمان — از زبان تنها نه بل از عین جان
گفت قاضی مفلسی را وانما

تتمهٔ قصهٔ مفلس زندانی با قاضی

گفت اینک اهل زندانت گوا
گفت ایشان متهم باشند چون — میگریزند از تو میگریند خون — وز تو میخواهند تا هم وارهند — زین غرض باطل گواهی میدهند
جمله اهل محکمه گفتند ما — هم بر دبار و بر فلاسش گوا — هر کرا پرسید قاضی حال او — گفت مولا دست ازین مفلس بشو

گفت قاضی کش بگردانید فاش / گرد شهر او مفلس است و بس قلاش
کو بکو او را منادیها کنید / طبل افلاسش بهر جا بر زنید
هیچکس نسیه بنفروشد بدو / قرض ندهد هیچکس او را تسو
هر که دعوی آردش اینجا بفن / هیچ زندانش نخواهم کرد من
پیش من افلاس او ثابت شده است / نقد و کالا نیستش چیزی بدست
آدمی در حبس دنیا زان بود / تا بود کافلاس او ثابت شود
مفلسی دیو را یزدان ما / هم منادی کرد در قرآن ما
کو دغا و مفلس است و بدسخن / هیچ با او شرکت و سودا مکن
ور کنی او را بهانه آوری / مفلس است او صرفه ازوی کی بری
حاضر آوردند چون فتنه فروخت / اشتر کردی که هیزم میفروخت
کُرد بیچاره بسی فریاد کرد / هم موکل را بدانگی شاد کرد
اشترش بردند از هنگام چاشت / تا شب و افغان او سودی نداشت
بر شتر بنشست آن قحط گران / صاحب اشتر پی اشتر دوان
سو بسو و کو بکو می تاختند / تا همه شهرش عیان بشناختند
پیش هر حمام و هر بازارگه / کرده مردم جمله در شکلش نگه
ده منادی گر بلند آوازیان / ترک و کرد و رومیان و تازیان
جملگان آوازها برداشته / کاین همه تخم جفاها کاشته
بینوائی بد ادائی بیوفا / نان ربائی ترگدائی بیحیا
مفلس است او ندارد هیچ چیز / قرض تا ندهد کسی او را بشیز
ظاهر و باطن ندارد حبهٔ / مفلسی قلبی دغائی دبهٔ
هان و هان با او حریفی کم کنید / چونکه کاز آرد گره محکم زنید
ور بحکم آرید این پژمرده را / من نخواهم کرد زندان مرده را
خوش دم است او و گلویش بس فراخ / با شعار نو دثار شاخ شاخ
گر بپوشد بهر مکر آن جامه را / عاریه ست او تا فریبد عامه را
حرف حکمت بر زبان ناحکیم / حله‌های عاریت دان ای سلیم
گرچه دزدی جامهٔ پوشیده است / دست تو چون گیر آن ببریده دست
چون شبانگه از شتر آمد بزیر / کرد گفتش منزلم دورست و دیر
بر نشستی اشترم را از پگاه / جورها کردم کم از اخراج کاه
گفت تا اکنون چه میکردیم پس / هوش تو کو نیست اندر خانه کس
چرخ افلاسم شنید ای پر طمع / تو نه بشنیدی بگوش بی لمع
طبل افلاسم بچرخ سابعه / رفت و تو نشنیدهٔ این واقعه
گوش تو پر بوده است از طمع خام / پس طمع کر میکند گوش ای غلام
تا کلوخ و سنگ بشنید این بیان / مفلس است و مفلس است این قلتبان
تا بشب گفتند و در صاحب شتر / بر نزد کو از طمع پر بود پر
هست بر سمع و بصر مهر خدا / در حجب بس صورتست و بس صدا
آنچه او خواهد رساند آن بچشم / از جمال و از کمال و از کرشم
وانچه او خواهد رساند او بگوش / از سماع و از بصارت و ز خروش
گرچه هستی تو کنون غافل از آن / وقت حاجت حق کند آن را عیان
گفت پیغمبر که یزدان مجید / از پی هر درد درمان آفرید
گرچه درمان جوئی و گوئی بجان / کای خدا درمان کار من رسان
لیک زان درمان نبینی رنگ و بو / بهر درد خویش بی فرمان او
کون پر چاره است و هیچت چاره نی / تا که نگشاید خدایت روزنی
چشم را ای چاره جو در لامکان / هین بنه چون چشم گشته سوی جان
این جهان از بی جهت پیدا شده است / که ز بی جائی جهان را جا شده است
باز گرد از هست سوی نیستی / گر تو از جان طالب مولیستی
جای دخل است این عدم از وی مرم / جای خرج است این وجود بیش و کم
کارگاه صنع حق چون نیستی است / جز معطل در جهان هست کیست

فی المناجات

ای خدای پاک بی انباز و یار / دستگیر و جرم ما را درگذار
یاد ده ما را سخنهای رقیق / که ترا رحم آورد آن ای رفیق

وختم الله علی قلوبهم وعلی سمعهم وعلی ابصارهم غشاوة مهر کرده خدا بر دلهای ایشان و بر گوشهای ایشان و بر چشمهای ایشان پرده ایست ۱۲
حدیث نبوی ست صلعم لکل داء دواء فاذا اصیب دواء الداء برا باذن الله تعالی یعنی برای هر درد دوا نیست چون دوای آن درد میرسد شفا دست میدهد بحکم خدا ۱۲

هم دعا از تو اجابت هم ز تو / ایمنی از تو مهابت هم ز تو
گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن / مصلحی تو ای تو سلطان سخن
کیمیا داری که تبدیلش کنی / گرچه جوی خون بود نیلش کنی
اینچنین میناگریها کار تست / اینچنین اکسیرها ز اسرار تست
آب را و خاک را بر هم زدی / ز آب و گل نقش تن آدم زدی
نسبتش دادی بجفت و خال و عم / با هزار اندیشه و شادی و غم
باز بعضی را رهائی داده / زین غم و شادی جدائی داده
برده از خویش و پیوند و سرشت / کرده در چشمش همه خوب و زشت
هرچه محسوس ست او رد میکند / وانچه ناپیدا است مسند میکند
عشق او پیدا و معشوقش نهان / یار بیرون فتنهٔ او در جهان
هین رها کن عشقهای صورتی / عشق بر صورت نه بر روی ستی
انچه معشوق ست صورت نیست آن / خواه عشق این جهان خواه آن جهان
انچه بر صورت تو عاشق گشته / چون برون شد جان چرایش هشته
صورتش برجاست این سیری ز چیست / عاشقا واجو که معشوق تو کیست
انچه محسوس ست اگر معشوقه ست / عاشقستی هر که او را حس هست
چون وفا آن عشق افزون میکند / کی وفا صورت دگرگون میکند
پرتو خورشید بر دیوار تافت / تابش عاریتی دیوار یافت
بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم / واطلب اصلی که تابد او مقیم
ایکه تو هم عاشقی بر عقل خویش / خویش از صورت پرستان دیده بیش
پرتو عقل ست آن بر حس تو / عاریت میدان ذهب بر مس تو
چون زراندود ست خوبی در بشر / ورنه چون شد شاهد تو پیر خر
چون فرشته بود همچون دیو شد / کان ملاحت اندرو عاریه بد
اندک اندک می ستانند آن جمال / اندک اندک خشک میگردد نهال
رو نعمره ننکسه بخوان / دل طلب کن دل منه بر استخوان
کان جمال دل جمال باقی ست / دو لبش از آب حیوان ساقی ست
خود هم او آب و هم او ساقی و مست / هر سه یک شد چون طلسم تو شکست
آن یکی را تو ندانی از قیاس / بندگی کن ژاژ کم خا ناشناس
معنی تو صورت ست عاریه / بر مناسب شادیی و بر قافیه
معنی آن باشد که بستاند ترا / بی نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نبود که کور و کر کند / مر ترا بر نقش عاشق تر کند
کور را قسمت خیال غم فزاست / بهرهٔ چشم این خیالات فناست
حرف قرآن را ضریران معدنند / خر نبینند و بپالان بر زنند
چون تو بینائی پی خر رو که جست / چند پالان دوزی ای پالان پرست
خر چو هست آید یقین پالان ترا / کم نگردد نان چو باشد جان ترا
خر چو باشد کم نیاید ای عمو / خود به پشتیش رو نهد پالان او
پشت خر دکان و مال و مکسب ست / جان تو سرمایهٔ صد قالب ست
خر برهنه بر نشین ای بوالفضول / خر برهنه نه که راکب شد رسول
النبی قد رکب معروریا / والنبی قد قیل سافر ماشیا
بلکه آن شه نیز پیاده رفته است / بار این و آن بسی پذرفته است
شد خر نفس تو بر میخیش بند / چند بگریزد ز کار و بار چند
بار صبر و شکر او را بردنیست / خواه در صد سال خواهی سی و بیست
هیچ وازر وزر غیری بر نداشت / هیچکس نا رود تا چیزی نکاشت
طمع خام ست آن مخور خام ای پسر / خام خوردن علت آرد در بشر
کان فلانی یافت گنجی ناگهان / من همان خواهم چرا جویم دکان
کار بخت ست آن و آن هم نادر ست / کسب باید کرد تا تن قادر ست
کسب کردن گنج را مانع کی ست / پا مکش از کار کان خود در پی ست
تا نگردی تو گرفتار اگر / که اگر این کردمی یا آن دگر
کز اگر گفتن رسول با وفاق / منع کرد و گفت هست آن از نفاق
کان منافق در اگر گفتن بمرد / وز اگر گفتن بجز حسرت نبرد
ای بسا کس مرده در بوک و مگر / از جمال عافیت ناخورده بر

ور نبی یابی تو نقصان اگر
این مثل بشنو که دریابی مگر

تمثیل بر حقیقت سخن و اطلاع بر کشف آن

یک غریبی خانه میجست از شتاب
دوستی بردش سوی خانه خراب

گفت او این را اگر سقفی بُدی
پهلوی من مر ترا مسکن شدی

هم عیال تو بیاسودی اگر
در میانه داشتی حجره دگر

در رسیدی میهمان روزی ترا
هم بیاسودی اگر بودیت جا

کاشکی معمور بودی این سرا
خانه تو بودی این معمور ما

گفت آری پهلوی یاران خوش است
لیک ای جان در اگر نتوان نشست

این همه عالم طلبکار خوش اند
وز خوش تزویر اندر آتش اند

طالب زر گشته جمله پیر و خام
لیک قلب از زر نداند چشم عام

پرتو بر قلب زن خالص ببین
بی محک زر را مکن از ظن گزین

گر محک داری گزین کن ورنه رو
نزد دانا خویشتن را کن گرو

این محک باید میان جان خویش
ور نداری ره مرو تنها به پیش

بانگ غولان هست بانگ آشنا
آشنایی کو کشد سوی فنا

بانگ میدارد که هان ای کاروان
سوی من آیید نک نام و نشان

نام هر یک میبرد غول ای فلان
تا کند آن خواجه را از آفلان

چون رسد آنجا ببیند گرگ و شیر
عمر ضایع راه دور و روز دیر

چه بود آن بانگ غول آخر بگو
مال خواهم جاه خواهم و آبرو

از درون خویش این آوازها
منع کن تا کشف گردد رازها

ذکر حق کن بانگ غولان را بسوز
چشم چون نرگس از این کرگس بدوز

صبح صادق را ز کاذب واشناس
رنگ می را باز دان از رنگ کاس

تا بود کز دیدگان هفت رنگ
دیده پیدا کند صبر و درنگ

رنگها بینی بجز این رنگها
گوهران بینی بجای سنگها

گوهری چه بلکه دریایی شوی
آفتاب چرخ پیمایی شوی

کارکن در کارگه باشد نهان
تو برو در کارگه بینش عیان

کار چون بر کارکن پرده تنید
خارج آن کار نتوانیش دید

کارگه چون جای باش عامل است
آنکه بیرون است از وی غافل است

پس درآ در کارگه یعنی عدم
تا ببینی صنع و صانع را بهم

کارگه چون جای روشن دیدگیست
پس برون کارگه پوشیدگیست

رو به هستی داشت فرعون عنود
لاجرم از کارگاهش کور بود

لاجرم میخواست تبدیل قدر
تا قضا را باز گرداند ز در

خود قضا بر سبلت آن حیله مند
زیر لب میکرد هر دم ریشخند

صد هزاران طفل کشت او بیگناه
تا بگردد حکم و تقدیر اله

تا که موسی نبی ناید برون
کرد در گردن هزاران ظلم و خون

این همه خون کرد و موسی زاده شد
وز برای قهر او آماده شد

گر بدیدی کارگاه لایزال
دست و پایش خشک گشتی احتیال

اندرون خانه‌اش موسی معاف
در برون میکشت طفلان از گزاف

همچو صاحب نفس کو تن پرورد
بر دگر کس ظن حقدی می برد

کاین عدو و آن حسود و دشمن است
خود حسود و دشمن او آن تن است

او چو موسی و تنش فرعون او
او به بیرون می دود که کو عدو

نفس اندر خانهٔ تن نازنین
بر دگر کس دست میخاید بکین

ملامت کردن مردمان شخصی را که مادر را به تهمت بکشت

آن یکی از خشم مادر را بکشت
هم بزخم خنجر و هم زخم مشت

آن یکی گفتش که از بد گوهری
یاد ناوردی تو حق مادری

هی تو مادر را چرا کشتی بگو
او چه کرد آخر بتو ای زشت خو

هیچکس کشتست مادر ای عنود
می نگویی کو چه کرد آخر چه بود

گفت کاری کرد کان عار ویست
کشتمش کان خاک ستار ویست

متهم شد با یکی زان کشتمش
غرق خون در خاک گور آغشتمش

گفت آنکس را بکش ای محتشم
گفت پس هر روز خلقی را کشم

کشتم او را رستم از خونهای خلق
نای او بُرّم بهست از نای خلق

نفس تست آن ما در بد خاصیت / که فساد اوست در هر ناحیت

از وی این دنیای خوش بر تست تنگ / از پی او با حق و با خلق جنگ

گر شکال آرد کسی بر گفت ما / از برای انبیا و اولیا

گوش نه ای تو طلبکار صواب / بشنو این اشکال و شبهت را جواب

دشمن آن باشد که قصد جان کند / دشمن آن نبود که خود جان میکند

تابش خورشید او را می کشد / رنج او خورشید هرگز کی کشد

مانع خویش اند جمله کافران / از شعاع جوهر پیغمبران

چون غلام هندوی کو کین کشد / از ستیزه خواجه خود را می کشد

گر شود بیمار دشمن با طبیب / ور کند کودک عداوت با ادیب

گازری گر خشم گیرد ز آفتاب / ماهیی گر خشم میگیرد ز آب

گر ترا حق آفریده زشت رو / تو مشو هم زشت رو هم زشت خو

تو حسودی کز فلان من کمترم / می فزاید کمتری در اخترم

آن بلیس از ننگ و عار کمتری / خویشتن افگند در صد ابتری

آن ابوجهل از محمد ننگ داشت / وز حسد خود را ببالا می فراشت

من ندیدم در جهان جستجو / هیچ اهلیت به از خوی نکو

درگذر از فضل و جستی و فن / کار خدمت دارد و خلق حسن

آن کسی کش مثل خود پنداشتی / زان سبب با او حسد برداشتی

پس بهر دوری ولیی قائم ست / تا قیامت آزمایش دائم ست

پس امام حی قائم آن ولیست / خواه از نسل عمر خواه از علیست

او چو نورست و خرد جبریل او / آن ولی کم از و قندیل او

زانکه هفصد پرده دارد نور حق / پرده های نور دان چندین طبق

اهل صف آخرین از ضعف خویش / چشمشان طاقت ندارد نور پیش

روشنی کو حیات اول ست / رنج جان و فتنه این احول ست

آتشی کاصلاح آهن یا زرست / کی صلاح آبی و سیب ترست

لیک آهن را لطیف آن شعله هاست / کو جذوب تابش آن اژدهاست

پس بکش او را که بهر آن دنی / هر دمی قصد عزیزی میکنی

نفس کشتی باز رستی ز اعتذار / کس ترا دشمن نماند در دیار

کانبیا را نی که نفس کشته بود / پس چراشان دشمنان بود و حسود

دشمن خود بوده اند آن منکران / زخم بر خود میزدند ایشان چنان

نیست خفاشک عدو آفتاب / او عدوی خویش آمد در حجاب

دشمن آن باشد کزو آید عذاب / مانع آید لعل را از آفتاب

کی حجاب چشم آن فرزند خلق / چشم خود را کور و کژ کردند خلق

سرنگون می افتد از بام سرا / تازیانی کرده باشد خواجه را

در حقیقت رهزن جان خودند / راه عقل و جان خود را خود زدند

تو نکو بنگر کرا دارد زیان / عاقبت که بود سیاه اختر از آن

ور بود گفتشت مرو در سنگلاخ / ور دو شاخست مشو تو چار شاخ

خود حسد نقصان و عیب دیگرست / بلکه از جمله کمیها بدترست

از حسد میخواست تا بالا بود / خود چه بالا بلکه خون پالا بود

بوالحکم نامش بد و بوجهل شد / ای بسا اهل از حسد نا اهل شد

انبیا را واسطه زان کرد حق / تا پدید آید حسدها در قلق

زانکه کس را از خدا عاری نبود / حاسد حق هیچ دیاری نبود

چون مقرر شد بزرگی رسول / پس حسد ناید کسی را از قبول

هر کرا خوی نکو باشد برست / هر کسی کو شیشه دل باشد شکست

مهدی و هادی ولیست ای راه جو / هم نهان و هم نشسته پیش رو

وانکه زین قندیل کم مشکوة ماست / نور را در مرتبت ترتیبهاست

از پس هر پرده قومی را مقام / صف صف اند این پرده هاشان تا امام

وان صف پیش از ضعیفی بصر / تاب نارد روشنائی بیشتر

احولیها اندک اندک کم شود / چون ز هفصد بگذرد او یم شود

سیب و آبی خامیی دارد خفیف / نی چو آهن تابشی خواهد لطیف

هست آن آهن فقیر سخت کش / زیر پتک و آتش است سرخ و خوش

[illegible]

آزرده و رنجیده شود بلکه دشمن آبرو و جان و مال آنکس گردد نعوذ بالله تعالی عن هذا الطینة فتامل ۱۲ ج

حاجب آتش بود بی واسطه
در دل آتش رود بی رابطه

بیحجابی آب و فرزندان آب
پختگی ز آتش نیابند و خطاب

واسطه دیگی بود یا تابه
همچو پا را در روش پاتابه

یا مکانی در میان تا آن هوا
میشود سوزان و می آرد بما

پس فقیر آنست کو بی واسطه است
شعلها را با وجودش رابطه است

پس فقیر آنست کو خود را دهد
آب حیوانی که ماند تا ابد

پس دل عالم ویست ایرا که تن
میرسد از واسطه این دل بفن

دل نباشد تن چه داند گفتگو
دل نجوید تن چه داند جستجو

پس نظرگاه شعاع آن آهن است
پس نظرگاه خدا دل نی تن است

باز این دلهای جزوی چون تن است
با دل صاحبدلی کو معدن است

بس مثال و شرح خواهد این کلام
لیک ترسم تا نلغزد فهم عام

تا نگردد نیکوی ما بدی
این که گفتم هم نبد جز بیخودی

پای کژ را کفش کژ بهتر بود
مر گدا را دستگه بر در بود

امتحان کردن بادشاه آن دو غلام را که نو خریده بود

بادشاهی دو غلام ارزان خرید
با یکی زان دو سخن گفت و شنید

یافتش زیرک دل و شیرین جواب
از لب شکر چه زاید شکر آب

آدمی مخفیست در زیر زبان
این زبان پرده است بر درگاه جان

چونکه بادی پرده را در هم کشید
سر صحن خانه شد بر ما پدید

کاندران خانه گهر یا گندم است
گنج زر یا جمله مار و کژدم است

یا دران گنج است و ماری بر کران
زانکه نبود گنج زر بی پاسبان

بی تامل او سخن گفتی چنان
کز پس پانصد تامل دیگران

گفتی اندر باطنش دریاستی
جمله دریا گوهر گویاستی

نور هر گوهر کزو تابان شدی
حق و باطل را ازو فرقان شدی

نور فرقان فرق کردی بهر ما
ذره ذره حق و باطل را جدا

نور گوهر نور چشم ما شدی
هم سوال و هم جواب ما بدی

چشم کژ کردی دو دیدی قرص ماه
چون سوال است این نظر در اشتباه

راست گردان چشم را در ماهتاب
تا یکی بینی تو مه را نک جواب

فکرتت را کژ مبین نیکو نگر
هست هم نور و شعاع آن گهر

هر جوابی کان ز گوش آید بدل
چشم گفت از من شنو آن را بهل

گوش دلال است و چشم اهل وصال
چشم صاحب حال و گوش اصحاب قال

در شنود گوش تبدیل صفات
در عیان دیدها تبدیل ذات

ز آتش ار علمت یقین شد از سخن
پختگی جو در یقین منزل مکن

تا نسوزی نیست آن عین الیقین
این یقین خواهی در آتش در نشین

گوش چون ناقد بود دیده شود
ورنه قل در گوش پیچیده شود

این سخن پایان ندارد باز گرد
تا که شه با آن غلامانش چه کرد

روان کردن بادشاه یکی ازان دو غلام را و از دیگری احوال آن پرسیدن و بار گفتن او وانچه درویست

آن غلامک را چو دید اهل ذکا
آن دگر را کرد اشارت که بیا

کاف رحمت گفتمش تصغیر نیست
جد چو گوید طفلکم تحقیر نیست

چون بیامد آن دوم در پیش شاه
بود او گنده دهان دندان سیاه

گرچه شه ناخوش شد از گفتار او
جستجوی کرد هم از کار او

گفت با این شکل و این گنده دهان
دور بنشین مرکب این سو ترمران

تا علاج این دهان تو کنیم
تو مریض و ما طبیب پر فنیم

که تو زاهل نامه و رقعه بدی
نی جلیس و یار هم بقعه بدی

بهر کیکی نو گلیمی سوختن
نیست لایق از تو دیده دوختن

با همه بنشین دو سه دستان بگو
تا ببینم صورت عقلت نکو

آن یکی را پس فرستاد او بکار
سوی حمامی که رو خود را بخار

وین دگر را گفت تو چه زیرکی
صد غلامی در حقیقت نی یکی

باز قائل تر بدی زان یار خود
نزد ما آگه تو به زان یار بد

آن نه که خواجه تاش تو نمود
از تو ما را سرد میکرد آن حسود

گفت او دزد و کژست و کژنشین / حیز و نامرد و چنانست و چنین
گفت پیوسته بدست او راست گو / راست تر من کس ندیدستم ازو
راستی و نیکخویی و حیا / علم و دینداری و احسان و سخا
راست گویی در نهادش خلقتست / هرچه گوید من نگویم تهمتست
گر شنگویم آن نکو اندیش را / متهم دارم وجود خویش را
باشد او در من ببیند عیبها / من نه بینم در وجود خود شها
هرکسی گر عیب خود دیدی ز پیش / کی بدی فارغ وی از اصلاح خویش
غافل اند این خلق از خود ای پدر / لاجرم گویند عیب یکدگر
من نه بینم روی خود را ای شمن / من ببینم روی تو تو روی من
آن کسی که او ببیند روی خویش / نور او از نور خلقانست بیش
نور حسی نبود آن نوری که او / نور خود محسوس بیند پیش رو
گر بمیرد نور او باقی بود / زانکه دید حس و بد خلاقی بود
گفت تو هم عیب او گو مو بمو / آن چنان که گفت او از عیب تو
تا بدانم که تو غمخوار منی / کد خدای ملکت و کار منی
گفت ای شه من بگویم عیبهاش / گرچه هست او مر مرا خوش خواجه‌تاش
عیب او مهر و وفا و مردمی / عیب او صدق و صفا و همدمی
کمترین عیبش جوانمردی و داد / آن جوانمردی که جان اهم بداد
صد هزاران جان خدا کرده پدید / چه جوانمردی بود کان را امید
ور بدیدی کی بجان بخلش بدی / بهر یک جان کی چنین غمگین شدی
برلب جو بخل آب آن را بود / کوزه جوی آب نابینا بود
گفت پیغمبر که هرکس از یقین / داند او پاداش خود در یوم دین
گر یکی را ده عوض می آیدش / هر زمان جودی دگرگون زایدش
جود جمله از عوضها دیدنست / پس عوض دیدن ضد ترسیدنست
بخل نادیدن بود اعواض را / شاد دارد دید در خواص را
پس بعالم هیچکس نبود بخیل / زانکه کس چیزی نبازد بی بدیل
پس سخا از چشم آید نی ز دست / دید دارد کار جز بینا نرست
عیب دیگر آنکه خود بین نیست او / هست او در هستی خود عیب جو
عیب گوی و عیب جوی خود بدست / با همه نیکو و با خود بد بدست
گفت شه جلدی مکن در مدح یار / مدح خود در ضمن مدح او میار
زانکه من در امتحان آرم ورا / شرمساری آیدت در ماجرا
گفت نی والله بالله العظیم / مالک الملک رحمن رحیم

قسم خوردن غلام بر صدق خود و طهارت ظن خود

آن خدایی که فرستاد انبیا / نی بحاجت بل بفضل و کبریا
آن خداوندی که از خاک ذلیل / آفرید او شهسواران جلیل
پاک شان کرد از مزاج خاکیان / بگذرانید از تتق افلاکیان
برگرفت از نار و نور صاف ساخت / وانگه او بر جملهٔ انوار تاخت
آن سنا برقی که بر ارواح تافت / تا که آدم معرفت زان نور یافت
آن کز آدم رست و دست شیث چید / پس خلیفه‌اش کرد آدم کان بدید
نوح از آن گوهر چو برخوردار شد / در هوای بحر جان دُربار شد
جان ابراهیم از آن انوار رفت / بی حذر در شعله‌های نار رفت
چونکه اسمعیل در جویش فتاد / پیش دشنهٔ آبدارش سر نهاد
جان داود از شعاعش گرم شد / آهن اندر دست بافش نرم شد
چون سلیمان شد وصالش را رضیع / دیو گشتش بندهٔ فرمان مطیع
در قضا یعقوب چون بنهاد سر / چشم روشن کرد از بوی پسر
یوسف مه چو دید آن آفتاب / شد چنان بیدار در تعبیر خواب
چون عصا از دست موسی آب خورد / ملکت فرعون را یک لقمه کرد
جان جرجیس از فرشچون از یافت / هفت نوبت جان فشاند و بار یافت
چونکه زکریا ز عشقش دم زدی / کرد در جوف درختش جان فدی
چونکه یونس جرعهٔ زان جام یافت / در درون ماهی او آرام یافت
چونکه یحیی مست گشت از شوق او / سر بطشت زر نهاد از ذوق او

چون شعیب آگاه شد زین ارتقا / چشم را در باخت از بهر لقا
خضر و الیاس از میش چون دم زدند / آبحیوان یافتند و کم زدند
چون محمد یافت آن ملک و نعیم / قرص مه را کرد در دم او دو نیم
چون عمر شیدای آن معشوق شد / حق و باطل را چو دل فاروق شد
چون زر ریش مرتضی شد درفشان / گشت او شیر خدا در مرج جان
آن یکی از زهر جان کرده نثار / وان سر افگنده بره اهش مست وار
سبط پاکش هم حسین و هم حسن / گوشوار عرش حق ذو المنن
بایزید اندر مزیدش راه دید / نام قطب العارفین از حق شنید
بو ادهم مرکبان سو راند شاد / گشت او سلطان سلطانان داد
شد فضیل از رهزنی ره پیر راه / چون بلحظ لطف شد ملحوظ شاه
چونکه ذو النون از غمش دیوانه شد / مصر جان را همچو شکر خانه شد
صد هزاران پادشاهان جهان / سر فرازانند زانسوی جهان
رحمت و رضوان حق در هر زمان / باد بر جان و روان پاکشان
بحر جان و جان بحر ار گویمش / نیست لائق نام نومی جویمش
کز صفات خواجه تاش و یار من / هست صد چندانکه این گفتار من
شاه گفت اکنون از آن خود بگو / چند گوئی آن این و آن او
روز مرگ این حس تو باطل شود / نور جان داری که یار دل شود
آن زمان کین نیست و پایت در گل / پر و بالت هست تا جان بر پرد
آن زمان کین جان حیوانی نماند / جان باقی بایدت بر جا نشاند
جوهری داری ز انسان یا خری / این عرضها که فنا شد چون بری
نقل نتوان کردن اعراض را / لیک از جوهر برند امراض را
گشت پرهیز عرض جوهر بجهد / شد دهان تلخ از پرهیز شهد
آن نکاح زن عرض بد شد فنا / جوهر فرزند حاصل شد زما
هست آن بستان نشاندن هم عرض / گشت جوهر میوه اش اینک غرض
صیقلی کردن عرض باشد شها / زین عرض جوهر همی زاید صفا

شکر کرد ایوب صابر هفت سال / در بلا چون دید آثار وصال
نردبانش عیسی مریم چو یافت / بر فراز گنبد چارم شتافت
چون ابو بکر آیت توفیق شد / با چنان شه صاحب و صدیق شد
چونکه عثمان آن عیان را عین گشت / نور فائز بود و ذو النورین گشت
روشن از نورش چو سبطین آمدند / عرش را در زین و قرطین آمدند
چونکه سبطین از سرش واقف بدند / گوشوار عرش ربانی شدند
چون جنید از جند او دید آن مدد / خود مقاماتش فزون شد از عدد
چونکه کرخی کرخ او را شد حرس / شد خلیفهٔ عشق و ربانی نفس
وان شقیق از شق آن راه شگرف / گشت او خورشید رای و تیز طرف
بشر حافی را بشیر شد ادب / سر نهاد اندر بیابان طلب
چون سری بی سر شد اندر راه او / بر سر برسروران شد جاه او
نامشان از رشک حق پنهان بماند / هر گدائی نامشان را بر نخواند
حق آن نور و حق نورانیان / کاندر آن بحرند همچون ماهیان
حق آن آنی که این و آن از وست / مغزها نسبت بدو باشند پوست
آنچه میدانم ز وصف آن ندیم / باورت ناید چه گویم ای کریم
تو چه داری و چه حاصل کردهٔ / از تک دریا چه در آوردهٔ
در لحد کین چشم را خاک آگند / هست آنچه گور را روشن کند
نور دل از جان بود ای یار غار / مستعار آن را مدان ای مستعار
شرط من جاء بالحسن فی کردن است / بل حسن را سوی حضرت بردن است
این عرضهای نماز و روزه را / چونکه لا یبقی زمانین انتفا
تا مبدل گشت جوهر زین عرض / چون ز پرهیزی که زائل شد مرض
از زراعت خاکها شد سنبله / داروی مو کرد مو را سلسله
جفت کردن اسپ و اشتر زاعرض / جوهر کره بزائیدن غرض
هم عرض دان کیمیا بردن بکار / جوهری زان کیمیاگر شد بیار
پس مگو که من عملها کرده ام / دخل آن اعراض را بنما مرم

این صفت کردن عرض باشد خمش | سایه برزن یا پی قربان بکش
گفت شاها بی قنوط عقل نیست | گر تو فرمایی عرض را نقل نیست

پادشاها جز که یأس بنده نیست | هر عرض کان رفت باز آینده نیست
گر نبودی مر عرض را نقل و حشر | فعل بودی باطل و اقوال فشر

این عرضها نقل شد لون دگر | حشر هر فانی بود کون دگر
نقل هر چیزی بود هم لایقش | لایق گله بود هم سایقش

وقت محشر هر عرض را صورتیست | صورت هر یک عرض را نوبتیست
بنگر اندر خود که تو بودی عرض | جنبش جفتی و جفتی با غرض

بنگر اندر خانه و کاشانه‌ها | در مهندس بود چون افسانه‌ها
کان فلان خانه که ما دیدیم خوش | بود موزون صفه و سقف و درش

از مهندس آن عرض و اندیشه‌ها | آلت آورد و ستون از بیشه‌ها
چیست اصل و مایهٔ هر پیشه‌ای | جز خیال و جز عرض و اندیشه‌ای

جمله اجزای جهان را بی غرض | درنگر حاصل نشد جز از عرض
اول فکر آخر آمد در عمل | بنیت عالم چنان دان در ازل

میوه‌ها در فکر دل اول بود | در عمل ظاهر بآخر می‌شود
چون عمل کردی شجر بنشاندی | اندر آخر حرف اول خواندی

گرچه شاخ و برگ و بیخش اول است | آن همه از بهر میوه مرسل است
پس سری که مغز این افلاک بود | اندر آخر خواجهٔ لولاک بود

نقل اعراض است این بحث و مقال | نقل اعراض است این شیر و شغال
جمله عالم خود عرض بودند تا | اندرین معنی بیامد هل اتی

این عرضها از چه زاید از صور | وین صور هم از چه زاید از فکر
این جهان یک فکرتست از عقل کل | عقل چون شاهست و صورتها رسل

عالم اول جهان امتحان | عالم ثانی جزای این و آن
چاکرت شاها جنایت میکند | آن عرض زنجیر و زندان میشود

بنده‌ات چون خدمت شایسته کرد | آن عرض نی خلعتی شد در نبرد
این عرض با جوهر آن بیضه و طیر | این ازان و آن ازین زاید بسیر

گفت شاهنشه چنین گیر المراد | این عرضهای تو یک جوهر نزاد
گفت مخفی داشتست آن اخترا | تا بود غیب این جهان نیک و بد

زانکه گر پیدا شدی اشکال فکر | کافر و مومن نگفتی جز که ذکر
پس عیان بودی نه غیب ای شاه این | نقش دین و کفر بودی بر جبین

کی درین عالم بت و بتگر بدی | چون کسی را زهرهٔ تسخر بدی
پس قیامت بودی این دنیای ما | در قیامت کی کند جرم و خطا

گفت شه پوشید حق پاداش بد | لیک از عامه نه از خاصان خود
گر بدامی افکنم من یک امیر | از امیران خفیه دارم نز وزیر

حق بمن بنمود پس پاداش کار | وز صورهای عملها صد هزار
تو نشانی ده که من دانم تمام | ماه را بر من نمی‌پوشد غمام

گفت پس از گفت من مقصود چیست | چون تو میدانی که آنچه بود چیست
گفت شه حکمت در اظهار جهان | آنکه دانسته برون آید عیان

آنچه میدانست تا پیدا کند | بر جهان ننهاد رنج طلق و درد
یک زمان بیکار نتوانی نشست | تا بدی یا نیکی از تو بر نجست

این تقاضاهای کار از بهر آن | شد موکل تا شود سرت عیان
پس کلابهٔ تن کجا ساکن شود | چون سر رشتهٔ ضمیرش میکشد

تا سر تو شد نشان آن کشش | بر تو بیکاری بود چون جان‌کنش
این جهان و آن جهان زاید ابد | هر سبب مادر اثر از وی ولد

چون اثر زایید آن هم شد سبب | تا بزاید او اثرهای عجب
این سببها نسل بر نسل است لیک | دیده‌ای باید منور نیک نیک

شاه با او در سخن اینجا رسید | یا بدید از وی نشانی یا ندید
گر بدید آن شاه جویا دور نیست | لیک ما را ذکر آن دستور نیست

باز پرسیدن شاه حال از غلام دیگر

چون ز گرمابه بیامد آن غلام | سوی خویشش خواند آن شاه همام

گفت صحاک الله نعیم دائما / بس لطیفی و ظریف و خوبرو
پیش بنشاندش بصد لطف و کرم / بعد ازان گفت ای چو ماه اندر ظلم
ای دریغا گر نبودی در تو آن / که همی گوید برای تو فلان
گفت رمزی زان بگو ای پادشاه / کز برای من بگفت آن دین تباه
خبث یارش را چو از شه گوش کرد / در زمان دریای خشمش جوش کرد
کو از اول دم که با من یار بود / همچو سگ در قحط بس گین خوار بود
گفت دانستم ترا از وی بدان / از تو جان کنده است و از وی دهان
بهر این گفتند اکابر در جهان / راحة الانسان فی حفظ اللسان
پس بدان که صورت خوب و نکو / با خصائل بد نیرزد یک تسو
چند بازی عشق با نقش سبو / بگذر از نقش سبو و آب جو
صورت ظاهر فنا گردد بدان / عالم معنی بماند جاودان
این صدفهای قوالب در جهان / گرچه جمله زنده اند از بحر جان
کان چه دارد وین چه دارد می گزین / زانکه کمیابست آن در ثمین
هم بصورت دست و پا و جسم تو / هست صید چند انکه نقش چشم تو
از یک اندیشه که آید در درون / صد جهان گردد بیکدم سرنگون
باز شکل و صورت شاه صفی / هست محکوم یکی فکر خفی
هست آن اندیشه پیش خلق خرد / لیک چون سیلی جهان را خورد و برد
پس چو می بینی که از اندیشهٔ / قائمست اندر جهان هر پیشهٔ
هم زمین و بحر و هم مهر و فلک / زنده از وی همچو از دریا سمک
می نماید پیش چشمت که بزرگ / هست اندیشه چو موش و تن سترگ
در جهان فکرتی ای کم ز خر / این ز غافل چو سنگی بیخبر
جهل سست محضی و ز حشر بیگانهٔ / بو نداری وز خرد دیوانهٔ
تن ز غیبت یک نمود از آتش ست / گر لطافت چون هوای دلکش ست
باز افزون ست هنگام اثر / از هزاران تیشه و تیغ و تبر
کوهها بینی شده چون پشم نرم / نیست گشته این من سرد و گرم

پس سوی کاری فرستاد آن دگر / تا ازین دیگر شود او باخبر
ماهروئی جعد موئی مشکبو / نیکخوئی نیکگوئی نیکخو
شاد گشتی هر که رویت دیدهٔ / دیدنت ملک جهان ارزیدهٔ
گفت اول وصف درویشی کرد / کاشکارا تو دوائی خفیه درد
کف برآورد آن غلام و سرخ گشت / تا که موج هجو او از حد گذشت
چون دمادم کرد هجوش چون جرس / دست بر لب زد شهنشاهش که بس
پس نشین ای گنده جان از دور تو / تا امیر او باشد و مامور تو
در حدیث آمد که تسبیح از ریا / همچو سبزه گولخن دان ای کیا
ور بود صورت حقیر و ناپذیر / چون بود خلقش نکو در پاش میر
چند باشی عاشق صورت بگوی / طالب معنی شو و معنی بجوی
صورتش دیدی ز معنی غافلی / از صدف در را گزین گر عاقلی
لیک اندر هر صدف نبود گهر / چشم بگشا در دل هر یک نگر
گر بصورت بنگری کوهی بشکل / در بزرگی هست صد چندانکه لعل
لیک پوشیده نباشد بر تو این / کز همه اعضا و چشم آمد گزین
چشم سلطان گر بصورت یک بود / صد هزاران لشکرش در تک بود
خلق بی پایان ز یک اندیشه بین / گشته چون سیلی روانه بر زمین
خلق عالم چون رمه است و حق شبان / می دواند جمله را روز و شبان
خانه‌ها و قصرها و شهرها / کوهها و دشتها و نهرها
پس چرا از ابلهی پیش تو کور / تن سلیمانست و اندیشه چو مور
عالم اندر چشم تو هول و عظیم / ز ابر و برق و رعد داری لرز و بیم
زانکه نقشی وز خرد بی بهرهٔ / آدمی خود نیستی خر کرهٔ
سایه را تو شخص می بینی ز جهل / شخص از آن شد نزد تو بازی و سهل
تا بجسمی در همی پیچد کثیف / آگهی نبود بصر از آن لطیف
باش تا روزی که آن فکر و خیال / برگشاید بی حجابی پر و بال
نی سما بینی ز اختر نی وجود / جز خدای واحد حی ودود

یک فسانه راست آمد یا دروغ / تا دهد مر راستیها را فروغ

حسد بردن حشم بران بندهٔ خاص

بادشاهی بنده را از کرم / برگزیده بود از جمله حشم
جامگی او وظیفه چل امیر / ده یکی قدرش ندیدی صد وزیر
از کمال طالع و اقبال و بخت / او ایازی بوده شه محمود وقت
روح او با روح شه در اصل خویش / پیش ازین تن بوده هم پیوند و خویش
کار آن دارد که پیش از تن بدست / بگذر از اینها که نو حادث شدست
چشم عارف است کو نی احول است / چشم او بر کشتهای اول است
آنچه گندم کاشتندش و آنچه جو / چشم او آنجاست روز و شب گرو
آنچه آبستست شب جز آن نزاد / حیلها و مکرها بادست باد
کی شود دلخوش ز حیلتهای گش / آنکه بیند حیلهٔ حق بر سرش
او درون دام و دامی می نهد / جان تو نی زان جهد نی زین جهد
گر بروید ور بریزد صد گیاه / عاقبت بر روید آن کشتهٔ اله
کشت نو کارید بر کشت نخست / این دوم فانیست و آن اول درست
تخم اول کامل و بگزیده است / تخم ثانی فاسد و پوسیده است
افگن این تدبیر خود را پیش دوست / گرچه تدبیرت همه تدبیر اوست
کار آن دارد که حق افراشتست / آخر آن روید که اول کاشتست
هر چه کاری از برای او بکار / چون اسیر دوستی ای دوستدار
گرد نفس دزد و کار او مپیچ / هر چه آن نی کار حق هیچست هیچ
پیش از آنکه روز دین پیدا شود / نزد مالک دزد دین رسوا شود
رخت دزدیده بتدبیر و فنش / مانده روز داوری بر گردنش
صد هزاران عقل با هم بر جهند / تا بغیر دام او دامی نهند
دام خود را سخت تر یابند و بس / کی نماید قوتی با باد خس
ور نداری باور از من رو ببین / در نبی والله خیر الماکرین
ور بگوئی فائده هستی چه بود / در سوالت فائده هست ای عنود
گر ندارد این سوالت فائده / چه شنوم این را عبث بی عائده
ور سوالت فائده دارد یقین / پس جهان بیفائده نبود ببین
گر سوالت را بسی فائده هاست / پس جهان بی فائده آخر چراست
ور جهان از یک جهت بیفائده است / از جهتهای دگر پر فائده است
فائده تو گر مرا فائده نیست / مر ترا چون فائده است از وی مایست
فائده تو گر مرا نبود مفید / چون ترا شد فائده گیر ای مرید
ور نهم زنان فائده چرا بن حرم / مر ترا چون فائده ست ازین مهم
حسن یوسف عالمی را فائده / گرچه بر اخوان عبث بد زائده
لحن داودی چنان محبوب بود / لیک بر محروم بانگ چوب بود
آب نیل از آب حیوان بد فزون / لیک بر قبطی منکر بود خون
هست بر مومن شهیدی زندگی / بر منافق مردنست و ژندگی
چیست در عالم بگو یک نعمتی / که نه محروم اند از وی امتی
گاو و خر را فائده چه در شکر / هست هر جان را یکی قوتی دگر
لیک گر آن قوت بر وی عارضیست / پس نصیحت کردن او را رائضیست
چون کسی کو از مرض گل داشتست دوست / گرچه پندارد که آن خود قوت اوست
قوت اصلی را فرامش کرده است / روی در قوت مرض آورده است
نوش را بگذاشته سم خورده است / قوت علت همچو جانش کرده است
قوت اصلی بشر نور خداست / قوت حیوانی مر او را ناسزاست
لیک از علت درین افتاد دل / که خورد او روز و شب زین آب و گل
روی زرد و پای سست و دل سبک / کو غذای والسماء ذات الحبک
آن غذای خاصگان دولتست / خوردن آن بی گلو و آلتست
شد غذای آفتاب از نور عرش / مر حسود و دیو را از دود فرش
در شهیدان یرزقون فرمود حق / آن غذا را نی دهان بد نی طبق
دل ز هر یاری غذائی میخورد / دل ز هر علمی صفائی میبرد
صورت هر آدمی چون کاسه است / چشم از معنی او حساسه است

از لقای هر کسی چیزی خوری
وز قران هر قرین چیزی بری

چون ستاره با ستاره شد قرین
لایق هر دو اثر زاید یقین

از قران مرد و زن زاید بشر
وز قران سنگ و آهن هم شرر

وز قران خاک با بارانها
میوه‌ها و سبزها ریحانها

وز قران سبزها با آدمی
دلخوشی و بیغمی و خرمی

وز قران خرمی با جان ما
می برآید خوبی و احسان ما

قابل خوردن شود اجسام ما
چون برآید از تفرج کام ما

سرخ روئی از قران خون بود
خون ز خورشید خوشی گلگون بود

بهترین رنگها سرخی بود
وان ز خورشیدست و از وی میرسد

هر زمینی کو قرین شد با زحل
شوره گشت و کشت را نبود محل

قوت اندر فعل آید ز اتفاق
چون قران دیو با اهل نفاق

این معانی راست از چرخ نهم
بی همه طاق و طرم طاق و طرم

خلق را طاق و طرم عاریتیست
امر را طاق و طرم ماهیتیست

از پی طاق و طرم خواری کشند
بر امید عز در خواری خوشند

بر امید عز ده روزه خدوک
گردن خود کرده اند از غم چو دوک

چون نمی آیند اینجا که منم
کاندرین عز آفتاب روشنم

مشرق خورشید برج قیرگون
آفتاب ما ز مشرقها برون

مشرق او نسبت ذرات او
نی برآمد نی فرو شد ذات او

ما که واپس مانده ذرات وییم
در دو عالم آفتاب بی فییم

باز گرد شمس میگردم عجب
هم ز فر شمس باشد این سبب

شمس باشد بر سببها مطلع
هم ازو حبل سببها منقطع

صد هزاران بار ببریدم امید
از که از شمس این ز من باور کنید

تو مرا باور مکن کز آفتاب
صبر دارم من و یا ماهی ز آب

ور شوم نومید نومیدی من
عین صنع آفتابست ای حسن

عین صنع از نفس صانع چون برد
عین هست از غیر هستی چون چرد

جمله هستیها ازین روضه چرند
گر براق و تازیان یا خود خرند

لیک اسپی که ز کورانه چرد
می نه بیند روضه از نهست رد

وانکه گردشها ازین دریا ندید
هر دم آرد رو بمحراب جدید

او ز بحر عذب آب شور خورد
تا که آب شور او را کور کرد

بحر میگوید بدست راست خور
ز آب من ای کور تا یابی بصر

هست دست راست اینجا ظن راست
کو بداند نیک و بد را کز کجاست

نیزه گردانیست ای نیزه که تو
راست میگردی گهی و گاهی دوتو

ما ز عشق شمس دین بی ناخنیم
ورنه ما آن کور را بینا کنیم

هان ضیاء الحق حسام الدین تو زود
دارویش کن کوری چشم حسود

توتیای کبریای تیز فعل
دارو ظلمت کش استیز فعل

آنکه گر بر چشم اعمی بر زند
ظلمت صد ساله را از سر کند

جمله کوران را دوا کن ای قمر
ای نهال میوه دار افشان ثمر

جمله کوران را دوا کن جز حسود
کز حسودی بر تو می آرد جحود

مر حسودت را اگرچه آن منم
جان مده تا همچنین جان میکنم

آنکه او باشد حسود آفتاب
کور میگردد ز بود آفتاب

اینت درد بی دوا کورست آه
اینت افتاده ابد در قعر چاه

نفی خورشید ازل بایست او
کی برآید این مراد او بگو

باز آن باشد که آید نزد شاه
باز کورست آنکه او گم کرد راه

گرفتار شدن باز میان جغدان بویرانه

باز در ویران بر جغدان فتاد
راه را گم کرد و در ویران فتاد

او همه نورست از نور رضا
لیک کورش کرد سرهنگ قضا

خاک در چشمش زد و از راه برد
در میان جغد و ویرانش سپرد

بر سری جغدانش بر سر میزنند
پر و بال نازنینش می کنند

ولوله افتاد در جغدان که ها
باز آمد تا بگیرد جای ما

چون سگان کوی پرخشم و مهیب
اندر افتادند در دلق غریب

باز گوید من چه در خورم بجغد | صد چنین ویران رها کردم بجغد

خویشتن مکشید ای جغدان که من | نی مقیمم می روم سوی وطن

چغد گفتا باز حیلت می کند | تا ز خان و مان شما را بر کند

می نماید سیری این حیلت پرست | والله از جمله حریصان بدترست

لاف از شه میزند وز دست شاه | تا برد او ما سلیمان از راه

جنس شاه است او و یا جنس وزیر | هیچ باشد لایق لوزینه سیر

اینت مالیخولیاے ناپذیر | اینت لاف خام و دام گول گیر

کمترین چغدی زند بر مغز او | مرورا یاری گری از شاه کو

بیخ چغدستان شهنشه بر کند | خانهاتان جملگی برسر زند

شه کند توده به هر شیب و فراز | صد هزاران خرمن از سرهای باز

در دل سلطان خیال من مقیم | بی خیال من دل سلطان سقیم

همچو ماه و آفتابے می پرم | پرده های آسمانها میدرم

بازم و حیران شود در من هما | چغد که بود تا بداند سر ما

یکدم با چغدها دمساز کرد | از دم من چغدها را باز کرد

در من آویزید تا بازان شوید | گرچه چغدانید شهبازان شوید

هر که باشد شاه دردش را دوا | گر چو نے نالد نباشد بی نوا

طبل باز من ندای ارجعی | حق گواه من برغم مدعی

نیست جنسیت ز روی شکل و ذات | آب جنس خاک آمد در نبات

جنس ما چون نیست جنس شاه ما | مای ما شد بهر مای او فنا

خاک شد جان و نشانیهای او | هست بر خاکش نشان پای او

تا که نفرید شما از شکل من | نقل و می نوشید پیش از نقل من

آخر این جان با بدن پیوسته است | هیچ این جان با بدن ماننده است

شادی اندر گرده و غم در جگر | عقل چون شمعی درون مغز سر

این تعلقها نه بی کیف است و چون | عقلها در دانش چونی زبون

همچو مریم جان ازان آسیب جیب | حامله شد از مسیح دلفریب

من نخواهم بود اینجا میروم | سوی شاهنشاه راجع میشوم

این خراب آباد در چشم شماست | ورنه ما را ساعد شه باز جاست

خانهاے ما بگیرد او بمکر | بر کند ما را به سالوسی ز وکر

او خورد از حرص طین را همچو دبس | دنبه مسپارید ای یاران بخرس

خود چه جنس شاه باشد مرغکی | مشنوش گر عقل داری اندکی

انچه میگوید ز مکر و فعل و فن | هست سلطان با حشم جویای من

هر که این باور کند ز ابلهی است | مرغک لاغر چه در خورد شهی است

گفت باز ار یک پر من بشکنید | یا ز غم برگ گلی بر من نهید

چغد خود چه بود اگر بازے مرا | دل برنجاند کند با من جفا

پاسبان من عنایات وی است | هر کجا که من روم شه در پی است

چون بپراند مرا شه در روش | می پرم بر اوج دل چون پرتوش

روشنی عقلها از فکرتم | انفطار آسمان از فطرتم

شه برای باز زندان یاد کرد | صد هزاران بسته را آزاد کرد

ای خنک چغدی که در پرواز من | فهم کرد از نیکبختی راز من

آنکه باشد با چنان شاهی حبیب | هر کجا افتد چرا باشد غریب

مالک الملکم نیم من طبل خوار | طبل بازم میزند شه از کنار

من نیم جنس شهنشه دور از او | لیک دارم در تجلی نور از او

باد جنس آتش آمد در قوام | طبع را جنس آمدست آخر مدام

چون فنا شد مای ما او ماند فرد | پیش پای اسپ او گردم چو گرد

خاک پایش شو ز بهر این نشان | تا شوی تاج سر گردنکشان

ای بسا کس را که صورت راه زد | قصد صورت کرد و بر الله زد

تاب نور چشم با پیه است جفت | نور دل در قطره خونی نهفت

رائحه در انف و منطق در لسان | لهو در نفس و شجاعت در جنان

جان کل با جان جزو آسیب کرد | عقل از وی در ستد در جیب کرد

آن مسیحی نے که بر خشک است و تر | آن مسیحی کز مساحت برترست

پس ز جان جان چو حامل گشت جان
از چنین جانی شود حامل جهان

پس جهان زاید جهان دیگری
این حشر را وانماید محشری

تا قیامت گر بگویم بشمرم
من ز شرح این قیامت قاصرم

این سخنها خود بمعنی یاربیست
حرفها دام دم شیرین لبیست

چون کند تقصیر پس چون تن زنم
چونکه لبیکش ز یارب میرسد

هست لبیکی که نتوانی شنید
لیک سر تا پای بتوانی چشید

یک مثل آوردمت تا پی بری
ور چنین لبیک پنهان برخوری

تا قیامت این قیامت را اگر

شرح گویم قصه آیم ای پسر

کلوخ انداختن آن تشنه از سر دیوار در جوی آب

بر لب جو بود دیواری بلند
بر سر دیوار تشنه دردمند

تشنهٔ مستسقی زار و نزار
عاشقی مستی غریبی بیقرار

مانعش از آب آن دیوار بود
از پی آب او چو ماهی زار بود

شد حجاب آب آن دیوار او
بر فلک میشد فغان زار او

ناگهان انداخت او خشتی در آب
بانگ آب آمد بگوشش چون خطاب

چون خطاب یار شیرین لذیذ
مست کرد آن بانگ آبش چون نبیذ

از سماع بانگ آب آن ممتحن
گشت خشت انداز و از آنجا خشت کن

آب میزد بانگ یعنی هی ترا
فایده چه زین زدن خشتی مرا

تشنه گفتا آب را دو فایده است
من ازین صنعت ندارم هیچ دست

فایدهٔ اول سماع بانگ آب
کو بود مر تشنگان را چون جواب

بانگ او چون بانگ اسرافیل شد
مرده را زین زندگی تحویل شد

یا چو بانگ رعد ایام بهار
باغ مییابد ازو چندین نگار

یا چو بر درویش هنگام زکات
یا چو بر محبوس پیغام نجات

چون دم رحمن بود کان از یمن
میرسد سوی محمد بی دهن

یا چو بوی احمد مرسل بود
کان بعاصی در شفاعت میرسد

یا چو بوی یوسف خوب لطیف
میزند بر جان یعقوب نحیف

یا نسیم روضهٔ دار السلام
سوی عاصی میرسد بی انتقام

یا سوی مس سیه آن کیمیا
میرسد پیغام کای ابله بیا

یا ز لیلی بشنود مجنون کلام
یا فرستد ویس رامین را پیام

فایدهٔ دیگر که هر خشتی کزین
برکنم آیم سوی ماء معین

گر کمی خشت دیوار بلند
پست‌تر گردد بهر دفعه که کند

پستی دیوار قربی میشود
فصل او درمان وصلی میبود

سجده آمد کندن خشت لزب
موجب قربت که واسجد واقترب

تا که این دیوار عالی گردن است
مانع این سرفرود آوردن است

سجده نتوان کرد بر آب حیات
تا نیابی زین تن خاکی نجات

بر سر دیوار هر کو تشنه‌تر
زودتر بر میکند خشت و مدر

هر که عاشق‌تر بود بر بانگ آب
او کلوخ زفت‌تر کند از حجاب

او ز بانگ آب پر می تا عنق
نشنود بیگانه جز بانگ بلق

ای خنک آنرا که او ایام پیش
مغتنم دارد گزارد وام خویش

اندر آن ایام کش قدرت بود
صحت و زور دل و قوت بود

وان جوانی همچو باغ سبز و تر
میرساند بی دریغی بار و بیخ

چشمه‌های قوت و شهوت روان
سبز میگردد زمین تن بدان

خانهٔ معمور و سقفش بس بلند
معتدل ارکان و بی تخلیط و نیک

نور چشم و قوت ابدان بجا
قصر محکم خانه روشن پر صفا

هین غنیمت دان جوانی ای پسر
سر فرود آور بکن خشت و مدر

پیش از آن کایام پیری در رسد
گردنت بندد بحبل من مسد

خاک شوره گردد و ریزان و سست
هرگز از شوره نبات خوش نرست

آب زور و آب شهوت منقطع
او ز خویش و دیگران نا منتفع

ابروان چون پاردم زیر آمده
چشم را نم آمده تاری شده

از تشنج رو چو پشت سوسمار
رفته نطق و طعم و دندانها ز کار

پشت دوتا گشته دل سست و طپان
تن ضعیف و دست و پا چون ریسمان

بر سر ره زاد کم مرکوب سست / غم قوی و دل تنگ و تن نادرست
خانه ویران کار بی سامان شده / دل پر افغان همچو نای بی زبان شده

عمر ضایع سعی باطل راه دور / نفس کاهل دل سیه جان ناصبور
موی بر سر همچو برف از بیم مرگ / جمله اعضا گرز گرزان همچو برگ

روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز / کارگه ویران عمل رفته زساز
بیخهای خوی بد محکم شده / قوت برکندن آن کم شده

حکایت

فرمودن والی آن شخص را که آن خاربن که نشانده از سر راه مردمان برکن و عذر آوردن او

همچو آن شخص درشت خوش سخن / درمیان ره نشاند او خاربن

ره گذریانش ملامت گر شدند / پس بگفتندش بکن او برنکند
هردمی آن خاربن افزون شدی / پای خلق از زخم او پرخون شدی

جامه های خلق بدریدی ز خار / پای درویشان بخستی زار زار
چونکه حاکم را خبر شد زین حدیث / یافت آگاهی ز فعل آن خبیث

چون بجد حاکم بدو گفت این بکن / گفت آری برکنم روزیش من
مدتی فردا و فردا وعده داد / شد درخت خار او محکم نهاد

گفت روزی حاکمش ای وعده کژ / پیش آ در کار ما واپس مغژ
گفت الایام یا عبد بیننا / گفت عجل لا تماطل دیننا

تو که میگوئی که فردا این بدان / که بهر روزی که می آید زمان
آن درخت بد جوان تر میشود / وین کننده پیر و مضطر میشود

خاربن در قوت و برخاستن / خارکن در پیری و در کاستن
خاربن هر روز و هر دم سبز و تر / خارکن هر روز زار و خشک تر

او جوان تر میشود تو پیرتر / زود باش و روزگار خود مبر
خاربن دان هر یکی خوی بدت / بارها در پای خار آخر زدت

بارها از فعل خود نادم شدی / بر سر راه ندامت آمدی
بارها از خوی خود خسته شدی / حس نداری سخت بی حس آمدی

گر ز خسته گشتن دیگر کسان / که ز خلق زشت تو هست آن نشان
غافلی باری ز زخم خود نه / تو عذاب خویش و هم بیگانه

یا تبر بردار و مردانه بزن / تو علی وار این در خیبر بکن
ورنه چون صدیق و فاروق مهین / هین طریق دیگران ابر گزین

یا بگلبن وصل کن این خار را / وصل کن با نار نور یار را
تاکه نور او کشد نار ترا / وصل او گلبن کند خار ترا

تو مثال دوزخی او مومن ست / کشتن آتش بمومن ممکن ست
مصطفی فرمود از گفت جحیم / که بمومن لابه گر گردد ز بیم

گویدش بگذر ز من ای شاه زود / هین که نورت سوز نارم را ربود
پس هلاک نار نور مومن ست / زانکه بی ضد دفع ضد لا یمکن ست

نار ضد نور باشد روز عدل / کان ز قهر انگیخته شد وین ز فضل
گر همیخواهی تو دفع شر نار / آب رحمت بر دل آتش گمار

چشمهٔ آن آب رحمت مومن ست / آب حیوان روح پاک محسن ست
بس گریزانست نفس تو ازو / زانکه تو از آتشی او زآب جو

زاب آتش زان گریزان میشود / کآتشش از آب ویران میشود
حس تو و فکر تو از آتش ست / حس شیخ و فکر او نور خوش ست

آب نور او چو بر آتش چکد / چک چک از آتش بر آید خوش جهد
چون کند چک چک تو گویش مرگ و درد / تا شود این دوزخ نفس تو سرد

تا نسوزد او گلستان ترا / پست بکند عدل و احسان ترا
یک شرار از وی هزاران گلستان / از یکی نی نام ماند نی نشان

بعد ازان چیزی که کاری بر دهد / لاله و نسرین و سیسنبر دهد
باز پهنا میرویم از راه راست / بازگرد ای خواجه راه ما کجاست

اندران تقریر بودیم ای حسود / که خرت لنگ ست و منزل دور دور
باز تو باشد گران در راه چاه / کج مرو و زشت اندر شاهراه

سال شصت آمد که در شستت کشید / راه دریا گیر تا یابی رشد
آنکه عاقل بود دوره یا رسید / شد خلاص از دام و از آتش رهید

چونکه بیگه گشت و آن فرصت گذشت / مرده گرد و رو سو دریا ز دشت
ورنه در تابه شوی بریان بسی / اینچنین هر گر کند بر خود کسی
حال آن سه ماهی و آن جویبار / گفته شد آنجا برای اعتبار
فاتقه ثم اصطبر ثم انتصب / واستعن بالله ثم اجهد تصب
سال بیگه گشت و وقت کشت نه / جز سیه‌روئی و فعل زشت نه
کرم در بیخ درخت تن فتاد / بایدش بر کند و در آتش نهاد
هین و هین ای راه‌رو بیگاه شد / آفتاب عمر سوی چاه شد
این دو روزک را که زورت هست زود / پرافشانی بکن از راه جود
این قدر تخمی که ماندستت بکار / تا در آخر بینی آن را برگ و بار
تا نمردست این چراغ با گهر / هین فتیله‌اش ساز و روغن زودتر
هین مگو فردا که فرداها گذشت / تا بکلی نگذرد ایام کشت

در معنی فی التاخیر آفات

پند من بشنو که تن بند قویست / کهنه بیرون کن گرت میل نویست
لب ببند و کف پرزر برگشا / بخل تن بگذار و پیش آور سخا
ترک لذتها و شهوتها سخاست / هر که در شهوت فروشد برنخاست
این سخا شاخیست از سرو بهشت / وای او کز کف چنین شاخی بهشت
عروة الوثقی است این ترک هوا / برکشد این شاخ جان را بر سما
تا برد شاخ سخا ای خوب کیش / مر ترا بالاکشان تا اصل خویش
یوسف حسنی تو این عالم چو چاه / وین رسن صبرست از امر اله
یوسفا آمد رسن درزن تو دست / از رسن غافل مشو بیگه شدست
حمد لله کاین رسن آویختند / فضل و رحمت را بهم آمیختند
در رسن زن دست بیرون رو ز چاه / تا ببینی بارگاه بادشاه
تا ببینی عالم جان جدید / عالم بس آشکار و ناپدید
این جهان نیست چون هستان شده / وان جهان هست بس پنهان شده
خاک بر بادست و بازی میکند / کژنمائی پرده سازی میکند
خاک همچون آلتی در دست باد / باد را دان عالی و عالی نژاد
چشم خاکی را بخاک افتد نظر / بادبین چشمی بود نوع دگر
اینکه بر کارست بیکارست و پوست / وانکه پنهانست مغز و اصل اوست
اسپ داند اسپ را کو هست یار / هم سواری داند احوال سوار
چشم حس اسپست و نور حق سوار / بی سوار این اسپ خود ناید بکار
پس ادب کن اسپ را از خوی بد / ورنه پیش شاه باشد اسپ رد
چشم اسپ از چشم شه رهبر بود / چشم او بی چشم شه مضطر بود
چشم اسپان جز گیاه و جز چرا / هر کجا خوانی بگوید نی چرا
نور حق بر نور حس راکب شود / وانگهی جان سوی حق راغب شود
اسپ بی راکب چه داند رسم راه / شاه باید تا بداند شاهراه
سوی حسی رو که نورش راکبست / حس را آن نور نیکو صاحبست
نور حس را نور حق تزیین بود / معنی نور علی نور این بود
نور حسی میکشد سوی ثری / نور حقش می برد سوی علا
زانکه محسوسات دون‌تر عالمیست / نور حق دریا و حس چون شبنمیست
لیک پیدا نیست آن راکب برو / جز به آثار و بگفتار نکو
نور حسی کو غلیظست و گران / هست پنهان در سواد دیدگان
چونکه نور حس نمی بینی ز چشم / چون ببینی نور آن دینی ز چشم
نور حس با این غلیظی مختفیست / چون خفی نبود ضیائی کان صفیست
این جهان چون خس بدست باد غیب / عاجزی پیشه گرفت از داد غیب
گه بجرش میبرد گاهیش بر / گاه خشکش میکند گاهیش تر
گه بلندش میکند گاهیش پست / گه درستش میکند گاهی شکست
گه بیمینش میبرد گاهی یسار / گه گلستانش کند گاهیش خار
دست پنهان و قلم بین خط گذار / اسپ در جولان و ناپیدا سوار
تیر پران بین و ناپیدا کمان / جانها پیدا و پنهان جان جان
تیر را مشکن که این تیر شهیست / نیست پرتابی ز شست آگهیست

ما رمیت اذ رمیت گفت حق / کار حق بر کارها دارد سبق
خشم خود بشکن تو مشکن تیر را / چشم خشمت خون شمارد شیر را
بوسه ده بر تیر و پیش شاه بر / تیر خون آلوده از خون تو تر
آنچه پیدا عاجز و بسته و زبون / وانچه ناپیدا چنین تند و حرون
ما شکاریم اینچنین دامی کراست / گوی چوگانیم چوگانی کجاست
می‌درد می‌دوزد این خیاط کو / می‌دمد می‌سوزد این نفاط کو
ساعتی کافر کند صدیق را / ساعتی زاهد کند زندیق را
زانکه مخلص در خطر باشد مدام / تا ز خود خالص نگردد او تمام
زانکه در راهست و رهزن بیحدست / آن رهد کو در امان ایزدست
آینه خالص نگشت او مخلص است / مرغ را نگرفته است او مقنص است
چونکه مخلص گشت مخلص باز رست / در مقام امن رفت و برد دست
هیچ آیینه دگر آهن نشد / هیچ نانی گندم خرمن نشد
هیچ انگوری دگر غوره نشد / هیچ میوه پخته باکوره نشد
پخته گرد و از تغیر دور شو / رو چو برهان محقق نور شو
چون ز خود رستی همه برهان شدی / چونکه گفتی بنده‌ام سلطان شدی
ور عیان خواهی صلاح الدین نمود / دیده‌ها را کرد بینا و گشود
فقر را از چشم و از سیمای او / دید هر چشمی که دارد نور هو
شیخ فعالست بی آلت چو حق / با مریدان داده بی گفتی سبق
دل بدست او چو موم نرم رام / مهر او گه ننگ سازد گاه نام
مهر مومش حاکی انگشتری است / باز آن نقش نگین حاکی کیست
حاکی اندیشهٔ آن زرگرست / سلسله هر حلقه اندر دیگرست
این صدا در کوه دلها بانگ کیست / گه پرست از بانگ این که گه تهیست
هر کجا هست آن حکیم اوستاد / بانگ او زین کوه دل خالی مباد
هست که کاوا مثنا میکند / هست که کاواز صدتا میکند
می‌زهاند کوه زان آواز و قال / صد هزاران چشمهٔ آب زلال
چون ز که آن لطف بیرون میشود / آبهای چشمه‌ها خون میشود
زان شهنشاه همایون نعل بود / که سراسر طور سینا لعل بود
جان پذیرفت و خرد اجزای کوه / ما کم از سنگیم آخر ای گروه
نی ز جان یک چشمه جوشان میشود / نی بدن از سبزپوشان میشود
نی صدای بانگ مشتاقی در او / نی صفای جرعهٔ ساقی در او
کو حمیت تا ز تیشه وز کلند / اینچنین که را بکلی برکنند
بو که بر اجزای او تابد مهی / بو که در وی تاب مه یابد رهی
چون قیامت کوهها را برکند / پس قیامت این کرم کی میکند
این قیامت زان قیامت کی کمست / آن قیامت زخم و این چون مرهمست
هر که دید آن مرهم از زخم ایمنست / هر بدی کین حسن دید او محسنست
ای خنک زشتی که خوبش شد حریف / وای گلرویی که جفتش شد خریف
نان مرده چون حریف جان شود / زنده گردد نان و عین آن شود
هیزم تیره حریف نار شد / تیرگی رفت و همه انوار شد
در نمکلان چون خر مرده فتاد / آن خری و مردگی یکسو نهاد
صبغة الله هست رنگ خم هو / پیسها یک رنگ گردد اندر او
چون در آن خم افتد و گوییش قم / از طرب گوید منم خم لا تلم
آن منم خم خود انا الحق گفتنست / رنگ آتش دارد الا آهنست
رنگ آهن محو رنگ آتشست / ز آتشی می‌لافد و خامش وشست
چو بسرخی گشت همچون زر کان / پس انا النارست لافش بی زبان
شد ز رنگ و طبع آتش محتشم / گوید او من آتشم من آتشم
آتشم من گر ترا شکست و ظن / آزمون کن دست را بر من بزن
آتشم من بر تو گر شد مشتبه / روی خود بر روی من یکدم بنه
آدمی چون نور گیرد از خدا / هست مسجود ملایک ز اجتبا
نیز مسجود کسی کو چون ملک / رسته باشد جانش از طغیان و شک
آتشی چه آهنی چه لب ببند / ریش تشبیه و مشبه را مخند

پای در دریا منه کم گو از آن — بر لب دریا خمش کن لب گزان
گرچه صد چون من ندارد تاب بحر — لیک می نشکیبم از غرقاب بحر
جان و عقل من فدای بحر باد — خونبهای عقل و جان این بحر داد
تا که پایم میرود رانم درو — چون نماند پا چو بطانم درو
بی ادب حاضر ز غایب خوشترست — حلقه گرچه کژ بود نی بر درست
ای تن آلوده بگرد حوض گرد — پاک کی گردد برون حوض مرد
پاک کو از حوض مهجور اوفتاد — او ز طهر خویش هم دور اوفتاد
پاکی این حوض بی پایان بود — پاکی اجسام کم میزان بود
زانکه دل حوضیست لیکن در کمین — سوی دریا راه پنهان دارد این
پاکی محدود تو خواهد مدد — ورنه اندر خرج کم گردد عدد

در بعض نسخ بدون حوض ست لیکن

بدون بجای برون نسخهٔ ضعیف و رکیک باشد

تمثیل در بیان خواندن آب آلودگان را بپاکی

آب گفت آلوده را در من شتاب — گفت آلوده که دارم شرم از آب
گفت آب این شرم بی من کی رود — بی من این آلوده زایل کی شود
ز آب هر آلوده کو پنهان شود — الحیاء یمنع الایمان بود
دل ز پایهٔ حوض تن گلناک شد — تن ز آب حوض دلها پاک شد
گرد پایهٔ حوض دل گرد ای پسر — هان ز پایهٔ حوض تن میکن حذر
بحر تن بر بحر دل برهم زنان — در میانشان برزخ لا یبغیان
گر تو باشی راست ور باشی تو کژ — پیشتر می غژ بدو واپس مغژ
پیش شاهان گر خطر باشد بجان — لیک نشکیبند عالی همتان
شاه چون شیرینتر از شکر بود — جان بشیرینی رود خوشتر بود
ای ملامت گو سلامت مر ترا — ای سلامت جو توئی واهی العری
جان من کوره است با آتش خوشست — کوره را این بس که خانهٔ آتش است
همچو کوره عشق را سوزیدنیست — هر که او زین کور باشد کوره نیست
برگ بی برگی ترا چون برگ شد — جان باقی یافتی و مرگ شد
چون ترا غم شادی افزودن گرفت — روضهٔ جانت گل و سوسن گرفت
آنچه خوف دیگران آن امن تست — بط قوی از بحر و مرغ خانه سست
باز دیوانه شدم من ای طبیب — باز سودائی شدم من ای حبیب
حلقه‌های سلسلهٔ تو ذو فنون — هر یکی حلقه دهد دیگر جنون
داد هر حلقه فنون دیگرست — پس مرا هر دم جنون دیگرست
پس جنون باشد فنون این شد مثل — خاصه در زنجیر این میر اجل
آن چنان دیوانگی بگسست بند — که همه دیوانگان پندم دهند
اینچنین ذوالنون مصری را فتاد — کاندرو شور و جنون نو بزاد

آمدن دوستان به بیمارستان جهت پرسش ذوالنون مصری

شور چندان شد که تا فوق فلک — میرسید از وی جگرها را نمک
هین منه تو شور خود ای شوره خاک — پهلوی شور خداوندان پاک
خلق را تاب جنون او نبود — آتش او ریشهاشان می ربود
چونکه در ریش عوام آتش فتاد — بند کردندش بزندان و نهاد
نیست امکان واکشیدن این لگام — گرچه زین ره تنگ می آیند عام
دیده این شاهان ز عامه خوف جان — کین گره کورند و شاهان بی نشان
حکم چون در دست گمراهان فتاد — لاجرم ذوالنون بزندان اوفتاد
یک سواره میرود شاه عظیم — در کف طفلان چنین در یتیم
ور چه دریائی نهان در قطره — آفتابی مخفی اندر ذره
آفتابی خویش را ذره نمود — واندک اندک روی خود را بر گشود
جمله ذرات در وی محو شد — عالم از وی مست گشت و صحو شد
چون قلم در دست غداری بود — لاجرم منصور بر داری بود
چون سفیهان را بود کار و کیا — لازم آمد یقتلون الانبیا
انبیا را گفته قومی راه گم — از سفه انا تطیرنا بکم
جهل ترسا بین امان انگیختند — زان خداوندی که گشت آویخته
چون بقول اوست مصلوب جهود — پس مرا او را امن کی تاند نمود

چون دل آن شاه زیشان خون بود / عصمت و انت فیهم چون بود
زر خالص را و زرگر را خطر / باشد از قلاب خائن بیشتر

یوسفان از رشک زشتان مخفی‌اند / کز عدو خوبان در آتش میزنند
یوسفان از مکر اخوان در چه‌اند / کز حسد یوسف بگرگان میدهند

از حسد بر یوسف مصری چه رفت / این حسد اندر کمین گرگیست زفت
لاجرم زین گرگ یعقوب حلیم / داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم

گرگ ظاهر گرد یوسف خود نگشت / این حسد در فعل از گرگان گذشت
زخم کرد این گرگ وز عذر لبق / آمده کانا ذهبنا نستبق

صد هزاران گرگ را این مکر نیست / عاقبت رسوا شود این گرگ بایست
زانکه حشر حاسدان روز گزند / بیگمان بر صورت گرگان کنند

حشر پر حرص خس مردارخوار / صورت خوکی بود روز شمار
زانیان را گند اندام نهان / خمرخواران را بود گند دهان

گند مخفی کان بدلها میرسید / گشت اندر حشر محسوس و پدید
بیشه‌ای آمد وجود آدمی / بر حذر شو زین وجود ار آدمی

ظاهر و باطن اگر باشد یکی / نیست کس را در نجات او شکی
در وجود ما هزاران گرگ و خوک / صالح و ناصالح و خوب و خشوک

حکم آن خو راست کو غالب‌ترست / چونکه زر بیش از مس آمد آن زرست
سیرتی کان در وجودت غالبست / هم بر آن تصویر حشرت واجبست

ساعتی گرگی درآید در بشر / ساعتی یوسف رخی همچون قمر
میرود در سینه‌ها از سینه‌ها / از ره پنهان صلاح و کینه‌ها

بلکه خود از آدمی در گاو و خر / میرود دانائی و علم و هنر
اسپ سکسک میشود رهوار و رام / خرس بازی میکند بز هم سلام

رفت در سگ از آدمی حرص و هوس / تا شبان شد یا شکاری یا حرس
در سگ اصحاب خوئی زان وفود / رفته تا جویای رحمن گشته بود

هر زمان در سینه نوعی سر کند / گاه دیو و گه ملک گه دام و دد
زان عجب بیشه که شیر آگه است / تا بدام سینه‌ها پنهان ره است

دزدیی کن از زر و مرجان جان / ای کم از سگ از درون عارفان
چونکه دزدی باری آن در لطیف / چونکه حامل میشوی باری شریف

فهم کردن مریدان که ذوالنون دیوانه نیست و بقصد چنین کرده

چونکه ذوالنون سوی زندان فتاد / بند بر پا دست بر سر زافتقاد

دوستان از هر طرف بنهاده رو / بهر پرسش سوی زندان تند او
دوستان در قصهٔ ذوالنون شدند / سوی زندان و در آن رایی زدند

کاین مگر قاصد کند یا حکمتیست / کو درین ره قبله‌است و آیتیست
تا جنون باشد سفه فرمای او / دور دور از عقل چون دریای او

حاش لله از کمال جاه او / کابر بیماری بپوشد ماه او
او ز ننگ عاقلان دیوانه شد / او ز شر عامه اندر خانه شد

او ز عار عقل کند تن‌پرست / قاصدا رفتست و دیوانه شدست
که ببندم ای فتی وز ساز گاو / بر سر و پشتم بزن وین را مکاو

تا ز زخم لخت یابم من حیات / چون قتیل از گاو موسی ای ثقات
تا ز زخم لخت گاوی خوش شوم / همچو کشته گاو موسی گش شوم

زنده شد کشته ز زخم دم گاو / همچو مس از کیمیا شد زر ساو
کشته برجست و بگفت اسرار را / وا نمود آن زمرهٔ خونخوار را

گفت روشن کاین جماعت کشته‌اند / تخم این آشوب ایشان کشته‌اند
چونکه کشته گردد این جسم گران / زنده گردد هستی اسراردان

جان او بیند بهشت و نار را / باز داند جمله اسرار را
وا نماید خوبیان دیو را / وا نماید دام خدعه و ریو را

گاو کشتن هست از شرط طریق / تا شود از زخم دمش جان مفیق
گاو نفس خویش را زوتر بکش / تا شود روح خفی زنده و بهش

این سخن را مقطع و پایان مجو / حال ذوالنون با مریدان بازگو

رجوع کردن بحکایت ذوالنون با مریدان

چو رسیدند آن نفر نزدیک او / بانگ بر زد هی کیانید اتقوا

با ادب گفتند ما از دوستان / بهر پرسش آمدیم اینجا بجان

چونی ای دریای عقل ذوفنون / اینچه بهتانست بر عقلت جنون

دود گلخن کی رسد در آفتاب / چون شود عنقا شکسته از غراب

وا مگیر از ما بیان کن این سخن / ما محبانیم با ما این مکن

مر محبان را نشاید دور کرد / یا برو پوشش و خلق مهجور کرد

راز را اندر میان نه با محب / ای که بحر علم و عقلی المستجب

راز را اندر میان آور شها / رو مکن در ابر پنهانی مها

ما محب صادق و دلخسته ایم / در دو عالم دل بتو بربسته ایم

راز را از دوستان پنهان مکن / در میان نه راز و قصد جان مکن

چون که ذوالنون این سخن ز ایشان شنید / جز طریق امتحان مخلص ندید

فحش آغازید و دشنام از گزاف / گفت او دیوانگانه زی و قاف

بر جهید و سنگ پران کرد و چوب / جملگان بگریختند از بیم کوب

قهقهه خندید و جنبانید سر / گفت باد ریش این یاران نگر

دوستان بین کو نشان دوستان / دوستان را رنج باشد همچو جان

کی گران گیرد ز رنج دوست دوست / رنج مغز و دوستی او را چو پوست

فی نشان دوستی شد سرخوشی / در بلا و محنت و آفت کشی

دوست همچون زر بلا چون آتش است / زر خالص در دل آتش خوش است

امتحان کردن خواجهٔ لقمان را در زیرکی

نی که لقمان را که بنده پاک بود / روز و شب در بندگی چالاک بود

خواجه اش میداشتی در کار پیش / بهترش دیدی ز فرزندان خویش

زانکه لقمان گرچه بنده زاده بود / بنده بود و از هوا آزاده بود

گفت شاهی شیخ را اندر سخن / چیزی از بخشش ز من درخواست کن

گفت ای شه شرم ناید مر ترا / گر چنین گوئی مرا زین بر ترا

من دو بنده دارم و ایشان حقیر / وان دو بر تو حاکمانند و امیر

گفت شه آن دو چه اند این زلت است / گفت آن یک خشم و دیگر شهوت است

شاه آن دان کو ز شاهی فارغ است / بی مه و خورشید نورش بازغ است

مخزن اندازد که مخزن عار اوست / هستی اندازد که هستی را عدوست

خواجهٔ لقمان بظاهر خواجه وش / در حقیقت بنده لقمان خواجه اش

در جهان باژگونه زین بسی است / در نظرشان گوهری کم از خسی است

مر بیابان را مفازه نام شد / نام و ننگی عقل شان را وام شد

یک گره را خود معرف جامه است / در قبا گویند کو از عامه است

یک گره را ظاهر سالوس و زهد / نور باید تا بود جاسوس زهد

نور باید پاک از تقلید و غول / تا شناسد مرد را بی فعل و قول

در رود در قلب او از راه عقل / نقد او بیند نباشد بند نقل

بندگان خاص علام الغیوب / در جهان جان جواسیس القلوب

در درون دل در آید چون خیال / پیش شان مکشوف باشد سر حال

در تن گنجشک چه بود برگ و ساز / که شود پوشیده آن بر عقل باز

آنکه واقف گشت بر اسرار هو / سر مخلوقات چه بود پیش او

آنکه بر افلاک رفتارش بود / بر زمین رفتن چه دشوارش بود

در کف داود کآهن گشت موم / موم چه بود در کف او ای ظلوم

بود لقمان بنده شکل خواجه / بندگی بر ظاهرش دیباچه

چون دو خواجه بجای ناشناس / بر غلام خویش پوشاند لباس

او بپوشد جامه های آن غلام / مر غلام خویش را سازد امام

در پیش چون بندگان در ره شود / تا نباید زو کسی آگه شود

گوید ای بنده تو رو در صدر شین / من بگیرم کفش چون بنده کمین

تو درشتی کن مرا دشنام ده / مر مرا تو هیچ توقیری منه

ترک خدمت خدمت تو داشتم / تا بغربت تخم حیلت کاشتم

خواجگان این بندگیها کرده اند / تا گمان آید که اینها برده اند

چشم پر بودند و سیر از خواجگی / کارها را کرده اند آمادگی
وین غلامان هوا بر عکس آن / خویشتن بنموده خواجه عقل و جان
آید از خواجه ره افگندگی / ناید از بنده بغیر از بندگی
پس از آن عالم بدین عالم چنان / تعبیه‌ها هست بر عکس این بدان
خواجهٔ لقمان بر احوال نهان / بود واقف دیده بود از وی نشان
راز میدانست خوش میراند خر / از برای مصلحت آن راهبر
مر ورا آزاد کردی از نخست / لیک خوشنودی لقمان را بجست
زانکه لقمان را مراد این بود تا / کس نداند سر آن شیر فتا
چه عجب گر سر ز بد پنهان کنی / این عجب که سر ز خود پنهان کنی
کار پنهان کن تو از چشمان خود / تا بود کارت سلیم از چشم بد
خویش را تسلیم کن بر دار مرد / وانگه از خود بی ز خود چیزی بدزد
میدهند افیون بمرد زخم مند / تا که پیکان از تنش بیرون کنند
وقت مرگ از رنج او را میدرند / او بدان مشغول شد جان میبرند
چون بهر فکری که دل خواهی سپرد / از تو چیزی در نهان خواهند برد
پس بدان مشغول شو کان بهتر است / تا ز تو چیزی برد کان کهتر است
هرچه اندیشی و تحصیلی کنی / می درآید دزد از آن سو کایمنی
بار بازرگان چو در آب اوفتد / دست اندر کاله بهتر زند
کشتی مالش بغرقاب ار فتد / هرچه نازل تر بدریا افگند
چونکه چیزی فوت خواهد شد در آب / ترک کمتر گیر و بهتر را بیاب
نقد ایمان را بطاعت گوشدار / تا ز روی حق نگردی شرمسار
چونکه نقدت را نگهداری کنی / حرص و غفلت را بر دیو دنی

ظاهر شدن فضل و هنر لقمان پیش امتحان کنندگان

خواجهٔ لقمان چو لقمان را شناخت / بنده بود او را و با او عشق باخت
هر طعامی کاوریدندی بوی / کس سو لقمان فرستادی ز پی
تا که لقمان دست سوی آن برد / قاصدا تا خواجه پس خوردش خورد
سور او خوردی و شور انگیختی / هر طعامی کو نخوردی ریختی
ور بخوردی بیدل و بی اشتها / این بود پیوستگی بی منتها
خربزه آورده بودند ارمغان / لیک غائب بد لقمان آن زمان
گفت خواجه با غلامی کای فلان / زود رو فرزند لقمان را بخوان
چونکه لقمان آمد و پیشش نشست / خواجه پس بگرفت سکینی بدست
چون برید و داد او را یک برین / همچو شکر خوردش و چون انگبین
از خوشی که خورد داد او را دوم / تا رسید آن کرچها تا هفدهم
ماند برشی گفت این را من خورم / تا چه شیرین خربزه است این بنگرم
او چنان خوش میخورد کز ذوق او / طبعها شد مشتهی و لقمه جو
چون بخورد از تلخیش آتش فروخت / هم زبان کرد آبله هم حلق سوخت
ساعتی بیخود شد از تلخی آن / بعد از آن گفتش که ای جان جهان
نوش چون کردی تو چندین زهر را / لطف چون انگاشتی این قهر را
آنچه صبر است این صبوری از چه روست / یا مگر پیش تو این جانت عدوست
چون نیاوردی بهانه و حجتی / که مرا عذریست بس کن ساعتی
گفت من از دست نعمت بخش تو / خورده ام چندانکه از شرمم دوتو
شرمم آمد که یکی تلخ از کفت / می ننوشم ای تو صاحب معرفت
چون همه اجزایم از انعام تو / رسته اند و غرق دانه و دام تو
گر ز یک تلخی کنم فریاد و دم / خاک صد ره بر سر اجزام باد
لذت دست شکر بخشش تو داشت / اندرین بطیخ تلخی کی گذاشت
از محبت تلخها شیرین شود / از محبت مسها زرین شود
از محبت دردها صافی شود / وز محبت دردها شافی شود
از محبت خارها گل می شود / وز محبت سرکها مل می شود
از محبت دارها تختی شود / وز محبت بار بختی می شود
از محبت سجن گلشن می شود / بی محبت روضه گلخن می شود
از محبت نار نوری میشود / وز محبت دیو حوری میشود

از محبت سنگ روغن میشود | بی محبت موم آهن میشود
از محبت حزن شادی میشود | ور محبت غول هادی میشود
از محبت نیش نوشی میشود | ور محبت شیر موشی میشود
از محبت سقم صحت میشود | ور محبت قهر رحمت میشود
از محبت خار سوسن میشود | ور محبت خانه روشن میشود
از محبت مرده زنده میشود | ور محبت شاه بنده میشود
این محبت هم نتیجه دانش است | کی گزافه بر چنین تختی نشست
دانش ناقص کجا این عشق زاد | عشق زاید ناقص اما بر جماد
بر جمادی رنگ مطلوبی چو دید | از صفیری بانگ محبوبی شنید
دانش ناقص نداند فرق را | لاجرم خورشید داند برق را
چونکه ملعون خواند ناقص را رسول | هست در تأویل نقصان عقول
زانکه ناقص تن بود مرحوم رحم | نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم
نقص عقلست آنکه بد رنجوریست | موجب لعنت سزای دوریست
زانکه تکمیل خردها دور نیست | لیک تکمیل بدن مقدور نیست
کفر فرعونی و هر گبر عنید | جمله از نقصان عقل آمد پدید
بهر نقصان بدن آمد فرج | در نبی که ما علی الاعمی حرج
برق آفل باشد و بس بیوفا | آفل از باقی ندانی بی صفا
برق خندد بر که میخندد بگو | بر کسی که دل نهد بر نور او
نورهای برق ببریده پیست | آن چو لا شرقی و لا غربی کیست
برق خود یخطف الابصار دان | نور باقی را همه انصار دان
بر کف دریا فرس را راندن | نامه را در نور برقی خواندن
از حریصی عاقبت نادیدنست | بر دل و بر عقل خود خندیدنست
عاقبت بین است عقل از خاصیت | نفس باشد کو نبیند عاقبت
عقل کو مغلوب نفس او نفس شد | مشتری مات زحل شد نحس شد
هم درین نحسی بگردان این نظر | در کسی که نحس کردت در نگر
آن نظر که بنگرد این جر و مد | او ز نحسی سوی سعدی نقب زد
زان همیگرداندت حالی بحال | ضد بضد پیدا کنان در انتقال
تا که از عسری به بینی خوفها | کی ز سیری باز یابی لطفها
تا که خوفت زاید از ذات الشمال | لذت ذات الیمین یرجی الرجال
تا نبینی خوف نحس مشأمه | کی شناسی قدر لطف میمنه
تا دو پر باشی که مرغ یک پره | عاجز آید از پریدن ای سره
این گذر از میمنه وز میسره | در سرای سابقان آن یکسره
یا رها کن تا نیایم در کلام | یا بده دستور تا گویم تمام
ور نه این خواهی نه آن فرمان تراست | کس چه داند مر ترا مقصد کجاست
جان ابراهیم باید تا بنور | بیند اندر نار فردوس و قصور
پایه پایه بر رود بر ماه و خور | تا نماند همچو حلقه بند در
چون خلیل از آسمان هفتمین | بگذرد که لا احب الآفلین
این جهان تن غلط انداز شد | جز مر آن را کو ز شهوت باز شد
قصهٔ شاه و امیران و حسد | بر غلام خاص سلطان ابد

تتمهٔ قصهٔ حاسدان بر غلام سلطان و حقیقت آن

دور ماند از جر جرار کلام | باز باید گشت و کرد آن را تمام
باغبان ملک با اقبال و بخت | چون درختی را نداند از درخت
آن درختی را که تلخ و رد بود | وان درختی که یکش هفصد بود
کی برابر دارد اندر مرتبت | چون ببیندشان بچشم عاقبت
کان درختان را نهایت چیست بر | گرچه یکسانند این دم در نظر
شیخ کو ینظر بنور الله شد | از نهایت وز نخست آگاه شد
چشم آخر بین ببست از بهر حق | چشم آخر بین گشاد اندر سبق
آن حسودان بد درختان بوده‌اند | تلخ گوهر شوربختان بوده‌اند
از حسد جوشان و کف میریختند | در نهانی مکر می انگیختند
تا غلام خاص را گردن زنند | بیخ او را از زمانه بر کنند

چون شود فانی چو جانش شاه بود / بیخ او در عصمت الله بود
شاه را ز اسرارشان واقف شده / همچو بو بکر ربابی تن زده
ور تماشای دل بدگوهران / میزدی خنبک بر آن کوزه گران
اگرمی سازند قوم حیله مند / تا که شه را در فقاعی افگنند
پادشاهی بس عظیم و بیکران / در فقاعی کی بگنجد ای خران
از برای شاه دامی دوختند / آخر این تدبیر ازو آموختند
نحس شاگردی که با استاد خویش / همسری آغازد و آید به پیش
با کدام استاد استاد جهان / پیش او یکسان هویدا و نهان
چشم او ینظر بنور الله شده / پرده های جهل را خارق بده
از دل سوراخ چون کهنه گلیم / پرده بندد پیش آن حکیم
پرده بخندد برو با صد دهان / هر دهانی گشته اشگافی بر آن
گوید آن استاد مر شاگرد را / ای کم از سگ نیستت با من وفا
خود مرا استا مگیر آهن گسل / همچو خود شاگرد گیر و کور دل
نه از منت یاریست در جان و روان / بی منت آبی نمیگردد روان
پس دل من کارگاه بخت تست / چه شکنی این کارگاه ای نادرست
گوئیش پنهان زنم آتش زنه / نی بقلب از قلب باشد روزنه
آخر از روزن ببیند فکر تو / دل گواهی میدهد زین ذکر تو
لیک در روئیت نمالد از کرم / هر چه گوئی خندد و گوید نعم
او نمی خندد ز ذوق مالشت / او همی خندد برین اسگالشت
پس خداعی را خداعی شد جزا / کاسه زن کوزه بخور اینک سزا
گر بدی با تو ورا خنده رضا / صد هزاران گل شگفتی مر ترا
چون دل او در رضا آرد عمل / آفتابی دان که آید در حمل
زو بخندد هم بهار و هم نهار / در هم آمیزد شگوفه و سبزه زار
چون ندانی تو خزان را از بهار / چون بدانی رمز خنده در ثمار
صد هزاران بلبل و قمری نوا / افگنند اندر جهان بینوا
چونکه برگ روح خود زرد و سیاه / می نه بینی چون ندانی خشم شاه
آفتاب شاه در برج عتاب / میکند روها سیه همچون کتاب
آن عطارد را ورقها جان ماست / آن سپیدی و آن سیه میزان ماست
باز منشوری نویسد سرخ و سبز / تا رهند ارواح از سودا و عجز
سرخ و سبز افتاد نسخه نوبهار / چون خط قوس قزح در اعتبار
اندرین معنی بشنو تو قصه / تا بیابی از معانی حصه

عکس تعظیم پیغام سلیمان در دل بلقیس از صورت حقیر هدهد

رحمت صد تو بر آن بلقیس باد / که خدایش عقل صد مرده بداد
هدهدی نامه بیاورد و نشان / از سلیمان چند حرفی با بیان
خواند او آن نکته های با شمول / وز حقارت ننگرید اندر رسول
جسم هدهد دید و جان عنقاش دید / حس چو کفی دید و دل دریاش دید
عقل با حس زین طلسمات دو رنگ / چون محمد با ابو جهلان بجنگ
کافران دیدند احمد را بشر / چون ندیدند از وی انشق القمر
خاک زن بر دیده حس بین خویش / دیده حس دشمن عقلست و کیش
دیده حس را خدا اعماش خواند / بت پرستش خواند و ضد ماش خواند
زانکه او کف دید و دریا را ندید / زانکه حالی دید و فردا را ندید
خواجه فردا و حالی پیش او / او نمی بیند ز گنجی جز تسو
ذره زان آفتاب آرد پیام / آفتاب آن ذره را گردد غلام
قطره کز بحر وحدت شد سفیر / هفت بحر آن قطره را باشند اسیر
گر کفی خاکی شود چالاک او / پیش خاکش سر نهد افلاک او
خاک آدم چونکه شد چالاک حق / پیش خاکش سر نهد املاک حق
السماء انشقت آخر از چه بود / از یکی چشمی که ناگه بر گشود
خاک از دردی نشیند زیر آب / خاک بین کز عرش بگذشت از شتاب
آن لطافت پس بدان کز آب نیست / جز عطای مبدع وهاب نیست
گر کند سفلی هوا و نار را / ور ز گل او بگذراند خار را

حاکم است و یفعل الله ما یشا
او ز عین درد انگیزد دوا
گر هوا و نار را سفلی کند
تیرگی و دردی و ثقلی کند

ور زمین و آب را علوی کند
راه گردون را بپا مطوی کند
نیست کس را زهره تا گوید که چون
بس جگرها کاندرین گشتست خون

پس یقین شد که تعز من تشا
خاکیی را گفت پرها برگشا
آتشی را گفت رو ابلیس شو
زیر هفتم خاک با تلبیس شو

آدم خاکی برو تو بر سما
ای بلیس آتشی رو تا ثری
چار طبع و علت اولی نیم
در تصرف دائما من باقیم

کار من بی علت است و مستقیم
نیست تقدیرم بعلت ای سقیم
عادت خود را بگردانم بوقت
این غبار از پیش بنشانم بوقت

بحر را گویم که هین پر نار شو
گویم آتش را که رو گلزار شو
کوه را گویم سبک شو همچو پشم
چرخ را گویم فرو رو پیش چشم

گویم ای خورشید مقرون شو بماه
هر دو را سازم چو دو ابر سیاه
چشمهٔ خورشید را سازیم خشک
چشمهٔ خون را بفن سازیم مشک

آفتاب و مه چو دو گاو سیاه
یوغ بر گردن ببندد شان اله

انکار فلسفی در آیهٔ ان اصبح ماؤکم غورا

مقرئی میخواند از روی کتاب
ماؤکم غورا ز چشمه بندم آب
آب را در غورها پنهان کنم
چشمها خشک و خشکستان کنم

آب را در چشمه که آرد دگر
جز من بیمثل با فضل و خطر
فلسفی منطقی مستهان
میگذشت از سوی مکتب آن زمان

چونکه بشنید آیه او از ناپسند
گفت آریم آب را ما با کلند
ما بزخم بیل و تیزی تبر
آب را آریم از پستی زبر

شب بخفت و دید او یک شیرمرد
زد طپانچه هر دو چشمش کور کرد
گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی
با تبر نوری برآر ار صادقی

روز برجست و دو چشم کور دید
نور فائض از دو چشمش ناپدید
گر بنالیدی و مستغفر شدی
نور رفته از کرم ظاهر شدی

لیک استغفار هم در دست نیست
ذوق توبه نقل هر سرمست نیست
زشتی اعمال و شومی جحود
راه توبه بر دل او بسته بود

دل بسختی همچو روی سنگ گشت
چون شکافد توبه آنرا بهر کشت
چون شعیبی کو که تا او از دعا
بهر کشتن خاک سازد کوه را

از نیاز و اعتقاد آن خلیل
گشت ممکن امر صعب مستحیل
یا بدریوزه مقوقس از رسول
سنگلاخی مزرعی شد با اصول

همچنین بر عکس آن انکار مرد
مس کند زر را و صلحی را نبرد
کهربای مسخ آمد این دغا
خاک قابل را کند سنگ و حصی

هر دلی را سجده هم دستور نیست
مزد رحمت قسم هر مزدور نیست
هین به پشت آن مکن جرم و گناه
که کنم توبه در آیم در پناه

می بباید تاب و آبی توبه را
شرط شد برق و سحابی توبه را
آتش و آبی بباید میوه را
واجب آمد ابر و برق این شیوه را

تا نباشد برق دل و آب دو چشم
کی نشیند آتش تهدید و خشم
تا نباشد گریهٔ ابر از مطر
تا نباشد خندهٔ برق ای پسر

کی بروید سبزهٔ ذوق وصال
کی بجوشد چشمها ز آب زلال
کی گلستان راز گوید با چمن
کی بنفشه عهد بندد با سمن

کی چناری کف گشاید در دعا
کی درختی برفشاند میوه را
کی شکوفه آستین پر نثار
برفشاندن گیرد ایام بهار

کی فروزد لاله را رخ همچو خون
کی گل از کیسه برآرد زر برون
کی بیاید بلبل و گل بو کند
کی چو طالب فاخته کوکو کند

کی بگوید لک لک آن لک لک بجان
لک چه باشد ملک تست ای مستعان
کی نماید خاک اسرار ضمیر
کی شود چون آسمان بستان منیر

از کجا آورده‌اند این حله‌ها
من کریم و من رحیم کلها
آن لطافتها نشان شاهدیست
که بهر ساعت دو صد جانش فدیست

سفلی نقل نشین
علوی [illegible]
آیه واقعه در سورهٔ آل عمران است تعز من تشاء و تذل من تشاء [illegible]
یعنی عزیز میکند [illegible]
یوغ چوب [illegible]
زمین کشت [illegible] ۱۲

عـه غور فرو رفتن اشاره بآیه واقعه بسورهٔ ملک است قل ارأیتم ان اصبح ماؤکم غورا فمن یاتیکم بماء معین یعنی اگر گردد آب شما بزمین فرو رفته کیست که آب گوارا بیارد در شما

عـه مقوقس نام یکی از سلاطین و حکام اسکندریه و مصر در صحابهٔ حضرت رسول صلی الله علیه وسلم معدود شده و بدعای حضرت سنگلاخ بحجت او مزروع سبز شد ۱۲

آن شود شاد از نشان کو دید شاه / چون ندید او را نباشد انتباه

او شناسد بوی می کو می بخورد / چون نخورد او می چه داند بوی کرد

تو ببینی خواب در یک خوش لقا / کو دهد وعده و نشانی مر ترا

یک نشانی آنکه او باشد سوار / یک نشانی که ترا گیرد کنار

یک نشانی آنکه این خواب از هوس / چون شود فردا نگوئی پیش کس

تا سه شب خامش کن این نیک و بد / این نشان باشد که یحیی باید

هین میاور این نشان را تو بگفت / این سخن را دار اندر دل نهفت

این نشان آن بود کان ملک و جاه / که همی جوئی بیابی از اله

وانکه بی آن روز تو تاریک شد / همچو دوکی گردنت باریک شد

رختها دادی و خواب و رنگ و بو / سر فدا کردی و گشتی همچو مو

زین چنین بیچارگیها صد هزار / خوی عشاق ست ناید در شمار

چونکه شب این خواب دیدی روز شد / از امیدان دولت پیروز شد

بر مثال برگ میلرزی که وای / گر رود در روز و نشان ناید بجای

خواجه خیرست این دوادو چیستت / گم شده اینجا که داری کیستت

گر بگویم یک نشانم فوت شد / چون نشان شد فوت وقت موت شد

گوئیش من صاحبی گم کرده ام / رو بجست و جوی او آورده ام

چون طلب کردی بجد آید نظر / جد خطا نکند چنین آمد خبر

تو شدی بیهوش و افتادی بطاق / بیخبر گفت اینت سالوس و نفاق

این نشان در حق او باشد که دید / آن دگر را کی نشان آید پدید

ماهی بیچاره را پیش آمد آب / این نشانها تلک آیات الکتاب

این سخن ناقص بماند و بیقرار / دل ندارم بیدلم معذور دار

می شمارم برگهای باغ را / می شمارم بانگ کبک و زاغ را

نحس کیوان یا که سعد مشتری / ناید اندر حصر گرچه بشمری

تا شود معلوم آثار قضا / شمهٔ مر اهل سعد و نحس را

وانکه را طالع زحل از هر شرور / احتیاطش لازم آمد در امور

روح آنکس کو بهنگام الست / دید رب خویش و شد بیخویش و مست

زانکه حکمت همچو ناقهٔ ضاله است / همچو دلالان شهان را داله است

که مراد تو شود اینک نشان / که بپیش آید ترا فردا فلان

یک نشانی که بخندد پیش تو / یک نشان که دست بندد پیش تو

زان نشان با والد یحیی بگفت / که نیائی تا سه روز اصلا بگفت

دم مزن سه روز اندر گفتگو / که سکوتست آیت مقصود تو

این نشانها گویدش همچون شکر / اینچه باشد صد نشانهای دگر

آنکه میگرئی بشبهای دراز / وانکه میسوزی سحرگه در نیاز

وانکه دادی هرچه داری در زکات / چون زکات پاکبازان رختهات

چند در آتش نشستی همچو عود / چند پیش تیغ رفتی همچو خود

چونکه اندر خواب دیدی حالها / آنکه بودی آرزویش سالها

چشم گردان کرده بر چپ و راست را / کان نشان و آن علامتها کجا

می دوی در کوی و بازار و سرا / چون کسی کو گم کند گوساله را

گوئیش خیرست لیک این خیر من / کس نشاید که بداند غیر من

بنگری در روی هر مردی سوار / گویدت منگر مرا دیوانه وار

دولت پاینده بادا ای سوار / رحم کن بر عاشقان معذور دار

ناگهان آمد سواری نیکبخت / پس گرفت اندر کنارت سخت سخت

او چه می بیند درو این جست جوست / او نداند کان نشان وصل کیست

هر زمان کز وی نشانی میرسد / شخص را جانی بجانی میرسد

پس نشانها که اندر انبیاست / خاص آن جان را بود کو آشناست

ذره ها را کی تواند کس شمرد / خاصه آن کو عشق از وی عقل برد

در شمار اندر نیاید لیک من / می شمارم بهر رشد ای ممتحن

لیک هم بعضی ازین هر دو اثر / شرح باید کرد بهر نفع و ضر

طالع آنکس که باشد مشتری / شاد گردد از نشاط و سروری

گر نگویم آن زحل استاره را / ز آتشش سوزد مر آن بیچاره را

بیتم نه کنی گر رمز دا شاره ۱۲۵

بس کن ای بیهوده نازان آفتاب / آتشی ناید بیکباره بتاب
از کواکب در سپهر بیکران / در دمی نی نور ماند نی نشان
آنچه بر دارد و بدان مشغول شو / وز دگر گفتارها معزول شو
جنبش اختر نیاید جز عقیم / بر ندارد جز که لطف آن رحیم
اذکروا الله شاه ما دستور داد / اندر آتش دیده‌ها را نور داد
گفت اگرچه پاکم از ذکر شما / نیست لائق مر مرا تصویرها
لیک هر گر مست تصویر و خیال / در نیابد ذات ما را بیمثال
ذکر جسمانه خیال ناقص ست / وصف شاهانه از آنها خالص ست
شاه را گوید کسی جولاه نیست / این چه مدحست این مگر آگاه نیست

انکار کردن موسی علیه السلام بر مناجات شبان

دید موسی یک شبانی را براه / کو همیگفت ای خدا و ای اله
تو کجائی تا شوم من چاکرت / چارقت دوزم کنم شانه سرت
تو کجائی تا که خدمتها کنم / جامه‌ات را دوزم و بخیه زنم
جامه‌ات شویم شپشهایت کشم / شیر پیشت آورم ای محتشم
ور ترا بیماری آید به پیش / من ترا غمخوار باشم همچو خویش
دستکت بوسم بمالم پایکت / وقت خواب آید بروبم جایکت
گر ببینم خانه‌ات را من دوام / روغن و شیرت بیارم صبح و شام
هم پنیر و نانهای روغنین / خمرها جغراتهای نازنین
سازم و آرم به پیشت صبح و شام / از من آوردن ز تو خوردن طعام
ای فدای تو همه بزهای من / ای بیادت هی هی و هیهای من
زین نمط بیهوده میگفت آن شبان / گفت موسی با کیستت ای فلان
گفت با آن کس که ما را آفرید / این زمین و چرخ ازو آمد پدید
گفت موسی های خیره سر شدی / خود مسلمان ناشده کافر شدی
این چه ژاژست این چه کفرست و فشار / پنبه اندر دهان خود فشار
گند کفر تو جهان را گنده کرد / کفر تو دیبای دین را ژنده کرد
چارق و پاتابه لائق مر تراست / آفتابی را چنینها کی رواست
گر نه بندی زین سخن تو حلق را / آتشی آید بسوزد خلق را
آتشی گر نامدست این دود چیست / جان سیه گشته روان مردود چیست
گر همیدانی که یزدان داورست / ژاژ و گستاخی ترا چون باورست
دوستی بیخرد خود دشمنیست / حق تعالی زین چنین خدمت غنیست
با که میگوئی تو این با عم و خال / جسم و حاجت در صفات ذوالجلال
شیر او نوشد که در نشو و نماست / چارق او پوشد که او محتاج پاست
ور برای بنده است این گفتگو / آنکه حق گفت او منست و من خود او
آنکه گفت انی مرضت لم تعد / من شدم رنجور او تنها نشد
آنکه بی یسمع و بی یبصر شده است / در حق آن بنده اینهم بیهده است
بی ادب گفتن سخن با خاص حق / دل بمیراند سیه دارد ورق
گر تو مردی را بخوانی فاطمه / گرچه یک جنس اند مرد و زن همه
قصد خون تو کند تا ممکن ست / گرچه خوشخوی و حلیم و ساکن ست
فاطمه مدح ست در حق زنان / مرد را گوئی بود زخم سنان
دست و پا در حق ما آسایش ست / در حق پاکی حق آلایش ست
لم یلد لم یولد او را لائق ست / والد و مولود را او خالق ست
هر چه جسم آمد ولادت وصف اوست / هر چه مولود ست او زینسوی جوست
آنکه از کون و فساد ست و مهین / حادث ست و محدثی خواهد یقین
گفت ای موسی دهانم دوختی / وز پشیمانی تو جانم سوختی
جامه را بدرید و آهی کرد تفت / سر نهاد اندر بیابانی و رفت

وحی آمدن از حق تعالی بعتاب بموسی بجهت شبان

وحی آمد سوی موسی از خدا / بنده ما را ز ما کردی جدا
تو برای وصل کردن آمدی / نی برای فصل کردن آمدی
تا توانی پا منه اندر فراق / ابغض الاشیاء عندی الطلاق
هر کسی را سیرتی بنهاده‌ام / هر کسی را اصطلاحی داده‌ام

در حق او مدح و در حق تو ذم
در حق او شهد و در حق تو سم

در حق او نور و در حق تو نار
در حق او ورد و در حق تو خار

در حق او نیک و در حق تو بد
در حق او خوب و در حق تو رد

ما بری از پاک و ناپاکی همه
از گرانجانی و چالاکی همه

من نکردم خلق تا سودی کنم
بلکه تا بر بندگان جودی کنم

هندیان را اصطلاح هند مدح
سندیان را اصطلاح سند مدح

من نگردم پاک از تسبیحشان
پاک هم ایشان شوند و درفشان

ما برون را ننگریم و قال را
ما درون را بنگریم و حال را

ناظر قلبیم اگر خاشع بود
گرچه گفت لفظ ناخاضع بود

زانکه دل جوهر بود گفتن عرض
پس طفیل آمد عرض جوهر غرض

چند ازین الفاظ و اضمار و مجاز
سوز خواهم سوز با آن سوز ساز

آتشی از عشق در جان برفروز
سربسر فکر و عبارت را بسوز

موسیا آداب دانان دیگرند
سوخته جان و روانان دیگرند

عاشقان را هر نفس سوزیدنیست
بر ده ویران خراج و عشر نیست

گر خطا گوید ورا خاطی مگو
گر شود پرخون شهید او را مشو

خون شهیدان را ز آب اولیترست
این خطا از صد صواب اولیترست

در درون کعبه رسم قبله نیست
چه غم ار غواص را پاچیله نیست

تو ز سرمستان قلاوزی مجو
جامه چاکان را چه فرمائی رفو

ملت عشق از همه دینها جداست
عاشقان را ملت و مذهب خداست

لعل را گر مهر نبود باک نیست
عشق در دریای غم غمناک نیست

وحی آمدن بموسی علیه السلام از بهر عذر خواستن آن شبان

بعد ازان در سر موسی حق نهفت
رازهای کان نمی آید بگفت

بر دل موسی سخنها ریختند
دیدن و گفتن بهم آمیختند

چند بیخود گشت و چند آمد بخود
چند پرید از ازل سوی ابد

بعد ازان گر شرح گویم ابلهیست
زانکه شرح این ورای آگهیست

گر بگویم عقلها را بر کند
ور نویسم بس قلمها بشکند

ور بگویم شرحهای معتبر
تا قیامت باشد آن بس مختصر

لاجرم کوتاه کردم من زبان
گر تو خواهی از درون خود بخوان

چونکه موسی این عتاب از حق شنید
در بیابان در پی چوپان دوید

بر نشانهای پای آن سرگشته راند
گرد از پرهٔ بیابان برفشاند

گام پای مردم شوریده خود
هم ز گام دیگران پیدا بود

یک قدم چون رخ ز بالا تا نشیب
یک قدم چون پیل رفته بر وریب

گاه چون موجی برافرازان علم
گاه چون ماهی روانه بر شکم

گاه بر خاکی نوشته حال خود
همچو رمالی که رملی بر زند

گاه حیران ایستاده گه دوان
گاه غلطان همچو گوی از صولجان

عاقبت دریافت او را و بدید
گفت مژده ده که دستوری رسید

هیچ آدابی و ترتیبی مجو
هرچه میخواهد دل تنگت بگو

کفر تو دینست و دینت نور جان
ایمنی وز تو جهانی در امان

ای معاف یفعل الله ما یشا
بی محابا رو زبان را برگشا

گفت ای موسی ازان بگذشته‌ام
من کنون در خون دل آغشته‌ام

من ز سدره منتهی بگذشته‌ام
صد هزاران ساله زان سو گشته‌ام

تازیانه بر زدی اسپم بگشت
گنبدی کرد و ز گردون برگذشت

محرم ناسوت ما لاهوت باد
آفرین بر دست و بر بازوت باد

حال من اکنون برون از گفتنست
اینچه میگویم نه احوال منست

نقش می بینی که در آئینه ایست
نقش تست آن نقش آن آئینه نیست

دم که مرد نائی اندر نای کرد
در خور نائی ست نی در خورد مرد

هان و هان گر حمد گوئی ور سپاس
همچو نافرجام آن چوپان شناس

حمد تو نسبت بدو گر بهترست
لیک آن نسبت بحق هم ابترست

کاشکی بهتر نبودی مرترا
درد او دلسوز بودی مرترا

چند گوئی چون غطا برداشتند
کاین نبودست آنچه می پنداشتند

این قبول ذکر تو از رحمتست / چون نماز مستحاضه رخصتست
با نماز او بیالودست خون / ذکر تو آلوده تشبیه و چون
خون پلیدست و بآبی میرود / این پلیدی جز بغسل قائم ترا
کان بغیر آب لطف کردگار / کم نگردد از درون مرد کار
در سجودت کاش رو گردانیی / معنی سبحان ربی دانیی
کای سجودم چون وجودم ناسزا / مر بدی را تو نکوئی ده جزا
این زمین از حلم حق دارد اثر / تا نجاست برد و گلها داد بر
تا بپوشد او پلیدیهای ما / در عوض بر روید از وی غنچها
پس چو کافر دید کو در داد و جود / کمتر و بی مایه تر از خاک بود
از وجود او گل و میوه نرست / جز فساد جمله پاکیها نجست
گفت واپس رفته‌ام من در ذهاب / حشر تا یا لیتنی کنت تراب
کاش از خاکی سفر نگزیدمی / هاچو خاکی دانهٔ می چیدمی
چون سفر کردم مرا ره آزمود / زین سفر کردن ره آوردم چه بود
زان همه میلش سوی خاکست کو / در سفر سودی نه بیند پیش رو
روی واپس کردنش از حرص و آز / روی در ره کردنش صدق و نیاز
هر گیاه را کش بود میل علا / در مزیدست و حیاتست و نما
چونکه گرداند سر سوی زمین / در کمی و خشکی و نقص و غبین
میل روحت چون سوی بالا بود / در تزاید مرجعت آنجا بود
زانکه گونساری سرست سوی زمین
آفلی حق لا احب الافلین

سوال موسی از حق تعالی از سر غلبهٔ ظالمان

گفت موسی ای کریم کارساز / ای که یکدم ذکر تو عمر دراز
نقش کژ مژ دیدم اندر آب و گل / چون ملائک اعتراضی کرد دل
گرچه مقصودست نقشی ساختن / وندر آن تخم فساد انداختن
آتش ظلم و فساد افروختن / مسجد و سجده کنان را سوختن
مایهٔ خونابه و زردابه را / جوش دادن از برای لابه را
من یقین دانم که عین حکمتست / لیک مقصودم عیان و دیدنیست
آن یقین میگویدم خاموش کن / حرص رویت گویدم نی جوش کن
مر ملائک را نمودی سر خویش / کانچنین نوشی همی ارزد به نیش
عرضه کردی نور آدم را عیان / بر ملائک گشت مشکلها بیان
حشر تو گوید که سر مرگ چیست / میوه‌ها گویند سر برگ چیست
سر خون و نطفه حسن آدمیست / سابق هر بیشی آخر کمیست
لوح را اول بشوید بی‌وقوف / آنگهی بروی نویسد او حروف
خون کند دل را از اشک مستهان / بر نویسد بروی اسرار نهان
وقت شستن لوح را باید شناخت / که مر آن را دفتری خواهند ساخت
چون اساس خانهٔ نو افگنند / اولین بنیاد را بر میکنند
گل بر آرند اول از قعر زمین / تا با آخر بر کشند آب معین
از حجامت کودکان گریند زار / که نمی دانند ایشان سر کار
مرد خود زر میدهد حجام را / می نوازد نیش خون آشام را
می دود حمال در بار گران / می رباید بار را از دیگران
جنگ حمالان برای بار بین / اینچنین ست اجتهاد کاردین
چون گرانیها اساس راحتست / تلخها هم پیشوای نعمتست
حفت الجنة بمکروهاتنا / حفت النیران من شهواتنا
تخم مایهٔ آتشت شاخ ترست / سوخته آتش قرین کوثرست
هر که در زندان قرین محنتیست / آن جزای لقمه‌ها و شهوتیست
هر که در قصری قرین دولتیست / آن جزای کارزار و محنتیست
هر کرا دیدی بزر و سیم فرد / دانکه اندر کسب کردن صبر کرد
آنکه بیرون از طبائع جان اوست / منصب خرق سببها آن اوست
بی سبب بیند چو دیده شد گذار / تو که در حسی سبب را گوش دار
بی سبب بیند نه از آب و گیا / چشمه چشمه معجزات انبیا
این سبب همچون طبیبست و علیل / این سبب همچون چراغست و فتیل

شب چراغت را فتیلی نو بتاب / پاک دان زینها چراغ آفتاب
رو تو کهگل ساز بهر سقف خان / سقف گردون را ز کهگل پاک دان
وه که چون دلدار ما غم‌سوز شد / خلوت شب در گذشت و روز شد
جز به شب جلوه نباشد ماه را / جز به درد دل مجو دلخواه را
ترک عیسی کرده خر پرورده‌ای / لاجرم چون خر برون پرده‌ای
طالع عیسی‌ست علم و معرفت / طالع خر نیست ای تو خر صفت
ناله خر بشنوی رحم آیدت / پس ندانی خر خری فرمایدت
رحم بر عیسی کن و بر خر مکن / طبع را بر عقل خود سرور مکن
طبع را هل تا بگرید زار زار / تو ازو بستان و وام جان گزار
سالها خربنده بودی بس بود / زانکه خربنده ز خر واپس بود
ز آخر وهن مرادش نفس تست / گو به آخر باید و عقلت نخست
هم مزاج خر شدست این عقل پست / فکرش این که چون علف آرم به دست
آن خر عیسی مزاج دل گرفت / در مقام عاقلان منزل گرفت
زانکه غالب عقل بود و خر ضعیف / از سوار زفت گردد خر نحیف
در ضعیفی عقل تو ای خربها / این خر پژمرده گشتست اژدها
گر ز عیسی گشته‌ای رنجور دل / هم ازو صحت رسد او را مهل
ای مسیح خوش‌نفس چونی ز رنج / که نبود اندر جهان بی رنج گنج
چونی ای عیسی ز دیدار یهود / چونی ای یوسف ز اخوان حسود
تو شب و روز از پی این قوم غمر / چون شب و روزی مدد بخشای عمر
آه ازین صفراییان بی‌هنر / چه هنر زاید ز صفرا درد سر
تو همان کن که کند خورشید شرق / با نفاق و حیله و دزدی و زرق
تو عسل ما سرکه در دنیا و دین / دفع این صفرا بود سرکنگبین
سرکه افزودیم ما قوم زحیر / تو عسل بفزا کرم را وامگیر
این سزید از ما چنین آمد ز ما / ریگ اندر چشم چه افزاید عمی
آن سزد از تو ایا کحل عزیز / که بیابد از تو هر ناچیز چیز
ز آتش این ظالمانت دل کباب / از تو جمله اهد قومی بد خطاب
کان عودی در تو گر آتش زنند / این جهان از عطر و ریحان پر کنند
تو نه آن عودی کز آتش کم شود / تو نه آن روحی که اسیر غم شود
عود سوزد کان عود از سوز دور / باد کی حمله برد بر اصل نور
ای ز تو مر آسمانها را صفا / ای جفای تو نکوتر از وفا
زانکه از عاقل جفایی گر رود / از وفای جاهلان آن بهتر بود
عاقل آرد معرفت اندر میان / جاهل آرد معرفت را بر زبان
گفت پیغمبر عداوت از خرد / بهتر از مهری که از جاهل رسد
دوستی با مردم دانا نکوست / دشمن دانا به از نادان دوست

رنجانیدن امیری آن خفته را که مار در دهانش رفته بود

عاقلی بر اسپ می آمد سوار / در دهان خفته‌ای می‌رفت مار
آن سوار آن دید و می‌شتافت / تا رهاند خفته را فرصت نیافت
چونکه از عقلش فراوان بد مدد / چند دبوسی قوی بر خفته زد
خفته از خواب گران چون برجهید / یک سوار ترک با دبوس دید
بیمحابا ترک و بوسے گران / چونکه افزون کوفت او را شد دوان
برد او را زخم آن دبوس سخت / زو گریزان تا به زیر یک درخت
سیب پوسیده بسی بد ریخته / گفت زین خور ای به درد آویخته
سیب چندان مر ورا در خورد داد / کز دهانش باز بیرون می‌فتاد
بانگ میزد کای امیر آخر چرا / قصد من کردی چه کردم مر ترا
گر ترا ز اصلست با جانم ستیز / تیغ زن یکبارگی خونم بریز
شوم ساعت که شدم بر تو پدید / ای خنک آن را که روی تو ندید
بی خیانت هیچگه بی بیش و کم / ملحدان جایز ندارند این ستم
میچکد خون از دهانم با سخن / ای خدا آخر مکافاتش تو کن
هر زمان میگفت او نفرین نو / اوش میزد کاندرین صحرا بدو
زخم دبوس و سوار همچو باد / میدوید و باز بر رو می‌فتاد

خلوت شب در گذشت ۱۲

ممتلی و خوابناک و سست بُد　　بر سر و پایش هزاران زخم شد
تا شبانگه می کشید و می گشاد　　تا ز صفرا قی شدن بر وی فتاد
زو بر آمد خورده ها زشت و نکو　　مار با آن خورده بیرون جست ازو
چون بدید از خود برون آن مار را　　سجده آورد آن نکوکردار را
سهم آن مار سیاه زشت و زفت　　چون بدید آن دردها از وی برفت
گفت تو خود جبرئیل رحمتی　　یا خداوند و ولی نعمتی
ای مبارک ساعتی که دیدیم　　مرده بودم جان تو بخشیدیم
تو مرا جویان مثال مادران　　من گریزان از تو مانند خران
خر گریزد از خداوند از خری　　صاحبش در پی ز نیکو اختری
نی پی سود و زیان می جویدش　　لیک تا گرگش ندرد یا ددش
ای خنک آن را که بیند روی تو　　یا در افتد ناگهان در کوی تو
ای روان پاک بستوده ترا　　چند گفتم ژاژ و بیهوده ترا
ای خداوند و شهنشاه و امیر　　من نگفتم جهل من گفت آن مگیر
شمهٔ زین حال اگر دانستمی　　گفتن بیهوده کی تانستمی
پس ثنایت گفتمی ای خوش خصال　　گر مرا یک رمز میگفتی ز حال
لیک خامش کرده می آشوفتی　　خامشانه بر سرم میکوفتی
شد سرم کالیوه عقل از تن بجست　　خاصه این سر را که مغزش کمترست
عفو کن ای خوبروی خوب کار　　آنچه گفتم از جنون اندر گذار
گفت اگر من گفتمی رمزی از آن　　زهرهٔ تو آب گشتی آن زمان
گر ترا من گفتمی اوصاف آن　　ترس از جانت بر آوردی دمار
مصطفی فرمود اگر گویم براست　　شرح آن دشمن که در جان شماست
زهره های پردلان بر هم درد　　نی رود ره نی غم کاری خورد
نی دلش را تاب ماند در نهاد　　نی تنش را قوت صوم و نماز
همچو موشی پیش گربه لا شود　　همچو بره پیش گرگ از جا رود
اندرو نی حیله ماند نی روش　　پس کنم ناگفته تان من پرورش
همچو بو بکر ربابی تن زنم　　دست چون داود در آهن زنم
تا محال از دست من حالی شود　　مرغ پر برکنده را بالی شود
چون یدالله فوق ایدیهم بود　　دست ما را دست خود فرمود احد
پس مرا دست دراز آمد یقین　　برگذشته ز آسمان هفتمین
دست من بنمود بر گردون هنر　　منکران را برخوان که انشق القمر
این صفت هم بهر ضعف عقلهاست　　با ضعیفان شرح قدرت کی رواست
خود بدانی چون بر آری سر ز خواب　　ختم شد والله اعلم بالصواب
گر ترا من گفتمی این ماجرا　　آن دم از تو جان تو گشتی جدا
مر ترا نی قوت خوردن بدی　　نی ره و پروای قی کردن بدی
می شنیدم فحش و خر میراندم　　رب یسر زیر لب میخواندم
از سبب گفتن مرا دستور نیست　　ترک تو کردن مرا مقدور نیست
هر زمان میگفتم از درد درون　　اهد قومی انهم لایعلمون
سجده ها میکرد آن رسته ز رنج　　کای سعادت ای مرا اقبال و گنج
از خدا یابی جزاهای شریف　　قوت شکرت ندارد این ضعیف
شکر حق گوید ترا ای پیشوا　　آن لب و چانه ندارم وان نوا
دشمنی عاقلان زان سان بود　　زهر ایشان ابتهاج جان بود
دوستی ابلهان رنج و ضلال　　این حکایت بشنو از بهر مثال

حکایت آن مرد ابله که مغرور بود در تملق خرس

اژدهائی خرس را در می کشید　　شیر مردی رفت و فریادش رسید
شیر مردانند در عالم مدد　　آن زمان کافغان مظلومان رسد
بانگ مظلومان ز هر جا بشنوند　　آن طرف چون رحمت حق میدوند
آن ستونهای خللهای جهان　　آن طبیبان مرضهای نهان
محض مهر و داوری و رحمت اند　　همچو حق بی علت و بی رشوت اند
این چه یاری میکنی یکبارگیش　　گوید از بهر غم و بیچارگیش
مهربانی شد شکار شیر مرد　　در جهان دارو نجوید غیر درد

هر کجا دردی دوا آنجا رود / هر کجا فقری نوا آنجا رود
هر کجا پستی ست آب آنجا رود / هر کجا مشکل جواب آنجا رود

آب کم جو تشنگی آور بدست / تا بجوشد آبت از بالا و پست
تا سقاهم ربهم آید خطاب / تشنه باش الله اعلم بالصواب

آب رحمت بایدت رو پست شو / وانگهان خور خمر رحمت مست شو
رحمت اندر رحمت آید تا بسر / بر یکی رحمت فرو ما ای پسر

چرخ را در زیر پا آر ای شجاع / بشنو از فوق فلک بانگ سماع
پنبهٔ وسواس بیرون کن ز گوش / تا بگوش آید ز گردون خروش

پاک کن دو چشم را از موی عیب / تا ببینی باغ و سروستان غیب
دفع کن از مغز و از بینی زکام / تا که ریح الله آید در مشام

هیچ مگذار از تب و صفرا اثر / تا بیابی از جهان طعم شکر
داروی مردی کن و عنین مپو / تا برون آیند صد گون خوبرو

کندهٔ تن را ز پای جان بکن / تا کند جولان بگرد آن چمن
غل بخل از دست و گردن دور کن / بخت نو دریاب از چرخ کهن

ور نمی تانی بکعبهٔ لطف پر / عرضه کن بیچارگی بر چاره گر
زاری و گریه قوی سرمایه ایست / رحمت کلی قوی تر دایه ایست

دایه و مادر بهانه جو بود / تا که کی آن طفل او گریان شود
طفل حاجات شما را آفرید / تا بنالید و شود شیرش پدید

گفت ادعوا الله بی زاری مباش / تا بجوشد شیرهای مهرهاش
هوی هوی باد و شیر افشان ابر / در غم مااند یک ساعت تو صبر

فی السماء رزقکم نشنیده ای / اندرین پستی چه بر چفسیده ای
ترس و نومیدیت دان آواز غول / میکشد گوش تو تا قعر سفول

هر ندایی کان ترا بالا کشد / آن ندا می دان که از بالا رسد
هر ندایی کان ترا حرص آورد / بانگ گرگی دان که او مردم درد

این بلندی نیست از روی مکان / این بلندیهاست سوی عقل و جان
هر سبب بالاتر آمد از اثر / سنگ و آهن فایق آمد بر شرر

آن فلانی فوق آن سرکش نشست / گرچه در صورت به پهلویش نشست
فوقی آنجاست از روی شرف / جای دور از صدر باشد مستخف

سنگ و آهن زین جهت که سابق است / در عمل فوقی این دو لایق است
وان شرر از روی مقصودی خویش / ز آهن و سنگ ست زین رو پیش پیش

سنگ و آهن اول و پایان شرر / لیک این هر دو تن اند و جان شرر
کان شرر اندر زمان واپس ترست / در صفت از سنگ و آهن برترست

در زمان شاخ از ثمر سابق ترست / در هنر از شاخ او فایق ترست
چونکه مقصود از شجر آمد ثمر / پس ثمر اول بود آخر شجر

سوی خرس و اژدها گردیم باز / زانکه طولی دارد اضمار و مجاز
خرس چون فریاد کرد از اژدها / شیرمردی کرد از چنگش رها

حیلت و مردی بهم داده دو پشت / اژدها را او بدین قوت بکشت
اژدها را او بدین حیلت ببست / تا که آن خرس از هلاک تن برست

اژدها را هست قوت حیله نیست / لیک فوق حیلهٔ تو حیله ایست
ماکران بسیار لیکن باز بین / در نبی والله خیر الماکرین

حیلهٔ خود را چو دیدی باز رو / کز کجا آمد سوی آغاز رو
هر چه در پستی ست آمد از علا / چشم را سوی بلندی نه هلا

روشنی بخشد نظر اندر علا / گرچه اول خیرگی آرد بلا
چشم را در روشنائی خوی کن / گر نه خفاشی نظر آنسوی کن

عاقبت بینی نشان نور تست / شهوت حالی حجاب سور تست
عاقبت بینی که صد بازی بدید / مثل آن نبود که یک بازی شنید

زان یکی بازی چنان مغرور شد / کز تکبر ز اوستادان دور شد
سامری وار آن هنر در خود چو دید / او ز موسی از تکبر سر کشید

او ز موسی آن هنر آموخته / وز معلم چشم را بر دوخته
لاجرم موسی دگر بازی نمود / تا که آن بازی و جانش را ربود

اشاره بآیهٔ واقعه در سورهٔ هل اتی است وسقاهم ربهم شراباً طهوراً یعنی نوشانیدند رب آنها را شراب طهور ۱۲

اشاره بآیهٔ واقعه در سورهٔ اعراف ادعوا ربکم تضرعاً وخفیة یعنی بخوانید پروردگار خود را

ای بسا دانش که اندر سر دود   تا شود سرور بدان خود سر رود
سر نخواهی که رود تو پای باش   در پناه قطب صاحب رای باش
گرچه شاهی خویش فوق او مبین   گرچه شهدی جز نبات او مچین
فکر تو نقش ست و فکر اوست جان   نقد تو قلب ست و نقد اوست کان
او توی خود را بجو در اوی او   کو و کو گو فاخته شو سوی او
ور نخواهی خدمت ابنای جنس   در دهان اژدهائی همچو خرس
ور ترش می آیدت قند رضا   همچو خرسی در دهان اژدها
بو که استادی رهاند مر ترا   وز خطر بیرون کشاند مر ترا
زاری مسکین جز بزورت نیست هین   چونکه کوری سرکشش از راه بین
تو کم از خرسی نمی نالی ز درد   خرس رست از درد چون فریاد کرد
ای خدا این سنگدل را موم کن   ناله او را خوش و مرحوم کن

گفتن نابینای سائل با مردم که من دو کوری دارم مرا رحم کنید

آن یکی کوری همیگفت الامان   من دو کوری دارم ای اهل زمان
پس دوباره رحمتم آرید هان   چون دو کوری دارم و من در میان
از تعجب مردمان گفتند لیک   این دو کوری را بیان کن نیک نیک
زانکه یک کوریست می بینیم ما   آن دگر کوری چه باشد وا نما
گفت زشت آوازم و ناخوش نوا   زشت آوازی و کوری شد دوتا
بانگ زشتم مایه غم میشود   مهر خلق از بانگ من کم میشود
زشت آوازم بهر جا که رود   مایه خشم و غم و کین میشود
بر دو کوری رحم را دو تا کنید   اینچنین ناگنج را گنجا کنید
زشتی آوازم شد زین گله   خلق شد بر وی برحمت یکدله
کرد نیکو چون بگفت او راز را   لطف آواز دلش آواز را
وانکه آواز دلش هم بد بود   آن سه کوری زشتی سرمد بود
لیک وهابان که بی علت دهند   بو که دستی بر سر زشتش نهند
چونکه آواز خوش و مرحوم شد   زو دل سنگین دلان چون موم شد
ناله کافر چو زشتست و شهیق   زان نمیگردد اجابت را رفیق
اخسئوا بر زشت آواز آمدست   کو ز خون خلق چون سگ مست بود
چونکه ناله خرس رحمت کش بود   ناله‌ات نبود چنین ناخوش بود
وانکه با یوسف تو گرگی کرده‌ای   باز خون بیگناهی خورده‌ای
توبه کن وز خورده استفراغ کن   ور جراحت کهنه شد و داغ کن
بازگرد از گرگی ای روباه پیر   نصرت از حق می طلب نعم النصیر

تتمه حکایت خرس و آن ابله که بر وفای خرس اعتماد کرده بود

خرس هم از اژدها چون وارهید   وان کرم زان مرد مردانه بدید
چون سگ اصحاب کهف آن خرس زار   شد ملازم در پی آن یار غار
آن مسلمان سر نهاد از خستگی   خرس حارس گشت از دلبستگی
آن یکی بگذشت گفتش حال چیست   ای برادر مر ترا این خرس کیست
قصه واگفت و حدیث اژدها   گفت بر خرسی منه دل ابلها
دوستی ز ابله بتر از دشمنی ست   او بهر حیله که دانی راندنی ست
گفت والله از حسودی گفت این   ورنه خرسی چه نگری این مهر بین
گفت مهر ابلهان عشوه ده است   این حسودی من از مهرش به است
هی بیا با من بران این خرس را   خرس را مگزین مهل همجنس را
گفت رو رو کار خود کن ای حسود   گفت کارم این بد و بختت نبود
من کم از خرسی نباشم ای شریف   ترک او کن تا منت باشم حریف
بر تو دل می لرزدم ز اندیشه   با چنین خرسی مرو در بیشه
این دلم هرگز نلرزید از گزاف   نور حقست این نه دعوی و نه لاف
مومنم ینظر بنور الله شده   هان و هان بگریز ازین آتشکده
این همه گفت و بگوشش در نرفت   بدگمانی مرد را سدیست زفت
دست او بگرفت و دست از وی کشید   گفت رفتم چون نه‌ای یار رشید
گفت رو با من تو غمخواره مباش   بو الفضولا معرفت کمتر تراش
بازگفتش من عدوی تو نیم   لطف بینی گر بیائی در پیم

یعنی در دوزخ ۱۲ — پاسبان ۱۲ — ای الهام ست ۱۲ — دیوار ۱۲ — ناصح ۱۲

یعنی خداوند تعالی در جواب اهل نار و جزع ایشان فرماید بخزید در آتش و با من سخن مگوئید ۱۲
عه قوله چه انگری یعنی صفت خرس را چه بینی مهر که او با من دارد بین ۱۲
عه بخت تو نبود که نصیحت را قبول کنی ۱۲
عه سوز و نیاز

گفت خوابستم مرا بگذار و رو / گفت آخر یار را منقاد شو
تا بخسپی در پناه مقبلی / در جوار دوستی صاحبدلی
در خیال افتاد مرد از جد او / خشمگین شد زود گردانید رو
کین مگر قصد من آمد خونی است / یا طمع دارد گدائی و تونی است
یا گرو بستست با یاران بدین / که بترساند مرا زین همنشین
یا حسد دارد ز مهر یار من / کاینچنین جد میکند در کار من
خود نیامد هیچ از خبث سرش / یک گمان نیک اندر خاطرش
ظن نیکش جملگی بر خرس بود / او مگر مر خرس را همجنس بود
بدگمان و ابله و ناهل بود / وز شقاوت او مطیع جهل بود
بدرگ و خودرای و بدبخت ابد / گمره و مغرور و کور و خوار و رد
خرس را برگزیده بر صاحب کمال / روسیه حاصل تبه فاسد خیال
عاقلی را از سگی تهمت نهاد / خرس را دانست اهل مهر و داد

گفتن موسی گوساله پرست را که این خیال اندیشی تو از کجاست

گفت موسی با یکی مست خیال / کای بداندیش از شقاوت وز ضلال
صد گمانت بود در پیغمبریم / با چنین برهان و این خلق کریم
صد هزاران معجزه دیدی ز من / صد خیالت میفزود و شک و ظن
از خیال و وسوسه تنگ آمدی / طعنه بر پیغمبریم می‌زدی
گرد از دریا برآوردم عیان / تا رهیدید از شر فرعونیان
ز آسمان چل ساله کاسه و خوان رسید / وز دعایم جوی از سنگی دوید
چوب شد در دست من ز اژدها / آب خون شد بر عدوی ناسزا
شد عصا مار و کفم شد آفتاب / آفتاب از عکس نورم شد شهاب
این و صد چندین و چندین گرم و سرد / از تو ای سرد آن توهم کم نکرد
بانگ زد گوساله از جادوئی / سجده کردی که خدای من توئی
آن توهمهات را سیلاب برد / زیرکی باردت را خواب برد
چون نبودی بدگمان در حق او / چون نهادی سر چنان ای زشت خو
چون خیالت نامد از تزویر او / وز فساد سحر احمق گیر او
سامری خود که باشد ای جهان / که خدائی بر تراشد در جهان
در خدائی گاو چون یکدل شدی / وز همه اشکالها عاطل شدی
گاو می‌شاید خدائی را بلاف / در رسولی‌ام تو چون کردی خلاف
پیش گاوی سجده کردی از خری / گشت عقلش صید سحر سامری
چشم دزدیدی ز نور ذوالجلال / اینت جهل وافر و عین ضلال
شه بر آن عقل و گزینش که تراست / چون تو کان جهل را کشتن سزاست
گاو زرین بانگ زد آخر چه گفت / کاحمقان را این همه رغبت شگفت
زان عجب‌تر دیده‌ای از من بسی / لیک حق را کی پذیرد هر خسی
باطلان را چه رباید باطلی / عاطلان را چه خوش آید عاطلی
زانکه هر جنسی رباید جنس خود / گاو سوی شیر نر کی رو نهد
گرگ بر یوسف کجا عشق آورد / جز مگر از مکر تا او را خورد
چون ز گرگی وارهد محرم شود / چون سگ کهف از بنی آدم شود
چون محمد را ابوبکر نکو / دید صدقش گفت هذا صادق
چون ابوبکر از محمد برد بو / گفت هذا لیس وجه کاذب
چون نبد بوجهل از اصحاب درد / دید صد شق قمر باور نکرد
دردمندی کش ز بام افتاد طشت / زو نهان کردیم حق پنهان گشت
وانکه او جاهل بد از درد بعید / چند بنمودیم دادا آن را ندید
آینه دل صاف باید تا در او / واشناسی صورت زشت از نکو

ترک کردن آن مرد ناصح پند آن مغرور خرس را

آن مسلمان ترک آن ابله گرفت / زیر لب لاحول گویان ره گرفت
گفت چون از جد و پندم از جدال / در دل او بیش می‌زاید خیال
پس ره پند و نصیحت بسته شد / امر اعرض عنهم پیوسته شد
چون دوایت میفزاید درد پس / قصه با طالب بگو برخوان عبس
چونکه اعمی طالب حق آمدست / بهر فقر او نشاید سینه خست

اعراض نمود وقتیکه نابینا آمد او را ۱۲

تو حریصی بر رشاد مهتران / تا بیاموزند علم از سروران
احمدا دیدی که قومی از ملوک / مستمع گشتند گشتی خوش که بوک
این رئیسان یار دین گردند خوش / بر عرب اینها سرند و بر حبش
بگذرد این صیت از بصره و تبوک / زانکه الناس علی دین الملوک
زین سبب تو از ضریری مهتدی / رو بگردانیدی و تنگ آمدی
کاندرین فرصت کم افتد این مناخ / تو ز یارانی و وقت تو فراخ
مزدحم میکردیم در وقت تنگ / این نصیحت میکنم نه از خشم و جنگ
احمدا نزد خدا این یک ضریر / بهتر از صد قیصرست و صد وزیر
یاد الناس معادن هین بیار / معدنی باشد فزون از صد هزار
معدن لعل و عقیق مکتنس / بهترست از صد هزاران کان مس
احمدا اینجا ندارد مال سود / سینه باید پر ز عشق و درد و دود
اعمی روشندل آمد در مبند / پند او را ده که حق اوست پند
گر دو سه ابله ترا منکر شوند / تلخ کی گردی چو هستی کان قند
گر دو سه احمق ترا تهمت نهند / حق برای تو گواهی میدهد
گفت از اقرار عالم فارغ ام / آنکه حق باشد گواه او را چه غم
گر خفاشی از خورشید خوری نیست / آن دلیل آرکه او خورشید نیست
نفرت خفاشگان باشد دلیل / که منم خورشید تابان جلیل
گر گلابی را جعل راغب شود / آن دلیل ناگلابی می بود
گر شود قلبی خریدار محک / در محکی اش درآید نقص و شک
دزد شب خواهد نه روز این را بدان / شب نیم روزم که تابم در جهان
فارقم فاروقیم غربیل وار / تا که کاه از من نمی یابد گذار
آرد را پیدا کنم من از سبوس / تا نمایم این نقوش ستان نفوس
من چو میزان خدایم در جهان / وانمایم هر سبک را از گران
گاو را داند خدا گوساله / خر خریدارست و در خور کاله
من نه گاوم تا که گوساله خرد / من نه خارم کاشتری از من چرد
او گمان دارد که بر من جور کرد / بلکه از آیینه من روفت گرد

تملق کردن دیوانه با جالینوس و ترسیدن جالینوس از وی

گفت جالینوس با اصحاب خود / مر مران تا آن فلان دارو دهد
پس بدو گفت آن یکی ای ذوفنون / این دوا خواهند از بهر جنون
دور از عقلت مگو این گفتگو / گفت در من کرد یک دیوانه رو
ساعتی در روی من خوش بنگرید / چشمکم زد آستین من درید
گر نه جنسیت بدی در من از او / کی رخ آوردی بمن آن زشت رو
گر ندیدی جنس خود کی آمدی / کی بغیر جنس خود را بر زدی
چون دو کس بهم زند بی هیچ شک / در میان شان هست قدر مشترک
کی پرد مرغی بجز با جنس خود / صحبت ناجنس گورست و لحد

سبب پریدن و چریدن مرغی با مرغ دیگر که جنس او نبود

آن حکیمی گفت دیدم هم تگی / در بیابان زاغ را با لکلکی
در عجب ماندم بجستم حال شان / تا چه قدر مشترک یابم نشان
چون شدم نزدیک من حیران و دنگ / خود بدیدم هر دوان بود لنگ
خاصه شهبازی که او عرشی بود / با یکی جغدی که او فرشی بود
آن یکی خورشید علیین بود / وین دگر خفاش کز سجین بود
آن یکی نوری ز هر عیبی بری / وان دگر کوری گدای هر دری
آن یکی ماهی که بر پروین زند / وان یکی کرمی که بر سرگین تند
آن یکی یوسف رخی عیسی نفس / وین دگر گرگی و یا خر با جرس
آن یکی پران شده در لامکان / وین یکی در کاهدان همچون سگان
آن یکی سلطان عالی مرتبت / وین یکی در گلخنی در تعزیت
آن یکی خلقی ز اکرامش خجل / وین دگر از بینوایی منفعل
آن یکی سرور شده زاهل زمان / وین دگر در خاک و خواری بس نهان
بلبلان را جای میزیبد چمن / مر جعل را در چمین خوشتر وطن
با زبان معنوی گل با جعل / این همی گوید که ای گنده بغل

گر گریزانی ز گلشن بیگمان
هست آن نفرت کمال گلستان

غیرت من بر سر تو دورباش
میزند کای خس ازین ره دور باش

ور بیامیزی تو با من ای دنی
این گمان آید که از کان منی

گرد را میزد ز نقصان منست
زانکه پندارند کو زان منست

گرد آمیزد بمن آن زهرناک
موش و دریا باشد و ماهی و خاک

حق مرا چون از پلیدی پاک داشت
چون سزد بر من پلیدی را گماشت

یک رگم زایشان بد و آن زابلیس
درمن آن بد رگ کجا خواهد رسید

یک نشان آدم آن بود از ازل
که ملایک سر نهندش از محل

یک نشان دیگران که آن بلیس
ننهدش سر که منم شاه و رئیس

پس اگر ابلیس هم ساجد شدی
او نبودی آدم او غیری بدی

هم سجود هر ملک میزان اوست
هم جحود آن عدو برهان اوست

هم گواه اوست اقرار ملک
هم گواه اوست کفران سگگ

این سخن پایان ندارد باز گرد
تا چه کرد آن خرس با آن شیرمرد

تتمهٔ قصهٔ آن مرد مغرور بر وفای خرس

شخص خفت و خرس میراند مگس
وز ستیز آمد مگس زو باز پس

چند بارش راند از روی جوان
آن مگس پس باز می آمد دوان

خشمگین شد با مگس خرس و برفت
برگرفت از کوه سنگی سخت و زفت

سنگ آورد و مگس را دید باز
بر رخ خفته گرفته جای ساز

برگرفت آن آسیاسنگ و بزد
بر مگس تا آن مگس واپس خزد

سنگ وی خفته را خشخاش کرد
این مثل بر جمله عالم فاش کرد

مهر ابله مهر خرس آمد یقین
کین او مهرست و مهر اوست کین

عهد او سست و ویران و ضعیف
گفت او زفت و وفای او نحیف

گر خورد سوگند هم باور مکن
بشکند سوگند مرد کژسخن

چونکه بی سوگند گفتش بد دروغ
تو میفت از مکر و سوگندش دروغ

نفس او میرست و عقل او اسیر
صد هزاران مصحفش خود خورده گیر

چونکه بی سوگند پیمان بشکند
گر خورد سوگند هم آن بشکند

زانکه نفس آشفته تر گردد ازان
که کند بندش بسوگند گران

چون اسیری بند بر حاکم نهد
حاکم آن را بدرد بیرون جهد

بر سرش کوبد ز خشم آن بند را
می زند بر روی او سوگند را

تو ز اوفوا بالعقودش دست شو
احفظوا ایمانکم با او مگو

هر که او گوید نخست او ما دروغ
درنگیر و گفت سوگندش فروغ

وانکه داند عهد با که می‌کند
تن کند چون تار گردد او تند

دانکه حق را ساخت در پیمان سند
تن کند چون بند گردد او تند

رفتن رسول خدا صلی الله علیه وسلم بعیادت صحابی رنجور و فائدهٔ عیادت

از صحابه خواجهٔ بیمار شد
و اندران بیماری او چون تار شد

مصطفی آمد عیادت سوی او
چون همه لطف و کرم بد خوی او

در عیادت رفتن تو فائده است
فائده آن باز با تو عائد است

فائده اول که آن شخص علیل
بو که قطبی باشد و شاه جلیل

چون دو چشم دل نداری ای عنود
وانمیدانی تو هیزم را ز عود

چونکه گنجی هست در عالم مرنج
هیچ ویران را مدان خالی ز گنج

قصد هر درویش میکن از گزاف
چون نشان یابی بجد میکن طواف

چون ترا آن چشم باطن بین نبود
گنج می‌پندار اندر هر وجود

ور نباشد قطب یار ره بود
شه نباشد فارس اسپه بود

پس صلهٔ یاران ره لازم شمار
هر که باشد گر پیاده گر سوار

ور عدو باشد هم این احسان نکوست
که باحسان بس عدو گردد دوست

ور نگردد دوست کینش کم شود
زانکه احسان کینه را مرهم شود

پس فوائد هست غیر این ولیک
از درازی خائفم ای یار نیک

حاصل این آمد که یار جمع باش
همچو بتگر از حجر یاری تراش

زانکه انبوهی و جمع کاروان
رهزنان را بشکند پشت و سنان

آمد از حق سوی موسی این عتیب / کای طلوع ماه دیده تو ز جیب

وحی آمدن از حق تعالی بموسی که چرا بعیادت من نیامدی

مشرقت کردم ز نور ایزدی / من حقم رنجور گشتم نامدی
گفت سبحانا تو پاکی از زیان / اینچه رمزست این بکن یا رب بیان
باز فرمودش که در رنجوریم / چون نپرسیدی تو از روی کرم
گفت یا رب نیست نقصانی ترا / عقل گم شد این گره را برگشا
گفت آری بندهٔ خاص گزین / گشت رنجور او منم نیکش ببین
هست رنجوریش رنجوری من / هست معذوریش معذوری من
هر که خواهد همنشینی با خدا / گو نشیند در حضور اولیا
از حضور اولیا گر بگسلی / تو هلاکی زانکه جزوی بی کلی
هر که را دیو از کریمان وابرد / بی کسش یابد سرش را او خورد
یک بدست از جمع رفتن یک زمان / مکر شیطان باشد و نیکو بدان
باغبانی چون نظر در باغ کرد / دید چون دزدان بباغ خود سه مرد

جدا کردن باغبان صوفی و فقیه و علوی را از هم

یک فقیه و یک شریف و صوفیی / هر یکی شوخی فضولی لوتی فیی
گفت با اینها مرا صد حجت است / لیک جمع اند و جماعت رحمت است
بر نیایم یک تنه با سه نفر / پس ببرم شان نخست از یکدگر
هر یکی را من بسوی افگنم / چونکه تنها شان کنم سر بر کنم
حیله کرد و کرد صوفی را براه / تا کند یارانش را با او تباه
گفت صوفی را برو سوی وثاق / یک گلیم آور برای این رفاق
رفت صوفی گفت خلوت با دو یار / تو فقیهی وین شریف نامدار
ما بفتوای تو نانی میخوریم / ما به پر دانش تو می‌پریم
وین دگر شهزادهٔ سلطان ماست / سید است از خاندان مصطفی است
کیست آن صوفی شکم خوار خسیس / تا بود با چون شما شاهان جلیس
چون بیاید مر ورا پنبه کنید / هفته‌ای بر باغ و راغ من زنید
باغ چه بود جان من آن شماست / ای شما بوده مرا چون چشم راست
وسوسه کرد و از ایشان را فریفت / آه کز یاران نمی‌باید شکیفت
چون بره کردند صوفی را و رفت / خصم شد اندر پیش با چوب زفت
گفت ای سگ صوفیی کو از ستیز / اندر آیی باغ مردم تیز تیز
این جنیدت ره نمود و بایزید / از کدامین شیخ و پیرت این رسید
کوفت صوفی را چو تنها یافتش / نیم کشتش کرد و سر بشکافتش
گفت صوفی آن من بگذشت لیک / ای رفیقان پاس خود دارید نیک
مر مرا اغیار دانستید هان / نیستم اغیارتر زین قلتبان
انچه من خوردم شما را خوردنی است / وانچنین شربت جزای هر دنی است
رفت بر من بر شما هم رفتنی ست / اینچنین شربت شما را خوردنی ست
اینجهان کوهست و گفت و گوی تو / چون صدا هم باز آید سوی تو
چون ز صوفی گشت فارغ باغبان / یک بهانه کرد زان پس جنس آن
کای شریف من برو سوی وثاق / که ز بهر چاشت پختم من رقاق
بر در خانه بگو قیماز را / تا بیارد آن رقاق و قاز را
چون بره کردش بگفت ای تیز بین / تو فقیهی ظاهرست این و یقین
او شریفی میکند دعوی سرد / مادر او را که داند تا چه کرد
بر زن و بر فعل زن دل می نهید / عقل ناقص وانگهانی اعتمید
خویشتن را بر علی و بر نبی / بسته است اندر زمانه هر غبی
هر که باشد از زنا و زانیان / این برد ظن در حق ربانیان
هر که برگردد سرش از چرخها / همچو خود گردنده بیند خانه را
انچه گفت آن باغبان بوالفضول / حال او بد دور از اولاد رسول
گر نبودی او نتیجهٔ مرتدان / کی چنین گفتی برای خاندان
خواند افسونها شنید آن را فقیه / در پیش رفت آن ستمگار سفیه
گفت ای خر اندرین باغت که خواند / از پیمبر وارثت میراث ماند
شیر را بچه همی ماند بدو / تو به پیغمبر چه میمانی بگو

با شریفی آن کردان دون ازکجی / که کند با آل یسین خارجی
تا چه کین دارند دائم دیو و غول / چون یزید و شمر با آل رسول
شد شریف از زخم آن ظالم خراب / با فقیه او گفت با چشم پر آب
پایدار اکنون که ماندی فرد و کم / چون دهل شو زخم میخور بر شکم
گر شریف و لایق و همدم نیم / از چنین ظالم ترا من کم نیم
مر مرا دادی بدین صاحب غرض / احمقی کردی ترا بئس العوض
شد ازو فارغ بیامد کای فقیه / چه فقیهی ای تو ننگ هر سفیه
فتویت اینست ای ببریده دست / کاندر آئی و نگوئی امر هست
بو حنیفه داد این فتوی ترا / شافعی گفتست این ای ناسزا
اینچنین خصمت بخواندی در وسیط / یا بدست این مسئله اند محیط
این بگفت و دست بروی بر گشاد / دست او کین دلش را داد داد
گفت حقستت بزن دستت رسید / این سزای آنکه از یاران برید
من سزاوارم باین و صد چنین / تا چرا ببریدم از یاران بکین
گوش کردم آنهمه افسوس تو / میزنم بر سر که شد ناموس تو
زد و را القصه بسیار و بجست / کرد بیرونش ز باغ و در ببست
هر که تنها ماند از یاران خود / اینچنین آید مر او را جمله بد

رجعت بقصهٔ مریض و عیادت پیغمبر علیه السلام

این عیادت از برای این صله است / وین صله از صد محبت حامله است
در عیادت شد رسول بی ندید / آن صحابی را بحال نزع دید
چون شوی دور از حضور اولیا / در حقیقت گشته دور از خدا
چون نتیجه هجر همراهان غمست / کی فراق روی شاهان زان کمست
سایهٔ شاهان طلب هر دم شتاب / تا شوی زان سایه بهتر ز آفتاب
رو بجسپ اندر پناه مقبلی / بو که آزادت کند صاحبدلی
گر سفر داری بدین نیت برو / ور حضر باشد ازین غافل مشو
فاخته سان روز و شب کوکو کجا / گنج پنهانی ز درویشی مجو
در بدری گرد می رو کو بکو / جستجو کن جستجو کن جستجو
تا توانی ز اولیا رو بر متاب / جهد کن والله اعلم بالصواب

رفتن بایزید بسطامی به کعبه و در راه بخدمت بزرگی رسیدن و گفتن آن بزرگ که کعبه منم مرا طواف کن

سوی کعبه شیخ امت بایزید / از برای حج و عمره می دوید
او بهر شهری که رفتی از نخست / مر عزیزان را بکردی باز جست
گرد میگشتی که اندر شهر کیست / کو بر ارکان بصیرت متکی است
گفت حق اندر سفر هر جا روی / باید اول طالب مردی شوی
قصد گنجی کن که این سود و زیان / در تبع آید تو آنرا فرع دان
هر که کارد قصد گندم باشدش / کاه خود اندر تبع می آیدش
گر بکاری جو نیاید گندمی / مردمی جو مردمی جو مردمی
قصد کعبه کن چو وقت حج بود / چونکه رفتی مکه هم دیده شود
قصد در معراج دید دوست بود / در تبع عرش و ملایک هم نمود
سید الاعمال بالنیات گفت / نیت خیرت بسی گلها شگفت
نیت مومن بود به از عمل / اینچنین فرمود سلطان دول

حکایت خانه ساختن مریدی و امتحان پیر مرید را

خانه نو ساخت روزی یک مرید / پیر آمد خانهٔ او را بدید
گفت شیخ آن نو مرید خویش را / امتحان کرد آن نکو اندیش را
روزن از بهر چه کردی ای رفیق / گفت تا نور اندر آید زین طریق
گفت آن فرعست این باید نیاز / تا ازین ره بشنوی بانگ نماز
نور خود اندر تبع می آیدت / نیت آنرا کن که آن می بایدت
بایزید اندر سفر جستی بسی / تا بیابد خضر وقت خود کسی
دید پیری با قدی همچون هلال / بود در وی فر و گفتار رجال
دیده نابینا و دل چون آفتاب / همچو پیلی دیده هندستان بخواب
چشم بسته خفته بیند صد طرب / چون گشاید آن نبیند این عجب

پس عجب در خواب روشن میشود
دل درون خواب روزن میشود

وانکه بیدار است و بیند خواب خوش
عارفست او خاک او در دیده کش

بایزید او را چو از اقطاب یافت
مسکنت بنمود و در خدمت شتافت

پیش او بنشست و می پرسید حال
یافتش درویش و هم صاحب عیال

گفت عزم تو کجا ای بایزید
رخت غربت را کجا خواهی کشید

گفت قصد کعبه دارم از وله
گفت هین با خود چه داری زاد ره

گفت دارم از درم نقره دویست
نک به بسته سخت بر گوشهٔ رداست

گفت طوفی کن بگردم هفت بار
وین نکوتر از طواف حج شمار

وان درمها پیش من نه ای جواد
وانکه حج کردی و شد حاصل مراد

عمره کردی عمر باقی یافتی
صاف گشتی بر صفا بشتافتی

حق آن حقی که جانت دیده است
که مرا بر بیت خود بگزیده است

کعبه هر چندی که خانهٔ بر اوست
خلقت من نیز خانهٔ سر اوست

تا بکرد آن خانه را در وی نرفت
واندرین خانه بجز آن حی نرفت

چون مرا دیدی خدا را دیده
گرد کعبهٔ صدق بر گردیده

خدمت من طاعت و حمد خداست
تا نه پنداری که حق از من جداست

چشم نیکو باز کن در من نگر
تا ببینی نور حق اندر بشر

بایزید آن کعبه را دریافتی
صد بها و عز و صد فر یافتی

کعبه را یکبار بیتی گفت یار
گفت یا عبدی مرا هفتاد بار

بایزید آن نکته‌ها را هوش داشت
همچو زرین حلقه‌اش در گوش داشت

آمد از وی بایزید اندر مزید
منتهی در منتهی آخر رسید

دانستن پیغمبر که سبب رنجوری آن شخص گستاخی بوده است در دعا

چون پیمبر دید آن بیمار را
خوش نوازش کرد یار غار را

زنده شد او چون پیمبر را بدید
گوئی آن دم حق مر او را آفرید

گفت بیماری مرا این بخت داد
کامدین سلطان بر من بامداد

تا مرا صحت رسید و عافیت
از قدوم این شه پر خاصیت

ای خجسته رنج و بیماری و تب
ای مبارک درد و بیداری شب

نک مرا در پیری از لطف و کرم
حق چنین رنجوری داد و سقم

درد پشتم داد تا من هم ز خواب
بر جهم هر نیم شب لابد شتاب

تا نخسپم جمله شب چون گاومیش
دردها بخشید حق از لطف خویش

زین شکست آن رحم شاهان جوش کرد
دوزخ از تهدید من خاموش کرد

رنج گنج آمد که رحمتها در است
مغز تازه شد چو بخراشید پوست

ای برادر موضع تاریک و سرد
صبر کردن بر غم و سستی و درد

چشمهٔ حیوان و جام مستی است
کان بلندیها همه در پستی است

آن بهاران مضمر است اندر خزان
در بهار است این خزان مگریز از آن

همره غم باش و با وحشت بساز
می طلب در مرگ خود عمر دراز

آنچه گوید نفس تو کاینجا بد است
مشنوش چون کار او ضد آمد است

تو خلافش کن که از پیغمبران
اینچنین آمد وصیت در جهان

مشورت در کارها واجب شود
تا پشیمانی در آخر کم بود

سعیها کردند بسیار انبیا
تا که گردان شد برین سنگ آسیا

نفس میخواهد که تا ویران کند
خلق را گمراه و سرگردان کند

گفت امت مشورت با که کنیم
انبیا گفتند با عقل امام

گفت اگر کودک در آید یا زنی
کو ندارد عقل و رای روشنی

گفت با او مشورت کن وانچه گفت
تو خلاف آن کن و در راه افت

نفس خود را زن شناس از زن بتر
زانکه زن جزویست نفست کل شر

مشورت با نفس خود گر میکنی
هر چه گوید کن خلاف آن دنی

گر نماز و روزه می فرمایدت
نفس مکار است مکری زایدت

مشورت با نفس خود اندر فعال
هر چه گوید عکس آن باشد کمال

بر نیائی با وی و استیز او
رو بر یاری بگیر آمیز او

عقل قوت گیرد از عقل دگر
نیشکر کامل شود از نیشکر

من ز مکر نفس دیدم چیزها
کو برد از سحر خود تمییزها

وعده‌ها بدهد ترا تازه بدست گو هزاران بار آنها را شکست
عمر اگر صد سال خود مهلت دهد اوت هر روزی بهانهٔ نو نهد
گرم گوید وعده‌های سرد را جانِ و مردی به بند دم مرد را
ای ضیاء الحق حسام الدین بیا که نروید بی تو از شوره گیا
از فلک آویخته شد پردهٔ از پی نفرین دل آزردهٔ
این قضا را هم قضا داند علاج عقل خلقان در قضا گیج است گیج
اژدها گشتست آن مار سیاه آنکه کرمی بود افتاده براه
اژدها و مار اندر دست تو شد عصا ای جان موسی مست تو
حکم خذها لاتخف دادت خدا تا بدستت اژدها گردد عصا
هین ید بیضا نما ای پادشاه صبح نو بگشا ز شبهای سیاه
دوزخی افروخت بر وی دم فسون ای دم تو از دم دریا فزون
بحر مکارست بنموده کفی دوزخ ست از مکر بنموده تفی
زان نماید مختصر در چشم تو تا زبون بینیش و جنبد خشم تو
همچنان که لشکر انبوه بود مر پیمبر را بچشم اندک نمود
تا بر ایشان زد پیمبر بی خطر ور فزون دیدی از آن کردی حذر
آن عنایت بود و فضل ایزدی احمدا ورنه تو بددل میشدی
کم نمود او را و اصحاب ورا آن جهاد ظاهر و باطن خدا
تا میسر کرد یسری را بدو تا ز عسری او بگردانید رو
کم نمودن مر ورا پیروز بود زان نمودن روز او نوروز بود
کم نمودن بس خجسته روز بود که حقش یار و طریق آموز بود
آنکه حق پشتش نباشد از ظفر وای که خرگوشش نماید شیر نر
وای گر صد را یکی بیند ز دور تا بچالش اندر آید از غرور
زان نماید ذوالفقاری حربهٔ زان نماید شیر نر چون گربهٔ
تا دلیر اندر رود احمق بجنگ و اندر آرد شان بدین حیلت بچنگ
تا بپای خویش باشد آمده آن فلیوان جانب آتشکده
کاه برگی می نماید تا تو زود پف کنی او را برانی از وجود
هان که آن که کوهها برکنده است زو جهان گریان و او در خنده است
مینماید تا به کعب این آب جو صد چو عوج بن عنق شد غرق او
مینماید موج خونش تل مشک مینماید قعر دریا خاک خشک
خشک نماید آن بحر را فرعون کور تا در او راند ز سرمستی و زور
چون درآید در تگ دریا بود دیدهٔ فرعون کی بینا بود
دیدهٔ بینا از لقای حق شود حق کجا همراه هر احمق شود
قند بیند خود شود زهر قتول راه بیند خود بود آن بانگ غول
ای فلک در فتنهٔ آخر زمان تیز میگردی بده آخر امان
خنجر تیزی تو اندر قصد ما نیش زهرآلودهٔ در فصد ما
ای فلک از رحم حق آموز رحم بر دل موران مزن چون مار زخم
حق آنکه چرخهٔ چرخ ترا گرد گردان برفراز این سرا
که دگرگون گردی و رحمت کنی پیش از آن کز بیخ ما را برکنی
حق آنکه دایگی کردی نخست تا نهال ما ز آب و خاک رست
حق آن شه که ترا صاف آفرید کرد چندین مشعله در تو پدید
آنچنان معمور و باقی داشتت تا که دهری از ازل پنداشتت
شکر دانستیم آغاز ترا انبیا گفتند آن راز ترا
آدمی داند که خانه حادثست عنکبوتی نی که در وی عابثست
پشه کی داند که این باغ از کیست کو بهاران زاد و مرگش در دیست
کرم کاندر چوب زاید سست حال کی بداند چوب را وقت نهال
ور بداند کرم از ماهیتش عقل باشد کرم باشد صورتش
عقل خود را می نماید رنگها چون پری دورست زان فرسنگها
از ملک بالاست چه جای پری تو مگس پری به پستی می پری
گرچه عقلت سوی بالا می پرد مرغ تقلیدت به پستی می چرد
علم تقلیدی وبال جان ماست عاریه‌ست و ما نشسته کان ماست

زین خرد جاهل همین باید شدن / دست در دیوانگی باید زدن

هر چه بینی سود خود زان مگریز / زهر نوش و آب حیوان را بریز

هر که بستاید ترا دشنام ده / سود و سرمایه به مفلس وام ده

ایمنی بگذار و جای خوف باش / بگذر از ناموس و رسوا باش فاش

آزمودم عقل دوراندیش را / بعد ازین دیوانه سازم خویش را

عذر گفتن دلقک با سید که چرا فاحشه نکاح آوردی

گفت با دلقک شبی سید اجل / قحبه را خواستی تو از عجل

با من این را باز می‌بایست گفت / تا یکی مستوره کردمیت جفت

گفت نی مستوره صالح خواستم / قحبه گشتند و ز غم تن کاستم

خواستم این قحبه را با معرفت / تا ببینم چون شود این عاقبت

عقل را هم آزمودم من بسی / زین سپس جویم جنون را مغرسی

بحیلت در سخن آوردن سائل شیخ بهلول را که خود را دیوانه ساخته بود

آن یکی میگفت خواهم عاقلی / مشورت آرم بدو در مشکلی

آن یکی گفتش که اندر شهر ما / نیست عاقل جز که آن مجنون نما

بر نیی گشته سواره نک فلان / می دواند در میان کودکان

گوی بازد بروزان و شبان / در جهان گنج نهان جان جهان

صاحب رایست و آتش پاره / آسمان قدرست و اختر باره

فر او کروبیان را جان شدست / او درین دیوانگی پنهان شدست

لیک هر دیوانه را جان نشمری / سر مشو چون گوساله را چون سامری

چون ولی آشکاره با تو گفت / صد هزاران غیب و اسرار نهفت

مر ترا آن فهم و آن دانش نبود / وا ندانستی تو سرگین را ز عود

از جنون خود را ولی چون پرده ساخت / مر ورا ای کور کی خواهی شناخت

گر ترا بازست آن دیده یقین / زیر هر سنگی یکی سرهنگ بین

پیش آن چشمی که باز و رهبرست / هر گلیمی را کلیمی در برست

مر ولی را هم ولی شهره کند / هر کرا او خواست با بهره کند

کس نداند از خرد او را شناخت / چونکه او مر خویش را دیوانه ساخت

چون بدزدد دزد بینایی ز کور / هیچ یابد دزد را اعمی بزور

کور نشناسد که دزد او که بود / گرچه خود بروی زند دزد عنود

چون گزد سگ کور صاحب ژنده را / کی شناسد آن سگ درنده را

حمله کردن سگ بر کور گدا

یک سگی در کوی بر کوری گدا / حمله می آورد چون شیر وغا

سگ کند آهنگ درویشان بخشم / در کشد مه خاک درویشان بچشم

کور عاجز شد ز بانگ و بیم سگ / اندر آمد کور در تعظیم سگ

کای امیر صید وای شیر شکار / دست دست تست دست از من بدار

کز ضرورت دم خر را آن حکیم / کرد تعظیم و لقب دادش کریم

گفت او هم از ضرورت ای اسد / از چو من لاغر شکاری چه رسد

گور میگیرند یارانت بدشت / کور میگیری تو در کوچه بگشت

گور میجویند یارانت بصید / کور میجویی تو در کوچه بکید

آن سگ عالم شکار گور کرد / وین سگ بیمایه قصد کور کرد

علم چون آموخت سگ رست از ضلال / میکند در بیشه‌ها صید حلال

سگ چو عالم گشت شد چالاک زحف / سگ چو عارف گشت شد ز اصحاب کهف

سگ شناسا شد که میر صید کیست / ای خدا آن نور شناسنده چیست

کور نشناسد نه از بی چشمی است / بلکه این زانست کز جهل مست است

نیست خود بی چشم تر کور از زمین / این زمین از فضل حق شد خصم بین

نور موسی دید و موسی را نواخت / خسف قارون کرد و قارون را شناخت

رجف کرد اندر هلاک هر دغی / فهم کرد از حق که یا ارض ابلعی

خاک و باد و آب و نار با شرر / بیخبر از ما و با حق با خبر

ما بعکس آن ز غیر حق خبیر / بیخبر از حق با چندین نذیر

لاجرم اشفقن منها جمله شان / کند شد ز آمیز حیوان حمله شان

گفت بیزاریم جمله زین حیات / که بود با خلق حی با حق موات

چون بماند از خلق ماند او یتیم
انس حق را قلب می‌باید سلیم

چون زکوری دزد دزد کالهٔ
می کند آن کور عمیا نالهٔ

تا نگوید دزد او را کان منم
گز تو دزدیدم که دزد پرفنم

کی شناسد کور دزد خویش را
چون ندارد نور چشم و آن ضیا

چون بگوید هم بگیر او را که آویخت
تا بگوید او علامتهای رخت

پس جهاد اکبر آمد عصر دزد
تا بگوید کز چه دزدیدست مرد

اولا دزد دید کحل دیده است
چون ستانی باز یابی تبصرت

کالهٔ حکمت که گم کرده دل است
پیش اهل دل یقین آن حاصل است

کور دل با جان و با سمع و بصر
می نداند دزد شیطان را اثر

ز اهل دل جو از جماد آن را مجو
که جماد آمد خلائق پیش او

باز میگردیم سوی راز جو
تا شود هم مشورت با راز گو

مشورت جوینده آمد نزد او
کای اب کودک شده رازی بگو

گفت رو زین حلقه کین در باز نیست
باز گرد امروز روز راز نیست

گر مکان را ره بدی در لامکان
همچو شیخان بودمی من بر دکان

خواندن محتسب مستی را بزندان و جواب او

محتسب در نیم شب جائی رسید
در بن دیوار مستی خفته دید

گفت هی مستی چه خوردستی بگو
گفت از آن خوردم که هست اندر سبو

گفت آخر در سبو واگو که چیست
گفت ز آنکه خورده‌ام گفت این خفیست

گفت آنچه خورده‌ٔ خود چیست آن
گفت آنکه در سبو مخفیست آن

دور میشد این سؤال و این جواب
ماند چون خر محتسب اندر خلاب

گفت او را محتسب هین آه کن
مست هوهو کرد هنگام سخن

گفت گفتم آه کن هو میکنی
گفت من شادم تو از غم منحنی

آه از درد و غم و بیدادیست
هوی هوی میکشان از شادیست

محتسب گفت این ندانم خیز خیز
معرفت متراش بگذار این ستیز

گفت رو تو از کجا من از کجا
گفت مستی خیز تا زندان بیا

گفت مست ای محتسب بگذار و رو
از برهنه کی توان بردن گرو

گر مرا خود قوت رفتن بدی
خانهٔ خود رفتمی وین کی شدی

من اگر با عقل و با امکانمی
همچو شیخان بر سر دکانمی

گر مرا رائی و تدبیری بدی
همچو شیخان جاه و توقیری بدی

هم مرا زنبیل و دریوزه بدی
نذر واده را همه روزه بدی

بگذر از من زانکه گم کردی تو راه
باز جو ریش بزرگ و خانقاه

دوم بار به سخن آوردن سائل آن بزرگ را تا حال باستی معلوم تر گردد

گفت آن سائل که آخر یک نفس
ای سواره بر نی این سو ران فرس

راند سوی او که هان زوتر بگو
کاسپ من بس توسن است و تند خو

تا لگد بر تو نکوبد زود باش
از چه پرسی بنایش کن تو فاش

او مجال راز دل گفتن ندید
زو برون شو کرد و در لاغش کشید

گفت میخواهم درین کوچه زنی
کیست لائق از برای چون منی

گفت[1] سه گونه زن‌اند اندر جهان
آن دو رنج و این یکی گنج روان

آن یکی را چون بخواهی کل تراست
وین دگر نیمی ترا نیمی جداست

وان سوم هیچ است او ترا نبود بدان
این شنیدی دور شو رفتم روان

تا ترا اسپم نپراند لگد
که بیفتی بر نخیزی تا ابد

شیخ راند اندر میان کودکان
بانگ زد بار دگر او را جوان

که بیا آخر بگو تفسیر این
این زنان سه نوع گفتی برگزین

راند سوی او و گفتش بکر خاص
کل ترا باشد ز غم یابی خلاص

و آنکه نیمی آن تو بیوه بود
وانکه هیچست آن عیال با ولد

چون ز شوی اولش کودک بود
مهر کل خاطرش آن سو رود

دور شو تا اسپ نندازد لگد
سم اسپ توسنم بر تو رسد

های و هوئی کرد شیخ و باز راند
کودکان را باز سوی خویش خواند

باز بانگش کرد آن سائل بیا
یک سوالم ماند ای شاه و کیا

[1] اشارتست بحدیث تزوجت النساء ثلثة واحدة لك وواحدة عليك وواحدة لك وعليك اما التي لك فهي المرأة البكر تقبلها وتحبها واما التي عليك فالمتزوجة ذات الولد من الاول واما التي لك وعليك فالمتزوجة التي لا ولد لها فان كنت لها خيرا من الاول فهي لك والا فهي عليك يعنی زنان بر سه گونه اند

الاول بهتر ... او تمام تر هست ورنه سراسر هیچ برای تست مضمون این بیت تفسیر این حدیث است ۱۲

باز ران این سو بگو زوتر چه بود / که ز میدان آن بچه گویم ربود
گفت ای شه با چنین عقل و ادب / این چه شیدست این چه فعلیست ای عجب
تو ورای عقل کلی در بیان / آفتابی در جنون چونی نهان
گفت این اوباش رائی میزنند / تا درین شهر خودم قاضی کنند
دفع می گفتم مرا گفتند نی / نیست چون تو عالمی صاحب فنی
با وجود تو حرامست و خبیث / که کم از تو در قضا گوید حدیث
در شریعت نیست دستوری که ما / کمتر از تو شه کنیم و پیشوا
زین ضرورت گیج و دیوانه شدم / زین گروه از عجز بیگانه شدم
ظاهرا شوریده و شیدا شدم / لیک در باطن همانم که بدم
عقل من گنجست و من ویرانه ام / گنج اگر پیدا کنم دیوانه ام
اوست دیوانه که دیوانه نشد / این عسس را دید و در خانه نشد
دانش من جوهر آمد نی عرض / این بهای نیست بهر هر غرض
کان قندم نیستان شکرم / هم ز من میروید و من میخورم
علم تقلیدی و تعلیمیست آن / کز نفور مستمع دارد فغان
چون پی دانه نه بهر روشنیست / همچو طالب العلم دنیای دنیست
طالب علمست بهر عام و خاص / نی که تا یابد ازین عالم خلاص
همچو موشی هر طرف سوراخ کرد / نیست مرغی از همه سوراخ فرد
همچو موشی هر طرف سوراخها / می کند غافل ز انوار لقا
چونکه سوی دشت و نورش ره نبود / هم دران ظلمات جهدی می نمود
گر فدائیش پر دهد پر خرد / برهد از موشی و چون مرغان پرد
ور نجوید پر بماند زیر خاک / نا امید از رفتن راه سماک
علم گفتاری که او بیجان بود / عاشق روی خریداران بود
گر چه باشد وقت بحث علم زفت / چون خریدارش نباشد مرد و رفت
مشتری من خدایست و مرا / میکشد بالا که الله اشتری
خونبهای من جمال ذوالجلال / خونبهای خود خورم کسب حلال
این خریداران مفلس را بهل / چه خریداری کند یکمشت گل
گل مخور گل را مخر گل را مجو / زانکه گل خوارست دائم زرد رو
دل بجو تا دائما باشی جوان / از تجلی چهره ات چون ارغوان
طالب دل شو که تا باشی چو گل / تا شوی شادان و خندان همچو گل
دل نباشد آنکه مطلوبش گل است / این سخن را روی با صاحب دلست
یارب این بخشش نه حد کار ماست / لطف تو لطف خفی را خود سزاست
دست گیر از دست ما ما را بخر / پرده را بردار و پرده ما مدر
باز خر ما را ازین نفس پلید / کارد چون تا استخوان ما رسید
از چو ما بیچارگان این بند سخت / که گشاید ای شه بی تاج و تخت
اینچنین قفل گران را ای ودود / که تواند جز که فضل تو گشود
ما ز خود سوی تو گردانیم سر / چون توی از ما بما نزدیکتر
با چنین نزدیکی دوریم دور / در چنین تاریکیی بفرست نور
این دعا هم بخشش و تعلیم تست / ورنه در گلخن گلستان از چه رست
در میان خون دریده فهم و عقل / جز ز اکرام تو نتوان کرد نقل
از دو پاره پیه این نور روان / موج نورش می رود تا آسمان
گوشت پاره که زبان آمد ازو / می رود سیلاب حکمت همچو جو
سوی سوراخی که نامش گوشهاست / تا بباغ جان که میوه اش هوشهاست
شاهراه باغ جانها شرع اوست / باغ و بستانهای عالم فرع اوست
اصل و سرچشمه خوشی آنست آن / زود تجری تحتها الانهار خوان
قصه رنجور گو با مصطفی / زانکه لطف حق ندارد [illegible]
شکر نعمت چون کنی چون شکر تو / نعمت تازه بود ز احسان او
عجز تو از شکر شکر آمد تمام / فهم کن دریاب قدرتم الکلام

تتمه نصیحت کردن رسول آن بیمار را و دعا آموزیدن او را

گفت پیغمبر مر آن بیمار را / چون عیادت کرد یار زار را

که مگر نوعی دعائی کرده
از جهالت زهربائی خورده

یاد آور چه دعائی گفته
چون ز مکر نفس می آشفته

گفت یادم نیست الا همتی
دار با من یادم آید ساعتی

از حضور نوربخش مصطفی
پیش خاطر آمد او را آن دعا

همت پیغمبر روشن کده
پیش خاطر آمدش آن گم شده

تافت زان روزن که از دل تا دلست
روشنی کو فرق حق و باطلست

گفت اینک یادم آمد ای رسول
آن دعا که گفته ام من از فضول

چون گرفتار گنه می آمدم
غرقه گشته دست و پا میزدم

پر گنه باب کشایش میزند
غرقه دست اندر حشایش میزند

از تو تهدید و وعیدی میرسید
مجرمان را از عذابات شدید

مضطرب میگشتیم و چاره نبود
بند محکم بود و قفل ناگشود

نی مقام صبر و نی راه گریز
نی امید توبه نی جای ستیز

نی بغیر حق تعالی یار من
اینچنین دشوار آمد کار من

همچو هاروت و چو ماروت از حزن
آه میکردم که ای خلاق من

از خطر هاروت و ماروت آشکار
چاه بابل را نمودند اختیار

ذکر دشواری عذاب آخرت و سختی آن

تا عذاب آخرت اینجا کشند
گربزند و عاقل و ساحروشند

نیک کردند و بجای خویش بود
سهلتر باشد ز آتش رنج دود

حد ندارد وصف رنج آنجهان
سهل باشد رنج دنیا پیش آن

ای خنک آن کو جهادی میکند
بر بدن زجری و دادی میکند

تا ز رنج آنجهانی وارهد
بر خود این رنج عبادت می نهد

من همیگفتم که یا رب آن عذاب
هم درین عالم بران بر من شتاب

تا در آن عالم فراغت باشدم
در چنین درخواست حلقه میزدم

اینچنین رنجوریی پیدام شد
جان من از رنج بی آرام شد

مانده ام از ذکر و از اوراد خود
بیخبر گشتم ز خویش و نیک و بد

گر نمی دیدم کنون من روی تو
ای خجسته وی مبارک بوی تو

میشدم از دست من یکبارگی
کردیم شاهانه این غمخوارگی

گفت هی هی این دعا دیگر مکن
بر مکن تو خویش را از بیخ و بن

تو چه طاقت داری ای مور سقیم
که نهد بر تو چنان کوهی عظیم

گفت توبه کردم ای سلطان که من
از سر جلدی نه لافم هیچ فن

اینجهان تیه است و تو موسی و ما
از گنه در تیه مانده مبتلا

سالها ره میرویم و در اخیر
همچنان در منزل اول اسیر

قوم موسی راه می پیموده اند
آخر اندر گام اول بوده اند

ذکر قوم موسی علیه السلام و پشیمانی ایشان

راز می گفتند پیدا و نهان
جمله مرد و زن و پیر و جوان

گر دل موسی ز ما راضی بدی
تیه را راه و کران پیدا شدی

ور بکل بیزار بودی او ز ما
کی رسیدی من و سلوی از سما

کی ز سنگی چشمها جوشان شدی
در بیابان مان امان جان شدی

بل بجای خوان خود آتش آمدی
اندرین منزل لهب بر ما زدی

چون دو دل شد موسی اندر کار ما
گاه خصم ماست و گاهی یار ما

خشمش آتش میزند در رخت ما
حلم او رد میکند تیر بلا

کی بود که حلم گردد خشم نیز
نیست این نادر ز لطفت ای عزیز

مدح حاضر وحشت است از بهر این
نام موسی میبرم قاصد چنین

ورنه موسی کی روا دارد که من
پیش تو یاد آورم از هیچ تن

عهد ما بشکست صد بار و هزار
عهد تو چون کوه ثابت برقرار

عهد ما کاه و به هر بادی زبون
عهد تو کوه و ز صد که هم فزون

حق آن قوت که بر تلوین ما
رحمتی کن ای امیر لونها

خویش را دیدیم و رسوائی خویش
امتحان ما مکن ای شاه بیش

تا فضیحتهای دیگر را نهان
کرده باشی ای کریم مستعان

بیحدی تو در جمال و در کمال
در کژی ما بیحدیم و در ضلال

سجدهٔ خویش گنهبار ای کریم بر کژی بیحد هشتی لئیم

البقیه البقیه ای خدیو تا نگردد شاد کلی جان دیو

چه نمودی قدرت بنمای رحم ای نهاده رحمها در شحم و لحم

آنچنان کادم بیفتاد از بهشت رجعتش دادی که رست از دیو زشت

در حقیقت نفع آدم شد همه لعنت حاسد شد آن بد مدمه

آتشی ز و شب بگشت دیگران باد سوی گشت او گردش روان

هم زیان جان او شد دیو او خود تو گوئی بود آدم دیو او

تا بداند که هر آن کو بد کند بیگمان با زآید و بر وی زند

زانکه گر او هیچ بیند خویش را مهلک و ناسور بیند ریش را

تا نگیرد مادران را درد زه طفل در زادن نیابد هیچ ره

قابله گوید که زن را درد نیست درد باید درد کودک را رهیست

آن انا بیوقت گفتن لعنت است وین انا در وقت گفتن رحمت است

لاجرم هر مرغ بی هنگام را سربریدن واجب است اعلام را

آنچنان که نیش کژدم برکنی تا که یابد او ز کشتن ایمنی

هیچ نکشد مار را جز ظل پیر دامن آن نفس کش را سخت گیر

مار میت از میت است و آن هرچه دارد جان بود از جان جان

نیست غم گر دیر بی او ماندهٔ دیر گیر و سخت گیرش خواندهٔ

ور تو خواهی شرح این فضل و ولا از سر اندیشه میخوان والضحی

هین که از تقطیع ما یکتا رماند مصر بودیم و یکی دیوار ماند

بهر مانی بهر آن لطف نخست که تو کردی گمرهان را باز جست

این دعا گر خشم افزاید ترا تو دعا تعلیم فرما مهترا

دیو که بود کو ز آدم بگذرد بر چنین نطعی از و بازی برد

بازی دیده و صد بازی ندید پس ستون خیمهٔ خود را برید

چشم بندی بود لعنت دیو را تا زیان خصم دید آن ریو را

لعنت آن باشد که کژبینش کند حاسد و خودبین و پرکینش کند

جمله فرزین بندها بیند بعکس مات بر وی گردد و نقصان و نکس

درد خیزد زین چنین دیدن درون درد او را از حجاب آرد برون

این امانت در دل و جان حامله است این نصیحتها مثال قابله است

آنکه او بی درد باشد رهزن است زانکه بی دردی انا الحق گفتن است

آن انا منصور را رحمت شده وان انا فرعون را لعنت شده

سر بریدن چیست کشتن نفس را در جهاد و ترک گفتن لمس را

برکنی دندان پر زهری ز مار تا رهد مار از بلای سنگسار

چون بگیری سخت آن توفیق هوست در تو هر قوت که آید جذب اوست

دست گیرنده ولیست و بردبار دمبدم آن دم ازو امیدوار

دیر گیرد سخت گیرد رحمتش یک دمت غایب ندارد حضرتش

ور تو گوئی این بدیها از وی است لیک آن نقصان فضل او کی است

آن بدادن کمال اوست هم من مثالی گویمت ای محتشم

مثال در بیان معنی ان تومن بالقدر خیره و شره

داد نقاشی دو گونه نقشها نقشهای صاف و نقش بی صفا

هر دو گونه نقش استادی اوست زشتی اندیشه آن را وی اوست

زشت را در غایت زشتی کند جمله زشتیها بگردش برتند

در نماند زشت کردن ناقص است زین سبب خلاق گبر و مخلص است

لیک مومن آنکه طوعا ساجد است زانکه جویای رضای او و قاصد است

قلعهٔ سلطان عمارت میکند لیک دعوی امارت میکند

نقش یوسف کرد و حور خوش سرشت نقش عفریتان و ابلیسان زشت

خوب را در غایت خوبی کشد حسن عالم چاشنی از وی چشد

تا کمال دانشش پیدا شود منکر استادیش رسوا شود

پس از این رو کفر و ایمان شاهد اند بر خداوندیش هر دو ساجد اند

هست کرها گبر هم یزدان پرست لیک قصد او مراد دیگر است

گشته باغی تا که ملک او را بود عاقبت خود قلعهٔ سلطانی شود

مومن آن قسطه برای بادشاه / میکند معمور نی از بهر جاه
زشت گوید ای شه زشت آفرین / قادری بر خوب و بر زشت مهین
خوب گوید ای شه حسن و بها / پاک گردانیدیم از عیبها
حمد لک و الشکر لک یا ذو المنن / حاضری و ناظری بر حال من
جاهل آن شد که هر انچه خواست کرد / خوب او زشت را چون خار و ورد
اوست بر هر پادشاهی پادشاه / کارساز یفعل الله ما یشا

دعا و توبه آموختن رسول صلی الله علیه و سلم آن بیمار را

گفت پیغمبر مر آن بیمار را / این بگو که سهل کن دشوار را
آتنا فی دار دنیانا حسن / آتنا فی دار عقبانا حسن
راه را بر ما چو بستان کن لطیف / منزل ما خود تو باشی ای شریف
مومنان در حشر گویند ای ملک / نی که دوزخ بود راه مشترک
مومن و کافر برو یابد گذار / ماندیم اندرین ره دود و نار
نک بهشت و بارگاه ایمنی / پس کجا بود آن گذرگاه دنی
پس ملک گوید که آن روضه خضر / کان فلان جا دیده‌اید اندر گذر
دوزخ آن بود و سیاستگاه سخت / بر شما شد باغ و بستان و درخت
چون شما این نفس دوزخ خوی را / آتشی و گبر فتنه جوی را
جهدها کردید تا شد پر صفا / نار را کشتید از بهر خدا
آتش شهوت که شعله میزدی / سبزه تقوی شد و نور هدی
آتش خشم از شما هم حلم شد / ظلمت جهل از شما هم علم شد
آتش حرص از شما ایثار شد / وان حسد چون خار بد گلزار شد
چون شما این جمله آتشهای خویش / بهر حق کشتید جمله پیش پیش
نفس ناری را چو باغی ساختند / اندرو تخم وفا انداختید
بلبلان ذکر و تسبیح اندرو / خوش سرایان در چمن بر طرف جو
داعی حق را اجابت کرده‌اید / در جحیم نفس آب آورده‌اید
دوزخ ما نیز در حق شما / سبزه گشت و گلشن و برگ و نوا
چیست احسان را مکافات ای پسر / لطف و احسان و ثواب معتبر
نی شما گفتید ما قربانییم / پیش اوصاف بقا ما فانییم
ما اگر قلاش و گر دیوانه‌ایم / مست آن ساقی و آن پیمانه‌ایم
بر خط و فرمان او سر می‌نهیم / جان شیرین را گروگان میدهیم
تا خیال دوست در اسرار ماست / چاکری و جانسپاری کار ماست
هر کجا شمع بلا افروختند / صد هزاران جان عاشق سوختند
عاشقانی کز درون خانه‌اند / شمع روی یار را پروانه‌اند
ای دل انجا رو که با تو روشن‌اند / وز بلاها مر ترا چون جوشن‌اند
در میان جان ترا جا میکنند / تا ترا پر باده چون جامی کنند
در میان جان ایشان خانه گیر / در فلک خانه کن ای بدر منیر
چون عطارد دفتر دل وا کنند / تا که بر تو سرها پیدا کنند
پیش خویشان باش چون آواره / بر مه کامل زن ار مه پاره
جزو را از کل خود پرهیز چیست / با مخالف این همه آمیز چیست
جنس را بین نوع گشته در روش / عیبها بین عین گشته در رهش
تا چو زن عشوه خری ای بی خرد / از دروغ و عشوه کی یابی مدد
چاپلوسی لفظ شیرینی فریب / می‌ستانی می‌نهی چون زن بجیب
مر ترا دشنام و سیلی شهان / بهتر آید از ثنای گمرهان
صفع شاهان خور مخور شهد خسان / تا کسی گردی ز اقبال کسان
زانکه ز ایشان خلعت و دولت رسد / در پناه روح جان گردد جسد
هر کجا بینی برهنه و بی نوا / وانکه او بگریخت از استا
تا چنان گردد که میخواهد دلش / آن دل کور بد بی حاصلش
گر چنان گشتی که استا خواستی / خویش را و خلق را آراستی
هر که از استا گریزد در جهان / او ز دولت میگریزد این بدان
پیشه‌ای آموختی در کسب تن / چنگ اندر پیشه دین نیز زن
در جهان پوشیده گشتی و غنی / چون برون آیی ازینجا چون کنی

پیشه آموز کاندر آخرت   اندر آید کسب و دخل مغفرت
آن جهان شهرست پر بازار و کسب   تا نه پنداری که کسب اینجاست حسب
حق تعالی گفت کین کسب جهان   پیش آن کسب است لعب کودکان
همچو آن طفلی که بر طفلی تند   شکل صحبت کن مساسی میکند
کودکان سازند در بازی دکان   سود نبود جز که تعبیر زمان
شب شود در خانه آید گرسنه   کودکان رفته بمانده یک تنه
این جهان بازیگهست و مرگ شب   بازی گردی کیسه خالی پر تعب
سوی خانه گور تنها مانده   با فغان و حسرتا بر خوانده
کسب دین عشق ست و جذب اندرون   قابلیت نور حق دان ای حرون
کسب فانی خواهدت این نفس خس   چند کسب خس کنی بگذار و بس
نفس خس گر جویدت کسب شریف   حیله و مکری بود آن را ردیف

بیدار کردن ابلیس معاویه را که برخیز که وقت نماز بیگاه شد

در خبر آمد که خال مومنان   بود اندر قصر خود خفته شبان
قصر را از اندرون در بسته بود   کز زیارتهای مردم خسته بود
ناگهان مردی ورا بیدار کرد   چشم چون بگشاد پنهان گشت مرد
گفت اندر قصر کس را ره نبود   کیست کاین گستاخی و جرأت نمود
گرد برگشت و طلب کرد آن زمان   تا بیابد زان نهان گشته نشان
از پس در مدبری را دید کو   در پس پرده نهان میکرد رو
گفت هی تو کیستی نام تو چیست   گفت نامم فاش ابلیس شقیست

جواب گفتن ابلیس معاویه رضی الله عنه را

گفت بیدارم چرا کردی بجد   راست گو با من مگو بر عکس و ضد
گفت هنگام نماز آخر رسید   سوی مسجد زود می باید دوید
عجلوا الطاعات قبل الفوت گفت   مصطفی چون در معنی را بسفت
گفت نی نی این غرض نبود ترا   که بخیری رهنما باشی مرا
دزد آید از نهان در مسکنم   گویدم که پاسبانی میکنم
من کجا باور کنم آن دزد را   دزد کی داند ثواب و مزد را
خاصه دزدی چون تو قطاع الطریق   از چه رو گشتی چنین بر من شفیق

دوم بار جواب گفتن ابلیس معاویه رضی الله عنه را

گفت ما اول فرشته بوده‌ایم   راه طاعت را بجان پیموده‌ایم
سالکان راه را محرم بدیم   ساکنان عرش را همدم بدیم
پیشهٔ اول کجا از دل رود   مهر اول کی ز دل زائل شود
در سفر گر روم بینی یا ختن   از دل تو کی رود حب الوطن
ما هم از مستان این می بوده‌ایم   عاشقان درگه وی بوده‌ایم
ناف ما بر مهر او ببریده‌اند   عشق او در جان ما کاریده‌اند
روز نیکو دیده‌ایم از روزگار   آب رحمت خورده‌ایم از جویبار
نی که ما را دست فضلش کاشته است   از عدم ما را نه او برداشته است
ای بسا کز وی نوازش دیده‌ایم   در گلستان رضا گردیده‌ایم
بر سر ما دست رحمت می نهاد   چشمه‌های لطف بر ما می‌گشاد
وقت طفلی‌ام که بودم شیر جو   گاهوارم را که جنبانید او
از که خوردم شیر غیر از شیر او   که مرا پرورد جز تدبیر او
خوی کان با شیر رفت اندر وجود   کی توان آن را ز مردم واگشود
گر عتابی کرد دریای کرم   بسته کی گردند درهای کرم
اصل نقدش لطف و داد و بخشش است   قهر بر وی چون غباری از غش است
از برای لطف عالم را بساخت   ذره‌ها را آفتاب او نواخت
فرقت از قهرش اگر آبستن است   بهر قدر وصل او دانستن است
تا دهد جان را فراقش گوشمال   جان بداند قدر ایام وصال
گفت پیغمبر که حق فرموده است   قصد من از خلق احسان بوده است
آفریدم تا ز من سودی کنند   تا ز شهدم دست آلودی کنند
نی برای آنکه من سودی کنم   وز برهنه من قبایی بر کنم
چند روزی که ز پیشم رانده است   چشم من در روی خوبش مانده است

گر چنان گویی چنین قهری عجب / هر کسی مشغول گشته در سبب
من سبب را ننگرم کان حادث است / زانکه حادث حادثی را باعث است
لطف سابق را نظاره میکنم / هر چه آن حادث دوپاره میکنم
ترک سجده از حسد گیرم که بود / آن حسد از عشق خیزد نه از جحود
این حسد از دوستی خیزد یقین / که شود با دوست غیری همنشین
هست شرط دوستی غیرت پزی / همچو بعد عطسه گفتن دیر زی
چونکه بر نطعش جزین بازی نبود / گفت بازی کن چه دانم در فزود
آن یکی بازی که بد من باختم / خویشتن را در بلا انداختم
در بلا هم می‌چشم لذات او / مات اویم مات اویم مات او
چون رهاند خویشتن را ای سره / هیچکس در شش جهت در ششدره
جزو شش از کل شش چون وا رهد / خاصه که بیچون مر او را کژ نهد
هر که در شش او درون آتش است / اوش برهاند که خلاق شش است
خود اگر کفرست اگر ایمان او / دست باف حضرتست و آن او

باز تقریر کردن معاویه رض مکر ابلیس با او

گفت امیر او را که اینها راست است / لیک بخش تو ازینها کاست است
صد هزاران را چو من تو ره زدی / حفره کردی در خزینه آمدی
آتشی از تو بسوزم چاره نیست / کیست کز دست تو جامه‌اش پاره نیست
طبعت ای آتش چو سوزانیدنیست / تا نسوزانی تو چیزی چاره نیست
لعنت این باشد که سوزانت کند / اوستاد جمله دزدانت کند
با خدا گفتی شنیدی رو برو / من که باشم پیش مکرت ای عدو
معرفتهای تو چون بانگ صفیر / بانگ مرغان است لیکن مرغ گیر
صد هزاران مرغ را او ره زدست / مرغ غره کاشنائی آمدست
در هوا چون بشنود بانگ صفیر / از هوا آید شود اینجا اسیر
قوم نوح از مکر تو در نوحه اند / دل کباب و سینه شرحه شرحه اند
عاد را بر باد دادی در جهان / وفگندی در عذاب اندهان
از تو بود این سنگسار قوم لوط / در سیاه آبه ز تو خوردند غوط
مغز نمرود از تو آمد ریخته / ای هزاران فتنه‌ها انگیخته
عقل فرعون ذکی فیلسوف[2] / کور گشت از تو نیابید او وقوف
بولهب هم از تو نااهلی شده / بوالحکم هم از تو بوجهلی شده
ای برین شطرنج بهر یاد را / مات کرده صد هزار استاد را
ای ز فرزین بندهای مشکلت / سوخته جانها سیه گشته دلت
بحر مکری تو و خلقان قطره / تو چو کوهی وین سلیمان ذره
کی رهد از مکر تو ای مختصم / غرق طوفانیم الا من عصم[3]
پس ستاره سعد از تو محترق / پس سپاه جمع از تو مفترق
پس مسلمان کز تو دین درباخته / سرنگون تا قعر دوزخ تاخته
پس چو بلعم از تو نومید آمده / پس چو برصیصا ز تو کافر شده
گفت ابلیسش گشا این عقده را / من محک قلب را و نقد را

باز جواب ابلیس مر معاویه رض را در اخفای مکر

امتحان شیر و کلبم کرد حق / امتحان نقد و قلبم کرد حق
قلب را من کی سیه رو کرده‌ام / صیرفیم قیمت او کرده‌ام
نیکوان را رهنمائی میکنم / مر بدان را پیشوائی میکنم
صالحان را مقتدا و مامنم / طالحان را نیز یاری میکنم
باغبانم شاخ تر می‌پرورم / شاخهای خشک را هم میبرم
این علفها مینهم از بهر چیست / تا پدید آید که حیوان جنس کیست
سگ چو از آهو بزاید کودکی / در سگی و آهوئی دارد شکی
تو گیاه و استخوان پیشش بریز / تا کدامین سو کند او گام تیز
گر بسوی استخوان آید سگ است / در گیا جوید یقین آهو رگ است
قهر و لطفی جفت شد با یکدگر / زاد ازین هر دو جهان خیر و شر
تو گیاه و استخوان را عرضه کن / قوت نفس و قوت جان را عرضه کن
گر غذای نفس جوید ابتر است / ور غذای روح خواهد سرور است

[1] قوله من سبب را یعنی حادث سبب حادث میشود نه اینکه حادث سبب قدیم گردد ازین رو در نظر بر سبب که حادث هست نیست ۱۲
[2] فیلسوف دانشمند ۱۲
[3] اشاره بآیه در قصه نوح در سوره هود ست لا عاصم الیوم من امر الله الا من رحم یعنی نیست پناه

گر کند او خدمت تن هست خر / ور رود در بحر جان یابد گهر
گرچه این دو مختلف خیر و شرند / لیک این هر دو بیک کار اندرند
انبیا طاعات عرضه میکنند / دشمنان شهوات عرضه میکنند
نیک را چون بد کنم یزدان نیم / داعیم من خالق ایشان نیم
خوب را من زشت سازم رب نیم / زشت را و خوب را آئینه ام
سوخت هندو آئینه از درد را / کاین سیه رو می نماید مرد را
گفت آئینه گناه از من نبود / جرم او را نه که آئینه زدود
او مرا غماز کرده راست گو / تا بگویم زشت کو و خوب کو
من گواهم بر گواه زندان کجاست / زاهل زندان نیستم یزدان گواست
هر کجا بینم نهالی میوه دار / تربیتها می کنم من دایه وار
هر کجا بینم درخت تلخ و خشک / می برم من تا شناسم پشک و مشک
خشک گوید باغبان را کای فتی / مر مرا چه می بری سر بی خطا
باغبان گوید خمش ای زشت خو / بس نباشد خشکی تو جرم تو
خشک گوید راستم من کژ نیم / تو چرا بی جرم می بری پیم
باغبان گوید اگر مسعودیی / کاشکی کژ بودیی و تر بودیی
جاذب آب حیاتی گشتیی / اندر آب زندگی آغشتیی
تخم تو بد بوده هست و اصل تو / با درخت خوش نبوده وصل تو
شاخ تلخ ار با خوشی وصلت کند / آن خوشی اندر نهادش بر زند
گر ترا بیدار کردم بهر دین / خوی اصل من همین ست و همین

عنف کردن معاویه رضی الله عنه با ابلیس علیه اللعنة

گفت امیرا ای راهزن حجت مگو / مر ترا ره نیست در من ره مجو
رهزنی و تو من غریب و تاجرم / هر لباساتی که آری کی خرم
گرد رخت من مگرد از کافری / تو نه رخت کسی را مشتری
مشتری نبود کسی را راهزن / ور نماید مشتری مکرست و فن
تا چه دارد این حسود اندر کدو / ای خدا فریاد رس ما زین عدو
گر یکی فصل دگر در من دمد / در رباید از من این رهزن نمد

نالیدن معاویه رضی الله عنه بحق تعالی از مکر ابلیس و نصرت خواستن

این حدیثش همچو دودست ای اله / رحم کن ورنه گلیمم شد سیاه
من بحجت بر نیایم با بلیس / کوست فتنهٔ هر شریف و هر خسیس
آدمی چون علم الاسما بگست / در تگ چون برق این سگ بی تگست
از بهشت انداختش بر روی خاک / چون سمک در شست او شد از سماک
نوحهٔ انا ظلمنا می زدی / نیست دستان و فسونش را حدی
اندرون هر حدیث او شرست / صد هزاران سحر در وی مضمرست
مردی مردان ببندد در نفس / در زن و در مرد افروزد هوس
ای بلیس خلق سوز فتنه جو / بر چه ام بیدار کردی راست گو
زانکه حیلت در نگنجد با منی / هین غرض را در میان نه بی فنی

باز تقریر ابلیس تلبیس خود را با معاویه رضی الله عنه

گفت هر مردیکه باشد بدگمان / نشنود او راست را با صد نشان
هر درونی کو خیال اندیش شد / چون دلیل آری خیالش بیش شد
چون سخن در وی رود علت شود / تیغ غازی دزد را آلت شود
پس جواب او سکوتست و سکون / هست با ابله سخن گفتن جنون
تو ز حق ترس و ز حق جو قطع نفس / که تو از شرش بکاندستی بحبس
تو ز من با حق چه نالی ای سلیم / تو بنال از شر این نفس لئیم
تو خوری حلوا ترا دمل شود / تب بگیرد طبع تو مختل شود
بی گنه لعنت کنی ابلیس را / چون نه بینی از خود این تلبیس را
نیست از ابلیس از تست ای غوی / که چو روبه سوی دنبه می روی
چونکه در سبزه ببینی دنبه را / دام باشد این ندانی زو بها
زان ندانی کت ز دانش دور کرد / میل دنبه چشم عقلت کور کرد
حبک الاشیاء یعمیک و یصم / نفسک السوء و جنت لا تختصم

اشاره بآیهٔ واقع در سورهٔ اعراف ست که آدم و حوا بهنگام توبه گفتند ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفر لنا وترحمنا لنکونن من الخاسرین ۱۲

وبها الف زائدست ۱۲

اشارت ست بحدیث شریف حبک الشی یعمی و یصم یعنی دوست داشتن تو چیزی را کور میکند و کر میسازد نفسک السوء یعنی نفس بد تو گناه کرده است با ما خصومت مکن ۱۲

تو گنه بر من منه کژ مژ مبین
من ز بد بیزارم و از حرص و کین

من بدی کردم پشیمانم هنوز
انتظارم تا شبم آید بروز

حرص و کین ست از طباع مختلف
مر مرا که چار ضد شد مکتنف

هم امیدی میزدم با درد و سوز
تا که کی گردد شب دیجور روز

متهم گشتم میان خلق من
فعل خود بر من نهد هر مرد و زن

گرگ بیچاره اگرچه گرسنه است
متهم باشد که او در طنطنه است

چونکه نتواند ز ضعف او راه رفت
خلق گوید تخمه است از لوت زفت

باز الحاح کردن معاویه مر ابلیس را و جواب او

گفت غیر راستی نرهاندت
داد سوی راستی میخواندت

راست گو تا وارهی از چنگ من
مکر ننشاند غبار جنگ من

گفت چون دانی دروغ و راست را
ای خیال اندیش پر اندیشها

گفت پیغمبر نشانی داده است
قلب نیکو را محک بنهاده است

گفته است الکذب ریب فی القلوب
باز الصدق طمانین طروب

دل نیارامد ز گفتار دروغ
آب و روغن هیچ نفروزد فروغ

در حدیث راست آرام دل ست
راستیها دانه دام دل ست

دل مگر رنجور باشد بد دهان
کو نداند چاشنی این و آن

چون شود از رنج و علت دل سلیم
طعم صدق و کذب را باشد علیم

حرص آدم چون سوی گندم فزود
از دل آدم سلیمی را ربود

پس دروغ و عشوه‌ات را گوش کرد
غره گشت و زهر قاتل نوش کرد

کژدم از گندم ندانست آن نفس
می برد تمییز از مست هوس

خلق مست آرزو اند و هوا
زان پذیرایند دستان ترا

هر که خود را از هوا خو باز کرد
گوش خود را آشنای راز کرد

همچنانکه در حکایت گفته اند
بشنو آن را تا گشاید بسته بند

حکایت قاضی از آفت قضا و جواب نائب او را

قاضیی بنشاندند و میگریست
گفت نائب قاضیا گریه ز چیست

این نه وقت گریه و فریاد تست
وقت شادی و مبارکباد تست

گفت آه چون حکم راند بیدلی
در میان آن دو عالم جاهلی

آن دو خصم از واقعه خود واقف اند
قاضی مسکین چه داند زان دو بند

جاهل ست و غافل از احوال شان
چون رود در خون شان و مال شان

گفت خصمان عالم اند و علتی
جاهلی تو لیک شمع ملتی

زان که تو علت نداری در میان
آن فراغت هست نور دیدگان

وان دو عالم را غرض شان کور کرد
علم شان را علت اندر گور کرد

جهل را بی علتی عالم کند
علم را علت ز دلها بر کند

تا تو رشوت نستدی بیننده‌ای
چون طمع کردی ضریر و بنده‌ای

از هوا من خوی را وا کرده ام
لقمه های شهوتی کم خورده ام

چاشنی گیر دلم شد با فروغ
راست را داند حقیقت از دروغ

ای سگ ملعون جواب من بگو
راست گو و در دروغی ره مجو

باقرار آوردن معاویه ابلیس لعین را

تو چرا بیدار کردی مر مرا
دشمن بیداری توانی و غا

همچو خشخاشی همه خواب آوری
همچو خمری عقل و دانش می بری

چار میخت کرده ام هین راست گو
راست را دانم تو حیلتها مجو

من ز هر کس آن طمع دارم که او
صاحب آن باشد اندر طبع و خو

من ز سرکه می نجویم شکری
هر مخنث را نگیرم لشکری

همچو گبران می نجویم از بتی
کو بود حق یا ز حق او آیتی

من ز سرگین می نجویم بوی مشک
من در آب جو نجویم خشت خشک

من نجویم پاسبانی راز دزد
کار ناکرده نجویم هیچ مزد

من ز شیطان این نجویم کوست غیر
کو مرا بیدار گرداند بخیر

راست گفتن ابلیس ضمیر خود را با معاویه

گفت بسیار آن بلیس از مکر و غدر
میر ازو نشنید کرد استیز و صبر

از بن دندان بگفتش بهر آن
کردمت بیدار میدان ای فلان

تا رسی اندر جماعت در نماز / از پی پیغمبر دولت فراز
گر نماز از وقت رفتی مر ترا / این جهان تاریک گشتی بی ضیا
از غبین و درد رفتی اشکها / از دو چشم تو مثال مشکها
ذوق دارد هر کسی بر طاعتی / لاجرم نشکیبد از وی ساعتی
آن غبین و درد بودی صد نماز / کو نماز و کو فروغ آن نیاز

فضیلت حسرت خوردن آن شخص بر فوت نماز جماعت

آن یکی میرفت در مسجد درون / مردم از مسجد همی آمد برون
گشت پرسان که جماعت را چه بود / کز مسجد می برون آیند زود
آن یکی گفتش که پیغمبر نماز / با جماعت کرد و فارغ شد ز راز
تو کجا در میروی ای مرد خام / چونکه پیغمبر بداد است السلام
گفت آه و دود ازان آمد برون / آه او میداد از دل بوی خون
آن یکی گفتا بده این آه را / وین نماز من ترا بادا عطا
گفت دادم آه و پذرفتم نماز / او ستد آن آه را با صد نیاز
با نیاز و با تضرع بازگشت / باز بود و در پی شهباز گشت
شب بخواب اندر بگفتش هاتفی / که خریدی آب حیوان و شفی
حرمت این اختیار و این دخول / شد نماز جمله خلقان قبول

تتمه اقرار ابلیس با معاویه رضی الله عنه مکر و فریب خود را

پس عزازیلش بگفت ای میر راد / مکر خود اندر میان باید نهاد
گر نمازت فوت میشد آن زمان / میزدی از درد دل آه و فغان
آن تأسف و آن فغان و آن نیاز / درگذشتی از دو صد رکعت نماز
من ترا بیدار کردم از نهیب / تا نسوزاند چنان آهی حجیب
تا چنان آهی نباشد مر ترا / تا بدان راهی نباشد مر ترا
من حسودم از حسد کردم چنین / من عدوم کار من مکر است و کین
مکر من دیدی مباش ایمن ز من / تا شوی صدر جهان اندر زمن

تصدیق کردن معاویه رضی الله عنه ابلیس را دران قول

گفت اکنون راست گفتی صادقی / از تو این آید تو این را لایقی
عنکبوتی تو مگس داری شکار / من نیم ای سگ مگس زحمت میار
باز اسپیدم شکارم شه کند / عنکبوتی کی بگرد من تند
کار تو اینست ای دزد لعین / سوی دوغ آری مگس از انگبین
رو مگس میگیر تا تانی هلا / سوی دوغی زن مگسها را صلا
ور بخوانی تو بسوی انگبین / هم دروغ و دوغ باشد آن یقین
تو مرا بیدار کردی خواب بود / تو نمودی کشتی آن گرداب بود
تو درین خیرم ازان میخوانده / تا ز خیر بهترم برانده

گریختن دزد از دست صاحبخانه با آواز شخص دیگر

این بدان ماند که شخصی دزد دید / در وثاق اندر پی او می دوید
تا دو سه میدان و دید اندر پیش / تا درافگند از تعب اندر خویش
اندران حمله که نزدیک آمدش / تا بدو اندر جهد دریابدش
دزد دیگر بانگ کردش که بیا / تا ببینی این علامات بلا
زود باش و بازگرد ای مرد کار / تا ببینی حال اینجا زار زار
چون شنید این مرد گشت اندیشه ناک / گفت باخود گشته گیر اینجا چه باک
گفت باشد کان طرف دزدی بود / گر نگردم زود این بر من رود
در زن و فرزند من دستی زند / کشتن این دزد سودم کی کند
این مسلمان از کرم می خواندم / گر نگردم زود پیش آید ندم
بر امید شفقت آن نیکخواه / دزد را بگذاشت باز آمد براه
گفت ای یار نکو احوال چیست / این فغان و بانگ تو از دست کیست
گفت اینک بین نشان پای دزد / کین طرف رفتست دزد زن بمزد
نک نشان پای دزد قلتبان / در پی او رو بدین نقش و نشان
گفت ای ابله چه میگویی مرا / من گرفته بودم آخر دزد را
دزد را از بانگ تو بگذاشتم / من ترا خر آدمی پنداشتم
این چه ژاژست و چه هرزه ای فلان / من حقیقت یافتم چه بود نشان

گفت من از حق نشانت میدهم / این نشانست کز حقیقت آگهم
گفت طراری تو خود یا ابلهی / بلکه تو دزدی و زین حال آگهی

خصم خود را میکشیدم سو کشان / تو رهانیدی ورا کاینک نشان
تو جهت گو من برونم از جهات / در وصال آیات گو یا بینات

صنع بیند مرد محجوب از صفات / در صفات آنست کو گم کرد ذات
واصلان چون غرق ذات اند ای پسر / کی کنند اندر صفات او نظر

چونکه اندر قعر جو باشد سرت / کی برنگ آب افتد منظرت
ور برنگ آب باز آیی ز قعر / پس پلاسی بستدی دادی تو شعر

طاعت عامه گناه خاصگان / وصلت عامه حجاب خاص دان

تمثیل

گر وزیری را کند شه محتسب / شه عدو او بود نبود محب
هم گناهی کرده باشد آن وزیر / بی سبب نبود تغیر ناگزیر

زانکه زاول محتسب بد خود ورا / بخت و روزی آن بدست از ابتدا
لیک آن کاول وزیر شه بدست / محتسب کردن سبب فعل بدست

چون تراشه ز آستانه پیش خواند / باز سوی آستانه باز راند
تو یقین می دان که جرمی کرده / جبر را از جهل پیش آورده

که مرا روزی و قسمت این بدست / پس چرا وی بودت آن دولت بدست
قسمت خود خود بریدی تو ز جهل / قسمت خود را فزاید مرد اهل

یک مثال دیگر اندر کژروی / شاید ار از نقل قرآن بشنوی

قصه منافقان و مسجد ضرار ساختن ایشان

اینچنین کژبازی در جفت و طاق / با نبی می باختند اهل نفاق
کز برای عز دین احمدی / مسجدی سازیم و بود آن مرتدی

اینچنین کژبازی می باختند / مسجدی جز مسجد او ساختند
فرش و سقف و قبه اش آراستند / لیک تفریق جماعت خواستند

نزد پیغمبر بلابه آمدند / همچو اشتر پیش او زانو زدند
کای رسول حق برای محسنی / سوی آن مسجد قدم رنجه کنی

تا مبارک گردد از اقدام تو / تا قیامت تازه بادا نام تو
مسجد روز گل ست و روز ابر / مسجد روز ضرورت وقت صبر

تا غریبی یابد آنجا خیر و جا / تا فراوان گردد این خدمت سرا
تا شعار دین شود بسیار و پر / زانکه با یاران شود خوش کار مر

ساعتی آن جایگه تشریف ده / تزکیه ما کن زمان تعریف ده
مسجد و اصحاب مسجد را نواز / تو مهی ما شب دمی با ما بساز

تا شود شب از جمالت همچو روز / ای جمالت آفتاب جانفروز
ای دریغا کان سخن از دل بدی / تا مراد آن نفر حاصل شدی

لفظ کاید بی دل و جان بر زبان / همچو سبزه تون بود ای دوستان
هم ز دورش بنگر و اندر گذر / خوردن و بو را نشاید ای پسر

سوی لطف بی وفایان هین مرو / کان پل ویران بود نیکو شنو
گر قدم را جاهلی بر وی زند / بشکند پل وان قدم را بشکند

هر کجا لشکر شکسته می شود / از دو سه سست مخنث می بود
در صف آید با سلاح و مرد وار / دل برو بنهند کاینک یار غار

رو بگرداند چو بیند زخم را / رفتن او بشکند پشت ترا
این درازست و فراوان میشود / و آنچه مقصودست پنهان میشود

بر رسول حق فسونها خواندند / رخش دستان و حیل می راندند

فریفتن منافقان پیغمبر صلعم را تا به مسجد ضرار برند

چاپلوسی و فسونها خواندند / نزل خدمت سوی حضرت راندند
آن رسول مهربان و رحم کیش / جز تبسم جز بلی ناورد پیش

شکرهای آن جماعت یاد کرد / در اجابت قاصدان را شاد کرد
می نمود آن مکر ایشان پیش او / یک بیک زان سان که اندر شیر مو

موی را نادیده میکرد آن لطیف / شیر را شاباش میگفت آن ظریف
صدهزاران موی مکر و دمدمه / چشم خوابانید آن دم از همه

---

۱ قوله صنع بیند آه یعنی مردیکه از صفات محجوبست افعال را بیند و کسیکه از ذات محجوبست مشاهده صفات میکند و کسیکه واصل ذاتست بصفات نظر نمیکند ۱۲ عبد العلی

۲ پس پلاسی آه یعنی در خسارت افتادی که پلاس یعنی گلیم سیاه بستادی و شعر یعنی پشمینه دادی ۱۲

۳ بحکم حسنات الابرار سیئات المقربین آنچه نسبت بعضی کمال ست نسبت بدیگری

۴ ضلال ست ۱۲

قوله هم گناهی آه تغیر نعمت جزای تغیر ایشان ست از نیکی بسوی کفر باشاره آیه واقعه در سوره رعد ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم یعنی خدا دیگرگون نمیکند آنچه در قومی باشد از عافیت و نعمت تا خود تغیر ندهند آنچه در دلهای ایشانست ۱۲

۵ قوله جبر را آه یعنی این گفتن که روزی و قسمت ما چنین بود از جهل ست ۱۲

راست میفرمود آن بحر کرم / من شما را از شما مشفق ترم
من نشسته بر کنار آتشی / با فروغ و شعلهٔ بس ناخوشی

همچو پروانه شما آنسو دوان / هر دو دست من شده پروانه ران
چون بر آن شد تا روان گردد رسول / غیرت حق بانگ زد مشنو ز غول

کاین خبیثان مکر و حیلت کرده اند / جمله مقلوبست آنچه آورده اند
قصد ایشان جز سیه‌رویی نبود / خیر دین کی جست ترسا و یهود

مسجدی بر جسر دوزخ ساختند / با خدا نرد دغل می باختند
قصد شان تفریق اصحاب رسول / فضل حق را کی شناسد هر فضول

تا جهودی را ز شام اینجا کشند / که بوعظ او جهودان سرخوشند
گفت پیغمبر که آری لیک ما / بر سر راهیم و بر عزم غزا

زین سفر چون باز گردم آنگهان / سوی آن مسجد روان گردم روان
دفعشان گفت و بسوی غزو تاخت / با دغایان از دغا نردی بباخت

چون بیاید از غزا باز آمدند / طالب آن وعدهٔ ماضی شدند
گفت حقش کای پیمبر فاش گو / عذر آور جنگ باشد باش گو

گفت ای قوم دغل خامش کنید / تا نگویم رازهاتان تن زنید
گفت تان بس در درون دم منید / من نخواهم آمد از من بگذرید

چون نشانه چند از اسرارشان / در بیان آورد بد شد کارشان
قاصدانش زو باز گشتند آن زمان / حاش لله حاش لله دم زنان

هر منافق مصحفی زیر بغل / سوی پیغمبر بیاورد از دغل
تا خورد سوگند ایمان جنّتی است / زانکه سوگند آن کژان را سنّتی است

چون ندارد مرد کژ در دین وفا / هر زمانی بشکند سوگند را
راستان را حاجت سوگند نیست / زانکه ایشان را دو چشم روشنی است

نقض میثاق و عهود از احمقی است / حفظ ایمان و وفا کار تقی است
گفت پیغمبر که سوگند شما / راست گیرم یا که سوگند خدا

باز سوگند دگر خوردند قوم / مصحف اندر دست و بر لب مهر صوم
که بحق این کلام پاک راست / کین بنای مسجد از بهر خداست

اندر آنجا هیچ مکر و حیله نیست / قصد ما زان صدق و ذکر یاربست
گفت پیغمبر که آواز خدا / میرسد در گوش من همچون صدا

مهر بر گوش شما بنهاد حق / تا با آواز خدا نارد سبق
نک صریح آواز حق می آیدم / همچو صاف از دُرد می پالایدم

چون کلیم الله کز سوی درخت / بانگ حق بشنید کای مسعود بخت
از درخت انی انا الله می‌شنید / با کلام انوارها می آمد پدید

چون ز نور وحی در می‌ماندند / باز نو سوگندها میخواندند
چون خدا سوگند را خوانده سپر / کی نهد اسپر ز کف پیکارگر

باز پیغمبر بتکذیب صریح / قد کذبتم گفت با ایشان فصیح

تا یکی یاری ز یاران رسول / در دلش انکار آمد زان نکول

اندیشیدن یکی از اصحاب که چرا رسول خدا صلی الله علیه وسلم ستاری نمی کند

کاینچنین پیران با شیب و وقار / میکندشان این پیمبر شرمسار
کو کرم کو سترپوشی کو حیا / صد هزاران عیب پوشند انبیا

باز در دل زود استغفار کرد / تا نگردد ز اعتراض او روی زرد
لیک آن نقش کجش از دل نرفت / مهر بد از طبع بیجا اصل نرفت

شومی یاری اصحاب نفاق / کرد مومن را چو ایشان زشت و عاق
باز می زارید کای علام سر / مر مرا مگذار بر کفران مصر

دل بدستم نیست همچون دید چشم / ورنه دل را سوزمی این دم ز خشم
اندرین اندیشه خوابش در ربود / مسجد ایشانش پر سرگین نمود

سنگهاش اندر حدث جای تباه / می دمید از سنگها دود سیاه
دود در حلقش شد و حلقش بخست / از نهیب دود تلخ از خواب جست

در زمان در رو فتاد و میگریست / کای خدا اینها نشان منکریست
خلم بهتر از چنین حلم ای خدا / که کند از نور ایمانم جدا

گر بکاوی کوشش اهل مجاز / تو بتو گنده بود همچون پیاز
هر یکی از دیگری بی مغزتر / صادقان را یک ز دیگر نغزتر
صد کمر بسته بمکر آن قوم سست / از نفاق و زرق و دین نادرست
صد کمر آن قوم بسته بر قبا / بهر هدم مسجد اهل قبا
همچو آن اصحاب فیل اندر حبش / کعبهٔ کردند حق آتش زدش
قصد کعبه ساختند از انتقام / حالشان چون شد فرو خوان از کلام
مر سیه رویان دین را خود جهیز / نیست الا حیلت و مکر و ستیز
هر صحابی دید زان مسجد عیان / واقعه تا شد یقینشان سر آن
واقعات ار باز گویم یک بیک / پس یقین گردد صفا بر اهل شک
لیک می‌ترسم ز کشف رازشان / نازنینان اند و زیبد نازشان
شرع بی تقلید می پذرفته اند / بی محک آن نقد را بگرفته اند
حکمت قرآن چو ضالهٔ مؤمن ست / هر کسی در ضالهٔ خود موقن ست

قصهٔ آن که از اشتر ضاله نشان می پرسید

اشتری گم کردی و جستیش چست / چون بیابی چون ندانی کان تست
ضاله چه بود ناقهٔ گم کرده / از کفت بگریخته در پرده
کاروان در بار کردن آمده / اشتر تو از میانه گم شده
میدوی این سو و آنسو خشک لب / کاروان شد دور و نزدیک ست شب
رخت مانده بر زمین در راه خوف / تو پی اشتر دوان گشته بطوف
کای مسلمانان که دیدست اشتری / جسته بیرون بامداد از آخری
هر که برگوید نشان از اشترم / مژدگانی میدهم چندین درم
باز می جوئی نشان از هر کسی / ریشخندت میکنند زین هر خسی
کاشتری دیدیم میرفت این طرف / اشتری سرخی بسوی این علف
آن یکی گوید بریده گوش بود / وان دگر گوید جلش منقوش بود
آن یکی گوید شتر یک چشم بود / وان دگر گوید ز گر بی پشم بود
از برای مژدگانی صد نشان / از گزافه هر خسی کرده بیان
ای دل این اسرار را در گوش کن / قسم تو گر هست زین خوش نوش کن

متردد شدن در میان مذاهب مختلفه و بیرون شدن و مخلص یافتن

همچنانکه هر کسی در معرفت / میکند موصوف غیبی را صفت
فلسفی از نوع دیگر کرده شرح / باحثی مر گفت او را کرده جرح
وان دگر در هر دو طعنه میزند / وان دگر از زرق جانی میکند
هر یکی زین ره نشانها زان دهند / تا گمان آید که ایشان زان ده اند
این حقیقت دان نه حق اند این همه / نی بکلی گمرهان اند این همه
زانکه بی حق باطلی ناید پدید / قلب را ابله ببوی زر خرید
گر نبودی در جهان نقدی روان / قلبها را خرج کردن کی توان
تا نباشد راست کی باشد دروغ / آن دروغ از راست میگیرد فروغ
بر امید راست کژ را می‌خرند / زهر در قندی رود آنگه خورند
گر نباشد گندم محبوب نوش / چه برد گندم نمای جو فروش
پس مگو کاین جمله دمها باطل اند / باطلان بر بوی حق دام دل اند
پس مگو جمله خیالست و ضلال / بی حقیقت نیست در عالم خیال
حق شب قدرست در شبها نهان / تا کند جان هر شبی را امتحان
نی همه شبها بود قدر ای جوان / نی همه شبها بود خالی از آن
درمیان دلق پوشان یک فقیر / امتحان کن و آنکه حقست آن بگیر
مؤمن کیس ممیز کو که تا / باز داند پادشا را از گدا
گر نه معیوبات باشد در جهان / تاجران باشند جمله ابلهان
پس بود کاله شناسی سخت سهل / چونکه عیبی نیست چه نااهل و اهل
ور همه عیبست دانش سود نیست / چون همه چوبست اینجا عود نیست
آنکه گوید جمله حق ست احمقی ست / وانکه گوید جمله باطل او شقی ست
تاجران انبیا کردند سود / تاجران رنگ و بو کور و کبود
می نماید مار اندر چشم مال / هر دو چشم خویش را نیکو بمال
منگر اندر غبطهٔ این بیع و سود / بنگر اندر خسر فرعون و ثمود

اندرین گردون مکرر کن نظر / زانکه حق فرمود ثم ارجع بصر

امتحان کردن هر چیزی تا ظاهر شود چیزی دیگر که دران پنهان ست

یک نظر قانع مشو زین سقف نور / بارها بنگر ببین هل من فطور
چونکه گفتست کاندرین سقف نکو / بارها بنگر چو مرد عیب جو
پس زمین تیره را دانی که چند / دیدن و تمییز باشد در پسند
تا بپالائیم صافان را ز درد / چند باید عقل ما را رنج برد
امتحانهای زمستان و خزان / تاب تابستان بهار همچو جان
بادها و ابرها و برقها / تا پدید آرد عوارض فرقها
تا برون آرد زمین خاک رنگ / هر چه اندر جیب دارد لعل و سنگ
هر چه دزدیدست این خاک دژم / از خزانه حق و دریای کرم
شحنه تقدیر گوید راست گو / انچه بردی شرح ده ای حیله جو
دزد یعنی خاک گوید هیچ هیچ / شحنه او را درکشد در پیچ پیچ
شحنه گاهش لطف گوید چون شکر / گه بر آویزد کند هر چه تبر
تا میان قهر و لطف آن خفیها / ظاهر آید ز آتش خوف و رجا
آن بهاران لطف شحنه کبریاست / وان خزان تهدید و تخویف خداست
وان زمستان چارمیخ معنوی / تا تو ای دزد خفی ظاهر شوی
پس مجاهد را زمانی بسط دل / یکزمانی قبض و درد و غش و غل
زانکه این اب و گلی کابدان ماست / منکر و دزد ضیای جانهاست
حق تعالی گرم و سرد و رنج و درد / بر تن ما می نهد ای شیر مرد
خوف و جوع و نقص اموال و بدن / جمله بهر نقد جان ظاهر شدن
این وعید و وعده ها انگیختست / بهر این نیک و بدی کامیختست
چونکه حق و باطلی آمیختند / نقد و قلب اندر حرمدان ریختند
پس محک میبایدش بگزیده / در حقائق امتحانها دیده
تا شود فاروق این تزویرها / تا بود دستور این تدبیرها
شیر ده ای مادر موسی ورا / واندر آب افگن میندیش از بلا
هر که در روز الست آن شیر خورد / همچو موسی شیر را تمییز کرد
خود بر تو این حکایت روشن ست / که غرض فی این حکایت گفتن ست
گر تو بر تمییز طفلت مولعی / این زمان یا ام موسی ارضعی
تا ببیند طعم شیر مادرش / تا فرو ناید بدایه بد سرشش

شرح فائده حکایت شتر جوینده

اشتری گم کرده ای معتمد / هر کس ز اشتر نشانت میدهد
تو نمیدانی که آن اشتر کجاست / لیک دانی کاین نشانیها خطاست
وانکه اشتر گم نکرد او از مری / همچو آن گم کرده جوید اشتری
که بلی من هم شتر گم کرده ام / هر که یابد اجرتش آورده ام
تا در اشتر با تو انبازی کند / بهر طمع اشتر این بازی کند
او نشان کژ نه بشناسد ز راست / لیک گفتت آن مقلد را عصاست
هر چه وا گوئی خطا بود آن نشان / او بتقلید تو میگوید همان
چون نشان راست گویند و شبیه / پس یقین گردد ترا لاریب فیه
آن شفای جان رنجورت شود / مظهر حس چو گنجورت شود
رنگ روی و قوت بازو شود / خلق و خلق یکتوات صد تو شود
چشم تو روشن شود پایت دوان / جسم تو جان گردد و جانت روان
پس بگوئی راست گفتی ای امین / آن نشانیها بلاغ آمد مبین
فیه آیات ثقات بینات / این براتی باشد و قدر نجات
این نشان چون داد گوئی پیشرو / وقت آهنگست پیش آهنگ شو
میروی تو کنم ای راست گو / بوی بردی زاشترم بنما که کو
آن کسی را کو نه صاحب اشتریست / واندرین جست شتر بهر مریست
زین نشان راست نفزاید یقین / جز ز عکس ناقه جوی راستین
بوی برد از صدق و گرمیهای او / که گرافه نیست این هیهای او
اندرین اشتر نبودش حق ولی / اشتری گم کرده است او هم بلی
طمع ناقه غیر رو پوشش شده / انچه زو گم شد فراموشش شده

والجوع ونقص من الاموال والانفس والثمرات یعنی پس می آزمائیم شما را بقدری از بیم و گرسنگی و کمی در مال و نقصان در جان و در ثمرات

هر کجا او می دود این می دود   از طمع همدرد صاحب میشود
کاذبی با صادقی چون شد روان   آن دروغش راستی شد ناگهان
اندران صحرا که آن اشتر شتافت   اشتر خود نیز آن دیگر بیافت
چون بدیدش یاد آورد آن خویش   بی طمع شد ز اشتران یار و خویش
آن مقلد شد محقق چون بدید   اشتر خود را که آنجا می چرید
او طلبگار شتران لحظه گشت   می نجستش تا ندید او را بدشت
بعد ازان تنها روی آغاز کرد   چشم سوی ناقهٔ خود باز کرد
گفت آن صادق مرا بگذاشتی   تا باکنون پاس من میداشتی
گفت تا اکنون فسوسی بوده ام   وز طمع در چاپلوسی بوده ام
این زمان همدرد تو گشتم که من   در طلب از تو جدا گشتم بفن
از تو می دزدیدمی وصف شتر   جان من دید آن خود شد چشم پر
تا نیابیدم نبودم طالبش   مس کنون مغلوب شد زر غالبش
سیئاتم شد همه طاعات شکر   هزل شد فانی و جد اثبات شکر
سیئاتم چون وسیلت شد بحق   پس مزن بر سیئاتم هیچ دق
مر ترا صدق تو طالب کرده بود   مر مرا جد و طلب صدقی کشود
صدق تو آورد در جستن ترا   جستنم آورد در صدقی مرا
تخم دولت در زمین می کاشتم   سخره و بیگار می پنداشتم
آن نه بیگار کسبی بد درست   هر یکی دانه که کشتم صد برست
دزد سوی خانه شد زیر دست   چون در آمد دید کان خانه خودست
گرم باش ای سرد تا گرمی رسد   با درشتی ساز تا نرمی رسد
آن دو اشتر نیست آن یک اشترست   تنگ آمد لفظ معنی بس پرست
لفظ در معنی همیشه نارسان   زان پیمبر گفت قد کل اللسان
نطق اصطرلاب باشد در حساب   چه قدر داند ز چرخ و آفتاب
خاصه چرخی کاین فلک زان پره ایست   آفتاب از آفتابش ذره ایست

دربیان آنکه در هر نفسی فتنهٔ مسجد ضرارست

چون پدید آمد که آن مسجد نبود   خانهٔ حیلت بد و دام جهود
پس نبی فرمود کان را بر کنید   مطرحهٔ خاشاک و خاکستر کنید
صاحب مسجد چو مسجد قلب بود   دانه ها بر دام ریزی نیست جود
گوشت کاندر شست تو ماهی رباست   آن چنان لقمه نه بخشش نه سخاست
مسجد اهل قبا کان بد جماد   آنچه کفو او نبد راهش نداد
در جمادات اینچنین حیفی نرفت   زد دران ناکفو امیر از تفت
پس حقائق را که اصل اصلهاست   وانکه آنجا فرقها و فصلهاست
نی حیاتش چون حیاتش بود   نی مماتش چون ممات او بود
گور او هرگز چو گور او مدان   خود چه گویم حال فرق آن جهان
بر محک زن کار خود ای مرد کار   تا نسازی مسجد اهل ضرار
پس بر آن مسجد کنان تسخر زدی   چون نظر کردی تو خود ز ایشان بدی

حکایت آن چار هندو که باهم جنگ میکردند و از عیب خود بیخبر

چار هندو در یکی مسجد شدند   بهر طاعت راکع و ساجد شدند
هر یکی بر نیتی تکبیر کرد   در نماز آمد به مسکینی و درد
موذن آمد از آن یکی لفظی بجست   کای موذن بانگ کردی وقت هست
گفت آن هندوی دیگر از نیاز   هی سخن گفتی و باطل شد نماز
آن سوم گفت آن دوم را ای عمو   چه زنی طعنه بر او خود را بگو
آن چهارم گفت حمد الله که من   در نیفتادم به چه چون این سه تن
پس نماز هر چهاران شد تباه   عیب گویان بیشتر گم کرده راه
ای خنک جانی که عیب خویش دید   هر که عیبی گفت آن بر خود خرید
زانکه نیمی او ز عیبستان بدست   وان دگر نیمش ز غیبستان بدست
چونکه بر سر مر ترا ده ریش هست   مرهمت بر خویش باید کار بست
عیب کردن ریش را داروی اوست   چون شکسته گشت جای ارحمواست
گر همان عیبت نبود ایمن مباش   بو که آن عیب از تو گردد نیز فاش
لا تخافوا از خدا نشنیده   پس چه خود را ایمن و خوش دیده

سالها ابلیس نیکونام زیست / گشت رسوا بین که او را نام چیست
در جهان معروف بد علیای او / گشت معروفی بعکس ای وای او

تا نه‌ای ایمن تو معروفی مجو / پاک شو از خوف پس از امن گو
تا نروید ریش تو ای خوش ذقن / بر دگر ساده زنخ طعنه مزن

این نگر که مبتلا شد جان او / در چهی افتاد تا شد پند تو
تو نیفتادی که باشی پند او / زهر او نوشید تو خور قند او

قصد کردن غزان در خون مردی تا دیگری بترسد

آن غزان ترک خونریز آمدند / بهر یغما بر دهی ناگه زدند

دو کس از اعیان آن ده یافتند / در هلاک آن یکی بشتافتند
دست بستندش که قربانش کنند / گفت ای شاهان و ارکان بلند

در چه مرگم چرا می افگنید / از چه آخر تشنهٔ خون منید
چیست حکمت چه غرض در کشتنم / چونکه من درویشم و عریان تنم

گفت تا هیبت برین یارت زند / تا بترسد او و زر پیدا کند
گفت آخر او زمن مسکین ترست / گفت قاصد کرده است او دار زرست

گفت چون وهم ست ما هر دو یکیم / در مقام احتمال و در شکیم
خود ورا بکشید اول ای شهان / تا بترسم من دهم زر را نشان

پس کرمهای الهی بین که ما / آمدیم آخر زمان در انتها
آخرین قرنها پیش از قرون / در حدیث ست آخرون السابقون

تا هلاک قوم نوح و قوم هود / عارض رحمت بجان ما نمود
کشت ایشان را که تا ترسیم از او / ور خود این بر عکس کردی وای تو

بیان حال خودپرستان و ناشکران از نعمت وجود انبیا و اولیا

هرچه زایشان گفت از عیب و گناه / وز دل چون سنگ و از جان سیاه

وز سبکداری فرمانهای او / وز فراغت از غم فردای او
وز هوس وز عشق این دنیای دون / چون زنان مر نفس را بودن زبون

وان نفور از گفتنهای ناصحان / وان رمیدن از لقای صالحان
با دل و با اهل دل بیگانگی / با شهان تزویر و روبه شانگی

سیرچشمان را گدا پنداشتن / وز حسدشان خفیه دشمن داشتن
گر پذیرد چیز تو گویی گداست / ور نگوئی مکر و تزویر و دغاست

گر در آمیزد تو گوئی طامع ست / ور نگوئی در تکبر مولع ست
گر تحمل کرد گوئی عاجزست / ور غیور آمد تو گوئی گرپرست

یا منافق وار عذر آری که من / مانده‌ام در نفقهٔ فرزند و زن
نی مرا پروای سر خاریدن ست / نی مرا پروای دین ورزیدن ست

ای فلان ما را بهمت یاد دار / تا شویم از اولیا پایان کار
این سخن هم نه ز درد و سوز گفت / خوابناکی هرزه گفت و باز خفت

هیچ چاره نیست از قوت عیال / از بن دندان کنم کسب حلال
چه حلال ای گشته از اهل ضلال / غیر خون تو نمی‌بینم حلال

از خدا ایت چاره هست از قوت نی / چاره هست از دین و از طاغوت نی
ای که صبرت نیست از دنیای دون / صبر چون داری ز نعم الماهدون

ای که صبرت نیست از ناز و نعیم / صبر چون داری ز الله کریم
ای که صبرت نیست از پاک و پلید / صبر چون داری از آن کت آفرید

ای که صبرت نیست از آب سیاه / صبر چون داری تو از چشم آله
ای که صبرت نیست از فرزند و زن / صبر چون داری نحی ذو المنن

ای که میگوئی حسد اخشد ترا / آن فریب غول میدان بر ترا
کو خلیلی کو برون آمد ز غار / گفت هذا رب هان کو کردگار

من نخواهم در دو عالم بنگری ست / تا ندانم این دو مجلس آن کیست
بی تماشای صفتهای خدا / گر خورم نان در گلو گیرد مرا

چون گوارد لقمه بی دیدار او / بی تماشای گل و گلزار او
جز بامید خدا زین آبخور / که خورد یک لقمه الا گاو و خر

آنکه کالانعام بد بل هم اضل / گرچه پر مکرست آن گنده بغل
مکر او سر زیر و او سر زیر شد / روزگارش برد و روزش دیر شد

فکر کاهش کند شد عقلش خرف | عمر شد چیزی ندارد چون الف
انچه میگوید درین اندیشه ام | این هم از دستان این نفس ست هم

وانچه میگوید غفورست و رحیم | نیست جز آن حیلهٔ نفس لئیم
ای زغم مرده که دست از نان تهی ست | چون غفورست و رحیم این ترس چیست

شکایت کردن پیری پیش طبیب از رنجوری خود و جواب او

گفت پیری مر طبیبی را که من | در زحیرم از دماغ خویشتن

گفت از پیریست آن ضعف دماغ | گفت در چشمم ز ظلمت هست داغ
گفت از پیری ست ای شیخ قدیم | گفت پشتم درد می آرد عظیم

گفت از پیریست ای شیخ نزار | گفت هر چه میخورم نبود گوار
گفت ضعف معده هم از پیریست | گفت وقت دم مرا دم گیری ست

گفت آری انقطاع دم بود | چون رسد پیری دو صد علت شود
گفت کم شد شهوتم یکبارگی | گفت از پیری ست این بیچارگی

گفت پایم سست شد از ره بماند | گفت از پیریست در کنجت نشاند
گفت پشتم چون کمانی شد دوتا | گفت از پیریست این رنج و عنا

گفت تاریکست چشمم ای حکیم | گفت کز پیریست ای پیر حلیم
گفت ای احمق برین بر دوختی | از طبیبی تو همین آموختی

ای مدمغ عقلت این دانش نداد | که خدا هر درد را درمان نهاد
تو خر احمق ز اندک مایگی | بر زمین ماندی ز کوته پایگی

پس طبیبش گفت کای عمر تو شست | این غضب وین خشم هم از پیری ست
چون همه اجزا و اعضا شد نحیف | خویشتن داری و صبرت شد ضعیف

بر نتابد دو سخن زو هی کند | تاب یک جرعه ندارد قی کند
جز مگر پیری که از حق ست مست | در درون او حیات طیب ست

از برون پیرست و در باطن صبی | خود چه چیزست آن ولی و آن نبی
گر نه پیدا اند پیش نیک و بد | چیست با ایشان خسان را این حسد

ور نمی دانندشان علم الیقین | چیست این بغض و حیل سازی و کین
ور بدانندی جزای رستخیز | چون زنندی خویش بر شمشیر تیز

بر تو می خندد مبین او را چنان | صد قیامت در درونش نهان
دوزخ و جنت همه اجزای اوست | هر چه اندیشی تو آن بالای اوست

هر چه اندیشی پذیرای فناست | وانکه در اندیشه ناید آن خداست
بر در این خانه گستاخی ز چیست | گر همی دانند کاندر خانه کیست

ابلهان تعظیم مسجد می کنند | در جفای اهل دل جد می کنند
آن مجازست این حقیقت ای خران | نیست مسجد جز درون سروران

مسجدی کو اندرون اولیاست | سجده گاه جمله است آنجا خداست
تا دل مرد خدا ناید بدرد | هیچ قومی را خدا رسوا نکرد

قصد جنگ انبیا می داشتند | جسم دیدند آدمی پنداشتند
در تو هست اخلاق آن پیشینیان | چون نمی ترسی که باشی تو همان

عادت آن ناسپاسان در تو رست | تایدت هر بار دلو از چه درست
آن نشانیها همه چون در تو هست | چون تو زیشانی کجا خواهی برست

قصهٔ کودکی که در پیش تابوت پدر می نالید و سخن جوحی

کودکی در پیش تابوت پدر | زار می نالید و بر میکوفت سر

کای پدر آخر کجایت می برند | تا ترا در زیر خاکی بسپرند
می برندت خانهٔ تنگ و زحیر | نی درو قالین و نی فرش حصیر

نی چراغی در شب و نی روز نان | نی درو بوی طعام و نی نشان
نی درش معمور نی سقف و نه بام | نی درو بهر ضیای هیچ جام

نی درو از بهر مهمان آب چاه | نی یکی همسایه کو باشد پناه
جسم تو که بوسه گاه خلق بود | چون شود در خانهٔ کور و کبود

خانهٔ بی زینهار و جای تنگ | کاندرو نی روی میماند نه رنگ
زین نسق اوصاف خانه می شمرد | وز دو دیده اشک خونین می فشرد

گفت جوحی با پدر ای ارجمند | والله این را خانهٔ ما می برند
گفت جوحی را پدر ابله مشو | گفت ای بابا نشانیها شنو

این نشانیها که گفت او یک بیک
خانهٔ ماراست بی تزویر و شک

نی حصیر و نی چراغ و نی طعام
نی درش معمور نی سقف و نه بام

زین نمط دارند بر خود صد نشان
لیک کی بینند آنرا طاغیان

خانهٔ آن دل که ماند بی ضیا
از شعاع آفتاب کبریا

تنگ و تاریکست چون جان یهود
بینوا از ذوق سلطان ودود

نی دران دل تاب نور آفتاب
نی کشاد عرصه و نی فتح باب

گور خوشتر از چنین دل مر ترا
آخر از گور دل خود بر ترا

زندهٔ و زنده زاد ای شوخ و شنگ
دم نمیگیرد ترا زین گور تنگ

یوسف وقتی و خورشید سما
زین چه و زندان بر آ و رو نما

یونست در بطن ماهی پخته شد
مخلصش را نیست از تسبیح بد

گر نبودی او مسبح بطن نون
حبس و زندانش بدی تا یبعثون

آن بتسبیح از تن ماهی بجست
چیست تسبیح آیت روز الست

گر فراموشت شد آن تسبیح جان
بشنو این تسبیحهای ماهیان

هر که دید الله را اللهی ست
هر که دید آن بحر را او ماهی ست

این جهان دریاست تن ماهی و روح
یونس محجوب از نور صبوح

گر مسبح باشد از ماهی رهید
ورنه در وی هضم گشت و ناپدید

ماهیان جان درین دریا پرند
تو نمی بینی که کوری ای نژند

بر تو خود را می زنند آن ماهیان
چشم بگشا تا ببینی شان عیان

ماهیان جمله روح بے جسد
نی در ایشان کبر و کین و نی حسد

ماهیان را گر نمی بینی پدید
گوش تو تسبیح شان آخر شنید

صبر کردن جان تسبیحات تست
صبر کن کانست تسبیح درست

هیچ تسبیحی ندارد آن درج
صبر کن فالصبر مفتاح الفرج

صبر چون جسر صراط آنسو بهشت
هست با هر خوب یک لالای زشت

تا ز لالا می گریزی وصل نیست
زانکه لالا را ز شاهد فصل نیست

تو چه دانی ذوق صبر ای شیشه دل
خاصه صبر از بهر آن نقش چگل

مرد را ذوق از غزا و کر و فر
مر مخنث را بود ذوق از ذکر

جز ذکر نی دین او نی ذکر او
سوی اسفل برد او را فکر او

گر بر آید تا فلک از وی مترس
کو بشوق سفل آموزید درس

او بسوی سفل می راند فرس
گرچه سوی علو جنباند جرس

از علمهای گدایان ترس چیست
کان علمها لقمهٔ نان راهیست

این سخنها را نکو دریاب تو
ور نمیدانی شنو از باب تو

لنگ رفتی کودکی را یافت فرد
زرد شد کودک ز بیم قصد مرد

ترسیدن کودکے از شخص صاحب جثه و تسکین او آن کودک را

گفت ایمن باش ای زیبای من
که تو خواهی بود بر بالای من

من اگر هولم مخنث دان مرا
همچو اشتر بر نشین می ران مرا

صورت مردان و معنی اینچنین
از برون آدم درون دیو لعین

آن دهل را مانی ای زفته چو عاد
که برو آن شاخ را میکوفت باد

روبهی اشکار خود را باد داد
بهر طبلی همچو خیکی پر ز باد

چون ندید اندر دهل او فربهی
گفت خوکی به ازین خیک تهی

روبهان ترسند ز آواز دهل
عاقلش چندان زند که لا تقل

قصهٔ تیراندازی و ترسیدن او از سواری که در بیشه میرفت

یک سواری با سلاح و بس مهیب
میشد اندر بیشه بر اسبی نجیب

تیراندازی بحکم او را بدید
پس ز خوف او کمان را در کشید

تا زند تیری سوارش بانگ زد
من ضعیفم گرچه زفتستم جسد

هان و هان منگر تو در زفتی من
که کمم در وقت جنگ از پیرزن

گفت رو که نیک گفتی ورنه نیش
بر تو می انداختم از ترس خویش

بس کسان را کآلت پیکار کشت
بی رجولیت چنان تیغی بمشت

گر بپوشی تو سلاح رستمان
رفت جانت چون نباشی مرد آن

جان سپر کن تیغ بگذار ای پسر
هر که بی سر بود زین شه برد سر

آن سلاحت حیله و مکر تو است | هم ز تو زائید و هم جان تو خست
چون نکردی هیچ سودی زین حیل | ترک حیلت کن که پیش آید دول
چون یکی لحظه نخوردی بر ز فن | ترک فن گو می طلب رب المنن
چون مبارک نیست بر تو این علوم | خویشتن گولی کن و بگذر ز شوم
چون ملایک گو که لا علم لنا | یا الهی غیر ما علمتنا
حیله و مکر اندرین ره سود نیست | هر که شد مغرور عقل او کود نیست
یک حکایت بشنو ای صاحب قبول | در بیان جهل و عقل بوالفضول

حکایت آن اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت دانشمند

یک عرابی بار کرده اشتری | یک جوال رفت از دانه پری
یک جوال دیگرش از ریگ پر | هر دو را او بار کرده بر شتر
او نشسته بر سر هر دو جوال | یک حدیث انداز کرد او را سؤال
از وطن پرسید و آوردش بگفت | وندر آن پرسش بسی درها بسفت
بعد از آن گفتش که این هر دو جوال | چیست آگنده بگو مصدوق حال
گفت اندر یک جوالم گندم است | در دگر ریگی نه قوت مردم است
گفت تو چون بار کردی این رمال | گفت تا تنها نماند آن جوال
گفت نیم گندم آن تنگ را | در دگر ریز از پی پاسنگ را
تا سبک گردد جوال و هم شتر | گفت شاباش ای حکیم اهل و حر
اینچنین فکر دقیق و رای خوب | تو چنین عریان پیاده در لغوب
رحمتش آمد بر حکیم و عزم کرد | کش بر اشتر بر نشاند نیکمرد
باز گفتش ای حکیم خوش سخن | شمه از حال خود هم شرح کن
اینچنین عقل و کفایت که تراست | تو وزیری یا شهی برگوی راست
گفت این هر دو نیم از عامه ام | بنگر اندر حال و اندر جامه ام
گفت اشتر چند داری چند گاو | گفت نی این و نه آن ما را مکاو
گفت رختت چیست باری در دکان | گفت ما را کو دکان و کو مکان
نیست قوت و نی رخوت و نی قماش | نی مطاع و نیست مطبخ نیست آش
گفت پس از نقد پرسم نقد چند | که تویی تنهارو و محبوب پند
کیمیای مس عالم با تو است | عقل و دانش را گهر تو بر تو است
گنجها بنهاده باشی هر مکان | نیست عاقلتر ز تو کس در جهان
گفت والله نیست یا وجه العرب | در همه ملکم وجوه قوت شب
پا برهنه تن برهنه می روم | هر که نانی می دهد آنجا روم
مر مرا زین حکمت و فضل و هنر | نیست حاصل جز خیال و درد سر
پس عرب گفتش که شو دور از برم | تا نبارد شومی تو بر سرم
دور بر آن حکمت شومت ز من | نطق تو شوم است بر اهل زمن
یا تو آن سو رو و من این سو روم | ور ترا ره پیش من وا پس شوم
یک جوالم گندم و دیگر ز ریگ | به بود زین حیله های مرده ریگ
کین جوال گندم و ریگم یقین | به بود زان حکمت تو ای مهین
احمقی ام پس مبارک احمقی است | که دلم با برگ و جانم متقی است
گر تو خواهی کاین شقاوت کم شود | جهد کن تا از تو حکمت کم شود
حکمتی کز طبع آمد و ز خیال | حکمتی نی فیض نور ذوالجلال
حکمت دنیا فزاید ظن و شک | حکمت دینی برد فوق فلک
روبهان زیرک آخر زمان | بر فزوده خویش بر پیشینیان
حیله آموزان جگرها سوخته | حیلها و مکرها آموخته
صبر و ایثار و سخای نفس و جود | باد داده کان بود اکسیر سود
فکر آن باشد که بگشاید رهی | راه آن باشد که پیش آید شهی
شاه آن باشد که از خود شه بود | نی به مخزنها و گوهر شه بود
تا بماند شاهی او سرمدی | همچو عز و ملک دین احمدی
تا قیامت نیست شرعش را زوال | گشته دور از ملک و عین الکمال
هم ز ابراهیم ادهم آمدست | کو ز راهی بر لب دریا نشست

کرامات ابراهیم ادهم بر لب دریا

دلق خود میدوخت آن سلطان جان — یک امیری آمد آنجا ناگهان
آن امیر از بندگان شیخ بود — شیخ را بشناخت سجده کرد زود
شکل دیگر گشت خلق و خلق او — خیره شد در شیخ و اندر دلق او
کو رها کرد آنچنان ملک شگرف — برگزید از فقر بس باریک حرف
ترک کرد او ملک هفت اقلیم را — میزند بر دلق سوزن چون گدا
ملکِ هفت اقلیم ضائع میکند — چون گدا بر دلق سوزن میزند
شیخ واقف گشت از اندیشه‌اش — شیخ چون شیرست و دلها بیشه‌اش
چون رجا و خوف در دلها روان — نیست مخفی بروی اسرار نهان
دل نگهدارید ای بیحاصلان — در حضور حضرت صاحبدلان
پیش اهل تن ادب بر ظاهرست — که خدا از ایشان نهان و ساترست
پیش اهل دل ادب بر باطن است — زانکه دلشان بر سرایر فاطن است
تو بعکسی پیش کوران بهر جاه — با حضور آیی نشینی پایگاه
پیش بینایان کنی ترک ادب — نار شهوت را از آن گشتی حطب
چون نداری فطنت و نور هدا — بهر کوران روی را میزن جلا
پیش بینایان حدث بر روی مال — ناز کم کن با چنین گندیده حال
شیخ سوزن زود در دریا فگند — خواست سوزن را بآواز بلند
صد هزاران ماهیی اللهیی — سوزن زر بر لب هر ماهیی
سر بر آوردند از دریای حق — که بگیر ای شیخ سوزنهای حق
گفت الهی سوزن خود خواستم — داده از فضلت نشان راستم
ماهیی دیگر بر آمد در زمان — سوزن او را گرفته در دهان
رو بدو کرد و بگفتش ای امیر — ملک دل به یا چنین ملک حقیر
این نشان ظاهرست این هیچ نیست — باطنی جوی و بظاهر آیتیست
سوی شهر از باغ شاخی آورند — باغ و بستان را کجا آنجا برند
خاصه باغی کین فلک یک برگ اوست — بلکه آن مغزست و این عالم چو پوست
بر نمیداری سوی آن باغ گام — بوی افزون جوی کن دفع زکام
تا که آن بو جاذب جانت شود — تا که آن بو نور چشمانت شود
تا که آن بو سوی بستانت کشد — وانماید مر ترا راه رشد
چشم نابینات را بینا کند — سینه ات را سینهٔ سینا کند
گفت یوسف ابن یعقوب نبی — بهر بو القوا علی وجه ابی
بهر این بو گفت احمد در عظات — دائما قرة عینی فی الصلوة
پنج حس با یکدگر پیوسته اند — رسته این هر پنج از اصل بلند
قوت یک قوت باقی شود — ما بقی را هر یکی ساقی شود
دیدن دیده فزاید عشق را — عشق در دیده فزاید صدق را
صدق بیداری هر حس میشود — حسها را ذوق مونس میشود
چون یکی حس در روش بگشاد بند — ما بقی حسها همه مبدل شوند

آغاز منور شدن حواس عارف بنور غیب بین

چون یکی حس غیر محسوسات دید — گشت غیبی بر همه حسها پدید
چون ز جو جست از گله یک گوسفند — پس پیاپی جمله زان سو بر جهند
گوسفندان حواست را بران — در چرا از اخرج المرعی چران
تا در آنجا سنبل و ریحان چرند — تا بگلزار حقائق ره برند
هر حست پیغمبر حسها شود — تا یکایک سوی آن جنت رود
حسها با حس تو گویند راز — بی زبان و بی حقیقت بی مجاز
کین حقیقت قابل تاویلهاست — وین توهم مایهٔ تخییلهاست
آن حقیقت را که باشد از عیان — هیچ تاویلی نه گنجد در میان
چونکه هر حس بندهٔ حس تو شد — مر فلکها را نباشد از تو بُد
چونکه دعوی میرود در ملک پوست — مغز آن که بود قشر آن اوست
چون تنازع در فتد در تنگناه — دانه آن کیست آن را کن نگاه
پس فلک قشرست و نور روح مغز — این پدیدست آن خفی زین رو ملغز
جسم ظاهر روح مخفی آمدست — جسم همچون آستین جان همچو دست
باز عقل از روح مخفی تر بود — حس بسوی روح زوتر ره برد

جنبشی بینی بدانی زنده است / این ندانی کو ز عقل آگنده است
تا که جنبشهای موزون سر کند / جنبش مس را بدانش زر کند
زان مناسب آمدن افعال دست / فهم آید مر ترا که عقل هست
روح وحی از عقل پنهان‌تر بود / زانکه او غیبست او زان سر بود
عقل احمد از کسی پنهان نشد / روح وحیش مدرک هر جان نشد
روح وحیی را مناسبهاست نیز / در نیابد عقل کان آمد عزیز
گه جنون بیند گهی حیران شود / زانکه موقوفست تا او آن شود
چون مناسبهای احوال خضر / عقل موسی بود در دیدش کدر
نامناسب می‌نمود افعال او / پیش موسی چون نبودش حال او
عقل موسی چون شود در غیب بند / عقل موشی چون بود ای ارجمند
علم تقلیدی بود بهر فروخت / چون بیاید مشتری خوش بر فروخت
مشتری علم تحقیقی حق است / دائما بازار او با رونق است
لب ببسته مست در بیع و شری / مشتری بیحد که الله اشتری
درس آدم را فرشته مشتری / محرم درسش نه دیو و نی پری
آدم انبئهم باسما درس گو / شرح کن اسرار حق را مو بمو
آن چنان کس را که کوته بین بود / در تلون غرق و بی تمکین بود
موش گفتم زانکه در خاکست جاش / خاک باشد موش را جای معاش
راهها داند ولی در زیر خاک / هر طرف او خاک را کردست چاک
نفس موشی نیست الا لقمه رند / قدر حاجت موش را عقلی دهند
زانکه بیحاجت خداوند عزیز / می نبخشد هیچکس را هیچ چیز
گر نبودی حاجت عالم زمین / نافریدی هیچ رب العالمین
وین زمین مضطرب محتاج کوه / گر نبودی نافریدی پر شکوه
ور نبودی حاجت افلاک هم / هفت گردون ناوریدی از عدم
آفتاب و ماه و این استارگان / جز بحاجت کی پدید آمد عیان
پس کمند هستها حاجت بود / قدر حاجت مرد را آلت بود
پس چو حاجت شد کمند هستها / قدر حاجت میرسد از حق عطا
پس بیفزا حاجت ای محتاج زود / تا بجوشد از کرم دریای جود
این گدایان بر ره و هر مبتلا / حاجت خود مینماید خلق را
کوری و شلی و بیماری و درد / تا ازین حاجت بجنبد رحم مرد
هیچ گوید نان دهید ای مردمان / که مرا مالست و انبارست و خوان
چشم ننهادست حق در کور موش / زانکه بی چشمی بودن هست خوش
می تواند زیست بی چشم و بصر / فارغ ست از چشم او در خاک تر
جز بدزدی او برون ناید ز خاک / تا کند خالق ازان دزدیش پاک
بعد ازان پر یابد و مرغی شود / چون ملایک جانب گردون رود
هر زمان در گلشن شکر خدا / او بر آرد همچو بلبل صد نوا
کای رهاننده مرا از وصف زشت / ای کننده دوزخی را چون بهشت
می نهی در پیه نور و روشنی / استخوان را میدهی سمع ای غنی
چه تعلق آن معانی را بجسم / چه تعلق فهم اشیا را باسم
لفظ چون وکرست و معنی طایرست / جسم جوی و روح آب سایرست
در روانی روی آب جوی فکر / نیست بی خاشاک خوب و زشت فکر
او روانست و تو گویی واقفست / او دوانست و تو گویی عاکفست
گر نبودی سیر آب از جابجا / چیست بر وی نو بنو خاشاکها
هست خاشاک تو صورتهای فکر / نو بنو در میرسد اشکال بکر
روی آب جوی فکر اندر روش / نیست بی خاشاک محبوب و حش
قشرها بر روی این آب روان / از ثمار باغ غیبی شد دوان
قشرها را مغز اندر باغ جو / زانکه آب از باغ می آید بجو
گر نبینی رفتن آب حیات / بنگر اندر سیر این جوی و نبات
آب چون انبه‌تر آید در گذر / زو کند قشر صور زوتر گذر
چون بغایت تیز شد این جو روان / غم نپاید در ضمیر عارفان
چون بغایت ممتلی بود و شتاب / پس نگنجد اندرو الا که آب

اشاره بآیه واقعه در سوره بقره است قال یا آدم انبئهم باسمائهم الخ یعنی خداوند تعالی فرمود بآدم که ای آدم خبر ده این ملائکه را باسمای ایشان چون آموخت ایشان را گفت پروردگار ایشان را که آیا نه گفتم من میدانم غیب آسمان و زمین را و میدانم آنچه شما ظاهر میکنید

عاکف: مقیم

ابلهی یک شیخ را تهمت نهاد
شارب خمرست و سالوس و خبیث
دور ازو و دور از اوصاف او
این نباشد ور بود ای مرغ خاک
آتش ابراهیم را نبود زیان
این دلیل راه رهرو را بود
گر دلیلی گفت آن مرد وصال
کم نگردد فضل استاد از علو
در زبان او بباید آمدن
پس همه خلقان چو طفلان وی اند
گفت تو خود را مزن بر تیغ تیز
نیست بحری کو کران دارد که تا
پیش بیحد هرچه محدودست لاست
این فناها پردهٔ آن وجه گشت
کیست کافر غافل از ایمان شیخ
جان ما از جان حیوان بیشتر
وز ملک جان خداوندان دل
ورنه بهتر را سجود دون تری
جان چو افزون شد گذشت از انتها
ماهیان سوزن نگر دلقش شوند
چون نفاذ امر شیخ آن مرد دید
ماهیان از پیر آگه ما بعید
پس تو ای ناشسته رو در چیستی
بد چه میگوئی تو خیر محض را
مس اگر از کیمیا قابل نبد

طعنه زدن بیگانه بر شیخی و جواب گفتن مرید شیخ آن را

مر مریدان را کجا باشد مغیث
که ز سیلی تیره گردد صاف او
بحر قلزم را ز مرداری چه باک
هر که نمرودیست گو می ترس ازان
کو بهردم در بیابان گم شود
گفت بهر فهم اصحاب جدال
گر الف چیزی ندارد گوید او
از زبان خود برون باید شدن
لازم ست آن پیر را در وقت پند
هین مکن با شاه و با سلطان ستیز
تیره گردد او ز مردار شما
کل شیء غیر وجه الله فناست
چون چراغی خفیه اندر زیر طشت
کیست مرده بیخبر از جان شیخ
از چه زان رو که فزون دارد خبر
باشد افزون تو تحیر را ببهل
امر کردن هیچ نبود در خوری
شد مطیعش جان جمله چیزها

آن یکی گفتش ادب را هوش دار
اینچنین بهتان منه بر اهل حق
نیست دون القلتین و حوض خرد
نفس نمرودست و عقل و جان خلیل
واصلان را نیست جز چشم و چراغ
بهر طفلی نو پدر تی تی کند
از پی تعلیم آن بسته دهن
تا بیاموزد ز تو او علم و فن
آن مرید شیخ بدگوینده را
حوض با دریا اگر پهلو زند
بحر را حدست و اندازه بدان
کفر و ایمان نیست آنجایی که اوست
پس سر این تن حجاب آن سرست
جان نباشد جز خبر در آزمون
پس فزون از جان ما جان ملک
زان سبب آدم بود مسجودشان
کی پسندد عدل و لطف کردگار
مرغ و ماهی و پری و آدمی

بقیهٔ قصهٔ ابراهیم ادهم بر لب دریا و آن امیر

ز آمد ماهی شدش وجدی پدید
ماشقی زین دولت ایشان سعید
در نزاع و در حسد با کیستی
هین ترفع کم شمر این خفض را
کیمیا از مس هرگز مس نشد

گفت آه ماهی ز پیران آگه است
سجده کرد و رفت گریان و خراب
با دم شیری تو بازی میکنی
بد چه باشد مس محتاج مهان
بد چه باشد سرکشی اندر عمل

کو بدست و نیست بر راه رشاد
خرد نبود اینچنین ظن بر کبار
کاین خیال تست برگردان ورق
کش تواند قطرهٔ از کار برد
روح در عین ست و نفس اندر دلیل
از دلیل راه شان باشد فراغ
گرچه عقلش هندسهٔ گیتی کند
گوید او حطی و هوز کلمن
جملگی از خود بباید گم شدن
آن بکفر و گمرهی آگنده را
خویش را از تیغ هستی بر کند
شیخ و نور شیخ را نبود کران
زانکه او مغزست و این رنگ و پوست
پیش آن سر این سر تن کافرست
هر کرا افزون خبر جانش فزون
کو منزه شد ز حس مشترک
جان او افزون ترست از بودشان
که گلی سجده کند در پیش خار
زانکه او بیش ست ایشان در کمی
سوزنان را رشته ها تابع بوند
شیخ نی را کو لعین درگه است
گشت دیوانه ز عشق فتح باب
بر ملائک ترکتازی میکنی
شیخ که بود کیمیای بیکران
شیخ که بود عین دریای ازل

بد که باشد ظالم ظلمت فزا ‌ ‌ ‌ شیخ که بود عکس انوار خدا

بد چه باشد آتشی پر دود و سوز ‌ ‌ ‌ شیخ آب کوثری اندر تموز

دائم آتش را بترساند ز آب ‌ ‌ ‌ آب کی ترسید هرگز ز التهاب

در رخ مه عیب بینی میکنی ‌ ‌ ‌ در بهشتی خار چینی میکنی

گر بهشت اندر روی تو خارجو ‌ ‌ ‌ هیچ خار آنجا نیابی غیر تو

می بپوشی آفتابی در گلی ‌ ‌ ‌ رخنه می جوئی ز بدر کاملی

آفتابی که بتابد در جهان ‌ ‌ ‌ بهر خفاشی کجا گردد نهان

عیبها از رد پیران عیب شد ‌ ‌ ‌ غیبها از رشک پیران غیب شد

باری از دوری ز خدمت یار باش ‌ ‌ ‌ در ندامت چابک و پر کار باش

تا ازان راهت نسیمی میرسد ‌ ‌ ‌ آب رحمت را چه بندی از حسد

گر تو دوری دور می جنبان تو دم ‌ ‌ ‌ حیثما کنتم فولوا وجهکم

چون خری در گل فتد از گام تیز ‌ ‌ ‌ دم بدم جنبد برای عزم خیز

جای را هموار نکند بهر باش ‌ ‌ ‌ داند او که نیست آن جای معاش

حس تو از حس خر کمتر بدست ‌ ‌ ‌ که دل تو زان وحلها بر نجست

در وحل تاویل رخصت میکنی ‌ ‌ ‌ چون نمیخواهی کزان دل بر کنی

کاین روا باشد مرا من مضطرم ‌ ‌ ‌ حق نگیرد عاجزی را از کرم

ای چو کفتاری گرفتار فجور ‌ ‌ ‌ این گرفتن را نبینی از غرور

همی بگویند اندران کفتار نیست ‌ ‌ ‌ از برون جوئید کاندر غار نیست

نیست در سوراخ کفتار ای پدر ‌ ‌ ‌ رفت تا زان او بسوی آبخور

این همی گویند و بندش می نهند ‌ ‌ ‌ او همی گوید ز من کی آگهند

گر ز من آگاه بودی این عدو ‌ ‌ ‌ کی ندا کردی که آن کفتار کو

تا که بر بندند و بیرونش کنند ‌ ‌ ‌ غافل آن کفتار ازین ریشخند

دعوی کردن آن شخص که خدا مرا بگناه نمیگیرد و جواب شعیب

آن یکی میگفت در عهد شعیب ‌ ‌ ‌ که خدا از من بسی دیدست عیب

چند دید از من گناه و جرمها ‌ ‌ ‌ وز کرم یزدان نمیگیرد مرا

حق تعالی گفت در گوش شعیب ‌ ‌ ‌ در جواب او فصیح از راه غیب

که بگفتی چند کردم من گناه ‌ ‌ ‌ وز کرم نگرفت در جرمم اله

عکس میگوئی و مقلوب ای سفیه ‌ ‌ ‌ ای رها کرده ره و بگرفته تیه

چند چندت گیرم و تو بیخبر ‌ ‌ ‌ در سلاسل مانده پا تا بسر

زنگ تو بر توت ای دیگ سیاه ‌ ‌ ‌ کرد سیمای درونت را تباه

بر دلت زنگار بر زنگارها ‌ ‌ ‌ جمع شد تا کور شد ز اسرارها

گر زند آن دود بر دیگ نوی ‌ ‌ ‌ آن اثر بنماید ار باشد جوی

زانکه هر چیزی بضد پیدا شود ‌ ‌ ‌ بر سفیدی آن سیه رسوا شود

چون سیه شد دیگ از تاثیر دود ‌ ‌ ‌ بعد ازان بر روی که بیند ای عنود

مرد آهنگر که او زنگی بود ‌ ‌ ‌ دود را با رویش همرنگی بود

مرد رومی کو کند آهنگری ‌ ‌ ‌ رویش ابلق گردد از دود آوری

پس بداند زود تاثیر گناه ‌ ‌ ‌ تا بنالد زود گوید ای اله

چون کند احرار و بد پیشه کند ‌ ‌ ‌ خاک اندر چشم اندیشه کند

توبه نندیشد دگر شیرین شود ‌ ‌ ‌ بر دلش آن جرم تا بیدین شود

آن پشیمانی و یا رب رفت ازو ‌ ‌ ‌ شست بر آئینه زنگ شصت تو

آهنش را زنگها خوردن گرفت ‌ ‌ ‌ گوهرش را زنگ کم کردن گرفت

چون نویسی کاغذ اسپید بر ‌ ‌ ‌ آن نوشته خوانده آید در نظر

چون نویسی بر سر بنوشته خط ‌ ‌ ‌ فهم ناید خواندنش گردد غلط

کان سیاهی بر سیاهی اوفتاد ‌ ‌ ‌ هر دو خط شد کور معنی رو نداد

ور سوم باره نویسی بر سرش ‌ ‌ ‌ پس سیه کردی چو جان پر شرش

پس چه چاره جز پناه چاره گر ‌ ‌ ‌ نا امیدی مس و اکسیرش نظر

نا امیدیها به پیش او نهید ‌ ‌ ‌ تا ز درد بی دوا بیرون جهید

چون شعیب آن نکته ها با او بگفت ‌ ‌ ‌ زان دم جان در دل او گل شکفت

جان او بشنید وحی آسمان ‌ ‌ ‌ گفت اگر بگرفت ما را کو نشان

گفت یا رب دفع من میگوید او ‌ ‌ ‌ آن گرفتن را نشان میجوید او

گفت ستارم نگویم رازهاش / جز یکی رمزی برای ابتلاش
یک نشان آنکه میگیرم ورا / آنکه طاعت دارد از صوم و دعا
وز نماز و از زکوة و غیر آن / لیک یک ذره ندارد ذوق جان
میکند طاعات و افعال سنی / لیک یک ذره ندارد چاشنی
طاعتش نغزست و معنی نغز نی / جوزها بسیار و در وی مغز نی
ذوق باید تا دهد طاعات بر / مغز باید تا دهد دانه شجر
دانهٔ بی مغز کی گردد نهال / صورت بیجان نباشد جز خیال
چون شعیب این نکته‌ها بر وی نخواند / از تفکر همچو خر در گل بماند
آن خبیث از شیخ می لایید ژاژ / کژ نگر باشد همیشه چشم کاژ

تتمهٔ قصهٔ طعنه زدن بر شیخ و جواب مرید

که منم بر حال زشت او گواه / خمر خوارست و بد و کارش تباه
دیدش اندر میان مجلسی / او ز تقوی عاریست و مفلسی
ور که باور نیست خیز امشبان / تا ببینی فسق شیخت را عیان
شب ببردش بر سر یک روزنی / گفت بنگر فسق و عشرت کردنی
بنگر آن سالوس روز و فسق شب / روز همچون مصطفی شب بولهب
روز عبدالله او را گشته نام / شب نعوذ بالله و در دست جام
دید شیشه در کف آن شیخ پُر / گفت شیخا مر ترا هم هست عُذر
تو نمی گفتی که در جام شراب / دیو می‌میزد بجد هر دم شتاب
گفت جامم را چنان پر کرده‌اند / کاندرو نی می نگنجد یک سپند
بنگر اینجا هیچ گنجد ذره‌ای / این سخن را گر شنیده غره‌ای
جام ظاهر خمر ظاهر نیست این / دور دار این را ز شیخ غیب بین
جام می هستی شیخ ست ای فلیو / کاندرو اندر نگنجد بول دیو
پُر و مالامال از نور حق ست / جام تن بشکست و نور مطلق ست
نور خورشید ار بیفتد بر حدث / او همان نورست نپذیرد خبث
شیخ گفت این خود نه جام ست و نه می / هین بزیر آ منکرا بنگر بپی
آمد و دید انگبین خاص بود / کور شد آن دشمن کور و کبود
گفت پیر آن دم مرید خویش را / رو برای من بجو می ای کیا
که مرا رنجیست مضطر گشته‌ام / من ز رنج از مخمصه بگذشته‌ام
در ضرورت هست هر مردار پاک / بر سر منکر ز لعنت باد خاک
گرد خمخانه بر آمد آن مرید / بهر شیخ از هر خمی او می چشید
در همه خمخانه‌ها او می ندید / گشته بد پر از عسل خم و نبید
گفت ای رندان چه حالست این چه کار / هیچ خمی در نمی بینم عقار
جمله رندان نزد آن شیخ آمدند / چشم گریان دست بر سر میزدند
در خرابات آمدی شیخ اجل / جمله میها از قدومت شد عسل
کرده‌ای می را تو مبدل از حدث / جان ما را هم بدل کن از خبث
گر شود عالم پر از خون مال مال / کی خورد بندهٔ خدا الا حلال

گفتن عائشه پیغمبر علیه السلام را که تو بے مصلے چون ست که همه جا نماز مے گزارے

عایشه روزی به پیغمبر بگفت / یا رسول الله تو پیدا و نهفت
هر کجا باشد نمازی میکنی / میروی در خانهٔ ناپاک و دنی
بی مصلی میگزاری تو نماز / هر کجا روی زمین بگشای راز
گرچه میدانی که هر طفل پلید / کرد مستعمل بهر جا که رسید
گفت پیغمبر که از بهر مهان / حق نجس را پاک کرد این ابدان
سجده گاهم را از آن رو لطف حق / پاک گردانید تا هفتم طبق
هان و هان ترک حسد کن با شهان / ورنه ابلیسی شوی اندر جهان
کو اگر زهری خورد شهدی شود / تو اگر شهدی خوری زهری بود
کو بدل گشت و بدل شد کار او / لطف گشت و نور شد هر نار او
قوت حق بود مر بابیل را / ورنه مرغی چون کشد مر پیل را
لشکری را مرغکی چندین شکست / تا بدانی کان صلابت از حق ست
گر ترا وسواس آمد زین قبیل / رو بخوان تو سورهٔ اصحاب فیل

ورکنی با او مرے و ہمسری
کافرم دان گر تو زیشان بہتری

کشیدن موش مہار شتر را و متعجب شدن موش

موشکے درکف مہار اشتری
در ربود و شد روان او از مری

اشتر از چستی که با او شد روان
موش غره شد که هستم پہلوان

بر شتر زد پرتو اندیشه اش
گفت بنمایم ترا تو باش خوش

تا بیامد بر لب جوی بزرگ
کاندرو گشتی زبون پیل سترگ

موش آنجا ایستاد و خشک گشت
گفت اشتر ای رفیق کوه و دشت

این توقف چیست حیرانی چرا
پا بنه مردانه اندر جو درآ

تو قلاوزی و پیش آهنگ من
در میان ره مباش و تن مزن

گفت این جوی شگرفست و عمیق
من همی ترسم زغرقاب ای رفیق

گفت اشتر تا ببینم حد آب
پا درو بنهاد آن اشتر شتاب

گفت تا زانوست آب ای کور موش
از چه حیران گشتی و رفتی زهوش

گفت مور تست مار اژدهاست
که ز زانو تا بزانو فرقهاست

گر ترا تا زانوست ای پرهنر
مر مرا صد گز گذشت از فرق سر

گفت گستاخی مکن بار دگر
تا نسوزد جسم و جانت زین شرر

تو مری با مثل خود موشان بکن
با شتر مر موش را نبود سخن

گفت توبه کردم از بهر خدا
بگذران زین آب مهلک مر مرا

رحم آمد مر شتر را گفت هین
بر جه و بر کودبان من نشین

این گذشتن شد مسلم مر مرا
بگذرانم صد هزاران چون ترا

چون پیمبر نیستی پس رو براه
تا رسی از چاه روزی سوی جاه

تو رعیت باش چون سلطان نه
تک مران چون مرد کشتیبان نه

چون نه کامل دکان تنها مگیر
دست خوش میباش تا گردی خمیر

چونکه آزادیت ناید بنده باش
هین مپوش اطلس برو در ژنده باش

انصتوا را گوش کن خاموش باش
چون زبان حق نگشتی گوش باش

ور بگوئی شکل استفسار گو
با شهنشاهان تو مسکین وار گو

ابتدای کبر و کین از شهوتست
راسخی شهوتت از عادتست

چون ز عادت گشته محکم خوی بد
خشم آید بر کسے کت وا کشد

چونکه تو گلخوار گشتی هر که او
وا کشد از گل ترا باشد عدو

بت پرستان چونکه خو با بت کنند
مانعان راه بت را دشمن اند

چونکه کرد ابلیس خو با سروری
دید آدم را به تحقیر از خری

که به از من سروری دیگر بود
تا که او مسجود چون من کس شود

سروری زهرست جز آن روح را
کو بود تریاق لانی ز ابتدا

کوه گر پر مار شد باکے مدار
که بود اندر درون تریاق زار

سروری چون شد دماغت را ندیم
هر که بشکستت شود خصم قدیم

چون خلاف خوی تو گوید کسی
کینه ها خیزد ترا با او بسے

که مرا از خوی من بر میکند
خویش را بر من چو سرور میکند

چون نباشد خوی بد سرکش درو
کی فروزد از خلاف آتش درو

چون نباشد خوی بد محکم شده
کی فروزد از خلاف آتشکده

با مخالف او مدارا می کند
در دل او خویش را جا می کند

زانکه خوی بد بگشتست استوار
مور شهوت شد ز عادت همچو مار

مار شهوت را بکش در ابتدا
ورنه اینک گشته مارت اژدها

لیک هر کس مور بیند مار خویش
تو ز صاحب دل کن استفسار خویش

تا نشد زر مس نداند من مسم
تا نشد شه دل نداند مفلسم

خدمت اکسیر کن مس وار تو
جور میکش ای دل از دلدار تو

کیست دلدار اهل دل نیکو بدان
که چو روز و شب جهانست از جهان

عیب کم گوینده الله را
متهم کم کن بدزدے شاه را

ورنباشی هیچ هیچ از هیچیان
پس ز دهر دیو باشی متهمان

کرامات آن شیخ که در کشتی بدزدی متهمش کردند

بود درویشی درون کشتئی
ساخته از رخت مردی پشتئی

یاوه شد همیان زر او خفته بود
جمله را جستند او را هم نمود

(۱) قلاوز پیشرو لشکر و راه نما پیش آهنگ یعنی قاصد و مقدم ست بر قصد ما تن مزن یعنی خاموش مباش ۱۲

(۲) قوله گفت مور آه یعنی چیزے که ترا بجای مورست مارا آنجا اژدهاست ۱۲

(۳) قوله گردبان بکاف آزی چنانچه در بعض حواشی نوشته شده کوهان شترست ۱۲

(۴) دست خوش زیر دست و عاجز و مطیع یعنی عاجز باش تا قابل پختن نان شوی و او قابل ۱۲

(۵) اشاره بآیه و اذا قرئ القرآن فاستمعوا له و انصتوا لعلکم ترحمون یعنی هرگاه خوانده شود کلام خدا پس بشنوید و خاموش باشید تا بر شما رحمت کرده شود ظاهر لفظ مقتضی وجوب استماع قرات قرآنست هرگاه که خوانده شود اما اکثر علما بر آنند که در خارج صلوة مستحب ست و فقهی میگویند که این آیت نازل در جماعت است و خطاب به مقتدیان ست ۱۲

کین فقیر خفته را جوییم هم / کرد بیدارش ز غم صاحب درم
کاندرین کشتی چرمدان گم شدست / جمله را جستیم نتوانی تو رست

دلق بیرون کن برهنه شو ز دلق / تا ز تو فارغ شود اوهام خلق
گفت یا رب مر غلامت را خسان / متهم کردند فرمان در رسان

یا غیاثی عند کل کربة / یا معاذی عند کل شدة
یا مجیبی عند کل دعوة / یا ملاذی عند کل محنة

چون بدرد آمد دل درویش زان / سر برون کردند هر سو در زمان
صد هزاران ماهی از دریای ژرف / در دهان هر یکی دُری شگرف

هر یکی دُری خراج ملکتی / کز اله است این ندارد شرکتی
دُر چند انداخت در کشتی و جست / مر هوا را ساخت کرسی و نشست

خوش مربع چون شهان بر تخت خویش / او فراز اوج و کشتی‌اش به پیش
گفت کاین کشتی شما را حق مرا / تا نباشد با شما دزد گدا

تا کرا باشد خسارت زین فراق / من خوشم جفت حق و با خلق طاق
نی مرا او تهمت دزدی نهد / نی مهارم را بغمازی دهد

بانگ کردند اهل کشتی کای همام / از چه دادندت چنین عالی مقام
گفت از تهمت نهادن بر فقیر / وز حق آزاری پی چیزی حقیر

حاش لله بل تعظیم شهان / که نبودم بر فقیران بدگمان
آن فقیران لطیف خوش نفس / کز پی تعظیم‌شان آمد عبس

آن فقیری بهر پیچاپیچ نیست / بل پی آنکه بجز حق هیچ نیست
متهم چون دارم آنها را که حق / کرد امین مخزن هفتم طبق

متهم نفس است نی عقل شریف / متهم حس است نی نور لطیف
نفس سوفسطائی آمد می‌زنش / کش زدن سازد نه حجت گفتنش

معجزه بیند فروزد آن زمان / بعد از آن گوید خیالی بود آن
در حقیقت بود آن دید عجب / پس مقیم چشم بودی روز و شب

آن مقیم چشم پاکان می‌بود / نی قرین چشم حیوان می‌شود
کان عجب زین حس دارد عار و ننگ / کی بود طاوس اندر چاه تنگ

تا نگوید مر مرا بسیارگو / من ز صد یک گویم و آنهم چو مو

تشنیع زدن صوفیان پیش شیخ بر آن صوفی که بسیار میگوید

صوفیان بر صوفیی شنعت زدند / پیش شیخ خانقاهی آمدند
شیخ را گفتند داد جان ما / تو ازین صوفی بخواه ای پیشوا

گفت آخر چه گله‌ست ای صوفیان / گفت این صوفی سه خو دارد گران
در سخن بسیارگو همچون جرس / در خورش افزون خورد از بیست کس

ور بخسپد هست چون اصحاب کهف / صوفیان کردند پیش شیخ زحف
شیخ رو آورد سوی آن فقیر / که ز هر حالی که هست اوساط گیر

در خبر خیر الامور اوساطها / نافع آمد ز اعتدال اخلاطها
گر یکی خلطی فزون شد از عرض / در تن مردم پدید آید مرض

بر قرین خویش مفزا در صفت / کان فراق آرد یقین در عاقبت
نطق موسی بود با اندازه لیک / هم فزون آمد ز گفت یار نیک

آن فزونی با خضر آمد شقاق / گفت رو تو مکثری هذا فراق
موسیا بسیارگوئی درگذر / چند گوئی رو وصال اند سرا

موسیا بسیارگوی دور شو / ورنه با من گنگ باش و کور شو
ورنه رفتی ور ستیزه شسته‌ای / تو بمعنی رفته و بگسسته‌ای

رو برانها که هم جفت تواند / عاشقان و تشنهٔ گفت تواند
چون حدث کردی تو ناگه در نماز / گویدت سوی طهارت رو بتاز

ور نرفتی خشک جنبان می‌شوی / خود نمازت رفت بنشین ای غوی
پاسبان بر خوابناکان بر فزود / ماهیان را پاسبان حاجت نبود

جامه پوشان را نظر بر گازرست / جامهٔ عریان را تجلی زیورست
یا ز عریانان بیک سو باز رو / یا چو ایشان فارغ از تن جامه شو

در نمی تابی که کل عریان شوی / جامه کم کن تا ره اوسط روی

پس فقیر آن شیخ را احوال گفت / عذر را با آن عزیمت کرد جفت

عذر گفتن فقیر با شیخ خانقاه

مر سؤال شیخ را داد او جواب / چون جوابات خضر خوب و صواب
آن جوابات سؤالات کلیم / کش خضر بنمود از رب علیم
گشت مشکلهاش حل و افزون ز یاد / از پی هر مشکلش مفتاح داد
از خضر درویش هم میراث داشت / در جواب شیخ همت برگماشت
گفت راه اوسط ار چه حکمتست / لیک اوسط نیز هم با نسبتست
آب جو نسبت باشتر هست کم / لیک باشد موش را آن همچو یم
هر کرا باشد وظیفه چار نان / دو خورد یا سه خورد هست اوسط آن
در خورد هر چار دور از اوسط است / او اسیر حرص مانند بط است
هر که او را اشتها ده نان بود / شش خورد میدان که اوسط آن بود
چون مرا پنجاه نان هست اشتهی / مر ترا شش گرده همدستیم نی
تو بده رکعت نماز آیی ملول / من بپانصد در نیایم در نحول
آن یکی تا کعبه حافی میرود / وین یکی تا مسجد از خود میشود
آن یکی در پاکبازی جان بداد / وان یکی جان کند تا یک نان بداد
این وسط در با نهایت میرود / که مر آن را اول و آخر بود
اول و آخر بباید تا در آن / در تصور گنجد اوسط یا میان
بی نهایت چون ندارد دو طرف / کی بود آن را میانه منصرف
اول و آخر نشانش کس نداد / گفت لو کان له البحر المداد
هفت دریا گر شود کلی مدید / نیست مر پایان شدن را هیچ امید
باغ و بیشه گر شود یکسر قلم / زین سخن هرگز نگردد هیچ کم
این همه حبر و قلم فانی شود / وین حدیث بی عدد باقی بود
حالت من خواب را ماند گهی / خواب پندارد مر آن را گمرهی
چشم من خفته دلم بیدار دان / شکل بیکار مرا بر کار دان
گفت پیغمبر که عینای تنام / لاینام قلبی عن رب الانام
گفت پیغمبر که خسپد چشم من / لیک کی خسپد دلم اندر وسن
چشم تو بیدار و دل خفته بخواب / چشم من خفته دلم در فتح باب
مر دلم را پنج حس دیگرست / حس دل را هر دو عالم منظرست
تو ز ضعف خود مکن در من نگاه / بر تو شب بر من همان شب چاشتگاه
بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ / عین مشغولی مرا گشته فراغ
پای تو در گل مرا گل گشته گل / مر ترا ماتم مرا سور و دهل
در زمینم با تو ساکن در محل / می دوم بر چرخ هفتم چون زحل
همنشینت من نیم سایهٔ منست / برتر از اندیشه‌ها پایهٔ منست
زانکه من ز اندیشه‌ها بگذشته‌ام / خارج اندیشه پویان گشته‌ام
حاکم اندیشه‌ام محکوم نی / زانکه بنّا حاکم آمد بر بنی
جمله خلقان سخرهٔ اندیشه‌اند / زان سبب خسته‌دل و غم پیشه‌اند
قاصداً خود را باندیشه دهم / چون بخواهم از میانشان بر جهم
من چو مرغ اوجم اندیشه مگس / کی بود بر من مگس را دسترس
قاصداً زیر آیم از اوج بلند / تا شکسته‌پایگان بر من تنند
چون ملالم گیرد از سفلی صفات / بر پرم همچون طیور الصافات
پر من رستست هم از ذات خویش / بر نچفسانم دو پر من از سریش
جعفر طیار را پر جاریه است / جعفر طرار را پر عاریه است
نزد آنکه لم یذق دعویست این / نزد سکان افق معنیست این
لاف و دعوی باشد این پیش غراب / دیگ تی و پر یکی پیش ذباب
چونکه در تو می‌شود لقمه گهر / تن مزن چندانکه بتوانی بخور
شیخ روزی بهر دفع سوء ظن / در لگن قی کرد پر در شد لگن
گوهر معقول را محسوس کرد / پیر بینا بهر کم عقلی مرد
چونکه در معده شود پاکت پلید / قفل نه بر حلق و پنهان کن کلید
هر که در وی لقمه شد نور جلال / هر چه خواهد گو بخور او را حلال

گر تو هستی آشنای جان من / نیست دعوی گفت معنی لاین من

بیان آن دعوی که عین آن دعوی گواه صدق خویش ست

گر بگویم نیم شب پیش توام / هین مترس از شب که من خویش توام

این دو دعوی پیش تو معنی بود / چون شناسی بانگ خویشاوند خود

پیشی و خویشی دو دعوی بود لیک / هر دو معنی بود پیش فهم نیک

قرب آوازش گواهی میدهد / کاین دم از نزدیک یاری می جهد

لذت آواز خویشاوند نیز / شد گواه صدق آن خویش عزیز

باز بی الهام احمق کو ز جهل / می نداند بانگ بیگانه ز اهل

پیش او دعوی بود گفتار او / جهل او شد مایهٔ انکار او

پیش زیرک کاندرونش نورهاست / عین این آواز معنی بود راست

یا بتازی گفت یک تازی زبان / که همی دانم زبان تازیان

عین تازی گفتنش معنی بود / گرچه تازی گفتنش دعوی بود

یا نویسد کاتبی بر کاغذی / کاتب و خط خوانم و من ابجدی

این نوشته گرچه خود دعوی بود / هم نوشته شاهد معنی بود

یا بگوید صوفیی دیدی تو دوش / در میان خواب سجاده بدوش

من بدم آن وانچه گفتم خواب در / با تو اندر خواب در شرح نظر

گوش کن چون حلقه اندر گوش کن / این سخن را پیشوای هوش کن

چون ترا یاد آید آن خواب این سخن / معجزهٔ نو باشد و زر کهن

گرچه دعوی مینماید این ولی / جان صاحب واقعه گوید بلی

پس چو حکمت ضالهٔ مومن بود / آن ز هر که بشنود موقن شود

چونکه خود را پیش او یابد فقط / کی بود شک چون کند خود را غلط

تشنهٔ را چون بگوئی تو شتاب / در قدح آب ست بستان زود آب

هیچ گوید تشنه کاین دعویست رو / از برم ای مدعی مهجور شو

یا گواه و حجتی بنما که این / جنس آبست و از آن ماء معین

یا بطفل شیر مادر بانگ زد / که بیا من مادرم هان ای ولد

طفل گوید مادرا حجت بیار / تا که با شیرت بگیرم من قرار

در دل هر امتی کز حق مزه است / روی و آواز پیمبر معجزه است

چون پیمبر از برون بانگی زند / جان امت در درون سجده کند

زانکه جنس بانگ او اندر جهان / از کسی نشنیده باشد گوش جان

آن غریب از ذوق آواز غریب / در سجود آید بحق گردد قریب

چون کند سجده ز جان و دل غریب / از زبان حق شنود انی قریب

مادر یحیی چو حامل بود ازو / بود با مریم نشسته روبرو

سجده کردن یحیی و مسیح در شکم مادر یکدیگر را

مادر یحیی به مریم در نهفت / پیشتر از وضع حمل خویش گفت

که یقین دیدم درون تو شهیست / که اولوالعزم و رسول آگهیست

چون برابر اوفتادم با تو من / کرد سجده حمل من ای ذو الفطن

اینجنین مر آن جنین را سجده کرد / کز سجودش در تنم افتاد درد

گفت مریم من درون خویش هم / سجده دیدم زین طفل شکم

اشکال آوردن نادانان برین قصه و جواب ایشان

ابلهان گویند این افسانه را / خط بکش زیرا دروغ ست و خطا

زانکه مریم وقت وضع حمل خویش / بود از بیگانه دور و هم ز خویش

مریم اندر حمل جفت کس نشد / از برون شهر او واپس نشد

از برون شهر آن شیرین فسون / تا نشد فارغ نیامد خود درون

چون بزادش آنگهانش بر کنار / برگرفت و برد تا پیش تبار

مادر یحیی کجا دیدش که تا / گوید او را این سخن در ماجرا

این بداند آنکه اهل خاطر ست / غائب آفاق او را حاضر ست

پیش مریم حاضر آمد در نظر / مادر یحیی که دور ست از بصر

دیده‌ها بسته ببیند دوست را / چون مشبک کرده باشد پوست را

ور ندیدش نز برون نز درون / از حکایت گیر معنی ای زبون

نی چنان کافسانه‌ها بشنیده‌ای / همچو شین بر نقش آن چفسیده‌ای
تا همیگفت آن کلیله بی زبان / چون سخن نوشد ز دمنه بی بیان
ور بدانستند لحن همدگر / فهم آن چون کرد بی نطق این بشر
در میان شیر و گاو آن دمنه چون / شد رسول و خواند بر هر دو فسون
چون وزیر شیر شد گاو نبیل / چون ز عکس ماه ترسان گشت پیل
این کلیله و دمنه جمله افتریست / ورنه کی با زاغ لکلک را مریست
ای برادر قصه چون پیمانه ایست / اندرو معنی بسان دانه ایست
دانهٔ معنی بگیرد مرد عقل / ننگرد پیمانه را گر گشت نقل
ماجرای بلبل و گل گوش دار / گرچه گفتی نیست اینجا آشکار

در بیان ماجرای شمع و پروانه و گل و بلبل وغیره

ماجرای شمع با پروانه تو / بشنو و معنی گزین زافسانه تو
گرچه گفتی نیست سر گفت هست / هین ببالا پر مپر چون جغد پست
گفت در شطرنج کاین خانهٔ رخ است / گفت خانه‌ش از کجا آمد بدست
خانه را بخرید یا میراث یافت / فرخ آنکس کو سوی معنی شتافت
گفت نحوی زید عمرا قد ضرب / گفت چونش کرد بیجرم او ادب
عمرو را جرمش چه بد کان زید خام / بی گناه او را بزد همچون غلام
گفت این پیمانهٔ معنی بود / گندمش بستان که پیمانه است رد
عمرو و زید از بهر اعرابست و ساز / گر دروغست آن تو با اعراب ساز
گفت من بی آن ندانم عمرو را / زید چون زد بیگناه و بی خطا
گفت از ناچار و لاغی برگشود / عمرو یک واو فزون دزدیده بود
زید واقف گشت دزدش را بزد / چونکه از حد برد حدش می سزد

پذیرا آمدن سخن باطل در دل باطلان

گفت اینک راست پذرفتم بجان / کژ نماید راست در پیش کژان
گر بگویی احولی را مه یکیست / گویدت این دوست و در وحدت شکیست
ور برو خندد کسی گوید دوست / راست دارد این سزای بدخوست
بر دروغان جمع می آید دروغ / الخبیثات الخبیثون زد فروغ
هر که او جنس دروغست ای پسر / راست پیش او نباشد معتبر
دل فراخان را بود دست فراخ / چشم کوران را عثار سنگلاخ
هر کرا دندان صدقی رسته شد / از دروغ و از خیانت رسته شد

جستن آن درخت که هر که میوهٔ او خورد هرگز نمیرد

گفت دانای برای داستان / که درختی هست در هندستان
هر کسی کز میوهٔ او خورد و برد / نی شود او پیر و نی هرگز بمرد
پادشاهی این شنید از صادقی / بر درخت و میوه‌اش شد عاشقی
قاصدی دانا ز دیوان ادب / سوی هندستان روان کرد از طلب
سالها میگشت آن قاصد ازو / گرد هندستان برای جستجو
شهر شهر از بهر این مطلوب گشت / نی جزیره ماند نی کوه و نه دشت
هر کرا پرسید کردش ریشخند / کاین که جوید جز مگر مجنون بند
بس کسان صفعش زدند اندر مزاح / بس کسان گفتند کای صاحب فلاح
جستجوی چون تو زیرک سینه صاف / کی تهی باشد کجا باشد گزاف
وین مراعاتش یکی صفع دگر / وین ز صفع آشکارا سخت تر
می ستودندش بتسخر کای بزرگ / در فلان جا یک درختی بس سترگ
در فلان بیشه درختی هست سبز / بس بلند و هول و هر شاخیش گبز
قاصد شه بسته در جستن کمر / می شنید از هر کسی نوع دگر
بس سیاحت کرد آنجا سالها / می فرستادش شهنشه مالها
چون بسی دید اندران غربت تعب / عاجز آمد آخر الامر از طلب
هیچ از مقصود اثر پیدا نشد / زان غرض غیر خبر پیدا نشد
رشتهٔ امید او بگسسته شد / جستهٔ او عاقبت ناجسته شد
کرد عزم بازگشتن پیش شاه / اشک می بارید و می برید راه

بود شیخی عالمی قطبی کریم / اندر آن منزل که آیس شد ندیم
گفت من نومید پیش او روم / ز آستان او به راه اندر شوم

شرح کردن شیخ سرّ آن درخت را با آن طالب مقلد

تا دعای او بود همراه من / چونکه نومیدم من از دلخواه من
رفت پیش شیخ با چشم پر آب / اشک می‌بارید مانند سحاب
گفت شیخا وقت رحم و رأفت است / ناامیدم وقت لطف این ساعت است
گفت واگو کز چه نومیدیستت / چیست مطلوب تو رو با چیستت
گفت شاهنشاه کردم اختیار / از برای جستن یک شاخسار
که درختی هست نادر در جهات / میوهٔ او مایهٔ آب حیات
سالها جستم ندیدم زو نشان / جز که طنز و تسخر این سرخوشان
شیخ خندید و بگفتش ای سلیم / این درخت علم باشد ای علیم
بس بلند و بس شگرف و بس بسیط / آب حیوانی ز دریای محیط
تو به صورت رفته‌ای ای بیخبر / زان ز شاخ معنیی بی بار و بر
تو به صورت رفته گم گشته‌ای / زان نمی‌یابی که معنی هشته‌ای
گه درختش نام شد گه آفتاب / گاه بحرش نام شد گاهی سحاب
آن یکی کش صد هزار آثار خاست / کمترین آثار او عمر بقاست
گرچه فرد است او اثر دارد هزار / آن یکی را نام باشد بیشمار
آن یکی شخصی ترا باشد پدر / در حق شخصی دگر باشد پسر
در حق دیگر بود قهر و عدو / در حق آن دیگری لطف و نکو
در حق دیگر بود او عم و خال / در حق دیگر کسی وهم و خیال
صد هزاران نام و آن یک آدمی / صاحب هر وصفش از وصفی عمی
هر که جوید نام گر صاحب ثقه است / همچو تو نومید و اندر تفرقه است
تو چه بر چفسی برین نام درخت / تا بمانی تلخکام و شوربخت
صورت ظاهر چه جویی ای جوان / رو معانی را طلب ای پهلوان
صورت ظاهر بود چون قشر و پوست / معنی اندر وی چو مغز ای یار دوست
درگذر از نام و بنگر در صفات / تا صفاتت ره نماید سوی ذات
گم شوی در ذات و آسانی ز خود / چشم تو یکرنگ بیند نیک و بد
اختلاف خلق از نام اوفتاد / چون به معنی رفت آرام اوفتاد
اندرین معنی مثالی خوش شنو / تا نمانی تو اسیر رنگ و بو

بیان منازعت کردن چهار کس جهت انگور با همدگر بعلت آنکه زبان یکدیگر را نمی‌دانستند

چار کس را داد مردی یک درم / هر یکی از شهری افتاده بهم
فارسی و ترک و رومی و عرب / جمله با هم در نزاع و در غضب
فارسی گفتا ازین چون وارهیم / هین بیا کاین را به انگوری دهیم
آن عرب گفتا معاذ الله لا / من عنب خواهم نه انگور ای دغا
آن یکی کز ترک بد گفت ای گزم / من نمیخواهم عنب خواهم اوزم
آنکه رومی بود گفت این قیل را / ترک کن خواهیم من استافیل را
در تنازع آن نفر جنگی شدند / که ز سرّ نامها غافل بدند
مشت بر هم میزدند از ابلهی / پر بدند از جهل و از دانش تهی
صاحب سرّی عزیزی صد زبان / گر بدی آنجا بدادی صلحشان
پس بگفتی او که من زین یک درم / آرزوی جمله‌تان را می‌خرم
چونکه بسپارید دل را بی دغل / این درمتان میکند چندین عمل
یک درمتان میشود چار المراد / چار دشمن میشود یک ز اتحاد
گفت هر یکتان دهد جنگ و فراق / گفت من آرد شما را اتفاق
پس شما خاموش باشید انصتوا / تا زبانتان من شوم در گفتگو
گر سخنتان می‌نماید یک نمط / در اثر مایه نزاع است و سخط
ور سخنتان در توافق موثق است / در اثر مایه نزاع و تفرق است
گرمی عاریتی ندهد اثر / گرمی خاصیتی دارد هنر
سرکه را گر گرم کردی ز آتش آن / چون خوری سردی فزاید بیگمان

زانکه آن گرمی او دهلیزی است
طبع اصلش سردی است و تیزی است
ور بود یخ بسته دوشاب ای پسر
چون خوری گرمی فزاید در جگر
پس ریای شیخ به ز اخلاص ما
کز بصیرت باشد آن وین از عمی
از حدیث شیخ جمعیت رسد
تفرقه آرد دم اهل حسد
چون سلیمان کز سوی حضرت بتاخت
او زبان جمله مرغان را شناخت
در زمان عدلش آهو با پلنگ
انس بگرفت و برون آمد ز جنگ
شد کبوتر ایمن از چنگال باز
گوسفند از گرگ ناورد احتراز
او میانجی شد میان دشمنان
اتحادی شد میان پرزنان
تو چو موری بهر دانه می‌دوی
هین سلیمان جو چه می‌باشی غوی
دانه جو را دانه‌اش دامی شود
وان سلیمان جوی را هر دو بود
مرغ جانها را درین آخر زمان
نیست شان از همدگر یکدم امان
هم سلیمان هست اندر دور ما
کو دهد صلح و نماند جور ما
قول ان من امة را یاد گیر
تا به الا و خلا فیها نذیر
گفت خود خالی نبودست امتی
از خلیفه حق و صاحب همتی
مرغ جانها را چنان یکدل کند
کز صفاشان بی‌غش و بی‌غل کند
مشفقان گردند همچون والده
مسلمون را گفت نفس واحده
نفس واحد از رسول حق شدند
ورنه هر یک دشمن مطلق بدند
اتحاد خالی از شرک و دوئی
باشد از توحید نی ما و توئی

برخاستن مخالفت و عداوت از میان انصار ببرکت وجود پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم

دو قبیله کاوس و خزرج نام داشت
یک ز دیگر جان خون آشام داشت
کینه‌های کهنه‌شان از مصطفی
محو شد در نور اسلام و صفا
اولا اخوان شدند آن دشمنان
همچو اعداد عنب در بوستان
وز دم المؤمنون اخوة به پند
در شکستند و تن واحد شدند
صورت انگورها اخوان بدند
چون فشردی شیرهٔ واحد شدند
غوره و انگور ضدانند ولیک
چونکه غوره پخته شد شد یار نیک
غوره‌ای کو سنگ بست و خام ماند
در ازل حق کافر اصلیش خواند
نی اخی نی نفس واحد باشد او
در شقاوت نحس ملحد باشد او
گر بگویم آنچه او دارد نهان
فتنهٔ افهام خیزد در جهان
چشم کو آن و نه بیند کور به
دود دوزخ از ارم مهجور به
غوره‌های نیک کایشان قابل اند
از دم اهل دل آخر یکدل اند
سوی انگوری همی رانند تیز
تا دوئی برخیزد و کین و ستیز
پس در انگوری همی درند پوست
تا یکی گردند و وحدت وصف اوست
دوست دشمن گردد ایرا هم دو است
هیچ یک با خویش جنگی در نبست
آفرین بر عشق کل اوستاد
صدهزاران ذره را داد اتحاد
همچو خاک مفترق در رهگذر
یک سبوشان کرد دست کوزه‌گر
که اتحاد جسمهای ماء و طین
هست ناقص جان نمی‌ماند بدین
گر نظائر گویم اینجا در مثال
فهم را ترسم که آرد اختلال
هم سلیمان هست اکنون لیک ما
از نشاط دوربینی در عمی
دوربینی کور دارد مرد را
همچو خفته در سرا کور از سرا
میکند از مشرق و مغرب گذر
وز رشیق و هشیش بی‌خبر
مولعیم اندر سخنهای دقیق
در گره‌ها باز کردن ما عشیق
ما گره بندیم و بگشائیم ما
در شکال و در جواب آیین فزا
همچو مرغی کو گشاید بند دام
گاه بندد تا شود در فن تمام
او بود محروم از صحرا و مرج
عمر او اندر گره کاریست خرج
خود زبون او نگردد هیچ دام
لیک پرش در شکست افتد مدام
با گره کم کوش تا بال و پرت
نگسلد یک یک ازین کر و فرت
صد هزاران مرغ پرهاشان شکست
وان کمینگاه عوارض را نبست
حال ایشان از نبی خوان ای حریص
نقبوا فیها ببین هل من محیص
از نزاع ترک و رومی و عرب
حل نشد اشکال انگور و عنب

آن خام دلبسته هست هرگز اصلاح اتحاد ندارد ۱۲

تا سلیمان لسین معنوی / در نیاید بر نخیزد این دوی
جمله مرغان منازع بازوار / بشنوید این طبل باز شهریار
زاختلاف خویش سوی اتحاد / هین ز هر جانب روان گردید شاد
حیث ما کنتم فولوا وجهکم / نحوه هذا الذی لم ینهکم
کور مرغانیم و بس ناساختیم / کان سلیمان را دمی نشناختیم
همچو چغدان دشمن بازان شدیم / لاجرم واماندهٔ ویران شدیم
می کنیم از غایت جهل و عمی / قصد آزار عزیزان خدا
جمع مرغان کز سلیمان روشنند / پر و بال بیگنه کی بر کنند
بلکه سوی عاجزان چینه کشند / بی خلاف و کینه آن مرغان خوشند
هدهد ایشان پی تقدیس را / می گشاید راه صد بلقیس را
زاغ ایشان گر بصورت زاغ بود / باز همت آمد و مازاغ بود
لکلک ایشان که لک لک میزند / آتش توحید در شک میزند
وان کبوترشان ز بازان نشکهند / باز سر پیش کبوترشان نهد
بلبل ایشان که حالت آرد او / در درون خویش گلشن دارد او
طوطی ایشان ز قند آزاد بود / کز درون قند ایشان رو نمود
پای طاوسان ایشان در نظر / بهتر از طاوس پران دگر
کبک ایشان خنده بر شاهین زند / در تعلق راه علیین زند
منطق الطیران خاقانی صداست / منطق الطیر سلیمانی کجاست
تو چه دانی بانگ مرغان را همی / چون ندیدستی سلیمان را دمی
پر آن مرغی که بانگش مطربست / از برون مشرقست و مغربست
هر یکی آهنگش ز کرسی تا ثریست / وز ثری تا عرش در کر و فریست
مرغ کو بی این سلیمان میرود / عاشق ظلمت چو خفاشی بود
با سلیمان خو کن ای خفاش رد / تا که در ظلمت نمانی تا ابد
یک گزی ره که بدان سو میروی / همچو گز قطب مساحت میشوی
وانکه لنگ و لوک و آن سو می جهی / از همه لنگی و لوکی می رهی

قصهٔ بط بچگان که مرغ خانگی پروردشان

تخم بطی گرچه مرغ خانه ات / کرد زیر پر چو دایه تربیت
مادر تو بط آن دریا بدست / دایه ات خاکی بد و خشکی پرست
میل دریا که دل تو اندرست / آن طبیعت جانت را از مادرست
میل خشکی مر ترا زین دایه است / دایه را بگذار کو بد رایه است
دایه را بگذار بر خشک و بران / اندر آ در بحر معنی چون بطان
گر ترا دایه بترساند ز آب / تو مترس و سوی دریا ران شتاب
تو بطی بر خشک و بر تر زنده ای / نی چو مرغ خانه خانه کنده ای
تو ز کرمنا بنی آدم شهی / هم بخشکی هم بدریا پا نهی
که حملناهم علی البحر بجان / از حملناهم علی البر پیش ران
مر ملائک را سوی بر راه نیست / جنس حیوان هم ز بحر آگاه نیست
تو بتن حیوان بجانی از ملک / تا روی هم بر زمین هم بر فلک
تا بظاهر مثلکم باشد بشر / با دل یوحی الی دیده ور
قالب خاکی فتاده بر زمین / روح او گردان بر آن چرخ برین
ما همه مرغابیانیم ای غلام / بحر میداند زبان ما تمام
پس سلیمان بحر آمد ما چو طیر / در سلیمان تا ابد داریم سیر
با سلیمان پای در دریا بنه / تا چو داود آب سازد صد زره
آن سلیمان پیش جمله حاضرست / لیک غفلت چشم بند و ساحرست
تا ز جهل و خوابناکی و فضول / او به پیش ما و ما از وی ملول
تشنه را درد سر آرد بانگ رعد / چون نداند کو گشاید ابر سعد
چشم او ماندست در جوی روان / بیخبر از ذوق آب آسمان
مرکب همت سوی اسباب راند / از مسبب لاجرم محجوب ماند
آنکه بیند او مسبب را عیان / کی نهد دل بر سببهای جهان
از مسبب یابد اندر یک صباح / از نجات و از فلاح و از نجاح
آنچه در صد سال مشت حیله مند / ده یکی زان گنج حاصل نادرند

زاهدی بد در میان بادیه / در عبادت غرق چون عبادیه

حاجیان آنجا رسیدند از بلاد / دیده‌شان بر زاهد خشک اوفتاد

حیران شدن حاجیان در کرامات آن زاهد که در بادیه بر ریگ گرم نشسته

جای زاهد خشک بود او تر مزاج / از سموم بادیه بودش علاج

حاجیان حیران شدند از وحدتش / وان سلامت در میان آفتش

در نماز استاده بد بر روی ریگ / ریگ کز تفش بجوشد آب دیگ

گفتیی سرمست در سبزه و گلست / یا سواره بر براق و دلدلست

یا که پایش بر حریر و حله‌هاست / یا سموم او را به از باد صباست

ایستاده تازه روی اندر نماز / با خضوع و با خشوع و با نیاز

با حبیب خویشتن میگفت راز / مانده بد استاده با فکر دراز

بس بماندند آن جماعت با نیاز / تا شود درویش فارغ از نماز

چون ز استغراق باز آمد فقیر / زان جماعت زنده روشن ضمیر

دید کابش میچکید از دست و رو / جامه‌اش تر بود ز آثار وضو

پس بپرسیدش که آبت از کجاست / دست را برداشت کز سوی سماست

گفت هرگاهی که خواهی میرسد / یا گهی باشد اجابت گاه رد

مشکل ما حل کن ای سلطان دین / تا ببخشد حال تو ما را یقین

وانما سری ز اسرارت بما / تا ببریم از میان زنارها

چشم را بگشود سوی آسمان / که اجابت کن دعای حاجیان

رزق جویی را ز بالا خوگرم / تو ز بالا برگشودستی درم

ای نموده تو مکان از لامکان / فی السماء رزقکم کرده عیان

در میان این مناجات ابر خوش / زود پیدا شد چو پیل آبکش

همچو آب از مشک باریدن گرفت / در گو و در غارها مسکن گرفت

ابر می بارید چون مشک اشکها / حاجیان جمله گشاده مشکها

یک عجائب در بیابان وانمود / ابر چون مشکی دهن را برگشود

یک جماعت زان عجائب کارها / می بریدند از میان زنارها

قوم دیگر را یقین در ازدیاد / زین عجب والله اعلم بالرشاد

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام / ناقصان سرمدی تم الکلام

تمام شد دفتر ثانی از کتاب مستطاب مثنوی مولوی معنوی

قوله زاهدی بد آن حاجیان در بادیه حجاز زاهدی را در نماز دیدند و از اقامت او در آن بادیه که نه آب بود و نه آبادانی تعجب کردند چون نزدیک رسیدند دست و روی او را از آثار وضو تر دیدند چون از نماز فارغ شد و از استغراق و نیاز باز آمد پرسیدند که ای فقیر آبت از کجاست بسوی آسمان کرد یعنی از بالاست گفته‌ای

(فهرست مضامین مثنوی معنوی دفتر سوم)

تمت

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تبجیل

گر ز سر معرفت آگه شوی | لفظ بگذارے سوے معنے روی

از نے کلک این حکایت بشنوی

مثنوی مولوی معنوی

هست قرآن در زبان پهلوی

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چندین تفصیل

در مطبع منشی نول کشور واقع لکهنؤ طبع شد

دیباچۀ مجلد ثالث از مجلدات مثنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

الحِکَمُ جُنُودُ اللهِ فِی الْاَرْضِ یَقْوٰی بِهَا اَرْوَاحُ الْمُرِیْدِیْنَ وَتُنَزِّهُ عِلْمَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ الْجَهْلِ وَعَدْلَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ الظُّلْمِ وَجُوْدَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ الرِّیَاءِ وَحِلْمَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ السَّفَهِ وَتُقَرِّبُ اِلَیْهِمْ مَا بَعُدَ عَنْهُمْ مِنْ فَهْمِ الْاٰخِرَةِ وَتُیَسِّرُ لَهُمْ مَا عَسُرَ عَلَیْهِمْ مِنَ الطَّاعَةِ وَالْاِجْتِهَادِ وَهِیَ مِنْ بَیِّنَاتِ الْاَنْبِیَاءِ وَدَلَائِلِهِمْ تُخْبِرُ عَنْ اَسْرَارِ اللهِ وَسُلْطَانِهِ الْمَخْصُوْصِ بِالْعَارِفِیْنَ وَاِدَارَتِهِ الْفَلَکَ النُّوْرَانِیَّ الرَّحْمَانِیَّ الدُّرِّیَّ الْحَاکِمَ عَلَی الْفَلَکِ الدُّخَانِیِّ الْکُرِّیِّ کَمَا اَنَّ الْعَقْلَ حَاکِمٌ عَلَی الصُّوَرِ التُّرَابِیَّةِ وَحَوَاسِّهَا الظَّاهِرَةِ وَالْبَاطِنَةِ فَدَوَرَانُ ذٰلِکَ الْفَلَکِ الرُّوْحَانِیِّ حَاکِمٌ عَلَی الْفَلَکِ الدُّخَانِیِّ وَالشُّهُبِ الزَّاهِرَةِ وَالسُّرُجِ الْمُنِیْرَةِ وَالرِّیَاحِ الْمُنْشِئَةِ وَالْاَرَاضِیِّ الْمُدْحِیَّةِ وَالْمِیَاهِ الْمُطَّرِدَةِ نَفَعَ اللهُ بِهَا عِبَادَهُ وَزَادَهُمْ فَهْمًا فِیْهَا وَاِنَّمَا یَفْهَمُ کُلُّ قَارِئٍ عَلٰی قَدْرِ نُهْیَتِهِ وَیَنْسُکُ النَّاسِکُ عَلٰی قَدْرِ قُوَّةِ اجْتِهَادِهِ وَیُفْتِی الْمُفْتِی مَبْلَغَ رَأْیِهِ وَیَتَصَدَّقُ الْمُتَصَدِّقُ بِقَدْرِ قُدْرَتِهِ وَیَجُوْدُ الْبَاذِلُ بِقَدْرِ مَوْجُوْدِهِ وَیَقْتَنِی الْمَجُوْدُ عَلَیْهِ مَا عَرَفَ مِنْ فَضْلِهِ وَلٰکِنْ مُفْتَقِدُ الْمَاءِ فِی الْمَفَازَةِ لَا یُقَصِّرُ بِهِ عَنْ طَلَبِهِ مَعْرِفَتُهُ مَا فِی الْبِحَارِ وَیَجِدُ فِی طَلَبِ مَاءِ هٰذِهِ الْحَیٰوةِ قَبْلَ اَنْ یَقْطَعَهُ الْمَعَاشُ بِالْاِشْتِغَالِ عَنْهُ وَیُعَوِّقَهُ الْعِلَّةُ وَالْحَاجَةُ وَتَحُوْلَ الْاَغْرَاضُ بَیْنَهُ وَبَیْنَ مَا یَتَسَرَّعُ اِلَیْهِ وَلَنْ یُدْرِکَ الْعِلْمَ مُؤْثِرُ هَوًی وَلَا رَاکِنٌ اِلٰی دَعَةٍ

وَلَا مُنْصَرِفٌ عَنْ طَلَبِهٖ وَلَا خَائِفٌ عَلٰی نَفْسِهٖ وَلَا مُهْتَمٌّ
لِمَعِيْشَتِهٖ اِلَّا اَنْ يَّعُوْذَ بِاللّٰهِ وَيُؤْثِرَ دِيْنَهٗ عَلٰی دُنْيَاهُ
وَيَاْخُذَ مِنْ كَنْزِ الْحِكْمَةِ نُقُوْدَ الْاَمْوَالِ الْعَظِيْمَةِ الَّتِيْ لَا تَكْسُدُ
وَتُوْرِثُ مِيْرَاثَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْوَارِ الْجَلِيْلَةِ وَالْجَوَاهِرِ
الْكَرِيْمَةِ وَالضِّيَاعِ الثَّمِيْنَةِ شَاكِرًا لِفَضْلِهٖ مُعَظِّمًا لِقَدْرِهٖ
مُجَلِّلًا لِخَطَرِهٖ وَيَسْتَعِيْذُ بِاللّٰهِ مِنْ خَسَاسَةِ الْحُظُوْظِ
وَمِنْ جَهْلٍ يَسْتَكْثِرُ الْقَلِيْلَ مِمَّا يَرٰی فِيْ نَفْسِهٖ وَيَسْتَقِلُّ
الْكَثِيْرَ الْعَظِيْمَ مِنْ غَيْرِهٖ وَيُعْجَبُ بِنَفْسِهٖ بِمَا لَمْ يَاْذَنْ
لَهُ الْحَقُّ وَعَلَی الْعَالِمِ الطَّالِبِ اَنْ يَّتَعَلَّمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ وَاَنْ
يُّعَلِّمَ مَا قَدْ عَلِمَ وَيَرْفُقَ بِذَوِي الضَّعْفِ فِي الذِّهْنِ
وَلَا يَعْجَبُ مِنْ بَلَادَةِ اَهْلِ الْبَلَادَةِ وَلَا يُعَنِّفُ عَلٰی
قَلِيْلِ الْفَهْمِ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ
سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰی عَنْ اَقَاوِيْلِ الْمُلْحِدِيْنَ وَشِرْكِ
الْمُشْرِكِيْنَ وَتَنْقِيْصِ النَّاقِصِيْنَ وَتَشْبِيْهِ الْمُشَبِّهِيْنَ
وَسُوْءِ اَوْهَامِ الْمُتَفَكِّرِيْنَ وَكَيْفِيَّاتِ الْمُتَوَهِّمِيْنَ
لَهُ الْحَمْدُ وَالْمَجْدُ عَلٰی تَلْفِيْقِ الْكِتَابِ الْمَثْنَوِيِّ الْاِلٰهِيِّ
الرَّبَّانِيِّ وَهُوَ الْمُوَفِّقُ وَالْمُفْضِلُ وَلَهُ الطَّوْلُ وَالْمَنُّ
لَا سِيَّمَا عَلٰی عِبَادِهِ الْعَارِفِيْنَ عَلٰی رَغْمِ حِزْبٍ
يُرِيْدُوْنَ لِيُطْفِئُوْا نُوْرَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ
نُوْرِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُوْنَ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ
وَاِنَّا لَهٗ لَحَافِظُوْنَ فَمَنْ بَدَّلَهٗ بَعْدَ مَا سَمِعَهٗ
فَاِنَّمَا اِثْمُهٗ عَلَی الَّذِيْنَ يُبَدِّلُوْنَهٗ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ
عَلِيْمٌ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ عَلٰی
سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ اَجْمَعِيْنَ بِرَحْمَتِكَ
يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ

ترجمه

ونه باز گردنده از طلب خود ونه ترسنده بر
ذات خود ونه اهتمام کننده برای معیشت
خود مگر آنکه پناه برد بخدا واختیار کند دین
خود را بر دنیا خود و بگیرد از گنج حکمت نقدهای
مالهای بزرگ آنکه بی رواج نشود و میراث
گرفته نشود یا بجو میراث مالهای دنیا و بگیرد
نورهای بزرگ را و جوهرهای بزرگوار و متاعهای
بیش بها را بحالیکه شکر گوینده است مر فضل
اورا و تعظیم کننده است قدر و اندازه اورا
و بزرگی پندارنده است مرتبه او را و پناه
میبرد بخدا از فرومایگی حظهای دنیا و از
نادانی که بسیار پندارد اندکی را از چیزی که
می بیند در ذات خود و کم پندارد بسیار را
که بزرگ است از غیر او و شگفت کند بنفس خود
بچیزی که حکم نکرده او را حق تعالی و لازم است
بر عالم که جوینده علم است اینکه بیاموزد چیزی
را که نمیداند و اینکه تعلیم کند چیزی را که بتحقیق
دانسته است و نرمی کند بخداوندان ناتوانی
در فهم و عجب نکند از کند طبعی کند طبعان و درشتی
نکند بر کم فهم همچنین بودید پیش ازین پس
منت نهاد خدا بر شما پاک و منزه است
آن خدا که برتر است

از سخنان ملحدان
و از شرک مشرکان و از کم کردن ناقصان
و از تشبیه کردن تشبیه کنندگان و از بدی
وهمهای فکر کنندگان و از کیفیت وهم کنندگان
مر او راست ستایش و بزرگی بر فراهم آوردن
کتاب مثنوی الٰهی ربانی و او راست توفیق
دهنده و فضل کننده و او راست عطا و
منت خصوصا بر بندگان خود که عارفان اند
برخلاف گروهی که میخواهند که تا بمیرانند
نور خدا را بدهنهای خود و خدا
تمام کننده نور خود است و اگرچه
ناخوش دارند آنرا کافران
ما فرو فرستادیم قرآن را که پندیست
و بتحقیق ما او را نگاه دارنده ایم پس هر که
تبدیل کند آنرا پس از آنکه شنید او را پس
جز این نیست که گناه آن تبدیل بر کسانی
است که تبدیل میکنند آنرا بدرستیکه
خدا شنوا است بگفتار تبدیل کنندگان
و دانا است بآنچه در دلهای ایشان است
و جمیع ثنا ثابت است برای خدا
که پروردگار همه عالم است و درود
بر سید ما محمد و بر آل او و صحابه او همه ایشان
بسبب رحمت تو ای مهربان ترین رحم کنندگان

دفتر سیوم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار / این سوم دفتر که سنت شد سه بار

برگشا گنجینهٔ اسرار را / در سوم دفتر بهل اعذار را

قوتت از قوت حق می زهد / نز عروقی کز حرارت می جهد

این چراغ شمس کو روشن بود / نز فتیله و پنبه و روغن بود

سقف گردون کو چنین دائم بود / نز طناب و استنی قائم بود

قوت جبریل از مطبخ نبود / بود از دیدار خلاق وجود

همچنین این قوت ابدال حق / هم ز حق دان نز طعام و از طبق

چشمشان را هم ز نور اسرشته‌اند / تا ز روح و از ملک بگذشته‌اند

چونکه موصوفی باوصاف جلیل / ز آتش نمرود بگذر چون خلیل

گردد آتش بر تو هم برد و سلام / ای عناصر مر مزاجت را غلام

هر مزاجی را عناصر مایه است / وین مزاجت برتر از هر پایه است

این مزاجت در جهان منبسط / وصف وحدت را کنون شد ملتقط

ای دریغا عرصهٔ افهام خلق / سخت تنگ آمد ندارد خلق حلق

ای ضیاء الحق بحذق رای تو / حلق بخشد سنگ را حلوای تو

کوه طور اندر تجلی حلق یافت / تا که می نوشید و می را بر نتافت

صار دکاً منه وانشق الجبل / هل رأیتم من جبل رقص الجمل

لقمه بخشی آید از هر کس بکس / حلق بخشی کار یزدان است و بس

حلق بخشد جسم را و روح را / حلق بخشد بهر هر عضوت جدا

این گهی بخشد که اجلالی شوی / وز دغا و از دغل خالی شوی

تا نگوئی سر سلطان را بکس / تا نریزی قند را پیش مگس

گوش آنکس نوشد اسرار جلال / کو چو سوسن صد زبان افتاد و لال

حلق بخشد خاک را لطف خدا / تا خورد آب و بروید صد گیا

باز حیوان را ببخشد حلق و لب / تا گیاهش را خورد اندر طلب

چون گیاهش خورد حیوان گشت زفت / گشت حیوان لقمهٔ انسان و رفت

باز خاک آمد شد اکال بشر / چون جدا شد از بشر روح و بصر

ذره‌ها دیدم دهانشان جمله باز / گر بگویم خوردشان گردد دراز

برگها را برگ از انعام او / دایگان را دایه لطف عام او

رزقها را رزقها او می دهد / زانکه گندم بی غذائی چون نهد

نیست شرح این سخن را منتهی / پاره گفتم بدان زان پاره‌ها

جمله عالم آکل و ماکول دان / باقیان را مقبل و مقبول دان

اینجهان و ساکنانش منتشر ... وان جهان و ساکنانش مستمر

پس کریم آنست کو خود را دهد ... آب حیوانی که ماند تا ابد

گر هزار انند یک تن بیش نیست ... چون خیالات عدد اندیش نیست

حلق بخشید او عصای عدل را ... خورد او چندان عصا و حبل را

مر یقین را چون عصا هم حلق داد ... تا بخورد او هر خیالی را که زاد

پس ز ماهی تا به مه از حلق نیست ... که بجذب مایه او را حلق نیست

حلق جان از فکر تن خالی شود ... آنگهی روزیش اجلالی شود

شرط تبدیل مزاج آمد بدان ... کز مزاج بد بود مرگ بدان

چون مزاج زشت او تبدیل یافت ... رفت زشتی از رخش چون شمع تافت

دایهٔ کو شیر خوارهٔ طفل را ... تا ز نعمتها کند او را غذا

زانکه پستان شد حجاب آن ضعیف ... از هزاران نعمت و خوان و رغیف

چون جنین بد آدمی خون بد غذا ... از نجس پاکی برد مؤمن کذا

از فطام خون غذایش شیر شد ... وز فطام شیر لقمه گیر شد

گر جنین را کس بگفتی در رحم ... هست بیرون عالمی بس منتظم

کوهها و بحرها و دشتها ... بوستانها باغها و کشتها

از شمال و از جنوب و از دبور ... باغها دارد عروسیها و سور

خون خوری در چار میخ تنگنا ... در میان حبس و انجاس و عنا

کاین محال است و فریبست و غرور ... زانکه وهم کور زین معنی ست دور

همچنان که خلق عام اندر جهان ... زان جهان ابدال میگویندشان

هیچ در گوش کسی زیشان نرفت ... کاین طمع آمد حجابی ژرف و زفت

همچنانکه آن جنین را طمع خون ... کان غذای اوست در اوطان دون

زین همه انواع نعمت ماند فرد ... غیر خون او می نداند چاشت خورد

طمع ذوق این حیات پرغرور ... از حیات او راستینت کرد دور

حق ترا باطل نماید از طمع ... در تو صد کوری فزاید از طمع

کاندران دو چون در آئی داریی ... از غم و شادی قدم بیرون نهی

اینجهان و عاشقانش منقطع ... اهل آن عالم مخلد مجتمع

باقیات الصالحات آمد کریم ... رسته از صد آفت و اخطار و بیم

آکل و ماکول را حلق ست و نای ... غالب و مغلوب را عقل ست و رای

واندرا و افزون شد زانجمله کل ... زانکه حیوانی نبودش اکل و شکل

پس معانی را چو اعیان حلقهاست ... رازق حلق معانی هم خداست

حلق نفس از وسوسه خالی شود ... پس همان وحی اجلالی شود

حلق عقل و دل چو خالی شد ز فکر ... یافت او بی هضم معذور رزق بکر

چون مزاج آدمی گلخوار شد ... زرد و بدرنگ و سقیم و خوار شد

دایهٔ کو طفل شیرآموز را ... تا به نعمت خوش کند پدفوز را

گر ببندد راه یک پستان ازو ... برگشاید راه صد بستان برو

پس حیات ماست موقوف فطام ... اندک اندک جهد کن تم الکلام

چون جنین بد آدمی خونخوار بود ... بود او در آب و از خون تار و پود

وز فطام لقمه لقمانی شود ... طالب مطلوب پنهانی شود

یک زمین خرمی با عرض و طول ... اندرو بس نعمت و بسیار اکول

آسمانی بس بلند و پرضیا ... آفتاب و ماهتاب و صد سها

در صفت ناید عجایبهای آن ... تو درین ظلمت چه در امتحان

او بحکم حال خود منکر بدی ... زین رسالت معرض و کافر شدی

جنس چیزی چون ندید ادراک او ... نشنود ادراک منکرناک او

کاین جهان چاهیست بس تاریک و تنگ ... هست بیرون عالمی بی بو و رنگ

گوش را بندد طمع از استماع ... چشم را بندد غرض از اطلاع

از حدیث این جهان محجوب کرد ... خون تن او در دلش محبوب کرد

بر تو هم طمع خوشی این جهان ... شد حجاب آن خوشی جاودان

پس طمع کورت کند نیکو بدان ... بر تو پوشاند یقین ابلهان

از طمع بیزار شو چون راستان ... تا نهی پا بر سر آن آستان

چشم جانت روشن و حق بین شود ... بی ظلام کفر نور دین شود

پند مردان را پذیرا شو بجان / تا رهی از خوف و مانی در امان

بشنو اکنون قصهٔ تمثیل آن / تا بیابی در حقیقت نور جان

قصهٔ دانائی که در بیابان به بعضے مردمان رسید و وصیت کرد که پیل بچگان مخورید

آن شنیدی تو که در هندوستان / دیده دانائی گروه دوستان

گرسنه مانده شده بی برگ و عور / میرسیدند از سفر وز راه دور

مهر دانائیش جوشید و بگفت / خوش سلامی شان و چون گل بر شکفت

گفت دانم کز تجوّع وز خلا / جمع آمد رنجتان زین کربلا

لیک الله الله ای قوم جلیل / تا نباشد خوردتان فرزند پیل

پیل هست این سو که اکنون میروید / پند من از جان و از دل بشنوید

پیل بچگانند اندر راهتان / صید ایشان هست بس دلخواهتان

بس ضعیف اند و لطیف اند و سمین / لیک مادر شان بود اندر کمین

از پی فرزند صد فرسنگ راه / می بگردد در حنین و آه آه

آتش و دود آید از خرطوم او / الحذر زان بچهٔ مرحوم او

اولیا اطفال حق اند ای پسر / غایبی و حاضری بس با خبر

غایبی مندیش از نقصان شان / کو کشد کین از برای جان شان

گفت اطفال من اند این اولیا / در غریبی فرد از کار و کیا

از برای امتحان خوار و یتیم / لیک اندر سر منم یار و ندیم

پشت دار جمله عصمتهای من / گوئیا هستند خود اجزای من

هان و هان این دلق پوشان من اند / صد هزار اندر هزار و یک تن اند

ورنه کی کردی بیک چوبی هنر / موسی فرعون را زیر و زبر

ورنه کی کردی بیک نفرین بد / نوح شرق و غرب را غرقاب خود

بر نکندی یک دعای لوط راد / جمله شهرستان شان را بی مراد

گشت شهرستان چون فردوس شان / دجلهٔ آب سیه رو بین نشان

سوی شام ست این نشان و این خبر / در رهٔ قدس ست بینی بر گذر

صد هزاران اولیای حق پرست / خود بهر قرنی سیاستها بدست

گر بگویم این بیان افزون شود / خود جگر چه بود که خارا خون شود

خون شود گهها و بازان بفسرد / تو نه بینی خون شدن کوری و درد

طرفه کوری دوربین و تیز چشم / لیک از اشتر نه بیند غیر پشم

مو بمو بیند ز صرفه حرص انس / رقص بی مقصود دارد همچو خرس

مو بمو بیند ز حرص خود بشبر / رقص او خالی ز خیر و پر ز شر

رقص آنجا کن که خود را بشکنی / پنبه را از ریش شهوت بر کنی

رقص و جولان بر سر میدان کنند / رقص اندر خون خود مردان کنند

چون رهند از دست خود دستی زنند / چون جهند از نقص خود رقصی کنند

مطربان شان از درون دف میزنند / بحرها در شورشان کف میزنند

تو نه بینی برگها بر شاخها / کف زنان رقصان ز تحریک صبا

تو نه بینی لیک بهر گوش شان / برگها بر شاخها هم کف زنان

تو نه بینی برگها را کف زدن / گوش دل باید نه این گوش بدن

گوش سر بر بند از هزل و دروغ / تا ببینی شهر جان را با فروغ

پس دهان بر بند از هزل ای عمو / جز حدیث روی او چیزی مگو

سر کشد گوش محمد در سخن / کش بگوید در نبی حق هو اذن

سر بسر گوش ست و چشم ست آن نبی / رحمت حق مرضع ست و ما صبی

بقیهٔ قصهٔ متعرضان پیل بچگان

این سخن پایان ندارد بازران / سوی اهل پیل و بر آغاز ران

هر دهان را پیل بویی میکند / گرد معده هر بشر بر می تند

تا کجا یابد کباب پور خویش / تا نماید زجر و صد زخم و نیش

تا کجا بوی کباب بچه را / یابد و زخمش نهد اندر جزا

لحمهای بندگان حق خوری / غیبت ایشان کنی کیفر بری

هین که بوی دهان تان خالی است / کی برد جان غیر آن کو صادق است

وای آن افسوسیی کش بوی گیر / باشد اندر گور منکر یا نکیر

نی دهان و دیدن اسکان اهمان / نی توان خوش کردن از دندان دهان
چند کوبد زخمهای گرز شان / بر سر هر ژاژخا و مرز شان
هم بصورت می نماید گه گهی / زان همه رنجور باشد آگهی
چون نمی بیند کس از یاران او / در جواب آید هر یک کای عمو
چه خیال ست اینکه این چرخ نگون / از نهیب آن خیالی شد کنون
او همی بیند که آن از بهر اوست / چشم دشمن بسته زان چشم و دوست
مرغ بی هنگام شد آن چشم او / از نتیجه کبر او و خشم او
هر زمان نزعی ست جزو جانت را / بنگر اندر نزع جان ایمانت را
می شمارد میدهد زر بی وقوف / تا که خالی گردد و آید خسوف
پس بنه برجای هر دم را عوض / تا ز واسجد واقترب یابی غرض
عاقبت تو رفت خواهی ناتمام / کارهایت ابتر و نان تو خام
بلکه خود را در صفا گوری کنی / در منی او کنی دفن این منی
گور خانه قبه ها و کنگره / نبود از اصحاب معنی آن سره
ور عذاب منکرست آن جان او / کژدم غم در دل غمدان او
وان یکی بینی در آن دلق کهن / چون نبات اندیشه و شکر سخن

آب و روغن نیست مر روپوش را / راه حیلت نیست عقل و هوش را
گرز عزرائیل را بنگر اثر / گر نه بینی چوب و آهن در صور
گوید آن رنجور کای یار حرم / چیست این شمشیر بر فرق سرم
ما نمی بینیم باشد این خیال / چه خیال ست اینکه هست از ارتحال
گرزها و تیغها محسوس شد / پیش بیمار و سرش منکوس شد
حرص دنیا رفت و چشمش تیز شد / چشم او روشن گه خونریز شد
سر بریدن واجب آمد مرغ را / کو بغیر از وقت جنباند درا
عمر تو مانند همیان زرست / روز و شب مانند دینار اشمرست
گر ز که بستانی و ننهی بجای / اندر آید کوه زان دادن ز پای
در تمامی کارها چندین مکوش / جز بکاری که بود در دین مکوش
وین عمارت کردن گور و لحد / نی به سنگ ست و نه چوب و نی لبد
خاک او گردی و مدفون غمش / تا دمت یابد مددها از دمش
بنگر اکنون اطلس تنگ پوش را / هیچ اطلس دست گیرد هوش را
از برون بر ظاهرش نقش و نگار / وز درون اندیشه هایش زار زار

رجوع بحکایت مسافران و پیل بچگان

گفت ناصح بشنوید این پند من / تا دل و جان تان نگردد ممتحن
با گیاه و برگها قانع شوید / در شکار پیل بچگان کم روید
من به تبلیغ رسالت آمدم / تا رهانم مر شما را از ندم
این بگفت و خیرباد کرد و رفت / گشت قحط و جوعشان در راه زفت
اندر افتادند چون گرگان مست / پاک خوردند و فرو شستند دست
از کبابش مانع آمد آن سخن / بخت تو بخشد ترا عقل کهن
دید پیلی سهمناکی در رسید / اولا آمد سوی حارس دوید
چند باری گرد او برگشت و رفت / مر ورا نازرد آن شه پیل زفت
کز کباب پیل زاده خورده بود / بر درانید و بکشتش پیل زود
بر هوا انداخت هر یک را گزاف / تا همی زد بر زمین می شد شکاف

من برون کردم ز گردن وام نصح / جز سعادت کی بود انجام نصح
هین مبادا که طمع تان ره زند / طمع برگ از بیخهاتان برکند
ناگهان دیدند سوی جاده‌ای / پور فیلی فربهی نوزاده‌ای
آن یکی همره نخورد و پند داد / که حدیث آن فقیرش بود یاد
پس بیفتادند و خفتند آن همه / وان گرسنه پاسبان آن رمه
بوی میکرد آن دهانش را سه بار / هیچ بوی زو نیامد ناگوار
مر لب هر خفته را بوی کرد / بوی می آمد ورا زان خفته مرد
در زمان او یک بیک را زان گروه / می درانید و نبودش زان شکوه
ای خورنده خون خلق از راه برد / تا نیارد خون ایشانت نبرد

ارچه

مال ایشان خون ایشان دان یقین ‌‌ زانکه مال از زور آید در یمین
مادر آن فیل بچه کین کشد ‌‌ فیل بچه خواره را کیفر کشد
فیل بچه میخوری ای پاره‌خوار ‌‌ هم برآرد خصم فیل از تو دمار
بوی رسوا کرد مکر اندیش را ‌‌ پیل داند بوی بچهٔ خویش را
آنکه یابد بوی حق را از یمن ‌‌ چون نیابد بوی باطل را ز من
مصطفی چون برد بوی از راه دور ‌‌ چون نیابد از دهان ما بخور
هم بیابد لیک پوشاند ز ما ‌‌ بوی نیک و بد برآید بر سما
تو همی خسپی و بوی آن حرام ‌‌ می زند بر آسمان سبزفام
همره انفاس زشتت میشود ‌‌ تا بوگیران گردون میرود
بوی کبر و بوی حرص و بوی آز ‌‌ در سخن گفتن بیاید چون پیاز
گر خوری سوگند من کی خورده‌ام ‌‌ از پیاز و سیر تقوی کرده‌ام
آن دم سوگند غمازی کند ‌‌ بر دماغ همنشینان بر زند
پس دعاها رد شود از بوی آن ‌‌ آن دل کژ می نماید در زبان
اخسئوا آید جواب آن دعا ‌‌ چوب رد باشد جزای هر دغا
گر حدیثت کژ بود معنیت راست ‌‌ آن کژی لفظ مقبول خداست
ور بود معنی کژ و لفظت نکو ‌‌ آن چنان معنی نیرزد یک تسو

در بیان خطای محبان که بهتر از صواب بیگانگان است

آن بلال صدق در بانگ نماز ‌‌ حی را هی خواند از روی نیاز
تا بگفتند ای پیمبر نیست راست ‌‌ این خطا اکنون که آغاز بناست
ای نبی وای رسول کردگار ‌‌ یک موذن کو بود افصح بیار
عیب باشد اول دین و صلاح ‌‌ لحن خواندن لفظ حی علی الفلاح
خشم پیغمبر بجوشید و بگفت ‌‌ یک دو رمزی از عنایات نهفت
کای خسان نزد خدا هی بلال ‌‌ بهتر از صد حی و خی و قیل و قال
وامشورانید تا من رازتان ‌‌ وانگویم آخر و آغازتان

امر کردن حق تعالی موسی علیه السلام که بدهانی خوان مرا که بدان دهان گناه نکرده باشی

گر نداری تو دم خوش در دعا ‌‌ رو دعا می خواه ز اخوان صفا
بهر این فرمود با موسی خدا ‌‌ وقت حاجت خواستن اندر دعا
کای کلیم الله ز من می جو پناه ‌‌ با دهانی که نکردی تو گناه
گفت موسی من ندارم آن دهان ‌‌ گفت ما را از دهان غیر خوان
از دهان غیر کی کردی گناه ‌‌ از دهان غیر بر خوان کای اله
از دهان که نکردستی گناه ‌‌ آن دهان غیر باشد عذرخواه
آن چنان کن که دهانها مر ترا ‌‌ در شب و در روزها آرد دعا
یا دهان خویشتن را پاک کن ‌‌ روح خود را چابک و چالاک کن
ذکر حق پاک است چون پاکی رسید ‌‌ رخت بربندد برون آید پلید
می گریزد ضدها از ضدها ‌‌ شب گریزد چون برافروزد ضیا
چون درآید نام پاک اندر دهان ‌‌ نی پلیدی ماند و نی آن دهان

در بیان آنکه الله گفتن نیازمند عین لبیک گفتن حق است

آن یکی الله می گفتی شبی ‌‌ تا که شیرین گردد از ذکرش لبی
گفت شیطانش خموش ای سخت‌رو ‌‌ چند گویی آخر ای بسیارگو
این همه الله گوی ای از عتو ‌‌ خود یکی الله را لبیک کو
می نیاید یک جواب از پیش تخت ‌‌ چند الله می‌زنی با روی سخت
او شکسته دل شد و بنهاد سر ‌‌ دید در خواب او خضر را در خضر
گفت هین از ذکر چون وامانده‌ای ‌‌ چون پشیمانی از آن کش خوانده‌ای
گفت لبیکم نمی آید جواب ‌‌ زان همی ترسم که باشم رد باب
گفت خضرش که خدا گفت این به من ‌‌ که برو با او بگو ای ممتحن
گفت آن الله تو لبیک ماست ‌‌ این نیاز و سوز و دردت پیک ماست
نی ترا در کار من آورده‌ام ‌‌ نی که من مشغول ذکرت کرده‌ام
حیله‌ها و چاره‌جوییهای تو ‌‌ جذب ما بود و گشاد این پای تو

ترس و عشق تو کمند لطف ماست ٭ زیر هر یا رب تو لبیکهاست

جان جاهل زین دعا جز دور نیست ٭ زانکه یا رب گفتنش دستور نیست

بر دهان و بر دلش قفل است و بند ٭ تا ننالد با خدا وقت گزند

داد مر فرعون را صد ملک و مال ٭ تا بکرد او دعوی عز و جلال

در همه عمرش ندید او درد سر ٭ تا ننالد سوی حق آن بدگهر

داد او را جمله ملک این جهان ٭ حق ندادش درد و رنج و اندهان

درد آمد بهتر از ملک جهان ٭ تا بخوانی تو خدا را در نهان

زانکه درد و رنج و بار آن دهان ٭ شد نصیب دوستانش در جهان

خواندن بی درد از افسردگیست ٭ خواندن با درد از دل بردگیست

آن کشیدن زیر لب آواز را ٭ یاد کردن مبدأ و آغاز را

آن شده آواز صافی و حزین ٭ کای خدا ای مستغاث و ای معین

نالهٔ سگ در رهش بی جذبه نیست ٭ زانکه هر راغب اسیر رهزنیست

چون سگ کهفی که از مردار رست ٭ بر سر خوان شهنشاهان نشست

تا قیامت میخورد او پیش غار ٭ آب رحمت عارفانه بی تغار

ای بسا سگ پوست کو را نام نیست ٭ لیک اندر پرده بی آن جام نیست

جان بده از بهر آن جام ای پسر ٭ بی جهاد و صبر کی باشد ظفر

صبر کردن بهر این نبود حرج ٭ صبر کن کالصبر مفتاح الفرج

زین کمین بی حزم و صبری کس نجست ٭ حزم را خود صبر آید پا و دست

حزم کن از خورد کین زهرین گیاست ٭ حزم کردن زور و نور انبیاست

کاه باشد کو بهر بادی جهد ٭ کوه کی مر باد را وزنی نهد

هر طرف غولی همی خواند ترا ٭ کای برادر راه خواهی هین بیا

ره نمایم همرهت باشم رفیق ٭ من قلاووزم درین راه دقیق

نی قلاووزست و نی ره داند او ٭ یوسفا کم رو سوی این گرگ خو

حزم آن باشد که نفریبد ترا ٭ چرب و نوش و دامهای این سرا

که نه چربی دارد و نی نوش او ٭ سحر خواند می دمد در گوش او

که بیا مهمان ما ای روشنی ٭ خانه آن تست و تو آن منی

حزم آن باشد که گوئی تخمه ام ٭ یا سقیم و خستهٔ این دخمه ام

یا سرم دردست درد سر ببر ٭ یا مرا خواندست آن خالو پسر

زانکه یک نوشت دهد با نیشها ٭ که بکارد در تو نوشش ریشها

زر اگر پنجاه یا شصتت دهد ٭ ماهیا او گوشت در شستت نهد

گر دهد خود کی دهد آن پر حیل ٭ جوز پوسیده ست گفتار دغل

ژغژغ زر مغز و عقلت را برد ٭ صد هزاران عقل را یک نشمرد

بار تو خرجین تست و کیسه ات ٭ گر تو رامینی مجو جز ویسه ات

ویسه و معشوق تو هم ذات تست ٭ وین برونیها همه آفات تست

حزم آن باشد که چون دعوت کنند ٭ تو نگوئی مست و خواهان منند

دعوت ایشان صفیر مرغ دان ٭ که کند صیاد در مکمن نهان

مرغ مرده پیش بنهاده که این ٭ میکند این بانگ و آواز چنین

مرغ پندارد که جنس اوست او ٭ جمع آید بر دردشان پوست او

جز مگر مرغی که حزمش داد حق ٭ تا نگردد گیج آن دانه ملق

هست بی حزمی پشیمانی یقین ٭ حزم را مگذار و محکم کن تو دین

زانکه بی حزمی شقاوت بر دهد ٭ دین رود از دست و در دسرها

بشنو این افسانه را در شرح این ٭ تا شوی حازم برای حفظ دین

فریفتن روستائی شهری را و دعوت کردن او را بلابه و الحاح

ای برادر بود اندر ما مضی ٭ شهری با روستائی آشنا

روستائی چون سوی شهر آمدی ٭ خرگه اندر کوی آن شهری زدی

دو مه و سه ماه مهمانش بدی ٭ بر دکان او و بر خوانش بدی

هر حوائج را که بودیش آن زمان ٭ راست کردی مرد شهری رایگان

رو به شهری کرد و گفت ای خواجه تو ٭ هیچ می نائی سوی ده فرجه جو

الله الله جمله فرزندان بیا ٭ کاین زمان گلشن است و نوبها

یا بتابستان بیا وقت ثمر ٭ تا ببندم خدمتت را من کمر

خیل و فرزندان و قومت را بیا / در ده ما باش خوش ماهی سه چار
وعده داد خواجه او را دفع حال / تا درآمد بعد وعده هشت سال
او بهانه ساختی کامسال ما / از فلان خطه بیاید میهمان
گفت هستند از عیالم منتظر / بهر فرزندان تو ای اهل بر
خواجه هر سالی ز زر و مال خویش / خرج او کردی گشودی بال خویش
از خجالت باز گفت او خواجه را / چند وعده چند بفریبی مرا
آدمی چون کشتی است و بادبان / تا کی آرد باد را آن بادران
دست او بگرفت سه کرت بعهد / کالله الله زو بیا بنمای جهد
کودکان خواجه گفتند ای پدر / ماه و ابر و سایه هم دارد سفر
او همی خواهد که بعضی حق آن / واگزارد چون شوی تو میهمان
گفت حق است این ولی ای سیبویه / اتق من شر من احسنت الیه
صحبتی باشد چو شمشیر قطوع / همچو دی در بوستان و در زروع
حزم آن باشد که ظن بد بری / تا گریزی و شوی از بد بری
روی صحرا هست هموار و فراخ / هر قدم دامیست کم ران گوستاخ
آنکه میگفتی که کو اینک ببین / دشت میدیدی نمیدیدی کمین
آنکه گستاخ آمدند اندر زمین / استخوان و کله‌هاشان را ببین
تا بظاهر بینی آن مستان کجا / چون فرو رفتند در چاه عنا
آن عصای حزم و استدلال را / چون نداری دیده می کن پیشوا
گام زان سان نه که نابینا نهد / تا که پا از سنگ و از چه وا رهد

در بهاران خطهٔ ده خوش بود / کشت زار و لاله دلکش بود
او بهر سالی همیگفتی که کی / عزم خواهی کرد کامد ماه دی
سال دیگر گر توانم وا رهید / از مهمات آن طرف خواهم دوید
باز هر سالی چو لکلک آمدی / تا مقیم قبهٔ شهری شدی
آخرین کرت سه ماه آن پهلوان / خوان نهادش بامدادان و شبان
گفت خواجه جسم و جانم وصل جوست / لیک هر تحویل اندر حکم اوست
باز سوگند آن بادش کای کریم / گیر فرزندان بیا بنگر نعیم
بعد ده سالی بهر سالی چنین / لابه‌ها و وعده‌های شکرین
حقها بر وی تو ثابت کرده / رنجها در کار او بس برده
پس وصیت کرد ما را او نهان / که کشیدش سوی ده لابه کنان
دوستی تخم دم آخر بود / ترسم از وحشت که او فاسد شود
صحبتی باشد چو فصل نوبهار / زو عمارتها و دخل بی‌شمار
حزم سوء الظن گفته است آن رسول / هر قدم را دام میدان ای فضول
آن بزکوهی دود که دام کو / چون بتازد دامش افتد در گلو
بی کمین و دام و صیاد ای عیار / دنبه کی باشد میان کشت زار
چون بگورستان روی ای مرتضی / استخوانشان را بپرس از ما مضی
چشم اگر داری تو کورانه میا / ور نداری چشم دست آور عصا
ور عصای حزم و استدلال نیست / بی عصا کش بر سر هر ره مایست
کور لرزان و ترسان ز احتیاط / می نهد پا تا نیفتد در خباط
ای ز دودی جسته در ناری شده / لقمه جسته لقمهٔ ماری شده

تو نخواندی قصهٔ اهل سبا / یا بخواندی و ندیدی جز صدا
از صدا آن کوه خود آگاه نیست / سوی معنی هوش که را راه نیست

قصهٔ اهل سبا و طاغی کردن نعمت ایشان را و در رسیدن بشومی طغیان و کفران و بیان فضیلت شکر و وفا

او همی بانگی کند بی گوش و هوش / چون خمش گردی تو او هم شد خموش
داد حق اهل سبا را بس فراغ / صد هزاران قصر و ایوانها و باغ
شکر آن نگزاردند آن بدرگان / در وفا بودند کمتر از سگان
مر سگی را لقمهٔ نانی ز در / چون رسد بر در همی بندد کمر
پاسبان و حارس در می‌شود / گرچه بر وی جور و سختی می‌رود
هم بر آن در باشدش باش و قرار / کفر دارد کرد غیری اختیار

بمنزل او آدمی هر آئینه از اتمام سوابق الطاف بلواحق اعطاف سعد و دگرد خواجه گفت آری در زیارت احبا عیب نیست اما قضیهٔ اتق شر من احسنت الیه قولیست معول الیه ۱۲

در سگی آید غریبی روز و شب / آن سگانش میکنند آن دم ادب
گه برو آنجا که اول منزل ست / حق آن نعمت گروگان دل ست
میگزندش که برو بر جای خویش / حق آن نعمت فرومگذار بیش
از درون اهل دل آب حیات / چند نوشیدی و وا شد چشمهات
بس غذای سکر و وجد بیخودی / از در اهل دلان بر جان زدی
باز این در را رها کردی ز حرص / گرد هر دکان همیگردی ز حرص
بر در آن منعمان چرب دیگ / می دوی بهر ثریدی مرده ریگ
چربش آنجا دان که جان فربه شود / کار نا امید آنجا به شود

جمع آمدن اهل آفت هر صباحی بر در صومعهٔ حضرت عیسی علیه السلام جهت طلب شفا بدعای او

صومعهٔ عیسی ست خوان اهل دل / هان و هان ای مبتلا این در مهل
جمع گشتندی ز هر اطراف خلق / از ضریر و لنگ و شل و اهل دلق
بر در آن صومعهٔ عیسی صباح / تا بدم شان وارهاند از جناح
او چو فارغ گشتی از اوراد خویش / چاشتگه بیرون شدی آن خوب کیش
جوق جوق آن مبتلا دیدی نزار / شسته بر در در امید و انتظار
پس دعا کردی و گفتی ای خدا / حاجت و مقصود جمله کن روا
گفتی ای اصحاب آفت از خدا / حاجت این جملگان تان شد روا
هین روان گردید بی رنج و عنا / سوی غفاری و اکرام خدا
جملگان چون اشتران بسته پای / که گشائی زانوی ایشان برای
جمله صحت یافته گشته روان / از دم جانبخش عیسی بی زمان
شد روا آن حاجت جمله علیل / زامر حق و از دم نیک جلیل
بی توقف جمله شادان دل امان / از دعای وی شدندی پادوان
جمله بی درد و الم بی رنج و غم / تندرست و شادمان و محترم
سوی خانه خویش گشتندی روان / از دم میمون آن صاحبقران
آزمودی تو بسی آفات خویش / یافتی صحت ازین شاهان کیش
چند آن لنگی تو رهوار شد / چند جانت بی غم و آزار شد
ای مغفل رشته بر پای بند / تا ز خود هم گم نگردی ای لوند
ناسپاسی و فراموشی تو / یاد ناوردان عسل نوشی تو
لاجرم آن راه بر تو بسته شد / چون دل اهل دل از تو خسته شد
زود شان دریاب و استغفار کن / همچو ابری گریه های زار کن
تا گلستان شان سوی تو اشکفد / میوه های پخته بر تو واکفند
هم بران در گرد و کم از سگ مباش / با سگ کهف ار شدستی خواجه تاش
چون سگان هم مر سگان را ناصح اند / که دل اندر خانهٔ اول نهند
از در اول که خوردی استخوان / سخت گیر و حق گزار آن را بجان
می گزندش کز در آنجا رود / در مقام اولین مفلح شود
می گزندش کای سگ طاغی برو / با ولی نعمت یاغی مشو
بر همان در همچو حلقه بسته باش / پاسبان و چابک و برجسته باش
صورت نقض وفای ما مباش / بیوفائی را مکن بیهوده فاش
مر سگان را چون وفا آمد شعار / رو سگان را ننگ و بدنامی میار
بیوفائی چون سگان را عار بود / بیوفائی چون روا داری نمود
حق تعالی فخر آورد از وفا / گفت من اوفی بعهد غیرنا
بیوفائی دان وفا با رد حق / بر حقوق حق ندارد کس سبق
نور را هم نور شو با نار نار / جای گل گل باش و جای خار خار
حق مادر بعد از آن شد کان کریم / کرد او را از جنین تو غریم
صورتی کردست درون جسم او / داد در حملش ترا آرام و خو
همچو جزو متصل دید او ترا / متصل را کرد تدبیرش جدا
حق هزاران صنعت و فن ساختست / تا که مادر بر تو مهر انداختست
پس حق حق سابق از مادر بود / هر که آن حق را نداند خر بود
آنکه مادر آفرید و ضرع و شیر / با پدر کردش قرین آن خود مگیر
ای خداوند ای قدیم احسان تو / آنکه دانم وانکه نی هم آن تو

تو بفرمودی که حق را یاد کن / زانکه حق من نمیگردد کهن
اصل و اجداد شما را آن زمان / دادم از طوفان و از موجش امان
حفظ کردم من نه کردم ردتان / در وجود جد جد جدتان
چون فدای بیوفایان میشوی / از گمان بد بدانسو میروی
این گمان بد بر آنجا بر که تو / میشوی در پیش همچون خود دو تو
یار نیکت رفت بر چرخ برین / یار فسقت رفت در قعر زمین
دامن او گیر ای یار دلیر / کو منزه باشد از بالا و زیر
با تو باشد در مکان و لامکان / چون بمانی از سرا و از دکان
چون جفا آری فرستد گوشمال / تا ز نقصان واروی سوی کمال
آن ادب کردن بود یعنی مکن / هیچ تحویلی از آن عهد کهن
رنج معقولت شود محسوس و فاش / تا بگیری این اشارت را بلاش
لفظ من اعرض هنا عن ذکرنا / عیشة ضنکا و نحشر بالعمی
او همیگوید عجب این قبض چیست / قبض آن مظلوم کز شرت گریست
قبض دل قبض عوان شد لاجرم / گشت محسوس آن معانی زد علم
بیخ پنهان بود هم شد آشکار / قبض و بسط اندرون بیخی شمار
قبض دیدی چارهٔ آن قبض کن / زانکه سرها جمله میروید ز بن

یاد کن لطفی که کردم آن صبوح / با شما از حفظ در کشتی نوح
آب آتش خو زمین بگرفته بود / موج او مر اوج که را می ربود
چون شدی سرمست پاپیچین زنم / کارگاه خویش چون ضایع کنم
من ز سهو و بیوفاییها بری / سوی من آری گمان بدبری
بس گرفتی یار و همراهان زفت / گر ترا پرسم که گو گویی که رفت
تو بماندی در میانهٔ آنچنان / بی مدد چون آتشی در کاروان
نی چو عیسی سوی گردون بر شود / نی چو قارون در زمین اندر رود
او بر آرد از کدورتها صفا / مر جفاهای ترا گیرد وفا
چونکه تو دوری ترک کردی در روش / بر تو قبضی آید از رنج و تبش
پیش از آن کاین قبض زنجیری شود / اینکه دلگیریست پاگیری شود
در معاصی قبضها دلگیر شد / قبضها بعد از اجل زنجیر شد
دزد چون مال کسان را می برد / قبض و دلتنگی دلش را می خلد
چون بدین قبض التفاتی کم کند / باد اصرار آتشش را دم کند
قبضها زندان شدست و چار میخ / قبض بیخ است و برآرد شاخ بیخ
چونکه بیخش بد بود زودش بکن / تا نروید زشت خاری در چمن
بسط دیدی بسط خود را آب ده / چون برآید میوه با اصحاب ده

باز گرد و قصهٔ ز اهل سبا / بازگو تا باز گویم مرحبا

باقی قصهٔ اهل سبا

آن سبا ز اهل صبا بودند خام / کارشان کفران نعمت با کرام
که نمی باید مرا این نیکویی / من برنجم زین چه رنجه می شوی
پس سبا گفتند باعد بیننا / شیننا خیر لنا خذ زیننا
شهرها نزدیک همدیگر بدست / آن بیابانست خوش کانجا ددست
فهو لا یرضی بحال ابدا / لا بضیق لا بعیش رغدا
نفس زان نسانست زان شد کشتنی / اقتلوا انفسکم گفت آن سنی
آتش ترک هوا در خار زن / دست اندر یار نیکوکار زن
ناصحان شان در نصیحت آمدند / از فسوق و کفر مانع می شدند

باشد آن کفران نعمت در مثال / که کنی با محسن خود تو جدال
لطف کن این نیکویی را دور کن / من نخواهم چشم زودم کور کن
ما نمیخواهیم این ایوان و باغ / نی زنان خوب و نی امن و فراغ
یطلب الانسان فی الصیف الشتا / فاذا جاء الشتا انکر ذا
قتل الانسان ما اکفره / کلما نال الهدی انکره
خار سه پهلوست هر سو کش نهی / در خلد و از زخم او تو کی رهی
چون ز حد بردند اصحاب سبا / که به پیش ما وبا به از صبا
قصد خون ناصحان میداشتند / تخم فسق و کافری می کاشتند

چون قضا آید شود تنگ این جهان / از قضا حلوا شود رنج دهان
چشم بسته میشود وقت قضا / تا نه بیند چشم کحل چشم را
سوی فارس رو و سوی غبار / ورنه بر تو کوبد آن مکر سوار
او نمیداند گرد گرگ را / با چنین دانش چرا کرد او چرا
مغز حیوانات بوی شیر را / می بداند ترک میگوید چرا
وا گشتند آن گروه از گرد گرگ / گرگ محنت بعد گرد آمد سترگ
چند چوپان شان بخواند و نامدند / خاک غم در چشم چوپان میزدند
طعمهٔ گرگیم و آن یار نی / هیزم ناریم و آن عار نی
بهر مظلومان همی کندند چاه / در چه افتادند و می گفتند آه
کیست یوسف آن دل حق جوی تو / چون اسیری بسته اندر کوی تو
پیش او گوساله بریان آوری / گه کشی او را که مهمان آوری
زین شکنجه و امتحان آن مبتلا / میکند از تو شکایت با خدا
داد تو و خواهم از هر بیخبر / دادکه ده جز خدای دادگر
احمدم وا مانده در دست یهود / صالحم افتاده در حبس ثمود
با فراقت کافران را تاب نیست / این فراق اندر خور اصحاب نیست
حال او هست کو خوردن سوات / چون بود بی تو کسی کان تو است
صبح نزدیکست خامش دم مزن / کاندر آمد وقت بیرون آمدن
کوشش من به که کوششهای تو / داروی تلخم به از حلوای تو
حیلت و مکر و دغا بازیش دان / هر چه از یارت جدا اندازد آن

گفت اذا جاء القضا ضاق الفضا / تحجب الابصار اذا جاء القضا
مکر آن فارس چو انگیزید گرد / آن غبارت ز استعانت دور کرد
گفت حق آن را که این گرگش بخورد / دید گرد گرگ چون زاری نکرد
گوسفندان بوی گرگ با گزند / می بدانند و بهر سو می خزند
بوی شیر خصم دیدی باز گرد / با مناجات و حذر انباز گرد
بر دریدی آن گوسفندان را بخشم / که ز چوپان خرد بستند چشم
که برو ما خود ز تو چوپان تریم / چون تبع گردیم هر یک سروریم
طعمه بد جاهلیت در دماغ / بانگ شومی بر دمن شان کرد زاغ
پوستین یوسفان بشکافتند / انچه میکردند یک یک یافتند
جبرئیلی را بر استن بسته / پر و بالش بصد جا خسته
که بخور انیست ما را لوت پوت / نیست او را جز لقاء الله قوت
گاهی خدا افغان ازین گرگ کهن / گویدش نک وقت آمد صبر کن
او همی گوید که صبرم شد فنا / در فراق روی تو یا ربنا
ای سعادت بخش جان انبیا / یا بکش یا باز خوانم یا بیا
کافران گویند در وقت عذاب / هر یکی یا لیتنی کنت تراب
حق همی گوید که آری ای نزه / لیک بشنو صبر آور صبر به
تنگ بلا شان میرسد تو کم خروش / من همی گویم پی تو تو مکوش
هین تحمل کن برو خاموش شو / کمترک جنبان زبان و گوش شو
شد ز حد این باز گرد ای یار گرد / روستائی خواجه را در خانه برد
قصهٔ اهل سبا یک گوشه نه / آن بگو کان خواجه چون آمد بده

بقیهٔ قصهٔ رفتن خواجه بدعوت روستائی بده

روستائی در تملق شیوه کرد / تا که حزم خواجه را کالیوه کرد
هم ازینجا کودکانش در پسند / نرتع نلعب بشادی می زدند
آن نه بازی بلکه جانبازیست آن / حیله و مکر و دغا بازیست آن
گر بود آن سود صد در صد مگیر / بهر زر مگسل ز گنجور ای فقیر
زانکه بر بانگ دهل در سال تنگ / جمعه را کردند باطل بی درنگ

از پیام اندر پیام او خیره شد / تا زلال حزم خواجه تیره شد
همچو یوسف کش ز تقدیر عجب / نرتع و نلعب ببرد از ظل اب
هر چه از یارت جدا اندازد آن / مشنو آن را کان زیان دارد زیان
این شنو که چند یزدان زجر کرد / گفت اصحاب نبی را گرم و سرد
تا نباید دیگران ارزان خرند / زان جلب صرفه ز ما ایشان برند

ماند پیغمبر بخلوت در نماز / با دو سه درویش ثابت بر نیاز
کوفت طبل لهو بازرگانیی / چونتان ببرید از ربانیی
قد فضضتم نحو قمح هائما / ثم خلیتم نبیا قائما
بهر گندم تخم باطل کاشتند / وان رسول حق را بگذاشتند
صحبت او خیر من لهوست و مال / بین کرا بگذاشتی چشمی بمال
خود نشد حرص شما را این یقین / که منم رزاق خیر الرازقین
آنکه گندم را ز خود روزی دهد / کی توکلهات را ضایع نهد
از پی گندم جدا گشتی ازان / که فرستادست گندم ز آسمان
کمتر از بط نیستی آخر در آب / گو دهد هر باز داعی را جواب
بازگوید بط را کز آب خیز / تا به بینی دشتها را قند ریز

دعوت کردن باز بطان را از آب به صحرا

بط عاقل گویدش کای باز دور / آب ما را حصن امن است و سرور
دیو چون باز آمد ای بطان شتاب / هین به بیرون کم روید از حصن آب
باز را گویند رو رو باز گرد / از سر ما دست دار ای پای مرد
ما بری از دعوتت دعوت ترا / ما ننوشیم ایندم تو کافرا
حصن ما را قند و قندستان ترا / من نخواهم هدیه‌ات بستان ترا
چونکه جان باشد نیاید لوت کم / چونکه لشکر هست کم ناید علم
خواجه حازم بسی عذر آورید / بس بهانه کرد با دیو مرید

رجوع بحکایت خواجه و روستائی

گفت ایندم کارها دارم مهم / گر بیایم آن نگردد منتظم
شاه کار نازکم فرموده است / ز انتظارم شاه شب نغنوده است
من نیارم ترک امر شاه کرد / من نتانم شد بر شه روی زرد
هر صباح و هر مسا سرهنگ خاص / میرسد از من همی جوید مناص
تو روا داری که آیم سوی ده / تا برابرو افگند سلطان گره
بعد ازان درمان خشمش چون کنم / زنده خود را زمین گر مدفون کنم
زین نمط او صد بهانه باز گفت / حیله‌ها با حکم حق نفتاد جفت
گر شود ذرات عالم حیله پیچ / با قضای آسمان هیچند و هیچ
چون گریزد این زمین از آسمان / چون کند او خویش را از وی نهان
هر چه آید ز آسمان سوی زمین / نی مفر دارد نه چاره نی کمین
آتش از خورشید می‌بارد برو / او به پیش آتشش بنهاده رو
ور همی طوفان کند باران او / شهرها را میکند ویران برو
او شده تسلیم او ایوب وار / که اسیرم هر چه میخواهی بیار
ای که جزو این زمینی سر مکش / چونکه بینی حکم یزدان در مکش
چون خلقناکم شنیدی من تراب / خاک باشی جست از وی رو متاب
بین که اندر خاک تخمی کاشتم / گرد خاکی و منش افراشتم
حملهٔ دیگر تو خاکی پیشه گیر / تا کنم بر جمله میرانت میر
آب از بالا به پستی در رود / آنکه از پستی ببالا بر رود
گندم از بالا بزیر خاک شد / بعد ازان او خوشه چالاک شد
دانهٔ هر میوه چون گردد دفین / بعد ازان سرها برآرد از زمین
اصل نعمتها ز گردون تا بخاک / زیر آمد شد غذای جان پاک
از تواضع چون ز گردون شد بزیر / گشت جزو آدمی حی دلیر
پس صفات آدمی شد آن جماد / بر فراز عرش پران گشت شاد
کز جهان زنده اول آمدیم / باز از پستی سوی بالا شدیم
جمله اجزا در تحرک در سکون / ناطقان کانا الیه راجعون
ذکر و تسبیحات اجزای نهان / غلغلی افگند اندر آسمان
چون قضا آهنگ نیرنجات کرد / روستائی شهریی را مات کرد
با هزاران حزم خواجه مات شد / زان سفر در معرض آفات شد
اعتمادش بر ثبات خویش بود / گرچه که بد نیم سیلش در ربود
چون قضا بیرون کند از چرخ سر / عاقلان گردند جمله کور و کر

ماهیان افتند از دریا برون
مرغ پران گرد دانه‌ای بون

تا پری و دیو در شیشه شود
بلکه هاروتی ببابل در رود

جز کسی کاندر قضا اندر گریخت
خون او را هیچ ترکیبی نریخت

غیر آنکه در گریزی در قضا
هیچ حیله ندهدت از وی رها

قصهٔ اصحاب ضروان خوانده‌ای
پس چرا در حیله جوئی مانده‌ای

حیله میکردند کژدم نیش چند
که بر انداز روزی درویش چند

قصهٔ اصحاب ضروان و حیله کردن ایشان تا بی زحمت فقیران باغها را قطاف کنند

شب همه شب می سگالیدند مکر
روی در رو کرده چندین عمرو و بکر

خفیه میگفتند سرها آن بدان
تا نباید که خدا دریابد آن

با گل اندآنیده اسگالید گل
دست کاری میکند پنهان ز دل

کیف یخفی العلیم هواک من خلق
ان فی نجواک صدقا ام ملق

کیف یغفل عن ظعین رغدا
من یعاین این مثواه غدا

اینما قد هبطا او صعدا
قد تولاه و احصی عددا

خفیه میکردند اسرار از خدا
آن سگان جاهل از جهل و عمی

گوش کن اکنون حدیث خواجه را
کو سوده چون شد و دید او جزا

گوش را اکنون ز غفلت پاک کن
استماع هجر آن غمناک کن

تا چها دید از بلا و از عنا
در ره ده چون شد از شهر او جدا

آن زکاتی دان که غمگین را دهی
گوش را چون پیش دستانش نهی

بشنوی غمهای رنجوران دل
فاقهٔ جان شریف از آب و گل

خانهٔ پر دود دارد پر فنی
مرد را بگشا ز اصغا روزنی

گوش تو او را چو راه دم شود
دود تلخ از خانهٔ او کم شود

غمگساری کن تو با ما ای روی
گر بسوی رب اعلی میروی

این تردد حبس و زندانی بود
کو نه بگذارد که جان سوی رود

این بدین سو و آن بدان سو میکشد
هر کسی گوید منم راه رشد

این تردد عقبهٔ راه حق است
ای خنک آن را که پایش مطلق است

بی تردد میرود در راه راست
ره نمیدانی بجو گامش کجاست

گام آهو را بگیر و رو معاف
تا رسی از گام آهو تا بناف

زین روش بر اوج انور میروی
ای برادر گر بر آذر میروی

نی ز دریا ترس و نی از موج کف
چون شنیدی تو خطاب لاتخف

لاتخف دان چونکه خوفت داد حق
نان فرستد چون فرستادت طبق

خوف آنکس راست کو را خوف نیست
غصه آنکس را کش اینجا طوف نیست

روان شدن خواجه بسوی ده به مهمانی

خواجه در کار آمد و تجهیز ساخت
مرغ عزمش سوی ده اشتاب تاخت

اهل و فرزندان سفر را ساختند
رخت را بر گاو عزم انداختند

شادمانان و شتابان سوی ده
که بری خوردیم از ده مژده ده

مقصد ما را چراگاه خوش است
یار ما آنجا کریم و دلکش است

با هزاران آرزومان خوانده است
بهر ما غرس کرم بنشانده است

تا ذخیرهٔ ده زمستان دراز
از بر او سوی شهر آریم باز

بلکه باغ ایثار راه ما کند
در میان جان خودمان جا کند

عجلوا اصحابنا کی تربحوا
عقل میگفت از درون لاتفرحوا

من رباح الله کونوا رابحین
ان ربی لا یحب الفرحین

افرحوا هونا بما آتاکموا
کل آت مشغل الهاکموا

شاد از وی شو مشو از غیر وی
کو بهارست و دگرها ماه دی

هر چه غیر اوست استدراج تست
گرچه تخت و ملک تست و تاج تست

شاد از غم شو که غم دام بقاست
اندرین ره سوی پستی ارتقاست

غم یکی گنج است و رنج تو چو کان
لیک کی در گیرد این در کودکان

کودکان چون نام بازی بشنوند
جمله با خر گور هم تگ می شوند

ای خرامان کور این سودا بهاست
درکمین این سوی خون آشامهاست

تیرها پران شده لیکن کمان
گشته پنهان از دو چشم مردمان

تیرها پران کمان پنهان ز غیب / بر جوانی میرسد صد تیر شیب

گام در صحرای دل باید نهاد / زانکه در صحرای گل نبود گشاد

ایمن آباد است دل ای مردمان / حصن محکم موضع امن و امان

گلشن خرم بکام دوستان / چشمه‌ها و گلستان در گلستان

عج الی القلب و سر یا ساریه / فیه اشجار و عین جاریه

ده مرو ده مرد را احمق کند / عقل را بی نور و بی رونق کند

خواجه پندارد که روزی ده بها / این نمیداند که روزی ده بها

قول پیغمبر شنو ای مجتبی / گور عقل آمد وطن در روستا

هر که روزی باشد اندر روستا / تا بماهی عقل او ناید بجا

هر که در رستا کند روزی و شام / تا بماهی عقل او نبود تمام

تا بماهی احمقی با او بود / از حشیش ده جز اینها چه رود

وانکه ماهی باشد اندر روستا / روزگاری باشدش جهل و عمی

ده چه باشد شیخ واصل ناشده / دست در تقلید و حجت در زده

پیش شهر عقل کلی این حواس / چون خران چشم بسته در خراس

این رها کن صورت افسانه گیر / رو بهل در دانه گندم دانه گیر

گر بدر ره نیست هین بر میستان / گر بدانسو نیست ره اینسو بران

ظاهرش گیر ار چه ظاهر کژ بود / عاقبت ظاهر سوی باطن رود

اول هر آدمی خود صورت است / بعد از آن جان کو جمال سیرت است

اول هر میوه جز صورت کی است / بعد از آن لذت که معنی وی است

اولا خرگاه سازند و خرند / ترک را از آن پس به مهمان آورند

صورتت خرگاه و آن معنی ترک است / معنیت ملاح و آن صورت چو فلک

بهر حق این را رها کن یک نفس / تا خر خواجه بجنباند جرس

رفتن خواجه و قومش بسوی ده

خواجه و بچگان جهازی ساختند / بر ستوران جانب ده تاختند

شادمانه سوی صحرا راندند / سافروا کی تغنموا برخواندند

کز سفرها بنده کیخسرو شود / بی سفرها ماه کی خسرو شود

از سفر بیذق شود فرزین راد / وز سفر یابید یوسف صد مراد

روز روی از تاب خور می سوختند / شب ز اختر راه می آموختند

خوب گشته پیش ایشان راه زشت / از نشاط ده شده ره چون بهشت

تلخ از شیرین لبان خوش میشود / خار از گلزار دلکش می شود

حنظل از معشوق خرما میشود / خانه از همخانه صحرا می شود

ای بسا از نازنینان خارکش / بر امید گلعذاری ماه وش

ای بسا حمال گشته پشت ریش / از برای دلبر مه روی خویش

کرده آهنگر جمال خود سیاه / تا که شب آید ببوسد روی ماه

خواجه تا شب بر دکانی چارمیخ / زانکه سروی در دلش کردست بیخ

تاجری دریا و خشکی می رود / آن بمهر خانه شینی می رود

هر کرا با مرده سودایی بود / بر امید زنده سیمایی بود

آن درودگر روی آورده بچوب / بر امید خدمت مه روی خوب

بر امید زنده کن اجتهاد / کو نگردد بعد روزی دو جماد

مونس مگزین خسی را از خسی / عاریت باشد درو آن مونسی

انس تو با مادر و بابا کجاست / گر بجز حق مونسانت را وفاست

انس تو با دایه و لاله چه شد / گر کسی شاید بغیر حق عضد

انس تو با شیر و با پستان نماند / نفرت تو از دبیرستان نماند

آن شعاعی بود بر دیوارشان / جانب خورشید وا رفت آن نشان

بر هر آن چیزی که افتد آن شعاع / تو بر آن هم عاشق آیی ای شجاع

عشق تو بر هر چه آن موجود بود / آن ز وصف حق زر اندود بود

چون زری با اصل رفت و مس بماند / وز زری خویشتن مفلس بماند

طبع سیر آمد طلاق او براند / پشت بر وی کرد و دست از وی فشاند

از زر اندوده صفاتش پا بکش / از جهالت قلب را کم گوی خوش

کان خوشی در قلبها عاریتی ست / زیر زینت مایه‌ی بی زینتی ست
زر زروی قلب در کان میرود / سوی آن کان رو تو هم کان میروی

نور از دیوار تا خور میرود / تو بدان خور رو که در خور میرود
زین سپس بستان تو آب از آسمان / چون ندیدی تو وفا از ناودان

معدن دنبه نباشد دام گرگ / کی شناسد معدن آن گرگ سترگ
زر گمان بردند بسته در گره / می شتابیدند مغروران بده

همچنین خندان و رقصان میشدند / سوی آن دولاب چرخی میزدند
چون همی دیدند مرغی می پرید / جانب ده صبر جامه می درید

هر نسیمی کز سوی ده میوزید / گوئیا روح روان می پرورید
هر که می آمد ز ده او سوی او / بوسه میدادند خوش بر روی او

که تو روی یار ما را دیده‌ای / پس تو جان جان ما را دیده‌ای

قصه نواختن مجنون آن سگ را که مقیم کوی لیلی بود

همچو مجنون کو سگی را می‌نواخت / بوسه‌اش میداد و پیشش میگداخت
گرد او میگشت خاضع در طواف / همچو حاجی گرد کعبه بی گزاف

هم سر و پایش همی بوسید ناف / هم جلاب و شکرش میداد صاف
بوالفضولی گفت کای مجنون خام / اینچه شیدست اینکه می آری مدام

پوز سگ دائم پلیدی میخورد / مقعد خود را بلب می استرد
عیبهای سگ بسی او می شمرد / عیب‌دان از غیب‌دان بوئی نبرد

گفت مجنون تو همه نقشی و تن / اندر آ و بنگرش از چشم من
کاین طلسم بسته مولی‌ست این / پاسبان کوچه لیلی‌ست این

همتش بین و دل و جان و شناخت / کو کجا بگزید و مسکنگاه ساخت
او سگ فرخ رخ کهف منست / بلکه او هم درد و هم لهف منست

آن سگی که گشت در کویش مقیم / خاک پایش به ز شیران عظیم
آن سگی که باشد اندر کوی او / من بشیران کی دهم یکموی او

ایکه شیران مر سگانش را غلام / گفتن امکان نیست خامش والسلام
گر ز صورت بگذرید ای دوستان / جنت ست و گلستان در گلستان

صورت خود چون شکستی سوختی / صورت کل را شکست آموختی
بعد از آن هر صورتی را بشکنی / همچو حیدر باب خیبر بر کنی

صبغه‌ی صورت شد آن خواجه‌ی سلیم / کو بده می‌شد بگفتار سقیم
سوی دام آن تملق شادمان / همچو مرغی سوی دانه‌ی امتحان

از کرم دانست آن مرغ حریص / دانه را با دام لیکن شد محیص
از کرم دانست مرغ آن دانه را / غایت حرص ست نی جود و عطا

مرغکان در طمع دانه شادمان / سوی آن تزویر پران و دوان
گر ز شادی خواجه آگاهت کنم / ترسم ای رهرو که بیگاهت کنم

مختصر کردم چو آمد ده پدید / خود نبود آن ده ده دیگر گزید
قرب ماهی ده بده می‌تاختند / زانکه راه ده نکو نشناختند

هر که گیرد پیشه‌ئی بی اوستا / ریشخندی شد بشهر و روستا
هر که در ره بی قلاوزی رود / هر دو روزه راه صدساله شود

هر که تازد سوی کعبه بی دلیل / همچو این سرگشتگان گردد ذلیل
زانکه نادر باشد اندر خافقین / کادمی سر بر زند بی والدین

مال او یابد که کسبی میکند / نادری باشد که بر گنجی زند
مصطفائی کو که جسمش جان بود / تا که رحمن علم القرآن بود

اهل تن را جمله علم بالقلم / واسطه افراشت در بذل کرم
هر حریصی هست محروم ای پسر / چون حریصان تگ مرو آهسته‌تر

اندر آن ره رنجها دیدند و تاب / چون عذاب مرغ خاکی اندر آب
سیر گشته از ده و از روستا / وز شکر ریز چنان ناوستا

رسیدن خواجه و قومش بسوی ده و نادیده و ناشناخت آوردن روستائی ایشان را

بعد ماهی چون رسیدند آن طرف / بینوا ایشان ستوران بی علف

روستائی بین که از بدنیتی / میکند بعد اللتیا والتی

روی پنهان میکند زایشان بروز — تا سوی باغش نه بگشایند پوز
روسیا باشد که دیوان چون مگس — بر سرش بنشسته باشد چون حرس
در جهان روی خبیث عاصیه — گفت یزدان نسفعا بالناصیه
در فرو بستند اهل خانه‌اش — خواجه شد زین کژروی دیوانه‌وش
بر درش ماندند ایشان پنج روز — شب بسرما روز خود خورشیدسوز
با لئیمان بسته نیکان ز اضطرار — شیر مرداری خورد از جوع زار
گفت باشد من چه دانم تو کیی — یا پلیدی یا قرین پاکیی
از خودی خود ندارم هم خبر — نیست از هستی سر مویم اثر
گفت اینده با قیامت شد شبیه — تا برآید روز یفر المرء من اخیه
آن فلان روزت خریدم آن متاع — کل سر جاوز الاثنین شاع
سر مهر ما شنیدستند خلق — شرم دار و رو چو نعمت خورده خلق
پنجمین شب ابر و بارانی گرفت — کآسمان از بارشش شد در شگفت
چون بصد الحاح آمد سوی در — گفت آخر چیست ای جان پدر
پنج ساله رنج دید این پنج روز — جان مسکینم درین سرما و سوز
زانکه دل تنها و بر جور و جفاش — جانش خوگر بود با مهر و وفاش
گفت ای خورشید مهرت در زوال — گر تو خونم ریختی کردم حلال
گفت یک گوشه است آن باغبان — هست اینجا گرگ را او پاسبان
گر تو آن خدمت کنی جا آن تست — ورنه جای دیگری فرمای جست
من نخسپم حارسی زر کنم — گر برآرد گرگ سر تیرش زنم
گوشهٔ خالی بد و او با عیال — رفت آنجا جای تنگ و بی مجال
تنگ بنشسته جمله گویان کای خدا — این سزای ما سزای ما سزا
این سزای آنکه اندر طمع خام — ترک گوید خدمت خاک کرام
بندهٔ یک مرد روشندل شوی — به که بر فرق سر شاهان روی
شهریان خود ره زنان نسبت بروح — روستایی کیست گیج بی فتوح
چون پشیمانی ز دل شد با صفا — زان سپس سودی ز زار و اعتراف

آنچنان رو که همه زرق و شرست — از مسلمانان نهان اولی ترست
چون به بینی روی شان در تو فتند — یا ببینیشان چون بدی خوش مخنند
چون بپرسیدند و خانش یافتند — همچو خویشان سوی در بشتافتند
لیک هنگام درشتی هم نبود — چون در افتادی بچه تیزی سجود
نی ز غفلت بود ماندن نی خری — بلکه بود از اضطرار و بی زری
او همی دیدش همی کردش سلام — که فلانم من مرا اینست نام
والهم روز و شب اندر صنع هو — هیچگونه نیستم پروای تو
هوش من از غیر حق آگاه نیست — در دل و جانم بجز الله نیست
شرح میکردش که من آنم که تو — لوتها خوردی ز خوان من دو تو
نی تو بودی سالها مهمان من — نی رسیدت بیکران احسان من
او همی گفتش چه گویی ترهات — نی ترا دانم نه نامت نه جات
چون رسیدش کارد اندر استخوان — حلقه زد خواجه که مهتر را بخوان
گفت من آن حقها بگذاشتم — ترک کردم آنچه می پنداشتم
یک جفا از خویش و از یار و تبار — در گرانی هست چون سی صد هزار
هرچه بر مردم بلا و شدت است — این یقین دان کز خلاف عادت است
امشب باران بما ده گوشهٔ — تا بیابی در قیامت توشهٔ
در کفش تیر و کمان از بهر گرگ — تا زند چون آید آن گرگ سترگ
گفت صد خدمت کنم تو جای ده — وان کمان و تیر در کفم بنه
بهر حق مگذارم امشب ای دو دل — آب باران بر سر و در زیر گل
چون ملخ بر همه گرگشته سطور — از نهیب سیل اندر کنج غار
این سزای آنکه شد یار خسان — یا کسی کرد از برای ناکسان
خاک پاکان لیسی و دیوارشان — بهتر از عالم و زر و گلزارشان
از ملوک خاک جز بانگ دهل — تو نخواهی یافت ای پیک سبل
این سزای آنکه بی تدبیر عقل — بانگ غولی آمدش بگزید نقل
چون پشیمان گشت از دل آنچه کرد — بعد از آن سودش ندارد آه سرد

آن کمان و تیر اندر دست او
گرگ را جویان همه شب سو بسو

گرگ خود بر وی مسلط چون شرر
گرگ جویان و ز گرگ او بیخبر

هر پشه و هر کیک چون گرگی شده
اندر آن ویرانه شان زخمی زده

فرصت آن پشه راندن هم نبود
از نهیب حملهٔ گرگ عنود

تا نیاید گرگ آسیبی زند
روستائی ریش خواجه بر کند

اینچنین دندان زنان تا نیم شب
جان شان از ناف می آمد بلب

ناگهان تمثال گرگ هشته
سر بر آورد از فراز پشته

تیر را بگشاد آن خواجه ز شست
زد بر آن حیوان که تا افتاد پست

اندر افتادن ز حیوان باد جست
روستائی های کرد و کوفت دست

ناجوانمردا که خر کره منست
گفت نی این گرگ چون آهرمنست

اندر و اشکال گرگی ظاهرست
شکل او از گرگی او مخبرست

گفت نی بادی که جست از فرج وی
می شناسم همچنان کآب ز می

کشته خر کره ام را در ریاض
که مبادت بسط هرگز ز انقباض

گفت نیکوتر تفحص کن شبست
شخصها در شب ز ناظر محتجبست

شب غلط بنماید و مبدل بسی
دید شب صائب ندارد هر کسی

هم شب و هم ابر و هم باران ژرف
این سه تاریکی غلط آرد شگرف

گفت من بر من چو روز روشنست
می شناسم باد خر کره منست

در میان بیست باد آن باد را
می شناسم چون مسافر زاد را

خواجه بر جست و بیامد ناشگفت
روستائی را گریبانش گرفت

کابله طرار شید آورده
بنگ و افیون هر دو با هم خورده

در سه تاریکی شناسی باد خر
چون ندانی مر مرا ای خیره سر

آنکه داند نیم شب گوساله را
چون نداند همره ده ساله را

خویشتن را عارف و واله کنی
خاک در چشم مروت میزنی

که مرا از خویشتن هم آگه نیست
در دلم گنجا بجز الله نیست

آنچه دی خوردم از آنم یاد نیست
این دل از غیر تحیر شاد نیست

عاقل و مجنون حقم یاد آر
در چنین بیخویشیم معذور دار

آنکه مرداری خورد یعنی نبید
شرع او را سوی معذوران کشید

مست و بنگی را طلاق و بیع نیست
همچو طفلست او معاف و مطلقیست

مستی کاید ز بوی شاه فرد
صد خم می در سر و مغزان نکرد

پس برو تکلیف چون باشد روا
اسب ساقط گشت و شد بی دست و پا

بار که نهد در جهان خر کره را
درس که دهد پارسی بومره را

بار برگیرند چون آمد عرج
گفت حق لیس علی الاعمی حرج

همچنین لیس علی الاعرج حرج
نیست بنجی چون عمی و چون عرج

سوی خود اعمی شد از حق بصیر
پس معافم از قلیل و از کثیر

لاف درویشی زنی و بیخودی
های هوی عاشقان ایزدی

که زمین را من ندانم ز آسمان
امتحانت کرد غیرت امتحان

باد خر کره چنین رسوات کرد
هستی نفی ترا اثبات کرد

اینچنین رسوا کند حق شید را
اینچنین گیرد رمیده صید را

صد هزاران امتحانست ای پدر
هر که گوید من شدم سرهنگ در

گر نداند عامه او را ز امتحان
پختگان راه جویندش نشان

چون کند دعوی خیاطی کسی
افگند در پیش او شه اطلسی

که ببر این را بغلطاق فراخ
ز امتحان پیدا شود او را دو شاخ

گر نبودی امتحان هر بدی
هر مخنث در وغا رستم بدی

خود مخنث را زره پوشیده گیر
چون ببیند زخم گردد چون اسیر

مست می هشیار چون شد از بوی
مست حق ناید بخود از نفخ صور

بادهٔ حق راست باشد نی دروغ
دوغ خوردی دوغ خوردی دوغ دوغ

ساختی خود را جنید و بایزید
رو که نشناسم تبر را از کلید

بدرگی و منبلی و حرص و آز
چون کنی پنهان بشید ای مکرساز

خویش را منصور حلاجی کنی
آتشی در پنبهٔ یاران زنی

که نشناسم عمر از بولهب
باد خر کره شناسم نیم شب

ای خری کاین از تو خر باور کند / خویش را بهر تو کور و کر کند

خویش را از رهروان کمتر شمر / تو حریف رهزنانی گه مخور

باز پر از شید و سوی عقل تاز / کی پرد بر آسمان پر مجاز

خویشتن را عاشق حق ساختی / عشق با دیو سیاهی باختی

عاشق و معشوق را در رستخیز / دو بدو بندند و پیش آرند تیز

تو چه خود را گیج و بیخود کرده‌ای / خون رز کو خون ما را خورده‌ای

رو که نشناسم ترا از من بجه / عاشق بیخویشم و بهلول ده

تو توهم میکنی از قرب حق / که طبق گر دور نبود از طبق

این نمی‌بینی که قرب اولیا / صد کرامت دارد و کار و کیا

آهن از داود مومی میشود / موم در دستت چو آهن می‌بود

قرب خلق و رزق بر جمله‌ست عام / قرب وحی عشق دارند این کرام

قرب بر انواع باشد ای پدر / میزند خورشید بر کهسار و زر

لیک قربی هست با زر شید را / که ازان نبود خبر مر بید را

شاخ خشک و تر قریب آفتاب / آفتاب از هر دو کی دارد حجاب

لیک کو آن قربت شاخ طری / که ثمار پخته از وی میخوری

شاخ خشک از قربت آن آفتاب / غیر زوتر خشک گشتن گو میاب

بنگر این کان شاخ خشک از قرب خور / غیر خشکی می‌برد چیزی دگر

آن چنان مستی مباش ای بی‌خرد / که بعقل آید پشیمانی خورد

بلکه زان مستان که چون می میخورند / عقلهای پخته حسرت می‌برند

ای گرفته همچو گربه موش پیر / گر تو زان می شیرگیری شیرگیر

ای بخورده از خیال جام هیچ / همچو مستان حقایق بر بپیچ

می‌فتی این سو و آنسو مست وار / ای تو اینسو نیستت آنسو گذار

گر بدان سو راه یابی بعد از آن / گه بدین سو گه بدان سو سرفشان

جمله زینسویی از آنسو گپ مزن / چون نداری موت هرزه جان مکن

آن خضر جان کز اجل نهراسد او / شاید ار مخلوق را نشناسد او

کام از ذوق توهم خوش کنی / در دمی در خیک و خود پرش کنی

پس بیکسو زن تهی گردی بباد / اینچنین فربه تن لاغر مباد

کوزها سازی ز برف اندر شتا / کی کند چون تاب بیند آن وفا

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن وی و دعوی طاوسی نمودن در میان شغالان دیگر

آن شغالک رفت اندر خم رنگ / اندران خم کرد یکساعت درنگ

پس برآمد پوستش رنگین شده / که منم طاوس علیین شده

پشم رنگین رونق خوش یافته / آفتاب آن رنگها بر تافته

دید خود را سرخ و سبز و بور و زرد / خویشتن را بر شغالان عرضه کرد

جمله گفتند ای شغالک حال چیست / که ترا در سر نشاطی ملتویست

از نشاط از ما کرانه کرده‌ای / این تکبر از کجا آورده‌ای

یک شغالی پیش او شد کای فلان / شید کردی تا شدی از خوش‌دلان

شید کردی تا به منبر بر جهی / تا ز لاف این خلق را حسرت دهی

پس بجوشیدی ندیدی گرمیی / پس ز شید آورده‌ای بی‌شرمیی

صدق و گرمی خود شعار اولیاست / باز بی‌شرمی پناه هر دغاست

کالتفات خلق سوی خود کشند / که خوشیم و از درون بس ناخوشند

چرب کردن مرد لافی لب و سبلت خود را هر بامداد به پوست دنبه و بیرون آمدن میان حریفان که چنین و چنان خورده‌ام

دنبه پاره یافت مرد مستهان / هر صباحی چرب کردی سبلتان

در میان منعمان رفتی که من / لوت چربی خورده‌ام در انجمن

دست بر سبلت نهادی در نوید / رمز یعنی سوی سبلت بنگرید

کاین گواه صدق گفتار منست / وین نشان چرب و شیرین خوردنست

اشکمش گفتی جواب بی‌طنین / که اباد الله کید الکافرین

لاف تو ما را بر آتش بر نهاد / کان سبال چرب تو بر کنده باد

گر نبودی لاف زشتت ای گدا / یک کریمی رحم آوردی بما

ور نمودی عیب و کم کردی جفا / هم بدی جهانی یک آشنا
راست گر گفتی و کج کم باختی / یک طبیبی دار و ماساختی
گفت حق که کج مجنبان گوش و دم / ینفع الصادقین صدقهم
کهف اندر کو مخسب ای محتلم / آنچه داری وانما و فاستقم
ور نگویی عیب خود باری خمش / از نمایش وز دغل خود را مکش
بر سبال چرب خود تکیه مکن / زانکه گربه برد دنبه نی سخن
گر تو نقدی یافتی مگشا دهان / هست در ره سنگهای امتحان
سنگهای امتحان را نیز پیش / امتحانها هست در احوال خویش
گفت یزدان از ولادت تا بحین / یفتنون فی کل عام مرتین
امتحان بر امتحان ست ای پسر / هین بکمتر امتحان خود را مخر
ز امتحانات قضا ایمن مباش / هین ز رسوائی بترس ای خواجه تاش
بلعم باعور و ابلیس لعین / ز امتحان آخرین گشته مهین

ایمن بودن بلعم باعور که امتحان کرد حضرت عزت او را و از آنها روسفید آمده بود

زانکه بودند ایمن از مکر خدا / کامتحانها رفت اندر ماضی
عاقبت رسوائی آمد حال شان / هم شنیده باشی از احوال شان
کانچه پنهان میکند پیداش کن / سوختها را ای خدا رسواش کن
او بدعوی میل دولت میکند / معده اش نفرین سبلت میکند
جمله اجزای تنش خصم ویند / گر بهاری لافد ایشان در دیند
لاف وا داد کرمها میکند / شاخ رحمت را ز بن بر میکند
راستی پیش آر یا خاموش کن / وانگهان رحمت ببین و نوش کن
این شکم خصم سبال او شده / دست پنهان در دعا اندر زده
کای خدا رسوا کن این لاف لئام / تا بجنبد سوی ما رحم کرام
مستجاب آمد دعای آن شکم / سوزش حاجت بزد بیرون علم
گفت حق گر فاسقی و اهل صنم / چون مرا خوانی اجابتها کنم
تو دعا را سخت گیر و می شخول / عاقبت برهاندت از دست غول
چون شکم خود را بحضرت در سپرد / گربه آمد پوست دنبه را ببرد

بردن گربه دنبه را و رسوا شدن پهلوان

از پس دنبه دوید او میگریخت / کودک از ترس عتابش رنگ ریخت
آمد اندر انجمن آن طفل خرد / آبروی مرد لافی را ببرد
گفت آن دنبه که هر صبحی بدان / چرب میکردی لبان و سبلتان
گربه آمد ناگهانش در ربود / بس دویدیم و نکرد آن جهد سود
پهلوان در لاف گرم و ذوقناک / چون شنید این قصه گشت از غم هلاک
منفعل شد در میان انجمن / سر فرو برد و خمش گشت از سخن
خنده آمد حاضران را از شگفت / رحمهاشان باز جنبیدن گرفت
دعوتش کردند و سیرش داشتند / تخم رحمت در زمینش کاشتند
او چو ذوق راستی دید از کرام / بی تکبر راستی را شد غلام
راستی را پیشهٔ خود کن مدام / تا شوی در هر دو عالم نیکنام
آن شغال رنگ رنگ اندر نهفت / بر بناگوش ملامت گر بگفت

دعوی طاوسی کردن آن شغال که در خم صباغ افتاده بود

بنگر آخر در من و در رنگ من / یک صنم چون من ندارد خود شمن
چون گلستان گشته ام صد رنگ و خوش / مر مرا سجده کن از من سر مکش
کر و فر و آب و تاب و رنگ بین / فخر دنیا خوان مرا و رکن دین
مظهر لطف خدائی گشته ام / لوح شرح کبریائی گشته ام
ای شغالان هین مخوانیدم شغال / کی شغالی را بود چندین جمال
آن شغالان آمدند آنجا بجمع / همچو پروانه بگرد اگرد شمع
پس چه خوانیمت بگو ای جوهری / گفت آن طاوس نر چون مشتری
پس بگفتندش که طاوس جهان / جلوه ها دارند اندر گلستان
تو چنان جلوه کنی گفتا که نی / بادیه نارفته چون گویی منی
بانگ طاوسان کنی گفتا که لا / پس نه طاوس خواجه بوالعلا

خلعت طاوس آید ز آسمان / کی رسی از رنگ و دعویها بدان
گر تو دعوی میکنی معنے بیار / گه مخور ورنه ز پس گردن بخار

دعوی کردن فرعون الوهیت را و تشبیه کردن او را بدان شغال که دعوی طاوسی نزد شغالان می نمود

همچو فرعون مرصع کرده ریش / برتر از موسی پریده از خریش
او هم از نسل شغال ماده زاد / در خم مالی و جاهی او فتاد
هر که دید آن جاه و مالش سجده کرد / سجده افسوسیان را او بخورد
گشت مستک آن گدای ژنده دلق / از سجود و از تحیرهای خلق
مال مار آمد که در وی زهرهاست / وان قبول و سجده خلق اژدهاست
های ای فرعون ناموسی مکن / تو شغالی هیچ طاوسی مکن
سوی طاوسان اگر پیدا شوی / عاجزی از جلوه و رسوا شوی
موسی و هارون چو طاوسان بدند / پر جلوه بر سر و رویت زدند
زشتیت پیدا شد و رسوائیت / سرنگون افتادی از بالائیت
چون محک دیدی سیه گشتی چو قلب / نقش شیری رفت پیدا گشت کلب
ای سگ گرگین زشت از حرص و جوش / پوستین شیر را بر خود مپوش
غره شیرت بخواهد امتحان / نقش شیر و آنگه اخلاق سگان
ای شغال بی جمال و بی هنر / هیچ بر خود ظن طاوسی مبر
زانکه طاوسان کنند این امتحان / خوار و بی رونق بمانی در میان

تفسیر و لتعرفنهم فی لحن القول در بیان منافقان

گفت یزدان مر نبی را در مساق / یک نشان سهلتر ز اهل نفاق
گر منافق زفت باشد نغز و هول / وا شناسی مر ورا در لحن و قول
چون سفالین کوزه ها را میخری / امتحانی میکنی ای مشتری
میزنی دستی بر آن کوزه چرا / تا شناسی از طنین اشکسته را
بانگ اشکسته دگرگون می بود / بانگ چاوش ست پیشش میرود
بانگ می آید که تعریفش کند / همچو مصدر فعل تصریفش کند
چون حدیث امتحان روی نمود / یادم آمد قصه هاروت زود
پیش ازین زان گفته بودم اندکی / خود چه گویم از هزارانش یکی
خواستم گفتن دران تحقیقها / تاکنون وا ماندم از تعویقها
حمله دیگر ز بسیارش قلیل / گفته آید شرح یک عضوی ز پیل
گوش کن هاروت را ماروت را / ای غلام و چاکران ماروت را

قصه هاروت و ماروت و دلیری ایشان بر امتحان حق تعالی

گوش دار ایک نفس این سو بگو / تا بگویم با تو از اسرار یار
مست بودند از تماشای اله / وز عجایبهای استدراج شاه
اینچنین مستی ست ز استدراج حق / تا چه مستیها بود معراج حق
دانه دامش چنین مستی نمود / خوان انعامش چها داند گشود
مست بودند و رهیده از کمند / های و هوی عاشقانه می زدند
یک کمین و امتحان در راه بود / صرصرش چون کاه که را می ربود
امتحان میکردشان زیر و زبر / کی بود سرمست را زینها خبر
خندق و میدان به پیش او یکی ست / چاه و خندق پیش او خوش مسلکی ست

مستی بز از دیدن بز ماده و جستن او بکوه مقابل

آن بز کوهی بران کوه بلند / بر دود از بهر خوردی بی گزند
تا علف چیند ببیند ناگهان / بازی دیگر ز حکم آسمان
بر کهی دیگر براندازد نظر / ماده بز بیند بران کوه دگر
چشم او تاریک گردد در زمان / بر جهد سرمست زین که تا بدان
آنچنان نزدیک بنماید ورا / که دریدن گرد با کوعه سرا
آن هزاران گز دو گز بنمایدش / تا ز مستی میل جستن آیدش
چونکه بجهد در فتد اندر زمان / در میان هر دو کوه بی امان
او ز صیادان به که بگریخته / خود پناهش خون او را ریخته
نشسته صیادان میان آن دو کوه / انتظار آن قضای باشکوه

باشد غلب صید این بر اینچنین
همچو من از مستی شهوت ببر
مستی آن مستی این بشکند
قطرهٔ از بادهاے آسمان
که ببوئی دل دران می بسته اند
نا امید از هر دو عالم گشته اند
پس ز مستیها بگفتند ای دریغ
این بگفتند و قضا میگفت بیست
که ز موی و استخوان هالکان
گفت حق که بندگان جفت عون
این قضا میگفت لیکن گوششان
جز عنایت که گشاید چشم را
جهد بی توفیق خود کس را مباد
جهد فرعونی چو بی توفیق بود
مقدم موسی نمودندش بخواب
جمله گفتندش که تدبیرے کنیم
که برون آن روز آ از پگاه
الصلای جملهٔ اسرائیلیان
کان اسیران را بجز دوری نبود
یاسهٔ آن بد که نه بیند هیچ اسیر
در به بیند روی او مجرم شود
شد منادی در محلتهار وان
کای اسیران سوی میدان گر روید
چون شنید آن مژده اسرائیلیان
حیله را خورد و زندان سو تاختند

ورنه چالاک ست و چست و خصم بین
مستی شهوت به بین اندر شتر
او به شهوت التفاتی کی کند
بر کند جان را از می و ز ساقیان
خم باده این جهان بشکسته اند

رستم ار چه با سر و سبلت بود
باز این مستی شهوت در جهان
آب شیرین تا نخوردی آشبر
تا ز مستیها بود املاک را
جز مگر آنها که نومیدند و دور

تمنا کردن هاروت و ماروت مقام بشریت را و غیرت حق تعالی

بر زمین باران بدادمی چو میغ
پیش پاتان دام ناپیدا بسیست
می نیابد راه پای سالکان
بر زمین آهسته می رانند هون
بسته بود اندر حجاب جوششان
جز محبت که نشاند خشم را

گستریدمی درین بیداد جا
هین مرو گستاخ در دشت بلا
جملهٔ ره استخوان و موی و پی
پا برهنه چون رود در خارزار
چشمها و گوشها را بسته اند
جهد بی توفیق جان کندن بود

خواب دیدن فرعون آمدن موسی علیه السلام را و تدارک آن

هر چه او میدوخت آن تفتیق بود
که کند فرعون و ملکش را خراب
راه زادن را چو رهزن میزنیم
سوی میدان بزم و تخت پادشاه
شاه میخواند شما را زان مکان
دیدن فرعون دستوری نبود
در گه و بیگه لقای آن امیر
آنچه بدتر بر سر او آن رود

از منجم بود در حکمش هزار
با معبر گفت و با اهل نجوم
تا رسید آن شب که مولد بود آن
پس بفرمودند در شهر آشکار
تا شما را رو نماید بے نقاب
گر فتادندے به ره در پیش او
بانگ چاوشان چو در ره بشنود
بود شان حرص لقای ممتنع

بمیدان خواندن فرعون بنی اسرائیل را از برای حیله منع ولادت حضرت موسی علیه السلام

تشنگان بودند و بس مشتاق آن
خویشتن را بهر جلوه ساختند

زین خبر گشتند جمله شادمان
تا رود آنجا به بیند یار او

دام پا گیرش یقین شهوت بود
پیش مستی ملک شد مستهان
خوش نماید چون درون دیده نور
وز جلالت روحهای پاک را
همچو کفاری نهفته در قبور
خارهای بی نهایت کشته اند
عدل و انصاف و عبادات و وفا
هین مرو گورانه اندر کربلا
بسکه تیغ قهر لاشے کرد شے
جز به حیل و فکرت پرهیزگار
جز مر آنها را که از خود رسته اند
زار زنی گم گر چه صد خرمن بود
در جهان والله اعلم بالسداد
وز معبر نیز و ساحر بے شمار
چون بود دفع خیال و خواب شوم
رای این دیدند آن فرعونیان
که منادیها کنند از شهریار
بر شما احسان کند بهر ثواب
بهر آن یاسه نخفتندے برو
تا نه بیند رو بدیواری کند
که حریص ست آدمی فیما منع
بانگ میزد کو بگو شادی کنان
گر شهنشه دیدن و جود ست امید
راه میدان بر گرفتند آن زمان
تا چه خاصیت دهد دیدار او

از غرض تا نسل بند و بیخبر / وز طمع رفتند بیرون سربسر

حکایت در تمثیل

همچنان کاینجا مغول حیله‌دان / گفت میجویم کسی از مصریان
مصریان را جمع آرید این طرف / تا درآید آنکه میجویم بکف

هر کجا بد مصری جمع آمدند / در بر آن میر یک یک میشدند
هر که می‌آمد بگفتا نیست این / هین در خواجه در آن گوشه نشین

تا بدین شیوه همه جمع آمدند / گردن ایشان بدان حیله زدند
شومی آنکه سوی بانگ نماز / داعی الله را نبردندی نیاز

دعوت مکارشان اندر کشید / الحذر از مکر شیطان ای رشید
بانگ درویشان و محتاجان بنوش / تا نگیرد بانگ محتالیت گوش

گر گدایان طامع اند و زشت خو / در شکم خواران تو صاحبدل بجو
در تک دریا گهر با سنگهاست / فخرها اندر میان ننگهاست

پس بجوشیدند اسرائیلیان / از پگه تا جانب میدان دوان
چون بحیلت شان بمیدان برد او / روی خود بنمودشان بس تازه‌رو

کرد دلداری و بخششها بداد / هم عطا هم وعده‌ها کرد آن قباد
بعد از آن گفت از برای جان تان / جمله در میدان بخسپید امشبان

پاسخش دادند که خدمت کنیم / گر تو خواهی یک مه اینجا ساکنیم

بازگشتن فرعون از میدان به شهر شادمان از تفریق بنی اسرائیل از زنان شان در شب حمل

شه شبانگه باز آمد شادمان / کامشبان حمل است و دورند از زنان

خازنش عمران بد اندر خدمتش / هم بشهر آمد قرین صحبتش
گفت ای عمران برین در خسپ تو / هین مرو سوی زن ای مرد نکو

گفت خسپم هم برین درگاه تو / هیچ نندیشم بجز دلخواه تو
بود عمران هم ز اسرائیلیان / لیک مر فرعون را دل بود و جان

کی گمان بردی که او عصیان کند / آنچه خوف جان فرعون آن کند
امین از عمران بد و افعال او / لیک خود آن بد جزای حال او

خود کجا در خاطر فرعون بود / اینچنین تقدیر چون عاقل نمود

جمع آمدن عمران بمادر موسیٰ و حامله شدن مادر موسیٰ

شه برفت و او بران درگه بخفت / نیم شب آمد بپیشش خفیه جفت
زن برو افتاد و بوسید آن لبش / برجهانیدش ز خواب اندر شبش

گشت بیدار او و زن را دید خوبش / بوسه باران کرد از لب بر لبش
گفت عمران این زمان چون آمدی / گفت از شوق و قضای ایزدی

درکشیدش در کنار از مهر مرد / بر نیامد با خود آن دم ور نبرد
جفت شد با او امانت را سپرد / پس بگفت ای زن نه این کاریست خرد

آهنی بر سنگ زد زاد آتشی / آتشی از شاه و ملکش کین کشی
من چو ابرم تو زمین موسیٰ نبات / حق شه شطرنج و ما در برد و مات

مات و برد از شاه میدان ای عروس / آن مدان از ما مکن بر ما فسوس
آنچه این فرعون می‌ترسید زو / هست شد اینندم که گشتم جفت تو

بازگرد آن هیچ زینها دم مزن / تا نیاید بر من و تو صد حزن

وصیت کردن عمران جفت را بعد از مجامعت با آن

عاقبت پیدا شود آثار این / چون علامتها رسد ای نازنین
در زمان از سوی میدان نعره‌ها / میرسید از خلق و می‌شد بر هوا

شاه از آن هیبت برون جست آن زمان / پابرهنه کین چه غلغلهاست هان
از سوی میدان چه بانگ است و غریو / کز نهیبش می‌رمد جنی و دیو

گفت عمران شاه ما را عمر باد / قوم اسرائیلیانند از تو شاد
از عطای شاه شادی میکنند / رقص می‌آرند و کفها میزنند

گفت باشد کاین بود اما ولیک / وهم و اندیشه مرا پر کرد نیک

ترسیدن فرعون از بانگ و غریو و غوغا

این صدا حال مرا تغییر کرد / از غم و اندوه تلخم پیر کرد
پیش می‌آمد پس و پس میرفت شه / جمله شب همچو حامل وقت زه

قوله شه شبانگه الخ یعنی فرعون بوقت شب از میدان بشهر درآمد در حالیکه خرم و خوش بود مصرع دوم علت شادمانیست فرعون بظن آنکه حیله او پیش رفت شادمان بسوی خانه خود بازگشت و خازن او عمران که از بنی اسرائیل بود در حضرت او اعتباری تمام داشت همراهی بقصر شاهی رسید شاه او را گفت ای عمران امشب برین در تکیه ساز و صحبت زن مپرداز ۱۲ حسینی

قوله خود کجا [illegible] یعنی [illegible] ۱۲

قوله گشت بیدار یعنی عمران از خواب بیدار گردیده زوجه خود جمیل و حسین یافت پس شهوت را در جوش یافته بوسه دادن گرفت ۱۲

هر زمان میگفت ای عمران مرا
چون که عمران بعد آن در خزید
بر فلک پیدا شد این استاره‌اش
روز شد گفتش که ای عمران برو
هر منجم سر برهنه جامه چاک
ریش و مو بر کنده و بدریدگان
عذر آوردند و گفتند ای امیر
شب ستاره آن پسر آمد عیان
با دل خوش شاد عمران زنفاق
خویشتن را انجمن گرد و برآند
گفت شان شاه مرا بفریفتید
دست بر سینه نهادید از ضمان
چون شنید از غصه رویش شد سیاه
خویش را در مضحکه انداختیم
مال رفت و ابرو در کار خام
از برای آنکه در روزی چنین
من شما را بر درم آتش زنم
سجده کردند و بگفتند ای خدیو
فوت شد از ما و حملش شد پدید
روز میلادش رصد بندیم ما
تا به نه مه می شمرد او روز روز
بر قضا هر کو شبیخون آورد
نقش با نقاش چون پنجه زند
بعد نه مه شد برون آورد تخت
بار دیگر شد منادی سوی شهر

سخت از جا برده است این نعره‌ها
تا که شد استاره موسی پدید

زهره نی عمران مسکین را که تا
هر پیمبر که در آید در رحم

پیدا شدن ستاره موسی بر آسمان و غریو منجمان در میدان

واقفان غلغل آن بانگ شو
همچو اصحاب عزا پاشید خاک
خاک بر سر کرده پر خون دیدگان
کرد ما را دست تقدیرش اسیر
کوری ما بر جبین آسمان
دست بر سر می بزد کالفراق
گفتهای بس خشن بر جمع خواند
از خیانت وز طمع نشگفتید
شاه را ما فارغ آریم از غمان
خواند ایشان را از خشم آن دین تباه
سالها با دشمنان در تاختیم
این بود یاری و افعال کرام
فهم گرد آرید و گردیدم معین
گوش و بینی و لبان تان بر کنم
گر ستیکی کرت زما چربید دیو
نطفه اش جست و رحم اندر خزید
تا نگردد فوت دنجهد این قضا
تا نپرد تیر حکم خصم دوز
سرنگون آید ز خون خود خورد

راند عمران جانب میدان و گفت
همچو اصحاب عزا آواز شان
گفت خیرست اینچه آشوبست حال
این همه کردیم و دولت تیره شد
زو ستاره آن پیمبر بر سما
کرد عمران خویش پر خشم و ترش
خویشتن را ترش غمگین ساخت او
سوی میدان شاه را انگیختید
عاقبت زرها تلف شد کار خام
گفت ایشان را که هین ای خائنان
تا که امشب جمله اسرائیلیان
سالها ادرار و خلعت می برید
رای تان این بود و فرهنگ و نجوم
عیش رفته بر شما تا خوش کنم
سالها دفع بلاها کرده ایم
لیک استغفار این روز ولاد
گر نداریم این نگه ما را بکش
چون مکان بر لامکان حمله برد
چون زمین با آسمان خصمی کند

خواندن فرعون زنان بنی اسرائیل را که نوزائیده بودند سوی میدان بمکر

کاهی نان از دهر می یابید بهر | ای زنان با طفلگان میدان روید

باز گوید اختلاط جفت را
نجم او بر چرخ گردد منتجم
کوری فرعون و مکر و چاره‌اش
اینچه غلغل بود شاهنشه نخفت
بد گرفته از فغان و ساز شان
بد نشانی میدهد منحوس سال
دشمن شه هست گشت و چیره شد
ما ستاره بار گشتیم از بکا
رفت چون دیوانگان بی عقل و هش
نردهای باژگونه باخت او
آبروی شاه ما را ریختید
شد بر فرعون و برخواندش تمام
من بر آویزم شما را بی امان
دور ماندند از ملاقات زنان
مملکتها را مسلم می خورید
طبل خوارانید و مکارید و شوم
من شما را هیزم آتش کنم
وهم حیران زانچه ما ها کرده ایم
ما نگهداریم ای شاه قباد
ای غلام رای تو افکار و هش
خون خود ریزد بلاها را خرد
شوه گردد سر ز مرگی بر زند
سلطان در ریش خود برمیکند
سوی میدان و منادی کرد سخت
تا زداد و بخششم شادان شوید